

BAYERISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte
aus der mittelalterlichen Geisteswelt

Band XXII

GUILLELMUS DE LA MARE

QUAESTIONES
IN TERTIUM ET QUARTUM
LIBRUM SENTENTIARUM

Herausgegeben

von

Hans Kraml

MÜNCHEN 2001

VERLAG DER BAYERISCHEN AKADEMIE DER
WISSENSCHAFTEN

IN KOMMISSION BEIM VERLAG C. H. BECK MÜNCHEN

Gedruckt mit Unterstützung des Bundesministeriums für Bildung und Forschung
und des Freistaates Bayern

ISBN 3 7696 9022 2

© Bayerische Akademie der Wissenschaften, München 2001
Satz: Klaus Rodler, München
Druck und Bindung: Druckerei C. H. Beck Nördlingen
Printed in Germany

INHALTSVERZEICHNIS

Quellen	7*
1. Wilhelm de la Mare	7*
1.1 Handschriftliche Quellen	7*
1.2 Gedruckte Quellen	7*
2. Sonstige Quellen	7*
 Einleitung	 9*
1. Der Text	9*
1.1 Sigla der Handschriften	9*
1.2 Die Handschriften	9*
2. Die Bezeugung des Textes	10*
2.1 Fehler von F	10*
2.2 Die Fehler der Überlieferung	12*
3. Die Frage der Autorschaft	13*
3.1 Der Verfasser der Quaestiones	13*
3.2 Abfassungszeit	18*
4. Die Gestaltung des Editionstextes	18*
5. Abkürzungen	19*
 Quaestiones in tertium librum	 1
Quaestiones in quartum librum	177
 Index Quaestionum in tertium librum	 229
Index Quaestionum in quartum librum	235
Index Auctorum et scriptorum	237

QUELLEN

1. Wilhelm de la Mare

1.1 Handschriftliche Quellen

Quaestiones in tertium et quartum librum Sententiarum:

Firenze, Bibl. Naz. conv. soppr. A 2.727

Toulouse, Bibl. mun. 252

1.2 Gedruckte Quellen

Guillelmus de la Mare, Scriptum in primum librum Sententiarum. Hrsg. v. Hans Kraml, München 1989.

–, Scriptum in secundum librum Sententiarum. Hrsg. v. Hans Kraml, München 1995.

2. Sonstige Quellen

Alanus ab Insulis, Regulae theologicae, PL 210.

Alfarabi, Opera omnia, ed. G. Camerarius, Paris 1638, repr. Frankfurt a. M. 1969.

Algazel, Logica et Philosophia, Venedig 1506, repr. Frankfurt a. M. 1969.

Alhazen, Perspectiva. Opticae thesaurus Alhazeni Arabis libri septem, ed. F. Risner, Basel 1572.

Ambrosius, Opera, PL 14–17.

Anselmus Cantuariensis, Opera omnia, ed. F.S. Schmitt O.S.B., Seckau, Rom, Edinburgh 1938–1961, repr. Stuttgart 1968.

Aristoteles, Opera, ed. I. Bekker, vol. I–V, Berlin 1831–1870.

Aristoteles latinus, XXVI 1–4, Ethica Nicomachea, ed. R.A. Gauthier, Leiden-Brüssel 1972–1974.

Les Auctoritates Aristotelis, ed. J. Hamesse, Louvain-Paris 1974.

Augustinus, Opera, PL 32–45.

Averroes, Aristotelis opera cum Averrois commentariis, ed. Iuntina, Venedig 1562–1574, repr. Frankfurt a. M. 1962.

Avicenna, Opera, ed. C. Fabrianensis, Venedig 1508, repr. Frankfurt a. M. 1961.

Avicenna latinus, Liber de Philosophia Prima sive Scientia Divina, ed. S. Van Riet, Louvain-Leiden 1977/1980.

–, Liber de Anima seu Sextus de Naturalibus, ed. S. Van Riet, Louvain-Leiden 1968/1972.

Basilius, De spiritu sancto, PG 32.

Beda Venerabilis, Opera, PL 91–93.

Bernardus Clarevallensis, Opera, PL 182, 183.

Biblia latina cum glossa ordinaria, ed. A. Rusch, Straßburg 1480/81, repr. Brepols 1992.

Boethius, Opera, PL 63, 64.

Bonaventura, Opera omnia I–IV, Quaracchi 1882–1889.

Cicero, Marcus Tullius, Opera 1, ed. I.C. Orellius, I.G. Baiterus, Turici 1845.

–, Tusculanae disputationes, ed. Teubneriana, Leipzig 1918.

–, De officiis, ed. Teubneriana, Leipzig 1923.

Corpus iuris canonici, ed. Aem. Friedberg, vol. I–II, Leipzig 1879/81.

Decretalia, cf. *Corpus iuris canonici*.

Decretum Gratiani, cf. *Corpus iuris canonici*.

- Dionysiaca*, vol. I–II, Paris 1937.
Dionysius Ps.-Areopagita, Opera, PG 3, PL 122.
 DS, cf. *Enchiridion Symbolorum*.
Eadmer, De Sancti Anselmi similitudinibus, PL 159.
Enchiridion Symbolorum, Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum, ed. H. Denzinger, A. Schönmetzer, 36. Aufl. Freiburg 1976.
Euclides, Opera omnia, ed. J.L. Heiberg und H. Menge, Leipzig 1883-1916.
Eusebius Gallicanus, Homiliae, CCL 101.
Eustratii et Michaelis et Anonyma in Ethica Nicomachea commentaria. Commentaria in Aristotelem Graeca XX, hrsg. v. G. Heylbut, Berlin 1892.
Fulgentius Ruspensis, De fide ad Petrum, PL 65; CCL 91A. (Inter opera Augustini PL 40).
 Glossa, cf. *Biblia latina cum glossa ordinaria*.
Gregorius Magnus, Opera, PL 75–79.
Gregorius Nazianzenus, Orationes, PG 36.
Guilielmus Alvernus (Parisiensis), Opera omnia vol. 1, Paris 1674, repr. Frankfurt a. M. 1963.
Guillelmus de S. Theodorico, De natura et dignitate amoris, PL 184.
Guilielmus de Shyreswode, Introductiones in Logicam, ed. et trl. H. Brands, C. Kann, Hamburg 1995.
Hieronymus, Opera, PL 22–30.
Hugo a St. Victore, Opera, PL 175–176.
Innocentius III., De sacro altaris mysterio, PL 217.
Isidorus Hispalensis (de Sevilla), Opera, PL 82, 83.
Johannes Chrysostomus, Opera, PG 58.
Johannes Damascenus, De fide Orthodoxa, ed. E.M. Buytaert, St. Bonaventure N.Y. 1955.
 –, Dialectica, ed. O.A. Colligan, St. Bonaventure N.Y. 1953.
 –, De duabus in Christo voluntatibus, PG 95.
 –, De haeresibus, PG 94.
Liber de causis, Die pseudo-aristotelische Schrift Über das reine Gute, bekannt unter dem Namen Liber de Causis, ed. O. Bardenhewer, Freiburg i. B. 1882, repr. Frankfurt a. M. o. J.
Liber sex principiorum, PL 188.
Michael, cf. *Eustratii et Michaelis* ...
Moses Maimonides, Dux perplexorum, Paris 1520, repr. Frankfurt a. M. 1964.
Opticae thesaurus, s. *Alhazen*.
Origenes, Opera, PG 13.
Paschasius Radbertus, Opera, PL 120.
Petrus Lombardus, Sententiae in IV libris distinctae, ed. Colleg. S. Bonaventurae, tom. I, Grottaferrata 1971, tom. II, Grottaferrata 1981.
 –, Glossa, PL 191, 192.
Petrus de Tarantasia (Innocentius V), Commentaria in IV libros Sententiarum, Toulouse 1652.
Prosper Aquitanus, Sententiae ex Augustino delibatae, PL 45 (inter opera Augustini).
Richardus a St. Victore, Opera, PL 196.
Robertus Grosseteste, Commentarium in 8 libros Physicorum Aristotelis, ed. R.C. Dales, Boulder 1963.
 –, De cessatione legalium, ed. R.C. Dales, E.B. King, London 1986.
Rupertus Tuitiensis, De divinis officiis, PL 170.
Thomas de Aquino, Commentum in quatuor libros Sententiarum Magistri Petri Lombardi, Opera omnia tom. VI et VII, Parma 1856/58.
Vigilius Tapsitanus, Contra Felicianum Arianum de unitate Trinitatis, (inter opera Augustini) PL 42.

EINLEITUNG

Mit diesem dritten Band wird die Edition des Sentenzenkommentars von Wilhelm de la Mare abgeschlossen. Der erhaltene Text stellt einen Kommentar zu thematisch ausgewählten Teilen des dritten und vierten Buches von Petrus Lombardus dar. Im wesentlichen werden Themen der Christologie, der Tugendlehre und der Sakramentenlehre in Auswahl behandelt.

Die Edition dieser Texte ist mit zwei Hauptproblemen konfrontiert. Einmal ist der Text nur durch einen einzigen Zeugen überliefert, auch wenn zwei Handschriften den gesamten Text bieten. Die beiden Handschriften stellen nämlich lediglich Vorlage und Abschrift dar. Zum zweiten ist der Text, wie er in den Handschriften vorliegt, in vielen Teilen in einem desolaten Zustand, der auf den ersten Blick den Versuch, eine verständliche Edition zu erzeugen, illusorisch erscheinen läßt. Daß es schließlich doch gelungen ist, einen wenn auch nicht gerade schönen, so doch erträglichen Text herzustellen, hängt mit einem Umstand zusammen, der auch für die Frage der Autorschaft des Textes wichtig ist, nämlich damit, daß die Quellen des Kommentars eindeutig identifiziert werden konnten. Dies soll im Folgenden nun der Reihe nach behandelt werden.

1. Der Text

1.1 Sigla der Handschriften

F Firenze, Bibl. Naz. conv. soppr. A 2.727

T Toulouse, Bibl. mun. 252

1.2 Die Handschriften

Die Handschrift F enthält von fol. 165 bis 193v den Text des Kommentars zu Teilen des dritten und vierten Buches des Liber Sententiarum des Petrus Lombardus. Der Text ist durchgehend von einer Hand geschrieben.

In der Handschrift T ist dieser Text von fol. 127 bis 157v enthalten, wobei der erste Teil des Quästionenverzeichnisses zum dritten Buch noch auf fol. 158ra zu finden ist. Soweit ich das erkennen kann, ist der Text von zwei Händen geschrieben.¹

¹ Die näheren Angaben zu den Handschriften finden sich in der Einleitung zu Guillelmus de la Mare, *Scriptum in primum librum Sententiarum*, hrsg. v. Hans Kraml, Bayerische Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte aus der mittelalterlichen Geisteswelt. Bd. 15, München 1989, S. 18*f., 4.12 und 4.14.

2. Die Bezeugung des Textes

Der Text wird lediglich durch einen Zeugen geboten. Die Handschrift F ist von T direkt abhängig. Die nahe Verwandtschaft der beiden Handschriften ist schon durch äußere Merkmale wie das Auftreten und die Anordnung einiger Marginalnotizen offenkundig. Bei genauerer Prüfung erkennt man bald, daß F fast sämtliche Fehler von T und eine beträchtliche Zahl eigener Fehler aufweist. Ein Trennfehler liegt nicht vor, auch wenn F einige wenige Fehler von T nicht abgeschrieben hat, weil sie offenkundig als Fehler selbst für einen wenig bewanderten oder eiligen Schreiber erkennbar waren. Im Folgenden sollen zur Illustration die auffälligsten Fehler von F, die nur durch Abhängigkeit von T erklärbar sind, angegeben werden.

2.1 Fehler von F

Die Identifikation der Lemmata erfolgt nach Buch, Distinktion und Quaestio durch die Angabe der Zeile, in der sich das Lemma findet.

L. 3, D. 1, q. 1, l. 7	est] eius F
l. 7	unitur] videtur F
l. 8	sicut] unitur F
l. 8	tota] organo F
q. 2, l. 17	in] quod F
l. 20	consistenter] consistentur F
q. 3, l. 50	praedicatur] praedicantur F
l. 54	in ²] om. F
q. 3, l. 62	cuiusmodi] eius F
D. 2, q. 3, l. 60	uniens] veniens F
l. 62	creatur] causatur F
l. 62	contingere] contingente (?) F
D. 4, q. 4, l. 150–169	Ad aliam ... fuit] om. F
D. 24, q. 2, l. 90	omnipotentem] opinionem F
l. 91	trinum] om. (<i>spatium</i>) F
l. 100	dicendum] creatum obiectum dicendum <i>add. (ditt., cf. linea supra)</i> F
l. 107	sed ... visionem ²] om. (<i>hom.</i>) F
l. 107	creatarum] creaturarum F
q. 5, l. 160	usus] visus F
l. 163	accipitur ¹ ... sicut] om. (<i>hom.</i>) F
l. 163	accipitur ²] accipit F
q. 6, l. 211–2	in ... opponuntur] om. (<i>hom.</i>) F
q. 7, l. 265	vel ¹ ... divina] om. (<i>hom.</i>) F

D. 26, q. 2, l. 60–1	meritis ... spei] <i>om. (hom.) F (una linea in T!)</i>
q. 3, l. 91	ad ... sed] <i>om. F (una linea in T!)</i>
D. 27, q. 1, l. 3	elicitiv] <i>om. (spatium) F</i>
D. 28, q. 1, l. 51–2	sed ... aeterna] <i>om. (hom.) F</i>
D. 29, q. 1, l. 8	sed ... distinctionem] <i>om. (hom.) F</i>
D. 32, q. 3, l. 63	plura] <i>om. (spatium) F, male leg. T</i>
l. 69	bonum] <i>om. (spatium) F, male leg. T</i>
q. 4, l. 130	non ¹ ... visum ²] <i>om. (hom.) F</i>
l. 133	fidei] <i>om. F</i>
q. 6, l. 169	terminata] firmata <i>F (error palaeographicus ex T!)</i>
D. 33, q. 3, l. 59–60	sed ... habitum] <i>om. (hom.) F</i>
q. 1, l. 101	usu ¹ ... de ²] <i>om. (hom.) F</i>
D. 35, q. 1, l. 2	quod ... aspectum] <i>om. (hom.) F</i>
l. 23	Seneca] nota <i>F</i>
l. 28	homini] <i>om. (spatium) F</i>
q. 4, l. 100–1	consilium ... Moraliu] <i>om. (hom.) F</i>
l. 151	in ¹ ... coniecturam ²] <i>om. (hom.) F</i>
D. 36, q. 2, l. 24	similibus] <i>om. (spatium) F</i>
l. 25	sed pauci] <i>om. F</i>
l. 26	activa] sunt <i>add. F</i>
q. 4, l. 201	alii ² ... boni ²] <i>om. (hom.) F</i>
q. 5, l. 228	quantitas molis] <i>om. (spatium) F</i>
l. 251	merendi ... ratione] <i>om. F (una linea in T!)</i>
D. 38, q. 1, l. 3	si oris] <i>om. (spatium) F</i>
l. 8	ergo ² ... mente] <i>om. (hom.) F</i>
L. 4, D. 1, q. 5, l. 104	medium] intrum (?) <i>F</i>
l. 104	purum] <i>male leg., forte praemium T,] om. (spatium) F</i>
D. 5, q. 3, l. 41–2	Deus ² ... ipsum ¹] <i>om. (hom.) F</i>
D. 8, q. 1, l. 33–4	ideo ... demonstratio] <i>om. (hom.) F</i>
D. 10, q. 5, l. 178–9	et ¹ ... actu] <i>om. (hom.) F</i>

Zu diesen Fehlern kommen in meiner vollständigen Liste aller Fehler noch mindestens 6 Seiten weiterer Fehler von F hinzu, die zum Teil typische Schreiberfehler, zum Teil aber auch Fehler sind, die aus paläographischen Gründen eine Abhängigkeit der Handschrift F von T nahelegen.

Dem stehen insgesamt äußerstenfalls 13 Fehler von T gegenüber, die nicht auf F vererbt worden sind. Es sind dies folgende Fälle:

L. 3, D. 7, q. 3, l. 79	factus] factum <i>T</i>
D. 24, q. 2, l. 13	vel] idem <i>T</i>
q. 1, l. 47	nunc] tunc <i>T</i>
q. 5, l. 134	vehemens] veemens <i>T</i>

q. 7, l. 231	est ¹] <i>om.</i> T
q. 10, l. 304	catholicam] <i>om.</i> T
D. 34, q. 7, l. 209	potentia] prius T
D. 35, q. 2, l. 56	scit] sit T
q. 5, l. 114	tui] tuis T
D. 36, q. 3, l. 120	magnanimo] <i>om.</i> (<i>spatium</i>) T
L. 4, D. 6, q. 1, l. 44	oves] ovex T
l. 50 app.	immersio] inversio T
D. 10, q. 5, l. 179	numerus] munus (!) T

Selbst eine nur flüchtige Untersuchung der entsprechenden Stellen zeigt, daß einige Fälle gar nicht mit Sicherheit als Fehler zu betrachten sind. Jedenfalls aber hat kein einziger Fall auch nur annähernd das Gewicht eines Trennfehlers. Vielmehr ist normalerweise völlig durchsichtig, wie es zur Korrektur durch F gekommen sein wird.

2.2 Die Fehler der Überlieferung

Im textkritischen Apparat sind entsprechend den Abhängigkeitsverhältnissen sämtliche Fehler von T und F zusammen sowie die Eigenfehler von T festgehalten. Bloße Eigenfehler von F sind nicht vermerkt. Korrekturen, die sich aus dem Rückgriff auf die verwendeten Quellen ergeben, sind als solche eigens gekennzeichnet als „correctio secundum ...“ (*corr. sec. ...*). Größere Korrekturen und Konjekturen sind fast allesamt durch Rückgriff auf die zitierten oder verwendeten Quellen abgedeckt. Es wurde nicht versucht, holprige Stellen zu glätten oder elliptische Formulierungen zu ergänzen, wenn sich der Sinn des Textes erheben läßt.

Die Gestaltung des kritischen Apparates und des Anmerkungsapparates geschieht nach den verbreiteten Gewohnheiten, denen auch in den meisten Bänden der Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte aus der mittelalterlichen Geisteswelt an der Bayerischen Akademie der Wissenschaften gefolgt wird.

3. Die Frage der Autorschaft

3.1 Der Verfasser der Quästionen

Schon Ephrem Longpré hatte in seinen Aufsätzen zu Wilhelm de la Mare² bemerkt, daß die in den Handschriften F und T enthaltenen Teile eines Kommentars zum 3. und 4. Buch des Petrus Lombardus sich von dem zu den Büchern 1

² E. Longpré, *Maitres franciscains de Paris*. Guillaume de la Mare O.F.M., in: *La France Franciscaine* 4 (1921) 288–302; 5 (1922) 289–306. Ders., *La Mare, Guillaume de*, in: *Dictionnaire de Théologie Catholique* 8, Paris 1924, 2467–70.

und 2 erhaltenen Kommentar des Wilhelm de la Mare beträchtlich unterscheiden. Trotz der Gemeinsamkeit des ständigen Verweises auf den Sentenzenkommentar Bonaventuras war Longpré der Ansicht, der erhaltene Text des Kommentars zum 3. und 4. Buch gehöre nicht Wilhelm de la Mare an. Angesichts der offenkundigen äußeren Unterschiede war ich zunächst geneigt, diesem Urteil zuzustimmen. Meine Vermutung ging lange dahin, daß es sich um den erhaltenen Rest des Kommentars von John Peckham handeln könnte, denn dessen Kommentar zum 1. Buch weist eine ganz ähnliche Form auf. Nun ist allerdings diese Form allein nicht zur Identifizierung geeignet. Auch die Kommentare des Thomas von Aquin oder des Petrus von Tarantasia und eine ganze Reihe weiterer sind ähnlich gestaltet. Im ersten und zweiten Buch behandelt Wilhelm de la Mare wie beispielsweise auch Bonaventura die einzelnen Quästionen innerhalb einer Distinktion der Reihe nach. Im dritten und vierten Buch sind die Quästionen innerhalb einer Distinktion zu Gruppen zusammengefaßt, es werden die Pro- und Contraargumente zu mehreren, meist drei, Quästionen hintereinander angeführt und die Quästionen dann der Reihe nach beantwortet. Dieses Verfahren, das, wie schon gesagt, bei Thomas, Petrus von Tarantasia, John Peckham und vielen anderen zu finden ist, erweist sich besonders beim heutigen Druck in kleineren Formaten als unübersichtlich. Vor allem aber muß man den Eindruck haben, mit einem anderen Sentenzenkommentar zu tun zu haben, wenn man von einem Autor eine andere Arbeitsweise gewöhnt ist.

Das ist Ephrem Longpré jedenfalls aufgefallen, weswegen er wohl die erhaltenen Teile nicht Wilhelm zugerechnet hat.³ Allerdings findet sich auch in diesen Teilen immer wieder der Hinweis auf Bonaventura. Dieser hat hier nicht die Form „sicut in scripto“ wie im ersten und zweiten Buch Wilhelms, sondern „sicut in Bo.“. Wenn ich mich recht erinnere, scheint dieser Hinweis in der Form „sicut in Bo.“ auch im ersten (und einzig erhaltenen) Buch des Sentenzenkommentars von John Peckham gelegentlich auf.⁴

Diese Form anstelle des „sicut in scripto“ des ersten und zweiten Buches taucht auch in der Handschrift Danzig, Marienbibliothek F 273 ab folio 155v, die eine Handschrift zum zweiten Buch ist, immer wieder auf. Diese Handschrift bietet von dieser Stelle an zwar einen Text, der im wesentlichen mit dem Text der übrigen Handschriften zum zweiten Buch übereinstimmt, der aber genauso an-

³ Vgl. E. Longpré, *La France Franciscaine* 4, S. 294f., n. 3. La Mare, Guillaume de, DTC 8, S. 2468.

⁴ Ich wünschte, ich könnte wenigstens eine Stelle hier angeben. Aber ich sehe mich nicht in der Lage, den ganzen Sentenzenkommentar Peckhams ein drittes Mal durchzugehen. Als ich ihn für die Edition des ersten Buches von Wilhelm de la Mare heranzog, dachte ich nicht daran, daß diese Beobachtung noch einmal irgendeine Relevanz gewinnen könnte. Tatsächlich ist die Relevanz nicht so groß. Dies wäre lediglich dann der Fall, wenn auch sonst sehr viel dafür spräche, die vorliegenden Teile zum dritten und vierten Buch John Peckham zuzusprechen, wie ich früher vermutet hatte.

geordnet und mit ganz ähnlichen Charakteristika versehen ist wie der Text, der zum dritten und vierten Buch erhalten ist. Diese Beobachtung ist meines Erachtens ausschlaggebend, um die Verfasserfrage für das dritte und vierte Buch zu entscheiden. Trotz der abweichenden Form ist nämlich der Text der Handschrift Danzig bis auf die üblichen Fehler, einige Auslassungen und – meist gekennzeichnete – Zusätze so nahe mit dem Text der restlichen Überlieferung des zweiten Buches verwandt, daß er als Zeuge des Textes herangezogen werden kann. Mit anderen Worten: Es handelt sich um den Text des zweiten Buches des Sentenzenkommentars von Wilhelm de la Mare.

Die abweichende Form erkläre ich mir so, daß dieser Teil auf die Vorlage einer Reportatio zur Sentenzenlesung Wilhelms zurückgeht. Wilhelm hat diese zur Erzeugung seines Scriptums benützt und für dieses Exemplar die Quästionen der Reihe nach zusammengestellt entsprechend der Form, in der Bonaventuras Scriptum erhalten ist. Der Schreiber der Handschrift Danzig oder ihrer Vorlage hat (noch?) keinen Zugang zur ausgearbeiteten Version des betreffenden Teils gehabt und daher für diesen die damals noch vorhandene Reportatio abgeschrieben. Aus dieser gelangten auch die Quästionen zum dritten und vierten Buch in die Handschrift, die heute in Toulouse vorliegt, und von dort in die Handschrift des Konvents von Santa Croce in Florenz, welche ebenfalls noch erhalten ist.

Das für Longprés Einschätzung der Autorschaft entscheidende Argument, es handle sich bei den erhaltenen Quästionen zum dritten und vierten Buch um einen der Art nach ganz anderen Sentenzenkommentar, fällt damit weg. Dazu sprechen aber auch inhaltliche Kriterien dafür, den Verfasser dieser Quästionen mit dem der beiden ersten Bücher zu identifizieren. Hier ist zunächst die Tatsache zu nennen, daß der Verfasser in derselben Weise wie der Verfasser der beiden ersten Bücher als Quellen Bonaventura, Thomas von Aquin und Petrus von Tarantasia heranzieht. Thomas von Aquin wird in diesem Teil sogar namentlich genannt. Gewöhnlich wird Thomas zustimmend verwendet, gelegentlich wird seine Auffassung der des Bonaventura vorgezogen.⁵ Das entspricht dem Befund für die beiden ersten Bücher, in denen allerdings auch die kontroversen Themen vorkommen und in franziskanischer Manier die betreffenden Auffassungen des Thomas abgelehnt werden.

Schließlich gibt es als internes Kriterium drei Stellen, an denen sich der Autor der Quästionen auf seine eigene Auffassung in den beiden ersten Büchern zu beziehen scheint.

Im dritten Buch:

D. 8, q. 1, resp.: G. de la Mare, In Sent. 1, d. 5, q. 1 (ed. Kraml 97, l. 23f.)

D. 24, q. 1, ad arg. 2.: G. de la Mare, In Sent. 1, d. 40, q. 4 (ed. Kraml 491, l. 80f.)

⁵ Das dritte und vierte Buch des Liber Sententiarum weisen auch weniger Stoff auf, der zwischen Thomas und den Franziskanern kontrovers ist.

D. 37, q. 2, resp.: G. de la Mare, In Sent. 2, d. 28, q. 3 (ed. Kraml 376, ll. 26–30)

Um die Reichweite dieser Verweise abschätzbar zu machen, seien die entsprechenden Stellen hier kurz besprochen.

D. 8.1:

„Ad primam quaestionem dicendum quod esse natum de necessitate importat esse ab alio, quod nullo modo convenit essentiae divinae nec propter se et in se quia non est ab alio, nec pro persona filii quia sicut dictum est in primo libro, supposita essentia non supponitur persona, nec contributioni . . .“

Im ersten Buch, d. 5, q. 1, steht folgendes:

„... suppositio termini non sequitur eius significationem sed eius impositionem. Unde humanitas supponit pro hac humanitate et pro illa quia imponitur illis. Essentia autem in divinis non habet hanc essentiam et illam quibus imponatur, sed nec habet cui imponatur nisi essentiae soli et ideo pro illa tantum supponit et non pro persona cum ei non imponatur. Unde ista propositio est falsa: ‚Nomen supponit pro eo de quo praedicatur essentialiter‘ eo quod praedicatio attenditur penes significationem, suppositio penes impositionem ut dictum est. Et quia generare est actus personalis et essentia non potest supponere pro persona ut dictum est, ideo haec est falsa: ‚Essentia generat‘.“ (97, ll. 16–24)

Diese Antwort auf die Frage „Utrum essentia generet?“ stammt aus dem Sentenzenkommentar des John Peckham, In Sent. 1, d. 5, q. 1.⁶ Dessen Formulierung der Antwort ist als Ausgangspunkt der Formulierung bei Wilhelm de la Mare offenkundig. Da sich aber Peckham weit weniger deutlich suppositionstheoretisch ausdrückt, ist der Rückbezug aus dem vorliegenden 3. Buch weit eher auf de la Mare als auf Peckham gemünzt. Es ist klar, daß man den Rückverweis auch als einen Verweis auf Peckham betrachten könnte, wenn man keine andere Alternative hätte. Angesichts der Möglichkeit, sich zwischen Peckham und de la Mare zu entscheiden, ist der Verweis auf de la Mare vom Inhalt des Textes her viel wahrscheinlicher. Um dem Leser die Möglichkeit zu geben, sich selbst ein Urteil zu bilden, gebe ich den relevanten Text aus Peckhams Kommentar wieder:

„Respondendum igitur ad quaestionem quod haec vera esse non posset ‚essentia gignit‘ nisi essentia pro generante supponeret vel generationem eliceret. Primum est impossibile ut probatum est in opponendo. Triplex enim genus nominum est significantium divinam essentiam. Quaedam significant eam in concreione ut ‚Deus‘, quaedam in abstractione summa ut scilicet ‚essentia‘, ‚deitas‘, ‚aeternitas‘, quaedam medio modo ut ‚lumen‘, ‚sapientia‘. Nomen igitur pure concretum supponit pro persona. Unde vera est ista: ‚Deus generat‘. Nomina tertio modo dicta, quia imponuntur ab operatione aliqua dicunt secundum operationem vel originem dicunt. Per consequens intellectum

⁶ Florenz, Bibl. Naz. conv. soppr. G 4.854, fol. 26ra.

suppositi eius est agere, sicut lumen actum illuminandi, sicut sapientia actum cognoscendi, et ideo vera est ista: ‚Sapientia gignit‘, sed non propria quantum ista: ‚Deus gignit‘. Et ratio huius est quia huiusmodi nomina ‚lumen‘, ‚sapientia‘, non sunt pure abstracta sicut ‚essentia‘, sicut nec ‚color‘ est pure abstractum, cum dicant rem in specie completam sicut coloreitas, ut ita dicam, vel humanitas. Et tale nomen est essentia, scilicet plene abstractum. Haec autem ‚essentia gignit‘ proprie accepto vocabulo est falsa simpliciter quia propter summam absolutionem non supponit pro persona sicut nec humanitas pro homine.

Item nec essentia generationem elicit quoniam omnis operatio propria elicitur a supposito mediante forma propria. Essentia autem in divinis communis est, ergo nec elicit operationem propriam nec est pure ratio eliciendi, quamvis sit radicalis ratio omnium operationum divinarum quae procedunt ex divina immensitate. Sed ratio est generationis divinae cum innascibilitate vel cum paternitate et sic de aliis, quoniam absque dubio videtur mihi sequi necessario: Si essentia generat essentiam ut persona personam, differunt essentialiter et differunt totaliter quia non est maior distinctio quam essentialis. Facit enim disparationem.“

Im Folgenden werden dann verschiedene akzeptable Versionen der innertrinitarischen Hervorgänge diskutiert. Man sieht aus dem Text, daß er von suppositions-theoretischen Überlegungen Gebrauch macht, aber es ist offenkundig, daß dem Verweis aus dem dritten Buch der Text im ersten Buch von Wilhelm de la Mare wesentlich näher steht.

D. 24, q. 1, ad arg. 2.:

„Et adhuc ulterius dico, sicut dictum est in primo libro, quia si ponamus quod Deus praeiudicat aliquod contingens, sed non eveniet, dico quod numquam fuit praevisum.“

In Sent. 1, d. 40, q. 4 (ed. Kraml, S. 491, l. 80f.):

„Non tamen ideo potest esse quod falsitas possit succedere veritati quia si aliquando esset falsa, ab aeterno fuit falsa et numquam fuit vera quia in aeternitate non est successio, nec ideo quia simul possit esse vera et falsa.“

Dieser Hinweis ist natürlich ziemlich schwach, denn dazu finden sich wohl bei den meisten Autoren jener Zeit ähnliche Ansichten.

D. 37, q. 2:

„Sed tunc remanet quaestiuncula. Quaeritur enim de illo qui implet mandata tantum quantum ad genus operis. Talis non est filius regni quia nihil fecit de caritate. Non filius gehennae quia nec est reus omissionis, ergo secundum hoc esset ponere medium statum inter caelum et infernum. Ad hoc dicendum secundum Augustinum, De baptismo parvulorum: Forte iste summe disponderet

se ad gratiam. Ideo fortassis implendo sic mandata fieret filius regni nec dimitteretur sine gratia. Praeterea iste non implet omnia mandata, scilicet praeceptum de dilectione.“

Diese Bemerkung erinnert sehr deutlich an eine ähnliche Bemerkung im 2. Buch Wilhelms, wo es um ein ähnliches Thema geht:

2. Buch, d. 28, q. 3 (ed. Kraml 376, ll. 26–31):

„Sed modo quaero: Esto quod aliquis impleat mandata quoad genus operis tantum. Non est filius regni quia non habet caritatem, nec est filius perditionis quia non est praevaricator praecepti, ergo erit status medius quod est falsum. Respondeo: Impletio mandatorum secundum genus operis est completa dispositio ad gratiam vel si non, negligentia disponendi se imputabitur sibi ad peccatum mortale.“

Leider kann diese Stelle nicht mit dem Text bei John Peckham verglichen werden, da dessen Kommentar zum 2. Buch der Sentenzen nicht vorhanden ist. Jedenfalls ist der Zusammenhang der beiden Texte frappierend, gerade auch weil kein Rückverweis angegeben ist. Der Verfasser scheint hier einfach bei zwei thematischen Gelegenheiten seine Ansicht zur Sache vorgetragen zu haben.

Alles zusammengenommen sehe ich eigentlich keinen Grund, die hier vorliegenden Quästionen zum 3. und 4. Buch der Sentenzen des Petrus Lombardus Wilhelm de la Mare abzusprechen. Alles, was man überhaupt zur Feststellung der Autorschaft finden kann, deutet auf ihn. Meines Erachtens käme allenfalls auch John Peckham als Autor in Frage. Dann aber wäre die Veröffentlichung dieser Quästionen erst recht von Interesse. Vorläufig aber haben wir es hier mit Quästionen zum dritten und vierten Buch der Sentenzen des Petrus Lombardus zu tun, die aus franziskanischer Tradition um das Jahr 1270 stammen und höchstwahrscheinlich Wilhelm de la Mare zum Autor haben.

3.2 Abfassungszeit

Wie im Fall der beiden ersten Bücher gehe ich davon aus, daß die hier vorliegenden Quästionen in der Zeit zwischen 1268 und 1270 entstanden sein dürften. Einen irgendwie verwertbaren inhaltlichen Hinweis auf die Abfassungszeit habe ich nicht finden können, es gibt aber auch keine auffallenden Hinweise auf Änderungen der Umstände gegenüber dem 1. und 2. Buch, sodaß die dort angeführten Gesichtspunkte weiterhin Bedeutung haben.

4. Die Gestaltung des Editionstextes

In den handschriftlich überlieferten Text wurde nur insoweit eingegriffen, als es die Verständlichkeit und die Beseitigung der Fehler erforderte. Stilistische Korrekturen habe ich nicht vorgenommen, soweit der Text nur einigermaßen erträglich war. Die Schreibweise ist der gegenwärtigen Gepflogenheit angepaßt.

Der Text wurde in der Form und Anordnung ediert, in der er sich in den Handschriften findet. Lediglich die Überschriften wurden hinzugefügt. Zum Verständnis der Argumente, die am Anfang jeder Quaestio für und gegen die Eingangsfrage angedeutet sind, ist es unbedingt erforderlich, die jeweiligen Hinweise auf die Quellen zu berücksichtigen. Normalerweise findet man mit Bonaventuras Sentenzenkommentar das Auslangen. Ohne diesen ist der vorliegende Text nur für jemanden verständlich, der sehr große Erfahrung im Umgang mit Sentenzenkommentaren hat. Deswegen habe ich in dieser Edition so gut wie alle Verweise auf Bonaventura angegeben.

Zur Erleichterung der Orientierung bei den Rückverweisen auf die Ausgangsfragen in den Antworten auf die einzelnen Quästionen habe ich ein numerisches Klassifikationssystem eingeführt, das in drei Ziffernstellen angibt, welche Distinktion, welche Quästion und welches Argument behandelt wird. Die erste Ziffernkombination gibt die Distinktion an, die zweite die Quästion innerhalb der betreffenden Distinktion, und zwar mit einer „0“ vorangestellt, wenn es sich um die Einführung der Frage mit ihren Pro- und Contraargumenten handelt, ohne die „0“ im Corpus der Quästion. Die dritte Ziffernkombination gibt das entsprechende Argument an, die ersten Argumente einfach der Reihe nach nummeriert, die Argumente nach dem „Contra“ wieder mit einer vorangestellten „0“.

Die Kombination „37.02.03“ bedeutet also: „Distinctio 37, quaestio 2, contra 3“. Entsprechend bedeutet „37.2.03“ „Distinctio 37, responsio ad 2. quaestionem, ad argumentum 3. in contrarium“. Dieses Ziffernsystem erleichtert die Orientierung bei der unübersichtlichen Anordnung der Quästionen und ihrer Beantwortung, ohne den Anmerkungsapparat zu belasten.

5. Abkürzungen

<i>a.</i>	articulus
<i>add.</i>	additio
<i>a. m.</i>	alia manus
<i>c.</i>	capitulum
<i>cf.</i>	confer
<i>cit.</i>	citatus
<i>coni.</i>	coniectura
<i>corr.</i>	correctio
<i>d.</i>	distinctio
<i>ditt.</i>	dittographia
<i>ed. cit.</i>	editio citata (in indice fontium)
<i>exl.</i>	exlineavit
<i>exp.</i>	expunxit
<i>hom.</i>	homoioteleuton
<i>ibid.</i>	ibidem
<i>ill.</i>	illegibilis
<i>l.</i>	linea
<i>ll.</i>	lineae
<i>leg.</i>	legibilis
<i>li.</i>	liber, libro
<i>mg.</i>	in margine
<i>n.</i>	numerus
<i>om.</i>	omissio
<i>p.</i>	pars
<i>q.</i>	quaestio
<i>qca.</i>	quaestiuncula
<i>resp.</i>	responsio
<i>s.</i>	sequens
<i>sec.</i>	secundum
<i>sign.</i>	signavit
<i>s. l.</i>	supra lineam
<i>sol.</i>	solutio
<i>t.</i>	textus commentatus (in opere Averrois)
<i>tr.</i>	tractatus
<i>trp.</i>	transpositio
<i>txt.</i>	textus
⟨ ⟩	supplenda
T ^c	versio secundum correctionem in codice T
T*	versio ante correctionem in codice T

QUAESTIONES IN TERTIUM LIBRUM

DISTINCTIO 1

Quaestio 1

Utrum sit possibile unam personam incarnari sine alia

- 1.01 Utrum sit possibile unam personam incarnari sine alia.
1.01.1 Quod non. Augustinus, 1. *De trinitate*: Opera trinitatis sunt indivisa etc.
1.01.2 Item Damascenus li. 3, c. 3: In divinis omnia sunt unum.
1.01.01 Contra in Bonaventura.
1.1 Ad hoc dicendum „quod quando aliqua in aliquo uniuntur et in aliquo di- 5
stinguuntur“, necesse est ut simul coniungantur, quando coniunguntur secundum
illud in quo conveniunt. Exemplum est de sensitiva potentia quae unitur orga-
no secundum essentiam sicut tota, non secundum potentias. Similiter bonitas et
veritas sunt idem, tamen veritas potest uniri intellectui sine bonitate. Quia igitur
tres personae conveniunt in natura et distinguuntur in persona, quicquid filio in 10
natura uniretur ita ut fieret una natura, uniretur aliis personis, sed non quicquid
uniretur ei in persona.

Quaestio 2

Utrum tres personae possent assumere unam naturam

- 1.02 Utrum tres personae possent assumere unam naturam.
1.02.1 Aliqui dixerunt quod tres personae possent assumere unam naturam sin- 15
gularem in unitate individui ita quod assumptum esset unum veritate singularis
naturae, non personae, ut sicut in divinis sunt tres personae in una singulari na-
tura, ita in natura humana. Sed quaero utrum natura assumpta praedicaretur vel
non. Si non, esset incompleta natura assumpta aliis individuis nec esset homo
nec individuum hominis nec haberet esse actuale: Damascenus, *Logica* c. 26:
〈individuum est〉 „quod secundum se ipsum proprie et consistententer ex substantia 20
et accidentibus consistit, et numero differens“. Si praedicaretur, aut una persona

6 simul] *corr. sec. Thomam de Aquino*, solum FT || coniungantur] in tribus *add. FT*,
sed cf. textum Thomae || quando] quoniam FT 18 incompleta] incompletorum FT(?)

1 Bonaventura 1, a. 1, q. 2; Thomas q. 2, a. 1; Petrus Tar. q. 3, a. 1 2 August., *De trin.* 1,
c. 4, n. 7 (PL 42, 824); c. 6, n. 12 (PL 42, 827); *Enchir.* c. 38 (PL 40, 251) 3 Johannes
Dam., *De fide orth.* 1, c. 8 (ed. cit. c. 8, n. 17, 44, ll. 279–81; n. 13, 40, ll. 219–25); 3, c. 13
(ed. cit. c. 57, 212s., l. 4s.) 5–12 Thomas sol.; Petrus Tar. ad 1 13 Thomas q. 2, a. 4;
Petrus Tar. q. 4, a. 2 19–21 Johannes Dam., *Dialectica* c. 26 (ed. cit. 24, ll. 13–15)

aut plures. Si una, ergo tres personae essent una persona. Si plures, ergo unum individuum esset plures personae.

Quaestio 3

Utrum una persona possit assumere plures naturas

- 1.03 Utrum una persona possit assumere plures naturas.
- 25 1.03.1 Quod non videtur per legem contributionis quia unus assumptus praedicaretur de alio quod non est possibile.
- 1.03.2 Item Petrus praedicaretur de Jesu et diceretur: „Petrus et Jesus sunt unus“, et ita esset ibi maior unio quam inter patrem et filium, de quibus non potest dici quod pater et filius sint unus, sed unum.
- 30 1.03.01 Contra: Quicquid potest pater, potest et filius. Sed pater posset assumere aliam naturam, ergo etc.
- 1.03.02 Item potentia filii non est diminuta per incarnationem. Sed ante potuit, ergo etc.
- 1.3 Ad istam quod est duplex opinio. Quidam dicunt quod una persona potuit
- 35 assumere plures naturas quia non est contra rationem personae pluribus naturis subsistere. Item natura assumpta non limitat potentiam personae assumptis.
- 1.3.1 Isti dicunt ad primum in contrarium „quod stante praedicta ratione Petrus et Jesus non sunt“ duae personae nec „duo supposita, sed unum, et est haec vera: „Jesus est Petrus“, et tamen Jesus et Petrus non sunt unus homo, sed duo.
- 40 Singularitas enim et pluralitas“ nec substantiam ostendunt, sed „unitatem et pluralitatem naturae significatae“, „et non secundum unitatem et pluralitatem suppositorum“, sicut „Pater et Filius et Spiritus Sanctus“ sunt „tria supposita, tamen propter unitatem naturae quam significat hoc nomen ‚Deus‘ dicuntur unus Deus. Ita e converso“ „Petrus et Jesus“ „propter pluralitatem naturarum“ „dicuntur duo
- 45 homines“, nec „diversitas impediret quin de se invicem praedicentur quia unitas suppositi sufficit ad veritatem praedicationis“ sicut patet in Christo.
- 1.3.2 Ad aliud dicendum quod sicut in divinis omnia pertinentia ad essentiam praedicantur singulariter, ut dicitur „Deus“, pertinentia ad personas pluraliter, ut „personae“, ita hic e converso omnia pertinentia ad naturam pluraliter, pertinentia
- 50 ad personam singulariter. Unde „sciendum quod hoc verbum ‚sum‘, ‚es‘, ‚est‘ praedicatur pluraliter non solum propter pluralitatem suppositorum realiter distinctorum, sed etiam propter pluralitatem suppositorum locutionis“, ut „tunica

40 ostendunt] ascendunt FT 41 unitatem] veritatem FT

24 *Deest in Bonaventura*; Thomas q. 2, a. 5 27–29 Thomas 2 30–31 Thomas contra 1
32–33 Thomas contra 3 34–36 Thomas sol. 37–46 Thomas ad 2

et vestis sunt eadem res“, et „persona et essentia differunt vel non differunt“. Multo magis de Jesu et Petro cum differrent in naturis, licet non in supposito. Aliorum opinio est quod persona divina non posset assumere plures naturas numero sicut nec plures personae unam quia assumptio necessario terminatur ad unitatem personae. Diversae vero naturae, ut dicunt, nullo modo possunt praedicari una personalitate, nec Deus, ut dicunt, posset hoc facere ut plura in actu sint unum in actu vel plures actu sint unus actu. 55

1.3.01 Ad obiectum in contrarium dicunt quod verum est de operatione, non de termino operationis sive relatione. Unde illam assumptionem quam facit Filius, facit Pater. Sed Pater non potest esse persona naturae cuiusmodi Filius. 60

1.3.02 Ad secundum quod non est minorata quia sicut ante incarnationem potuit aliam naturam assumere quia nullam tunc habuit, ita nunc ista deposita, nec aliter modo quam prius, quantum fuit ex parte assumentis. 65

DISTINCTIO 2

Quaestio 1

Utrum in Christo sit accipere communem speciem

- 2.01 Utrum in Christo sit accipere communem speciem.
2.01.1 Quod sic. *Phil.* 2: In similitudinem hominum factus.
2.01.2 Item genitus est eiusdem speciei cum generante in generatione univoca etc.
2.01.01 Contra: Damascenus li. 3, c. 3: In domino Jesu Christo etc.
2.01.02 Item species est totum esse individui etc. 5
2.01.03 Item forma specifica accipitur ab eo etc.

Quaestio 2

Utrum caro fuerit assumpta mediante anima

- 2.02 Utrum caro fuerit assumpta mediante anima.
2.02.1 Quod sic. Damascenus, li. 3, c. 6, unitum est carni etc.
2.02.2 Item corpus non est aptum glorificationi nisi per animam, ergo nec unioni.
2.02.01 Contra: Deus est immediate in omnibus rebus per essentiam, potentiam 10
et praesentiam. Sed Deus unitur alicui substantiae immediate per gratiam. Sed
gratia unionis est maior omnibus gratiis, ergo quicquid assumitur ad unitatem
personae, immediate assumitur.
2.02.02 Item soluto medio etc.
2.02.03 Item magis unitur medium cuilibet extremo. 15

Quaestio 3

Utrum anima assumpta sit a verbo mediante aliquo habitu gratuito

- 2.03 Utrum anima assumpta sit a verbo mediante aliquo habitu gratuito.
2.03.1 Quod sic. Augustinus, 13. *De trinitate* c. 9. In rebus per tempus ortis etc.

8 unitum] vitium T, vitum F 11 deus] immediate *add.* FT || sed²] si FT

1 Bonaventura a. 2, q. 3; Thomas q. 1, a. 3, qca. 3 2 Bonaventura 1 || Phil 2,7
3 Bonaventura 2 4 Bonaventura contra 1 || Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 3 (ed.
cit. c. 47, n. 6, 176, l. 61) 5 Bonaventura contra 3; Boethius, In Porphyrium 3, c. de specie
(PL 64, 106B); De divisione (PL 64, 882A–B) 6 Bonaventura contra 4 7 Bonaventura
a. 3, q. 1; Thomas q. 2, a. 1 8 Bonaventura 1 || Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 6
(ed. cit. c. 50, n. 3, 189, l. 47) 9 Bonaventura 5 10–13 Thomas 3 14 Bonaventura
contra 3 15 Bonaventura contra 2 16 Bonaventura a. 3, q. 2; Thomas q. 2, a. 2; Petrus
Tar. q. 2, a. 2 17 Bonaventura 1 || August., De trin. 13, c. 19, n. 24 (PL 42, 1033)

2.03.2 Item plus est animam uniri verbo quam frui.

2.03.3 Item Deus aut est alio modo in anima Christi quam in aliis rebus et aliis sanctis <aut non>. Si non, ergo magis est assumptus ille homo quam quicumque alius sanctus. Si sic, sed Deus non est diversimode in rebus nisi propter diversitatem rerum sicut dicitur *De causis*, ergo aliquid est in homine assumpto quod non est in aliis et hoc dicimus gratiam.

2.03.01 Contra: Omnis gratia quantum est de se respicit omnes personas aequaliter.

2.03.02 Item si illa unio fieret aliquo habitu gratuito.

2.03.03 Item in his quae miraculose fiunt non requiritur medium dispositionis secundum Augustinum, *Ad Volusianum*, et est epistola 3: „In rebus“ inquit, mirabilibus „tota ratio facti est potentia facientis“, ergo etc.

Ad quaestionem 1

2.1 Ad primam quaestionem dicendum: Duplex est opinio de specie et genere. Quidam enim dicunt quod species et genus sunt formae totius, formae scilicet consequentes compositionem sive compositum, non ipsa forma quae est altera pars compositi quia secundum ipsos nullo modo praedicatur de toto. Verbi gratia: Anima intellectiva est pars hominis. Sed species est humanitas, non anima. Hoc videtur plane opinio Avicennae.

35 Alii dicunt quod eadem forma est, ergo et species et etiam pars compositi sive forma totius et forma partis. Perficiendo enim materiam perficit totum compositum. Unde eadem forma significatur per animam et animal, sed differenter quia hic concrete, ibi abstracte et in praedicatione praedicabilis est forma de composito. Haec opinio videtur concordare cum Philosopho.

40 Ad veritatem quaestionis et argumenta nota in Bonaventura.

Ad quaestionem 2

2.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod duplex est medium, scilicet necessitatis sicut diaphanitas in aere ad recipiendum lumen, aliud medium est congruentiae sicut pulchritudo matrimonii medium est congruentiae ad <decentem coniunctionem> matrimonii.

45 Medium autem necessitatis est dupliciter, scilicet causa coniunctionis extremorum in actu sicut vinculum quo aliqua coniunguntur, vel est causa coniungibi-

43 congruentiae] sicut pulchritudo *add. (ditt.)* FT 43–44 decentem coniunctionem] *corr. sec.* Thomam de Aquino, *om.* FT

18 Bonaventura 4 22 Liber de causis prop. 23 (ed. cit. 184, ll. 23–26) 24 Bonaventura contra 1 25 Bonaventura contra 3 26–28 Thomas contra 2 27–28 August., Ep. 137 ad Volusianum c. 2, n. 8 (PL 33, 519) 34 Avicenna, Logica 1, c. De specie (ed. cit. 7ra–b); cf. Aristot., Met. 7, c. 11 (1037a 5–10) 41–44 Cf. Thomas sol.

litis sicut siccitas in lignis causat coniungibilitatem ad ignem. Si ergo anima comparetur ad unionem in actu, est medium congruentiae et decentiae, si ad unibilitatem, sic est medium necessitatis sicut causans formaliter unibilitatem in corpore. Non enim est corpus unibile deitati nisi per hoc quod anima fit particeps imaginis Dei. 50

2.2.1 Ad obiectum dicendum quod est distantia secundum locum et secundum formam sicut dicimus quod contraria maxime a se distant. Dicendum ergo quod Deus est immediatissimus quantum ad distantiam secundum locum, non secundum formam, quia <anima> habet maiorem conformitatem cum carne quam cum divinitate. Ad alia nota in Bonaventura. 55

Ad quaestionem 3

2.3 Ad tertiam dicendum secundum Magistrum, supra li. 2, dist. 27: Gratia dicitur dupliciter. Uno modo gratis dans, alio modo gratis data. Prima est gratuita Dei voluntas, et sic est aliquid increatum. Secundo modo gratuita Dei influentia. Similiter haec gratia unionis potest dici divina voluntas gratis uniens sibi naturam humanam in persona, et est isto modo aliquid increatum. Si dicatur: Aliquod unum quod creatur, hoc contingere dupliciter: Vel potest dici gratia unionis ipsa unio gratis facta, alio modo aliqua qualitas ad unionem disponens, et hoc potest esse dupliciter, scilicet vel ad unionem faciendam et sic non contingit ponere quia ipsa unio praecedit huiusmodi dispositionem in anima assumpta, vel disponens ad unionis factae permanentiam, et sic est ibi ponere. Nota quod non potest poni habitus disponens ad illam faciendam, tum quia omnis habitus secundum aliquos est illa gratia inferior vel potius quia omnis gratuititas sequitur ipsam unionem in anima quia ipsa anima in primo instanti suae creationis fuit infusa carni et <corpori> a verbo. 60 65 70

Item habitus gratuitus in anima Christi non potuit creari nisi ex unione, ergo non potest esse dispositio ad illam unionem. Per illustrationem enim non potuit poni antequam habeat esse actuale.

Ad alia nota in Bonaventura.

53 formam] Commentator super 4: est distantia secundum locum et secundum formam et qualitatem *mg.* FT 57 tertiam] obiectum FT 69 instanti] *corr.*, aetati (?) FT 70 corpori] *coni.*, *spatium* FT, *cf. textus Bonaventurae et Petri de Tarantasia in hoc loco*

52–53 Averroes, In Met. 10, t. 13 (ed. cit. 261G) 57–70 Cf. Thomas sol.; Petrus Lomb., Sent. 2, d. 27, c. 3, n. 1 (ed. cit. 482, l. 22s.) 71–73 Bonaventura ad 1 74 Bonaventura ad 4

DISTINCTIO 3

Quaestio 1

Utrum fomes extinctus fuit in virgine in prima sanctificatione

- 3.01 Utrum fomes extinctus fuit in virgine in prima sanctificatione.
- 3.01.1 Quod sic. Fomes est causa peccati. Unde nos non possumus dicere „Peccatum non habemus“ sicut Adam potuit ante peccatum dicere. Sed hoc potuit virgo beata dicere sicut patet ex Augustino in littera, ego etc.
- 3.01.2 Item „virgini conferendum fuit aliquid ultra legem communem. Sed sanctificatio quae fit per legem communem aufert maculam culpae fomite remanente, ergo“ videtur quod in ipsa fomitem totum amovit. 5

Quaestio 2

Utrum in secunda sanctificatione fuit ab ea ablata potentia peccandi

- 3.02 Utrum in secunda sanctificatione fuit ab ea ablata potentia peccandi.
- 3.02.1 Quod non. Augustinus in *Quaestionibus novi et veteris testamenti*.
- 3.02.2 Item potentia moriendi consequitur potentiam peccandi etc. 10

Ad quaestionem 1

- 3.1 Ad primam quaestionem fuerunt tres opiniones. Prima quod tantum consopitus secundum plus et minus in utraque sanctificatione quia gratia non opponitur ei. Pro hac videtur illud Augustini, *De verbis Apostoli* 1, 90, d: Concupiscentia cum qua nati sumus finire non potest quamdiu merimus, minui potest, finire non potest. Sed non cogit sicut patet pensanti verba et exceptionem eius *De natura et gratia*. Ipsa enim non est nata cum concupiscentia nativitate ex utero. 15

5 aliquid] ab FT (cf. Thomam) 7 ipsa fomitem] ipso fomite FT (cf. Thomam)

1 Bonaventura p. 1, a. 2, q. 2; Thomas q. 1, a. 1 4 August., *De natura et gratia* c. 36, n. 42 (PL 44, 267) 8 Bonaventura p. 1, a. 2, q. 3; Thomas q. 1, a. 2, qca. 3 9 Ps.-August., *Quaest. novi et vet. test. qu.* 73 (PL 35, 2267–8) 11–16 Bonaventura sol. 13 August., *Sermo* 163, c. 6 (PL 38, 892) 15–16 August., *De natura et gratia* c. 36, n. 42 (PL 44, 267)

Secunda opinio quod in prima tollebatur inquantum est corpus pars impellens ad malum et reddens difficilem ad bonum, in secunda inquantum corpus naturae ratione cuius infectio transit in prolem. Si istud intelligatur per impedimentum extrinsecum, habet aliquam probabilitatem. Si autem per corruptionem et diminutionem in essentia sua, hoc nihil est quia inseparabilius respicit personam quam naturam. Plus enim impellit ad malum et permanentius quam inficiat generativam.

Tertia opinio quod in prima fuit fomes ligatus sicut habitus scientiae ligatur per ebrietatem vel vehementem passionem amoris, in secunda penitus eradicatus et extinctus, sicut quando tollitur habitus scientiae per oblivionem vel per contrarium habitum, scilicet erroris.

3.1.1 Ad obiectum dicendum quod verum est fomite remanente in vigore suo.

Ad quaestionem 2

3.2 Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura.

30 3.2.1 Ad obiectum dicendum quod illa dubitatio non fuit haesitationis sed potius cuiusdam admirationis. Ipsa enim dubitantibus Apostolis firmissima stetit in fide. Librorum *De Fide et Legibus* c. 4: „Dubitatio est mutatio intellectus qua nunc in unam partem contradictionis, nunc in alteram inclinatur.“ Talis non fuit in ea. Fortassis vocatur dubitatio suspensio actus credendi ex admiratione.

35 3.2.2 Ad aliud dicendum quod potentia peccandi dupliciter potest auferri, scilicet per plenitudinem gratiae, sic potest auferri remanente potentia moriendi, vel per coniunctionem cum fine ultimo, et sic simul aufertur potentia moriendi. Praeterea certum est quod non necessario currunt simul sicut patuit in Christo.

17 in prima] *corr.*, in potentia vel impotentia FT 21 personam] *corr.*, per materiam (?) FT
22 quam¹] contra FT (*cf. Thomam*)

17–27 Thomas sol. ad a. 1 qca. 1 30–34 Thomas sol. ad qcam. 2 32–33 Guilielmus Alvernus, *De fide et legibus* c. 1 (ed. cit. 4bF) *quasi verbatim*: „Dubitatio non est nisi mutatio eius qua nunc in alteram partem contradictionis, nunc in alteram inclinatur.“

DISTINCTIO 4

Quaestio 1

Utrum virgo beata meruerit Christum concipere

- 4.01 Utrum virgo beata meruerit Christum concipere.
- 4.01.1 Videtur quod sic. Beata virgo aut habuit gratiam qua sufficienter praepararetur ad hoc ministerium celebrandum in ea aut non. Si sic, sed talis facit mereri merito condigni, ergo etc. Si non, aut quia non potuit tantam gratiam recipere, et tunc multo minus ipsum Dei filium, aut quia Deus non potuit dare, et hoc est magis falsum. 5

Quaestio 2

Utrum illa gratia fuerit illi homini naturalis

- 4.02 Utrum illa gratia fuerit illi homini naturalis.
- 4.02.1 Quod sic. Augustinus, *Enchiridion* c. 30: In naturae humanae susceptione fiebat etc.
- 4.02.2 Item quod inest a principio intrinseco etc. 10
- 4.02.01 Contra: Gratia ex opposito dividitur contra naturam etc.
- 4.02.02 Item plus distat naturale a gratuito etc.

Ad quaestionem 1

- 4.1 Ad primam quaestionem dicendum secundum quosdam quod beata virgo non meruit incarnationem. Sed supposita incarnatione meruit quod per eam fieret non merito condigni, sed merito congrui inquantum se talem exhibebat qualem decebat esse matrem filii Dei. 15
- Secundum alios ipsa meruit incarnationem merito congrui ante annuntiationem, post adventum Spiritus Sancti merito digni.

15 condigni] congrui FT (*cf. Thomam*) || se talem] fetalem FT(?)

1 Bonaventura a. 2, q. 2; Thomas q. 4, a. 1; Petrus Tar. q. 2, a. 2 2–6 Bonaventura 4
7 Bonaventura a. 2, q. 3; Thomas q. 3, a. 2 8 August., *Enchir.* c. 40 (PL 40, 252) 10 Bona-
ventura 3 11 Bonaventura contra 1 12 Bonaventura contra 2 13–16 Thomas ad 6
17–18 Bonaventura sol.

- 4.1.1 Ad obiectum dicendum quod nec beata virgo potuit creatam gratiam recipere nec Deus dare quia gratia sufficienter praeparatoria ad hoc non est minor quam infinita quia semper secundum magnitudinem personae incarnandae. Posito quod esset finita, deberet intendi gratiam. Verbi gratia: Intelligamus quattuor intelligentes excedentes se secundum gradus nobilitatis. Si 〈secundum〉 gradum personae incarnandae crescit gratia, ergo si persona est infinita et gratia erit infinita. Si ergo beata virgo non potuit gratiam infinitam recipere, patet etc. Si obicias quod si non potuit recipere creatam gratiam, multo minus ipsum Dei filium, non valet, tum quia gratia non potest esse creata, tum quia gratia substantificatur in recipiente sicut in subiecto. Non sic Dei filius in virgine. Item Deus tantum non potuit conferre quia non est omnipotens ad illud quod posse non est posse.

Ad quaestionem 2

- 4.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod de gratia contingit loqui tripliciter. Gratia enim illa aut ipsa Dei gratuita voluntas faciens unionem. Sic non est naturalis vel habitus consequens unionem. Alio modo ipsa gratia unionis, et sic per comparisonem ad totam personam fuit naturalis propter hoc quod inseparabilis, tum quia ex altero principiorum creata, tum quia cum ipsa natura assumitur, sicut dicitur peccatum naturale secundum Anselmum, *De conceptione virginali* c. 1. Eisdem etiam modis potest dici prima unio naturalis, scilicet quia inseparabilis et a principio. Per comparisonem vero ad humanam naturam fuit gratuita. Nota secundum Avicennam, li. 1. *Philosophiae* c. 2: Naturalia vocantur omnia propter comparisonem quae est inter illa et materiam quae dicitur natura, quod quaedam sunt substantia illius, quaedam sunt impressiones et motus et dispositiones et motus quae emanant ab ipsa. Unde quia divinitas dici potest natura illius personae, gratia quae emanat ab illa prima natura bene potest dici illi personae naturalis. Per comparisonem vero ad naturam humanam fuit gratuita. Unde sicut motus ab anima est naturalis animali inquantum animal et non inquantum corpus in quo dominatur elementum grave, sicut dicit Commentator super 8. *Physicorum* super illud: „Remanet nunc igitur“, ita gratia est naturalis illi homini inquantum unitus Deo, non inquantum homo simpliciter.
- 4.2.1 Ad obiectum dicendum quod gratia dividitur contra naturam et naturale contra gratuitum in illis de quorum constitutione non est divinitas. In illis enim est a principio extrinseco. Sed in persona constituta ex natura divina et humana non sic. Est in tali enim gratia a principio intrinseco.
- 4.2.2 Ad secundum dicendum quod in aliis hominibus minus distant meritum et gratia quam gratia et natura, in Christo est e converso quia divinitas in Christo

30–47 Bonaventura sol. 35 Anselmus Cant., *De conceptu virg.* c. 1 (ed. cit. II, 140, l. 27s.)

38 Avicenna, *De sufficientia* 1, c. 7 (ed. cit. 17vaA–bB) 45–46 Averroes, *In Phys.* 8, t. 27 (ed. cit. 365D–H)

non potuit mereri gratiam sed facere sive creare. In aliis potest voluntas mereri gratiam sed non creare.

55

Quaestio 3

Utrum virgo fuerit spiritui sancto cooperata in conceptione filii Dei

- 4.03 Utrum virgo fuerit Spiritui Sancto cooperata in conceptione filii Dei.
 4.03.1 Quod sic. Damascenus, li. 3, c. 3: Praeuenit in eam etc.
 4.03.2 Ecclesia cantat: Genuit puerpera etc.
 4.03.3 Item aut cooperata fuit aut non. Si sic, habeo propositum etc.
 4.03.01 Contra: *Rom.* 1: Qui factus est ei ex semine Dei. *Glossa* etc.
 4.03.02 Item Christus eodem modo fuit in parentibus etc.
 4.03.03 Item agens potentiae finitae non potest etc.

60

Quaestio 4

Utrum illa conceptio fuerit naturalis vel miraculosa

- 4.04 Utrum illa conceptio fuerit naturalis vel miraculosa.
 4.04.1 Quod naturalis: Omnis illa operatio vel generatio dicitur naturalis ratione cuius generatus dicitur naturalis.
 4.04.2 Item quando vir excitat potentiam mulieris etc.
 4.04.3 Item si aliquis operatur per potentiam sibi miraculose collatam etc.
 Exemplum de caeco illuminato et mortuo suscitato etc.
 4.04.01 Contra: Propagatio viri de sola virgine non est naturalis aut voluntaria, sed miraculosa sicut illa quae mulierem protulit de solo viro et sicut creatio viri de limo, et Dionysius, 4. *Epist.* scilicet ad Gaium: Virgo supernaturaliter parturivit etc.
 4.04.02 Item naturale est idem apud omnes etc.

65

70

62 finitae] infinitae FT (*cf. Bonaventuram*) 64 quod] quam FT 65 generatus] generatio FT (*cf. Bonaventuram*) 68 caeco] caelo FT (*cf. Thomam*)

56 Bonaventura a. 3, q. 1; Thomas d. 3, q. 2, a. 1 57 Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 2 (ed. cit. c. 46, n. 2, versio Cerbani, 391, l. 19) 58 Breviarium Romanum, fest. Nativ. Dom. 2. antiph. ad Laudes 60 Rm 1,3; *Glossa sumpta ex* August., Quaest. in novum test. p. II, q. 44 (PL 35, 2402) *est littera*: Petrus Lomb., Sent. 3, d. 4, c. 3, n. 1 (ed. cit. 41, ll. 2–5); *Glossa ord.* in Ep. ad Rom. 1, v. 3 (ed. cit. IV, 274a); Petrus Lomb., *Glossa in Ep. ad Rom.* c. 1, v. 1–7 (PL 191, 1306D) 63 Bonaventura a. 3, q. 2; Thomas d. 3, q. 2, a. 2 67–68 Thomas 3 et Bonaventura 4 71 Dionysius Ar., Ep. 4 ad Gaium (PG 3, 1071B)

Ad quaestionem 3

4.3 Ad primam quaestionem dicendum quod virgo fuit cooperata. Sed de modo
 75 cooperandi sunt diversae opiniones. Prima est quod cooperata est tantummodo in
 ministrando materiam secundum Philosophum, 3. *De animalibus*, ubi comparat
 illud quod ministrat mulier ligno et illud quod ministratur lecto. Sed hoc non
 videtur quia videmus quod plures proles aliquando assimilantur matri et illa as-
 80 similatio non potest esse nisi ratione alicuius motus et principii activi. Praeterea
 si illud quod ministrat mater non haberet nisi potentiam passivam, non diceretur
 proles naturalis quia sicut dicit Philosophus, 7. *Metaphysicae*, quod sanitas ratio-
 ne illius quod ministrat natura est naturalis, sed quantum ad medicum artificialis,
 ergo similiter esset in generatione.
 Alii dicunt quod non tantum cooperata est in ministrando naturam, sed etiam in
 85 introductione formae, scilicet in formatione corporis quae quando materia suffi-
 cienter est disposita, potest ipsam naturam in instanti. Praeparationes praecedentes
 fuerunt a Spiritu Sancto, sed formae introductio a virgine Maria. Contra istud
 obicitur: Commentator, Super illud 2. *De caelo et mundo* ubi agitur de causa
 quietis terrae in medio: „Dicamus ergo quod iste sermo non est necessarius“:
 90 „Quies est finis motus et est necessarium ut causa eius quod est ante finem et
 finis sit eadem.“ Si ergo virgo fuit causa finis, et eorum quae sunt ad finem. Item
 nobilius est introducere ultimam formam quam praecedentes, ergo nobilior fuit
 operatio virginis quam Spiritus Sancti quod falsum est. Item nobilius est introdu-
 cere formam quam operari transmutationem praecedentem, ergo etc. Item valde
 95 est difficile assignare quae sit ista ultima forma quia non potest esse anima cum
 sit ab extrinseco, nec formatio corporis quia illa fuit in instanti.
 Alii dicunt quod in conceptione attenditur triplex operatio, una praecedens, scili-
 cet materiae praeparatio, alia concomitans vel sequens, scilicet fovere in matrice,
 alia est principalis, id est formatio et organifactio. Primae duae operationes sunt
 100 matris secundum aliquos, tertia est virtute seminis patris. De materiae praepa-
 ratione sunt diversae opiniones, iuxta quod maxime sunt opiniones de materia
 concepti. Quidam enim dicunt quod corpus concepti formatur tantum ex san-
 guine menstruo quem ministrat mater et quod sperma viri nullo modo sit pars
 concepti, sed tantum se habet sicut artifex. Haec est opinio Philosophi, 15. *De*
 105 *animalibus*.

77 lecto] ligno FT (cf. Thomam {„scamnum“} et Aristotelem) 105 animalibus] Item Com-
 mentator super 2. *De anima*, dat differentiam inter potentias animae dicens quod potentiae
 nutritivae partis omnes sunt activae, potentiae partis sensitivae omnes sunt passivae, in intel-
 lectu vero est aliquid agens vel intellectus agens, aliquid passivum ut possibilis. Sed potentia
 generativa pertinet ad vegetativam, ergo etc. add. mg. infra FT

76 Aristot., *De gen. anim.* 1, c. 21 (729b 16s.) 81 Aristot., *Met.* 6, c. 7 (1032b 11–14)
 88–91 Averroes, In *De caelo* 2 t. 92 (ed. cit. 158L); Aristot., *De caelo* 2, c. 13 (295b 19)
 104–105 Aristot., *De gen. anim.* 1, c. 21 (729b 17s.)

Manifeste autem finem alii dicunt ut theologi quod corpus prolis formatur ex utroque, scilicet ex eo quod descendit vir et quod ministrat mulier. Et huic concordat illud *Joh.* „Qui non ex sanguinibus“, et *Glossa* ibidem.

Illi qui sunt de prima opinione dicunt quod beata virgo ministravit tantum sanguinem purissimum sic dispositum et praeparatum sicut exigebatur ad hoc ut materia posset formari corpus prolis perfectum viri. Sed illa formatio virtute Spiritus Sancti subito facta est. 110

Illi qui sustinent aliam opinionem dicunt quod virtute divina collatum est virgini ministrare materiam talem qualis est illa quae provenit ex eo quod ministrant simul vir et mulier. Unde ex illo per se potuisset formari corpus prolis sine mare licet cum successione temporis, quod Spiritus Sanctus formavit subito. Sed contra obicitur primo quod frustra collata est illi semini talis potentia quia non est cooperata in formatione corporis quia subito factum est. Secundo quod non eligebatur ut esset simul pater et mater, tertio quia propter solam potentiam activam vel passivam nullus dicitur pater vel mater, sed quia potentia exit in actum. 115
120 Secundum hoc ergo virgo non dicitur pater vel mater.

Ad primum horum dicendum quod potentia per comparisonem ad materiam dicitur forma, per comparisonem ad operationem dicitur virtus secundum Avicennam. Illa ergo potentia licet non exiret in actum, fuit tamen necessaria respectu materiae quia alias non fuisset materia propinqua. Ideo data est sibi potentia propinqua. 125

Ad aliud dicendum quod pater dicitur ratione potentiae quae exit in actum. Unde in viro est perfecta virtus, unde se extendit ad corporis formationem. In muliere autem est imperfecta, unde non se extendit nisi ad materiae praeparationem. Unde Philosophus, 15. *De animalibus*, dicit quod mulier est sicut puer qui nondum potest generare. 130

Per hoc patet ad tertium quia ad hoc quod sit mater sufficit praeparatio materiae. 4.3.1 Ad obiectum in contrarium principale dicendum quod spiritus sanctus dedit virgini potentiam generativam, non quod fecerit formationem corporis, sed quod posset ipsum fovere in utero. Si obicias quod istud habuit a se, dicendum quod non dedit ei subiectum potentiae sed dedit ei coniungendo cum operatione sicut visibile modo visum dat oculo potentiam videndi in actu. Sic Spiritus Sanctus dedit potentiam generativam virgini. 135

4.3.2 Ad aliud patet in Bonaventura.

4.3.3 Ad aliud dicendum quod non est simile quia limus et costa non fuerunt materia praeparata. Praeterea non ministraverunt locum convenientem nec nutrimentum. 140

108 qui] quod FT 121 secundum] sed FT 137 oculo] occulto FT

108 Io 1,13 || Glossa interl. in Io 1,13 (ed. cit. IV, 224) 123–124 Avicenna, Phil. prima tr. 4, c. 2 (ed. cit. 195.194) 130 Aristot., *De gen. anim.* 1, c. 20 (728a 17)

4.3.01 Ad illud ad partem contrariam dicendum quod *Glossa* vult dicere quod non est tantum natus sed factus quantum ad formationem corporis subitam.

145 4.3.02 Ad aliud quod Augustinus vocat rationem seminalem legem concupiscentiae et concubitus. Unde dicit ibidem: Secundum rationem quippe illam seminalem ibi fuit Levi, qua ratione per concubitum venturus erat in matrem secundum quam ibi non erat. Sic ergo accipitur seminalis lex concupiscentiae sive nascendi per concubitum.

[*Deest responsio 4.3.03 (Ed.)*]

Ad quaestionem 4

150 4.4 Ad aliam quaestionem dicunt aliqui quod in hac operatione est considerare praeparationem materiae ut sanguinis menstrui vel quicquid illud sit, et sic planum est quod fuit naturalis. Unde Commentator dicit quod virtus qua adamas attrahit ferrum est naturalis quia est per virtutem quam habet a principio suo. Si loquamur de formatione corporis, sic fuit miraculosa, si de nutritione, sic fuit
155 naturalis. Si de editione, sic quoad aliquid naturalis, quoad aliquid miraculosa. Naturale enim est quod quando maturus est partus quod cedatur foetus, sed quod salva integritate est miraculosum. Vel potest dici quod ad hoc quod generatio dicatur naturalis oportet quod fiat ab agente naturali et ex materia naturaliter ad hoc proportionata. Si alterum deficit non erit naturalis sed miraculosa. Quia
160 ergo materia quam virgo ministravit fuit materia circa quam corpus hominis naturaliter formam paruit, sed virtus quae influit divina, simpliciter dicendum est conceptionem illam esse miraculosam, naturalem vero secundum quid tantum.

4.4.1–2 Ad duo obiecta nota in Bonaventura.

4.4.3 Ad tertium quod quando datur ad actum aliquem sine dispositione contraria
165 et si fuerit potentia passiva evocata ad actum per agens naturale, tunc dicitur operatio naturalis. Sic est in visione illius qui prius fuit caecus. Sed virgini data est potentia generativa manente virginitate et ista potentia generativa hic est potentia passivae materiae quam ministravit mere, fuit tantum ab agente supernaturali et ideo operatio sanctiparis fuit.

170 Ad quaestionem dicendum quod ista conceptio sive generatio non est unica operatio simplex sed aggregativa multorum. Est enim ibi ministratio convenientis materiae, formatio subita corporis, nutritio in utero, editio in utero salva virginitate. Dicendum ergo quod sicut dicit sapiens 7. *Metaphysicae*, aliqua simul fiunt a natura et arte ut sanitas et universaliter illa in quibus ars iuvat naturam, ita
175 potest dici in proposito quod ista conceptio simul fuit naturalis et miraculosa. Et

143 *Glossa* cf. *supra* 03.01 145 August., De Gen. ad litt. 10, c. 20, n. 35 (PL 34, 424)

152 Averroes, In Phys. 7, t. 10 (ed. cit. 315D–E); In Phys. 8, t. 35 (ed. cit. 374L) 163 Petrus

Lomb., Sent. 3, d. 10, c. 2, n. 1 (ed. cit. 74, ll. 16–19) 166 *De caeco* cf. Thomas 3

173 Aristot., Met. 6, c. 7 (1032b 11–14)

hoc patebit si distinguamus operationes singulas quae fuerunt in ista conceptione et generatione: Ministratio convenientis materiae, sive fuerit sanguis ministrativus, potest dici simpliciter naturalis. Si fuit materia ita sufficienter disposita ac si esset ministrata a viro simul et muliere, potest adhuc dici naturalis propter hoc quod ministratio illius materiae fuit a potentia sibi collata, sicut motus ferri ad magnetem dicitur naturalis, sicut Commentator, Super 8. *Physicorum*, super illud: „Et possibile est hoc idem declarare“, quia „non movetur a magnete nisi per alterationem quam acquirit mediante aere a magnete.“ Tamen ipsa potentia collatae potentiae fuit maxime miraculosa, formatio subita fuit miraculosa, nutritio in utero fuit simpliciter naturalis, editio ex utero naturalis, quoad aliquid miraculosissima, scilicet quod salva virginitate.

4.4.1 Ad obiectum dicendum quod dicitur filius naturalis, non quia solum a natura, sed naturalis, id est verus, non adoptivus, sicut infra dicitur, dist. 10, vel quia naturalem et convenientem materiam ministravit.

4.4.2 Ad secundum dicendum quod nota in Bonaventura. Praeterea tunc solum dicitur operatio naturalis quando potentia passiva completur per agens naturale, non autem quando completur per agens supernaturale.

4.4.3 Ad tertium patet responsio per dispositionem contrariam manentem simul cum data potentia, ut si caeco daretur potentia videndi clausis palpebris.

193 manentem] manente FT

181–183 Averroes, In Phys. 8, t. 35 (ed. cit. 374L); Aristot., Phys. 8, c. 5 (256a 21)

DISTINCTIO 5

Quaestio 1

Utrum assumere conveniat divinae naturae

- 5.01 Utrum assumere conveniat divinae naturae.
5.01.1 Videtur quod sic quia divina natura est unita humanae. In ista unione non se habuit ut patiens, ergo ut agens, ergo etc.
5.01.01 Contra: Damascenus, li. 3, c. 4: Ratione assumptionis fit communicatio idiomatum. Sed divinae naturae non communicantur idiomata humanae. Non enim dicitur: „Divina natura est passa“, ergo etc. 5

Quaestio 2

Utrum assumere conveniat divinae personae

- 5.02 Utrum assumere conveniat divinae personae.
5.02.1 Quod sic nota in Bonaventura.
5.02.01 Contra: Richardus, 2. *De trinitate* c. 22: „Persona est rationalis naturae incommunicabilis substantia.“ Sed assumptio facit communicationem, ergo etc. 10
5.02.02 Item persona secundum Boethium est individua substantia etc.
5.02.03 Item persona dicit aliquid completum ultima completionem. Sed tali non potest fieri additio, ergo etc.

Quaestio 3

Utrum assumere conveniat personae ratione naturae

- 5.03 Utrum assumere conveniat personae ratione naturae.
5.03.1 Quia assumere est operatio virtuosa etc. 15
5.03.2 Item quod sic: Competit uni personae quod potest alteri personae competere etc.
5.03.01 Contra: Assumptio dicit ordinationem ad unionem etc.
5.03.02 Item si ratione naturae, ergo convenit naturae per se etc.

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas q. 2, a. 2 4 Johannes Dam., *De fide orth.* 3, c. 4 (ed. cit. c. 48, n. 3, 182, ll. 34–6; 31s.). Ex Thoma, q. 2, a. 2, 4 7 Bonaventura a. 1, q. 2 9–10 Richardus a St. Victore, *De trin.* 4, c. 21 (PL 196, 945A) 11 Boethius, *De una persona et duabus naturis* c. 3 (PL 64, 1343C) 14 Bonaventura a. 2, q. 3 15 Bonaventura 2 16–17 Bonaventura 3 18 Bonaventura contra 2 19 Bonaventura contra 4

Quaestio 4

Utrum circumscriptis personis potuerit fieri assumptio

20 5.04 Utrum circumscriptis personis potuerit fieri assumptio.

Ad quaestionem 1

5.1 Ad primam quaestionem „dicendum quod assumere dicitur tripliciter.

Uno modo communiter pro sumere“ ad aliquem, et sic convenit toti trinitati.

„Secundo modo proprie“ idem est quod „ad se sumere ut sibi aliquo modo unia-
tur“ aliquid, „et hoc modo natura divina in persona filii assumpsit.“

25 „Tertio modo propriissime“ dicitur assumere ad suam unitatem sumere, hoc est
„ad se et in se“, „et sic convenit tantum personae in qua facta est unio.“

5.1.01 Ad obiectum dicendum quod non omnis assumptio facit communicationem,
sed illa tantum quae est in supposito.

Ad quaestionem 2

5.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod strictissime convenit sibi.

30 5.2.01 Ad obiectum dicendum quod illa communicabilitas quam privat persona
est illa qua genus praedicatur de speciebus suis. Sed ista communitas est ratione
assumptionis. Unde cum dicitur: „Dei filius est homo“, non est praedicatio
per inhaerentiam vel informationem vel sicut commune de inferioribus, sed per
unionem.

35 5.2.02 Ad secundum quod persona privat communicationem cum alio digniori et
cum alio ad compositionem tertii.

5.2.03 Per hoc patet ad tertium quia verbo non fit aliqua additio.

Ad quaestionem 3

5.3 Ad aliam quaestionem dicendum secundum quosdam quod omnis actio re-
fertur ad duo, scilicet ad suppositum quod agit, et virtutem qua agit, sicut ignis
40 calefacit et caliditas calefacit, neutrum tamen per se est sufficiens principium per
se ad agendum, et utrumque indiget altero et utrique attribuitur actio. Supposito,
ut ei quod agit, virtuti, ut cuius est actio. Sic in proposito assumptio attribuitur
naturae, ratione eius virtuti qua facta est assumptio, personae ratione eius quod
fecit assumptionem.

45 Aliter dicitur et reddit in idem: Aliquid attribui ratione alicuius est dupliciter, aut
ratione subiecti primi aut ratione causae. Verbi gratia: Si ego dicam: „Canicula
scintillat quia stella fixa“, et: „Quia longe stat, scintillat“, convenit caniculae ut

20 Bonaventura a. 1, q. 4 21–26 Thomas q. 2, a. 2, sol. *quasi verbatim* 38–44 Liber
sex principiorum (PL 188, 1260B–C)

est stella fixa in quantum subiectum primum scintillationis. Caniculae convenit scintillare quia longe stat sicut causae. Unde in quantum est stella fixa est primum subiectum scintillationis, in quantum longe stans causa scintillationis. Sic in proposito persona filii est primum subiectum assumptionis, sed natura est causa. Et sic secundum diversos respectus utrumque potest concedi. 50

Per hoc patet ad obiecta.

Ad quartum quod ponitur in Bonaventura de separatione extremorum quia concludit quod solum naturae, dicendum quod assumptio ponit diversitatem in extremis, sed non necessario consimilem. Unde licet assumpta non sit diversa persona, quia tamen diversa est a natura divina in natura, et a persona in hoc quod non est persona, idem utrique potest uniri. 55

Ad quaestionem 4

5.4 Ad aliam quaestionem „dicendum quod circumscriptio personae a natura divina potest dupliciter intelligi.“ Vel „quod circumscribatur omnis personalitas, et sic ipsa“ „non habebit“ actualem existentiam „in re, sed tantum in intellectu, et sic“ nullo modo competet ei agere, alio modo ut intelligatur divina natura subsistens sicut intelligunt gentiles, et sic posset remanere assumptio. 60

Per hoc patet ad obiecta.

Quaestio 5

Utrum haec sit concedenda: „Divina natura est caro facta“

5.05 Utrum haec sit concedenda: „Divina natura est caro facta.“ 65

5.05.1 Quod sic. Nihil aliud est dicere verbum carnem factum quam humana natura assumpta, ergo a simili nihil aliud est dicere „divina natura est caro facta“ quam „humana natura est assumpta a divina“. Sed hoc est verum, ergo et illud.

5.05.2 Item nihil aliud est verbum carnem fieri quam Dei filium esse factum hominem. Sed per syllogismum depository: Dei filius est factus caro, Dei filius est divina natura, ergo etc. 70

5.05.01 Contra: Magister in littera.

5.05.02 Item quamvis concedatur quod Dei filius sit mortuus, non tamen quod natura divina sit passibilis vel mortalis, secundum Damascenum, c. 48 et c. 50, ergo etc. 75

5.5 Ad istud nota in Bonaventura.

59 circumscriptio] circumscriptum FT (*cf. Thomam*)

59–63 Thomas q. 2, a. 3, sol. 65 Bonaventura a. 1, q. 5 66–68 Bonaventura 2 69–71 Bonaventura 3 72 Petrus Lomb., Sent. 3, d. 5, c. 2, n. 1 (ed. cit. 46, l. 15s.) || Bonaventura contra 1 73–75 Bonaventura contra 2; Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 4 (ed. cit. c. 48, n. 3, 182, l. 31s.); c. 6 (ed. cit. c. 50, n. 6, 191, ll. 77–81)

5.5.1 Ad obiectum dicendum quod „incarnata“ notat uniri carni, sed esse factum carnem significat conversionem vel conversum esse in carnem vel informationem sive informatum esse forma carnis. Cum enim caro sit res permanens, esse
80 factum carnem est esse carnem. Unde divinam naturam esse carnem significat quod divina natura et caro sint idem, si sit praedicatio per identitatem, vel quod sit informata a forma carnis, si sit praedicatio per informationem vel denominationem.

5.5.2 Ad secundum nota in Bonaventura. Sed quia dictum est quod haec aliquo
85 modo est vera „divina natura est caro facta“, licet sit impropria, dicendum quod Magister non negavit eam simpliciter.

5.5.3 Ad aliud quod haec conceditur: „Divina natura est caro, id est homo“ et non haec „divina natura est passa“ et ratio huius est quia nomina substantiva possunt praedicari per identitatem, adiectiva non, sed tantum per informationem, et
90 propter hoc contingit quod illa significant formam primo et secundo aggregatum, ideo utroque modo possunt praedicari, adiectiva tantum formam. „Album“, inquit Philosophus, „solam qualitatem significat“. Ideo praedicantur tantum per denominationem vel informationem.

Quaestio 6

Utrum assumptum sit persona

- 5.06 Utrum assumptum sit persona.
- 95 5.06.1 Quod sic. Boethius dicit quod est individua substantia. Sed assumptum fuit rationalis naturae individua substantia quia fuit in atomo secundum Damascenum c. 55 etc.
- 5.06.2 Item anima rationalis unita carni facit personam. Sed ponamus quod Dei filius deponeret hoc quod assumpsit, constat quod post depositionem esset persona,
100 ergo etc.
- 5.06.01 Contra: Si assumpsit, aut consumpsit aut conservavit etc.

Quaestio 7

Utrum anima separata sit persona

- 5.07 Utrum anima separata sit persona.
- 5.07.1 Quod sic videtur quia animae separatae convenit tota definitio personae quam ponit Boethius, ergo etc.

91–92 Aristot., Cat. c. 5 (3b 19) 94 Bonaventura a. 2, q. 2; Thomas q. 3, a. 3 95–97 Bonaventura 1 95 Boethius, De una persona et duabus naturis c. 3 (PL 64, 1343C) 96–97 Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 11 (ed. cit. c. 55, n. 1, 203, l. 10) 102 Bonaventura a. 2, q. 3; Thomas q. 3, a. 2 103–104 Thomas 1 104 Boethius, cf. *supra*, q. 6

- 5.07.2 Item unibilitas ad ignobilis non tollit rationem personae sicut in verbo. 105
Sed unibilitas animae separatae est ad ignobilis, ergo etc.
- 5.07.3 Item unibilitas quae potest tantum fieri virtute divina non aufert rationem personae, alioquin Petrus non esset persona. Sed unibilitas animae separatae non fit nisi virtute divina in resurrectione, ergo etc.
- 5.07.01 Contra: Persona dicit quid completum in genere substantiae etc. 110

Quaestio 8

Utrum sit concedendum quod assumpsit hominem

- 5.08 Utrum sit concedendum quod assumpsit hominem.
- 5.08.1 Quod sic. Filius Dei assumpsit animam et corpus etc.
- 5.08.2 Item Filius Dei est homo. Aut homo quem assumpsit etc.
- 5.08.3 Item in Christo non est nisi assumens et assumptum. Sed non habet ex parte assumentis quod sit homo, ergo ex parte assumpti, ergo assumpsit hominem. 115
- 5.08.01 Contra: In libro de regulis dicitur quod assumens etc.
- 5.08.02 Item si assumpsit hominem, aut in universali et sic non esset nisi fictio secundum Damascenum, li. 3, c. 11, etc.

Ad quaestionem 6

- 5.6 Ad primam dicendum quod secundum quod dicit Damascenus, *Logica* sua c. 26, „oportet cognoscere quod sancti patres hypostasim et individuum et personam idem nominaverunt quod secundum se ipsum consistentem ex substantia et accidentibus consistit et numero differenter“. Et eodem libro c. 10: „Secundum se ipsam“, inquit, „hypostasis individuum significat et personam“, et infra c. 11, „hypostasis autem vult habere substantiam cum accidentibus et secundum se ipsam subsistere“. Quia ergo humana natura non fuit per se subsistens, ideo non potuit dici persona. 120
- 5.6.1 Ad obiectum dicendum quod apud Boethium accipitur individua substantia quae existit per se. Sed a Damasceno secundum quod praedicatur de uno solo secundum communem rem in 11. Hoc aliquid accipitur istis duobus modis, et ideo dicit Philosophus quod „homo“ non hoc aliquid significat sed quale quid, 125

105–106 Thomas 5 107–109 Thomas 4 110 Bonaventura contra 2 111 Bonaventura a. 2, q. 4; Thomas d. 6, q. 1, a. 2 112 Bonaventura 5 113 Bonaventura 6
114–115 Alanus ab Insulis, De regulis theol., reg. 101 (PL 210, 675B) 116 Bonaventura contra 1 117–118 Thomas contra 2 118 Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 11 (ed. cit. c. 55, n. 1, 203, l. 12s.) 119–122 Johannes Dam., Dialectica c. 26, n. 2 (ed. cit. 24, ll. 12–15) 122–123 Ibid. c. 10 (ed. cit. 12, ll. 4–6) 123–125 Ibid. c. 11, n. 2 (ed. cit. 13, ll. 36–38) 127 Boethius *supra* 128–129 Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 11 (ed. cit. c. 55, n. 1, 204, l. 25s.) 130 Aristot., Cat. c. 5 (3b 15). *Trl. Guillelmi de Moerbeke, ut videtur, finita a. 1266. Signum huius est „quale quid“. Versio Boethii et composita praebent „quale aliquid“*

et sic verum est secundum Damascenum quod assumptum non praedicatur de pluribus. Definitio tamen personae datur pro eo quod existit per se.

5.6.2 Ad secundum dicendum: Dicunt aliqui quod sicut in continuis divisio dat utrique parti totalitatem et esse actu, ita si ille homo deponeretur, subsisteret per se et haberet rationem personae, non tamen unitus verbo sicut nec partes totius continui.

Aliter potest dici secundum Damascenum in fine *Logicae* suae: „Hypostasis est in principio existentiae uniuscuiusque secundum se ipsum confixio.“ Unde ipse dicit quod etsi anima et corpus ab invicem separentur, tamen manet una ipsorum hypostasis propter hoc quod unum fuit principium existentiae.

Ad quaestionem 7

5.7 Ad aliam quaestionem dicendum quod opinio Hugonis et Magistri fuit quod quia anima habet esse nobilius quia est libera quando est separata quam quando est coniuncta, ideo est persona. Sed communis opinio tenet quod non, quia ratio partis contradicit rationi per se. Ideo anima unita non est persona quia unitur corpori ad constituendum tertium sicut pars parti. Similiter nec separata quia licet non sit pars actu, tamen habet naturalem aptitudinem ut sit pars, et ideo non est persona.

5.7.1 Ad obiectum dicendum quod non convenit ei definitio Boethii. Individua enim substantia non dicitur nisi quae consistit secundum se. Tale autem non est universale, non pars, non accidens. Unde individua substantia ibi accipitur quae a nullo vel praedicatione vel participatione communicatur.

5.7.0 Ad secundum dicendum quod illa regula exigit multas condiciones ad hoc ut sit vera: Primo quod illa proprietas conveniat cuilibet, alioquin non valet. Ut si dicam: paries est alba propter albedinem, ergo albedo magis alba, nihil valet. Item oportet quod conveniat uni propter hoc quod convenit alteri, aliter non sequitur. Ut si dicam: Deus diligitur et caritas diligitur et Deus diligitur per caritatem, ergo caritas magis, non valet, immo e converso. Prima condicio hic deest.

133 secundum] tertium FT (*Thomas hic*: „Ad tertium dicendum ...“!)

131 Johannes Dam., *De fide orth.* 3, c. 11 (cf. *supra*, 204, l. 14s.) 133–136 Thomas ad 3 137–138 Johannes Dam., *Dialectica* c. 50, n. 2 (ed. cit. 54, ll. 25–27 *verbatim*, et ll. 27–29) 141 Petrus Lomb., *Sent.* 3, d. 5, c. 3, n. 2 (ed. cit. 48); Hugo a St. Victore, *De Verbo incarnato* coll. II (PL 177, 319B–C); *De sacr.* 2, p. 1, c. 11 (PL 176, 406A–B); cf. Ps.-Hugo a St. Victore, *Summa sent. tr.* 1, c. 15 (PL 176, 70D–71A) 143 *Communis opinio*: Bonaventura a. 2, q. 3; Thomas q. 3, a. 2, sol.; Petrus Tar. q. 2, a. 3, sol. 148 Boethius, cf. *supra*, q. 6 152–158 *Argumentum huius responsionis deest. Respondetur hic ad argumentum Thomae*, q. 3, a. 2, 2. *Dicta regula est*: „Propter quod unumquodque tale et illud magis.“ Aristot., *Anal. post.* 1, c. 2 (72a 29)

5.7.2 Ad aliud dicendum quod unibilitas ad ignobilius non aufert rationem personae tantum, sed quia habet naturalem appetitum ut uniatur. Praeterea non est simile de anima separata et de verbo. 160

5.7.3 Ad aliud dicendum quod licet non posset fieri nisi virtute divina, tamen in ea est naturalis appetitus ut sic uniatur. Quod autem unio ista non possit compleri non est ex parte animae sed ex parte corporis.

Ad quaestionem 8

5.8 Ad aliam quaestionem nota tres opiniones in Bonaventura. Dicit quod non. Haec „Filius Dei assumpsit hominem“ est falsa, tum propter defectum distinctionis, tum propter defectum ordinis. Revera secunda ratio non videtur valere quia secundum hoc non assumpsit humanam naturam, id est corpus et animam. Non enim praeexistebant. 165

Item haec tria differunt in rebus: essentia, ens et esse, ita quod essentia dicit actum primum, id est ipsam formam, ens aggregatum ex materia et forma sive supposito et forma, esse vero dicit actum sui ipsius entis sicut anima vivens sive animatum dicitur vivere quia secundum Philosophum „vivere viventibus est esse“. Si ergo illi quod assumebatur a verbo nihil penitus defuit nec quantum ad animam nec quantum ad corpus nec quantum ad unionem illorum nisi tantum esse, scilicet quod non habuit actualem existentiam antequam assumeretur, ergo non tantum assumpsit essentiam sive formam humanam, sed etiam ens. Sed assumptum non fuit nisi homo, ergo etc. Unde vere videtur posse concedi quod assumpsit hominem, id est humanam naturam in supposito determinato. Sed distinguendum de supposito sicut distinguitur infra distinctione proxima, quaestione 1 in solutione, et haec diversa acceptio huius nominis facit contrarietatem inter primam opinionem et secundam. Secundum diversas acceptiones ambae sunt verae. 170 175 180

Sustinendo opinionem Bonaventurae nota solutionem argumentorum ibidem.

Sustinendo aliam quae dicit quod „homo“ primo significat formam, secundo aggregatum, non autem significat esse vel non esse, et ita nihil quod pertinet ad significationem hominis defuit ei quia nec materia nec forma nec aggregatum ex his: Ergo potest concedi quod assumpsit hominem. 185

5.8.01 Ad obiecta istius partis dicendum quod assumens non est assumptum praedicatione per identitatem, non per unionem. Sic enim dicimus Deum hominem et e converso. 190

5.8.02 Ad aliud dicendum quod assumpsit hominem non in universali, sed hunc non prius existentem secundum tempus et actum, sed tantum secundum natu-

165 Bonaventura a. 2, q. 4, sol. 173–174 Aristot., De anima 2, c. 4 (415b 13); cf. Bonaventura d. 6, a. 1, q. 1, sol. (Opera III, 149b), par. 2: „Ratio autem ...“ 189 „assumens non est assumptum“ cf. *supra*, Alanus ab Insulis

195 ram, et ideo non hypostasim vel personam, sed hunc aliquem et singularem vel
particularem vel individuum hominem communiter loquendo, non proprie. Un-
de nota quod „aliquid“ dicitur dupliciter: Aut quod existit actualiter per se aut
quod praedicatur de uno solo, sive existat per se sive non, ut „haec albedo“. Hoc
secundo modo assumpsit aliquem hominem, non primo modo. Et sic volunt isti
quod filius Dei assumpsit hominem et quod illa assumptio denotat tantum prae-
200 existentiam secundum intellectum, non secundum esse actuale, et quod assumere
importat distinctionem non quoniam unum praedicetur de altero per unionem, et
dicitur assumens non esse assumptum per conversionem vel identitatem, non per
unionem.

DISTINCTIO 6

Quaestio 1

Utrum Christus sit duo

- 6.01 Utrum Christus sit duo.
- 6.01.1 Quod sic. Augustinus, *Super Johannem* homelia 7: Cum aliud est filius Dei. Sed aliud et aliud faciunt duo, ergo etc.
- 6.01.2 Item Christus secundum quod Deus est unus unitate increata etc.
- 6.01.3 Item in Christo sunt duae diversae formae substantiales quarum neutra est perfectio alterius, ergo dans duo esse. 5
- 6.01.4 Item magis differunt natura humana et persona in Christo quam in alio puro homine. Sed in puro homine natura non praedicatur de persona. Non enim Sortes est humanitas, ergo etc.
- 6.01.01 Contra: Omne quod est, ut dicit Boethius, etc. 10
- 6.01.02 Item si duo, aut duae naturae aut duae personae etc.

Quaestio 2

Utrum persona Christi sit composita

- 6.02 Utrum persona Christi sit composita.
- 6.02.1 Quod composita: Damascenus, li. 3 c. 10 vel 11: In domino Jesu etc.
- 6.02.2 Item intellectus personae praesupponit intellectum naturae etc.
- 6.02.3 Item si Christus esset solum ex anima rationali et carne etc. 15
- 6.02.4 Item omne totum est compositum ex suis componentibus. Sed Christus est totum ad divinitatem et humanitatem, ergo etc. Probatio minoris: Damascenus, c. 51, et Magister dicunt quod totus Christus est Deus, non tamen totum. Similiter totus homo, non totum, ergo etc.
- 6.02.01 Contra: „Omne compositum est novum“ secundum Commentatorem in 11. Sed persona Christi est aeterna, ergo etc. 20

16 omne] esse (?) FT (*cf. Thomam*) 20 novum] vanum (?) FT

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas q. 2, a. 1 2 *Immo* Vigilii Tapsitanus, Contra Felicianum Arianum de unitate Trinitatis, c. 11 (PL 42, 1166). Sed cf. August., Sermo 123, De verbis Evangelii Johannis, c. 3 (PL 38, 685); In Joh. Evang. tr. 69, n. 3 (PL 35, 1817) 10 Boethius, In Porphyrium 1 (PL 64, 83B) 12 Bonaventura a. 1, q. 2; Thomas q. 2, a. 3 13 Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 4 (ed. cit. c. 48, n. 2, 181, ll. 18–20) 17–18 Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 7 (ed. cit. c. 51, n. 5, 194, ll. 59–61); Petrus Lomb., Sent. 3, d. 7, c. 1, n. 13 et 14 (ed. cit. 63s.) 20 Averroes, In Met. 12, t. 39 (ed. cit. 322K)

6.02.02 Item „ad simplicitatem divinae naturae pertinet quod non sit composita nec alteri componibilis. Sed persona“ filii est eiusdem simplicitatis cum natura, ergo etc.

Ad quaestionem 1

- 25 6.1 Ad primam nota in Bonaventura et ad duo prima argumenta.
 6.1.3 Ad tertium „dicendum quod forma facit esse non ita quod illud esse sit materiae aut formae, sed subsistentis. Quando igitur compositum ex materia et forma est per se subsistens, acquiritur illi composito ex forma esse absolutum per se, quando autem non est per se subsistens“ sed in alio, tunc non acquiritur illi
 30 composito esse per se, „sed subsistenti cui adiungitur acquiritur“ esse respectivum ad illud additum. Exemplum de homine nato sine manu et manu per se creata et postea unita miraculose. Constat quod forma manus donat manui esse per se. Sed cum coniungitur homini „non habet esse proprium, sed homini acquiritur quidam respectus secundum suum esse ad manum“. Ita est de anima in Christo quod
 35 non dat proprium esse ipsi humanae naturae, sed filio Dei acquiritur respectus secundum esse suum ad naturam humanam.

Ad quaestionem 2

- 6.2 Ad aliam quaestionem dicunt magistri quod proprie non est persona composita quia esse compositi causatur ex coniunctione componentium. Unde quia natura assumpta nihil esse addidit per se sed tantum trahebatur ad esse personae
 40 verbi, dicunt quod proprie loquendo non debet concedi persona composita, tamen secundum Damascenum, *Logica* sua capitulo antepaenultimo, bene potest concedi. Unde ipse dicit sic ibidem: „Sciendum quod quidam patrum ‚craseos‘ id est mixtionis seu temperationis nomen in eo quod secundum Christum misterio non susceperunt secundum compositionem autem unionem omnes“, et supra
 45 parum: „secundum compositionem autem unio est ... ad invicem partium sine 〈exterminatione〉 circumincessio“. Et infra parum dividit unionem secundum compositionem sive secundum hypostasim velut ex differentibus naturis sit una subsistens vel ex duabus rebus una persona vel alteri hypostasi occurrens natura. „Crisis autem est corporum iuxtapositio et qualitatum contraincessio“ et remis-
 50 sio. Et in fine de hoc capitulo ultimo. Sed tamen distinguendum est quod est compositio ubi compositum recipit esse a componentibus et est compositio ubi unum componentium tantum trahitur ad esse alterius. Secundo modo est hic,

44 autem] dicunt FT (cf. loc. cit.) 45 autem] et FT 46 exterminatione] *spatium* FT

22–23 Thomas 3 26–36 Thomas q. 2, a. 2, ad 1 *quasi verbatim* 41–50 Johannes Dam., *Dialectica* c. 48, nn. 9.10.11 (ed. cit. 51, ll. 133–141; 127–129; 142s.); Ibid. c. 50, n. 2 et 3 (ed. cit. 54, ll. 22–43)

et aliquale exemplum est in augmentatione quia natura humana accessit divinae sicut alimentum accedit alendo, nec habet postea aliud esse.

6.2.1–4 Per hoc patet ad obiecta.

55

Quaestio 3

Utrum humana natura praedicetur per modum habitus

6.3 Ad quaestionem utrum humana natura praedicetur per modum habitus dicendum quod accidens respectu alicuius potest esse substantia ut color respectu albedinis. Sed quod est substantia non dicitur respectu alicuius. Ideo non potest esse accidens, et haec est ratio Commentatoris Super 8. *Metaphysicae*. Et Philosophus 1. *Physicorum* dicit: Quod vere est non potest esse accidentis. Unde si „homo“ praedicaretur de Christo per modum habitus, non esset vera praedicatio ut posset dici: Christus est homo, sicut non potest dici: Homo est mantellus.

60

6.3.1 Ad obiectum dicunt quod verum est quantum ad modum habitus vel similitudinis alicuius. Et sunt tres similitudines: Habitus enim non complet esse habitus. Item habitus est substantia quae movetur ad motum alterius sicut patet de veste respectu domus. Item habitus non mutat essentiam habentis. Isto modo se habet homo ad personam divinam.

65

Ad aliud patet in Bonaventura.

Quaestio 4

Utrum terminus unionis sit unitas personae

6.4 Ad aliam quaestionem dicendum quod terminus in subiecto est pro supposito cui imponitur, in praedicato ratione significati a quo imponitur. Dicendum ergo quod homo in Christo habet actualem existentiam ex unione cum verbo et suppositum dicit ens actu. Ideo suppositum hominis in Christo dicit tria: animam, carnem et verbum divinum, et sic ex parte subiecti stat pro tribus, ex parte praedicati non, sed stat pro natura.

70

6.4.1 Ad obiectum dicendum quod partes definitionis respondent partibus definiti quantum ad significationem, non quantum ad suppositionem. Et quia „homo“ quantum ad suppositionem stat pro tribus, ideo non valet obiectio.

75

6.4.2 Ad aliud patet.

6.4.3 Ad tertium dicunt aliqui quod iste terminus „homo“ ex parte suppositi quantum est de se stat pro constante ex tribus substantiis, sed ratione praedicati tantum

80

56 modum] medium FT 72 dicit²] dicet (?) T

56–62 Thomas q. 3, a. 2, sol. 59 Cf. Averroes, In Met. 8, t. 8 (ed. cit. 216 F) 59–60 Aristot., Phys. 1, c. 3 (186a 34s.) 63–67 Thomas ad 1. *Argumentum est*: Phil 2,7: „Habitum inventus ut homo.“ 69–74 Bonaventura a. 2, q. 1

stat pro natura humana et sic secundum eos potest trahi per praedicatum ad supponendum tantum pro natura humana. Hoc non sufficit quod terminus stat pro significato. Numquam potest vere addi proverbium demonstrativum ut „ista species est homo“. Sed vere dicitur: „Iste homo est unitus filio Dei“.

- 85 Aliter dicitur quod quando aliquod aeternum supponit sub forma temporali, possunt praedicari de ipso aeterna et temporalia. Similiter est cum dico: „Iste homo est unitus filio Dei“. Unde cum dicitur: „Iste homo est unitus filio Dei“, li „homo“ stat pro forma temporali, licet supponat totum, sicut dicitur: „Iste homo est aeternus et iste est passus.“
- 90 Alii dicunt quod sicut hic color est subiectum secundum praedicationem, non quantum ad substantificationem esse sicut corpus est subiectum, similiter in proposito quod suppositum huius nominis „esse“ in quo substantificatur esse hominis, constat ex tribus. Si loquamur de supposito secundum praedicationem, sic potest stare tantum pro anima et carne. Modo dicunt quod sunt aliqua praedicata quae requirunt esse actuale in supposito. Sic in Christo cum supponitur homo, concernit tres substantias. Sed cum praedicatum non requirit esse actuale in supposito, tunc potest stare pro aliquibus. Tale est verum.

Quaestio 5

Quid sit ista unio

- 6.05 Quid sit ista unio.
- 6.05.1 Quod creator videtur. „Unio est in eo quod per eam unitum dicitur. Sed divina natura dicitur unita humanae, ergo“ est in ea. Sed nihil est in ea quod non sit ipsa, ergo etc.
- 6.05.2 Item quod creator et creatura: „Unio est relativum aequiparantiae“, ergo „similiter se habet ad utrumque extremorum, ergo vel est in divina natura et humana et sic idem quod prius, vel in neutra, et sic“ nihil est.
- 105 6.05.3 Quod a creatura: Esse quod non est ab aeterno est creatura, ergo etc.

Quaestio 6

Utrum ista unio sit maxima

- 6.06 Utrum ista unio sit maxima.
- 6.06.1 Quod sic. Bernardus, 5. *De consideratione* ante finem.

107 consideratione] consolatione FT

98 Thomas d. 5, q. 1, a. 1 99–101 Thomas 1 *partim ad verbum* 102–104 Thomas 2 *quasi verbatim* 105 Cf. Thomas contra 1 106 Bonaventura a. 2, q. 3; Thomas d. 5, q. 1, a. 1, qca. 2 107 Bernardus Clar., *De consideratione* 5, c. 8, n. 19 (PL 182, 799D–800A): „Inter omnia quae vere dicuntur unum, arcem tenet unitas Trinitatis ... Secundo illa praececellit, qua tres substantiae in Christo sunt una persona.“

6.06.2 Item unio illa terminatur ad unitatem in persona etc.

6.06.01 Contra: Quae maxime distant etc.

6.06.02 Item magis est unum quod est unum in natura etc.

110

Ad quaestionem 5

6.5 Ad primam quaestionem dicendum quod sicut docet Philosophus in 5, relativa sunt duobus modis, per se et per accidens. Per se utrumque relativorum refertur ad alterum per mutuam dependentiam. Per accidens unum refertur per se et alterum per accidens. In primo genere duplex relatio vera, in secundo tantum vera relatio in uno, et in altero secundum rationem et modum. Sic est in proposito. Divina natura non dicitur unita humanae naturae nisi quia e converso, et relatio unionis non est nisi in natura humana nec secundum dici tantum in divina, et ideo est creatura. 115

6.5.1 Per hoc patet ad primum.

6.5.2 Ad secundum quod unio potest esse relativum aequiparantiae in creaturis, sed non in creatore quia non eodem modo se habent ad unionem, sicut etiam similitudo non ordinatur in Deo et creatura secundum aequiparantiam secundum Dionysium, 9. *De divinis nominibus*. 120

Ad quaestionem 6

6.6 Ad aliam „quaestionem dicendum quod haec unio potest dupliciter considerari, vel quantum ad illud in quo fit vel quantum ad ea quae uniuntur. Si primo modo“, „est maxima“ quia facta est in persona simplicissima. Si secundo modo, dico quod unio duarum naturarum in una persona sicut trium personarum in una natura. 125

6.6.1 Ad illud de distantia secundum essentiam, et magnitudo vel parvitas: Talis distantia non impedit nec expedit unibilitatem, verbi gratia, decem rerum quae uniri possunt in uno supposito, et non duo homines vel animae quae sunt eiusdem speciei. Alia est distantia secundum ordinem potentiae et actus, et magnitudo vel parvitas. Talis distantia facit ad unibilitatem et talis potest esse inter res summe distantes ⟨secundum⟩ essentiam. Natura enim humana simul cum hoc quod est imago Dei est in summa possibilitate Dei et persona verbi in summa actualitate. In his autem quae se habent sicut potentia et actus non est alia causa unibilitatis nisi motor per quem illud quod est in potentia trahatur ad actum sicut habetur infra 8. *Metaphysicae*. 130 135

108 Bonaventura 4 109 Bonaventura contra 1 110 Bonaventura contra 3 111–118 Thomas sol. 111 Aristot., Met. 5, c. 15 (1021b 3–10) 120–123 Thomas ad 2 123 Dionysius Ar., De div. nom. c. 9, § 6 (PG 3, 914CD) 124–128 Thomas sol. 138 Aristot., Met. 8, c. 6 (1045b 21s.)

- 6.6.2 Nota quod unum dicitur fieri aliud per conversionem vel per unionem. Per
conversionem dupliciter, scilicet substantialem ut quando totum transit in totum,
140 vel materialem ubi materia manet communis formae a qua et ad quam ut cum
ex igne fit aer per unionem ut in proposito. Et similiter cum dicitur „corpus fit
animatum“ secundum quod omnis actio importat mutationem, notandum quod
hoc contingit dupliciter, scilicet vel in substantia attributionis vel in alio. Pri-
145 mo modo sicut dicimus: „Sortes fit vel factus est albus“. Secundo modo sicut
dicitur: „Sortes fit similis vel aequalis Platoni“, mutatione solius Platonis. Sic
est in proposito quia factio non est intelligenda circa Deum qui est subiectum
attributionis, sed circa naturam assumptam.

DISTINCTIO 7

Quaestio 1

Utrum haec sit concedenda: „Deus est homo“

- 7.01 Utrum haec sit concedenda: „Deus est homo“.
- 7.01.1 Quod sic. In symbolo etc.
- 7.01.2 Item Anselmus per syllogismum expository: Christus est Deus, Christus est homo, ergo etc.
- 7.01.01 Contra: Maior est unitas personarum etc. 5
- 7.01.02 Item cum dicitur „Deus est homo“, aut „homo“ praedicatur etc.
- 7.01.03 Item cum dicitur „Deus est homo“, aut „homo“ praedicatur de Deo absolute etc.

Quaestio 2

Utrum sit vera: „Deus factus est homo“

- 7.02 Utrum sit vera: „Deus factus est homo“.
- 7.02.1 Quod sic: Augustinus 1. *De trinitate* c. 16: Talis fuit illa susceptio etc. 10
- 7.02.2 Item post incarnationem etc.
- 7.02.01 Contra: Mutatum etc.
- 7.02.02 Item factum esse praesupponit etc.
- 7.02.03 Item factio substantiae est factio simpliciter secundum Philosophum 1. *De generatione*, ergo factio non diminuitur per le ‚homo‘, ergo sequitur, si Deus factus est homo, quod Deus factus est. 15

Quaestio 3

Utrum haec: „Homo est factus Deus“

- 7.03 Utrum haec: „Homo est factus Deus“.
- 7.03.1 Quod non. Damascenus li. 3, c. 2: Dicimus et quod Deus est humanatus, sed non quod homo fuit deificatus.

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 1 2 Symbolum „Quicumque“ pseudo-Athanasianum, DS n. 76 (34) 3 Anselmus Cant., Epistola de incarnatione Verbi c. 11 (ed. cit. II, 28s.) 5 Bonaventura contra 1; Thomas 2 6 Bonaventura contra 3 7–8 Bonaventura contra 4 9 Bonaventura a. 1, q. 2; Thomas q. 2, a. 1 10 Bonaventura 3 || August., De trin. 1, c. 13, n. 28 (PL 42, 840) 11 Bonaventura 4 12 Bonaventura contra 1 13 Bonaventura contra 2; Aristot., Phys. 6, c. 6 (237b 10) 14–16 Bonaventura contra 5 14–15 Aristot., De gen. anim. 1, c. 3 (319a 13) 17 Bonaventura a. 1, q. 3; Thomas q. 2, a. 2 18 Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 2 (ed. cit. c. 46, n. 2, 172, l. 37)

- 20 7.03.2 Item si homo est factus Deus, aut „homo“ tenetur pro natura et sic natura humana esset Deus, si pro persona: Sed in Christo non est nisi una persona et pro hac non potest esse verum.
- 7.03.3 Item naturae communicant sibi idiomata sua, ergo si homo factus est Deus, ergo Deus factus est.
- 25 7.03.01 Contra: Augustinus 1. *De trinitate* c. 16: Talis fuit illa susceptio etc.

Ad quaestionem 1

- 7.1 Ad primam quaestionem nota opiniones in Bonaventura cum reprobationibus suis. Tertia opinio dicit quod est ibi praedicatio per unionem. Nota opinionem tertiam cum ratione sua. Haec non videtur valere quia secundum hoc posset dici „Deus est caro“, „Deus est anima“.
- 30 Alii dicunt quod est ibi praedicatio per essentiam sive „per informationem essentialem quia li ‚Deus‘ supponit suppositum personae filii et hoc idem est suppositum humanae naturae per eam informatum secundum modum intelligendi inquantum subsistit in ea.“ Unde ita propria est ista: „Deus est homo“ sicut ista: „Petrus est homo“.
- 35 7.1.01 Ad obiectum dicendum quod nomina personalia non praedicantur de se invicem quia significant personas inquantum differunt et non in concretione ad naturam in qua conveniunt quia suppositum ultimum non habet significari in concretione ad aliud, sed alia ad ipsum. Tamen illud in quo unum sunt per relationem ad personas, vel natura, praedicatur, ut dicatur: Natura patris est natura filii. Con-
- 40 similiter est quod naturae significatae in abstractione, hoc est ut diversae sunt, non praedicantur de se invicem. Significatae vero in concretione ad suppositum in quo unum sunt, praedicantur de se invicem.
- Praeterea alia ratio est quod naturae istae in concretione praedicantur de eo quod est unum numero et in communione, et ideo hic tenet syllogismus expositivus.
- 45 Personae divinae conveniunt in natura divina quae simul cum hoc quod est una numero est vere communis, et ideo non tenet syllogismus expositivus.
- 7.1.02 Ad aliud nota in Bonaventura. Alii dicunt quod univoce. Et quod ibi est nihil commune univocum creatori et creaturae, verum est de creatore secundum quod Deus, non secundum (quod) homo.
- 50 7.1.03 Ad aliud nota in Bonaventura. Vel dicendum quod est praedicatio per essentiam. Ratione suppositi divinae naturae essentialiter est suppositi humanae naturae, ratione vero divinae naturae est per accidens.
- [*Responsio ad q. 2 deest. (Ed.)*]

48 commune] esse FT || univocum] unionem FT

20–22 Thomas 2 23–24 Bonaventura 4 25 August., *De trin.* 1, c. 13, n. 28 (PL 42, 840)
 26–29 Cf. Bonaventura sol. 30–34 Thomas sol., *partim verbatim* 35–42 Cf. Thomas
 ad 2 47–49 Cf. Thomas ad 3 50–52 Cf. Thomas ad 5

Ad quaestionem 3

- 7.3 Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura. Aliqui tamen volunt dicere quod cum dicitur: „Homo factus est Deus“ non valet quia sequeretur quod homo esset prius et postea esset factus Deus. Hoc non videtur sufficere quia possum 55 dicere de anima quod in primo instanti suae creationis facta est rationalis. Alii dicunt quod falsa est quod li ‚homo‘ supponit pro supposito aeterno, et falsum est quia Deus sit factus Deus. Haec non valet quia ista est vera: Homo unitus est Deo.
- Tertii dicunt quod quando subiectum stat pro supposito aeterno sub forma tem- 60 porali – nota superius in praecedenti quaestione. Damascenus in *Logica* sua dicit quod est subiectum ad existentiam et ad praedicationem. Si accipiat suppositum quod existit per se, sic „homo“ stat pro supposito aeterno et est propositio falsa. Si accipiat suppositum pro „hoc aliquid“ quod non praedicatur de pluribus, sic est vera. 65
- 7.3.1 Ad obiectum dicendum quod non est simile quia „deificatum“ non potest ponere rem suam circa propositionem quia nihil esset dictum quod propositio esset deificata. Vel dicendum quod Damascenus non negat eam tamquam falsam sed tamquam impropiam. Unde li. 3, c. 17: „Neque caro“, inquit, „deificata ex propria versa est natura“, et in illo capitulo frequenter legitur: „Hoc quidem 70 deificavit, hoc autem deificatum est.“
- 7.3.2 Ad aliud quod nec pro persona divina nec pro natura divina, sed ratione personae sub natura divina.
- 7.3.3 Ad aliud quod regula de communicatione idiomatum non tenet nisi in propositionibus quae conveniunt uni naturae absolute. Nota quod in omnibus istis 75 propositionibus debet iudicari de veritate propositionis verae per accidens per veritatem eius quae est vera per se quae est haec: „Homo unitus est Deo personaliter“. Pro tanto enim dicitur „Homo est Deus“ quia ibi est praedicatio per unionem. Similiter quando additur „factus“.

79 factus] factum T

53–61 Cf. Thomas q. 2, a. 1 61 „nota superius“: cf. Thomas q. 2, a. 1 62 Johannes Dam., *Dialectica* c. 8, n. 3 (ed. cit. 10, ll. 21–23) 69–71 Johannes Dam., *De fide orth.* 3, c. 17 (ed. cit. c. 61, n. 1, 249, l. 18s.; ibid. n. 1, 248, l. 7s. et n. 3, 250, l. 45s.). Sumptum est ex Gregorio Naz., *Orat.* 38, 13 (PG 36, 325C)

DISTINCTIO 8

Quaestio 1

Utrum debeat concedi quod natura divina sit nata de virgine

- 8.01 Utrum debeat concedi quod natura divina sit nata de virgine.
8.01.1 Quod sic. Augustinus, *De fide ad Petrum*: Natura divina atque aeterna non posset concipi atque nasci nisi per susceptionem veritatis humanae.
8.01.2 Item incarnatio ordinatur ad nativitatem etc.
8.01.3 Item assumere carnem etc. 5
8.01.01 Contra: Nobilior et prior est nativitas etc.

Quaestio 2

Utrum humana natura debeat dici nata

- 8.02 Utrum humana natura debeat dici nata.
8.02.1 Quod sic. Omne quod incipit esse etc.
8.02.2 Item Christus natus est de virgine.
8.02.01 Contra: Damascenus li. 3, c. 26: „Cognoscimus quod non est naturae nasci 10
sed hypostaseos.“
8.02.02 Item nativitas ad nihil terminatur nisi ad ens completum.

Quaestio 3

Utrum haec sit concedenda: „Divina natura est homo“

- 8.03 Utrum haec sit concedenda: „Divina natura est homo“.
8.03.1 Quod sic. Haec est vera: „Divina persona est filius“ etc.
8.03.2 Item homo est divina natura. 15
8.03.01 Contra: Haec est falsa: „Deus est humana natura“, ergo a simili „divina natura est homo“.

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 3 2–3 Bonaventura 3 2 *Immo* Fulgentius Rusp., *De fide ad Petrum* c. 2, n. 14 (PL 65, 678B; PL 40, 757) 4 Bonaventura 4 5 Bonaventura 5
6 Bonaventura contra 2 7 Bonaventura a. 1, q. 2; Thomas q. 1, a. 2 8 Bonaventura 3
9 Bonaventura 4 10–11 Thomas contra 1 || Johannes Dam., *De fide orth.* 4, c. 7 (3, c. 36 sec. Canc.; ed. cit. c. 80, 288, l. 21s.) 12 Bonaventura 2 13 Bonaventura a. 1, q. 3
14 Bonaventura 1 15 Bonaventura 2 16–17 Bonaventura contra 1

Ad quaestionem 1

8.1 Ad primam quaestionem dicendum quod esse natum de necessitate importat
esse ab alio, quod nullo modo convenit essentiae divinae nec propter se et in se
20 quia non est ab alio, nec pro persona filii quia sicut dictum est in primo libro,
supposita essentia non supponitur persona, nec contributioni quia naturae non
contribuunt sibi idiomatica in abstractione sed solum in concrezione secundum
Damascenum c. 48.

8.1.1 Ad obiectum dicendum quod Augustinus accipit naturam pro persona, et
25 hoc patet per antecedentia. Ait enim: „Illa natura quae aeternaliter genita manet
ex patre, naturam nostram sine peccato suscepit ut nasceretur ex virgine.“

8.1.2 Ad secundum nota in Bonaventura.

8.1.3 Ad tertium dicendum quod „assumere“ dicitur tripliciter. Uno modo idem
est quod sumere et sic est totius trinitatis. Alio modo idem est quod unire et sic
30 convenit naturae, tertio modo idem quod carnem sibi unire et sic idem est quod
nasci in utero. Non primo modo vel secundo.

Ad quaestionem 2

8.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod natura dicitur multipliciter: Mate-
ria, forma, compositum, forma consequens compositum, secundum aliquos, quae
dicitur humanitas, et conceditur ratione compositi.

35 8.2.01 Ad obiectum volunt aliqui dicere quod natura humana non debet dici nata,
<assentientes> praedictae auctoritati Damasceni. Sed revera si bene intelligatur
<dicendum> quod secundum mentem Damasceni non facit pro eis. Unde dicen-
dum quod Damascenus non intendit negare naturam nasci, sed quod non est
differentia naturalis vel substantialis sed hypostatica sive accidentalis sicut patet
40 conferenti dicta illius capituli cum dictis eiusdem in c. 8. Differentia substantialis
est quae naturam constituit cuius existit proprietas sicut ipse docet in libro *De*
duabus voluntatibus, hypostatica quae distinguit hypostasim ab alia, et tale est
nasci sicut patet in primis hypostasibus eiusdem speciei et in aliis.

8.2.02 Ad aliud nota in Bonaventura.

28 tertium] secundum FT 36 assentientes] *om. (spatium)* FT

21 „supposita essentia non supponitur persona“: cf. Guillelmus de la Mare, In Sent. 1, d. 5, q. 1 (ed. cit. 97, l. 23s.) 23 Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 4 (ed. cit. c. 48, n. 3, 182, ll. 30–36) 25–26 Immo Fulgentius Rusp., cf. *supra* (8.01.1), *ibid.* 27 Bonaventura ad 4 32–34 Bonaventura sol. 40 Johannes Dam., De fide orth. 1, c. 8 (ed. cit. c. 8, n. 7, 35, ll. 134–140) 41–42 Johannes Dam., De duabus voluntatibus (PG 95, 130B–C, 134D) 44 Bonaventura ad 2

Ad quaestionem 3

- 8.3 Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura. 45
- 8.3.01 Ad primum dicendum quod non est simile, quod natura divina et sua supposita possunt praedicari de se invicem per identitatem et quod in Christo idem est suppositum naturae divinae et humanae. Vere dicitur „natura divina est homo“ secundum quod „homo“ stat pro supposito. Sed natura humana et sua supposita non praedicantur de se invicem per identitatem, et ideo licet hoc nomen „Deus“ 50 unica suppositione possit stare pro supposito naturae divinae et humanae, tamen semper haec est falsa: „Humana natura est Deus“.
- 8.3.1–2 Ad alia nota in Bonaventura.

Quaestio 4

Utrum Christus debeat dici „bis natus“

- 8.04 Utrum Christus debeat dici „bis natus“. 55
- 8.04.1 Quod sic. Augustinus, *De fide ad Petrum*: Unigenitus Dei etc.
- 8.04.2 Item Christus semel genitus est etc.
- 8.04.01 Contra: „Bis“ dicit consimilis actus geminationem etc.
- 8.04.02 Item „bis“ dicit actus interruptionem etc.

Quaestio 5

Utrum in Christo sint duae filiationes

- 8.05 Utrum in Christo sint duae filiationes. 60
- 8.05.1 Quod sic. Generatio vel nativitas est causa filiationis etc.
- 8.05.2 Item abstracta filiatione aeterna est intelligere etc.
- 8.05.3 Item nihil unum et idem potest esse aeternum et temporale, substantia et accidens. Sed sic differunt hae filiationes, ergo etc.
- 8.05.01 Contra: Filiatio est proprietas personalis etc.
- 8.05.02 Item sicut Christus habet patrem. 65
- 8.05.03 Item ex hoc quod aliquis habet plures discipulos etc.
- 8.05.04 Item duo accidentia unius speciei non inveniuntur in uno subiecto. Sed duae filiationes sunt huiusmodi.

46–52 Bonaventura ad 1 54 Bonaventura a. 2, q. 1; Thomas q. 1, a. 4, qca. 2 55 *Immo* Fulgentius Rusp., *De fide ad Petrum* c. 2, n. 10 (PL 65, 677A; PL 40, 756) 56 Bonaventura 3 57 Bonaventura contra 1 58 Bonaventura contra 3 59 Bonaventura a. 2, q. 2; Thomas q. 1, a. 5; Petrus Tar. q. 3, a. 2 60 Bonaventura 1 61 Bonaventura 5 62–63 Cf. Petrus Tar. q. 3, a. 2, 2 64 Bonaventura contra 1 65 Bonaventura contra 2 66 Bonaventura contra 3 67–68 Thomas contra 3; cf. Petrus Tar. contra 3 (*In textu Petri habetur* 4)

Ad quaestionem 4

8.4 Ad primam quaestionem quod actus numeratur tripliciter secundum Philosophum 5. *Physicorum*: A numeratione subiecti et hunc dicit numerus qui est accidens verbi. A numeratione speciei et hunc dicit ipsa significatio essentialis verbi sicut aliam speciem dicit currere, aliam disputare. A numeratione temporis et hunc dicit adverbium numerandi et non tempus quod est accidens verbi quia idem actus potest continuari a praeterito per praesens in futurum. Ideo cum „bis“ importet numerum actus sive univoce sive analogice ex parte mensurae cum sit nativitas temporalis, alia aeterna, et diversis mensuris mensurata respondeant, concedendum est quod sit bis natus.

8.4.01–02 Ad obiecta nota in Bonaventura.

Ad quaestionem 5

8.5 Ad aliam quaestionem dicunt quidam quod non est nisi una filiatio. Nota in Bonaventura opinionem et rationem eius. Hoc quod dicit ista opinio quod multiplicatio relationum secundum speciem est a multiplicatione speciei, secundum numerum a multiplicatione subiecti: non potest esse multitudo secundum speciem quoniam fit secundum numerum. Item videtur quod plurificatio secundum numerum non sit a causa. Instantia: Causa non est in similitudine aliquorum ex diversis causis, scilicet ex qualitatibus corporis et animae. Plures dicuntur similitudines, non una, etiam si sint in eodem homine. A simili videtur in proposito, cum super aliud et aliud fundetur filiatio qua refertur ad patrem et alia ad matrem. Propter hoc videtur quibusdam quod in Christo sint duae filiationes sicut duae nativitates. Multiplicatio enim relationum secundum speciem est a causa, secundum numerum a subiecto vel obiecto. Relatio enim potest incipere per obiectum, ergo et multiplicari. Unde quia plura sunt obiecta ad quae Christus refertur relatione filiationis, dicunt plures esse filiationes.

Pro ista opinione videtur quod dicit Avicenna, 6. *Naturalium*, p. 5, c. 3: „Cum unus“ inquit, „pater fuerit multorum filiorum, cum ipse sit iuvenis, non est iuvenis secundum omnes illos; iuventutem enim habet in se ipso, et continetur in unaquaque relatione“. Si ergo relatio patris ad filium non est nisi paternitas, videtur quod in patre multorum filiorum debeant poni multae paternitates. Quod autem non sit una relatio aequalitatis numero qua quis est aequalis pluribus, videtur per Avicennam, *Metaphysica* tract. 3, 8. Probat enim quod una relatio numero non est in diversis subiectis, – verbi gratia: una similitudo in duobus si-

94 sit] cum ipse sit *add. (ditt.)* T

69–77 Bonaventura sol.; cf. Thomas sol. 69–70 Aristot., *Phys.* 5, c. 4 (227b) 79–92 *Ad solutionem* cf. Thomas sol.; Petrus Tar. sol. 93–96 Avicenna, *De anima* p. 5, c. 3 (ed. cit. 110s, ll. 13–15) 99 Avicenna, *Phil.* prima tr. 3, c. 10 (ed. cit. 176, l. 64–177, l. 95)

milibus –, per diversitatem relationum diversis ut paternitatis, filiationis, dicens quod eodem modo sunt hic duae sicut ibi, licet nominentur eodem nomine. A simili pono quod si aequalis tribus hominibus ita quod aequalitas in me non est una respectu trium uno currente, altero stante sine alia mutatione. Ideo sunt in me tres relationes, maioritas, aequalitas, minoritas, ergo et prius erant, licet nominarentur eodem nomine. 105

8.5.01 Ad obiectum secundum istos dicendum quod filiatio est proprietas personae, sed non sequitur: ergo unius personae est tantum una filiatio, sicut non sequitur: scientia speculativa est proprietas rationalis creaturae, ergo unius tantum una. Unius enim subiecti possunt esse multa propria. 110

8.5.02 Ad secundum potest concedi quod diversae filiationes sunt unius filii quibus refertur ad patrem et matrem, alioquin non posset una perimi reliqua penitus permanente. Vel aliter dico quod sit una et ideo est quia fundatur super unam generationem passionem quia neuter agens sufficit per se, et ideo relationes quae fundantur super actiones patris et matris sunt plures. Sed illa quae fundatur super generationem passionem filii est una. Non sic est in filiatione Christi, fundatur enim super duas passiones ut ita dicam. 115

8.5.03 Ad illud de magistro dicitur quod si sint relationes, plura sunt, sed potestates vel officia non.

8.5.04 Ad illud de duobus accidentibus eiusdem speciei vel rationis dicitur quod illud veritatem habet de accidentibus absolutis et quae non sunt de genere illuminationis. De relationibus non habet veritatem. Relationes enim oppositae per comparisonem ad diversa possunt inesse eidem ut parvum et magnum et duplum et dimidium quod non est possibile de accidentibus absolutis. Eodem modo per contrarium de relationibus similibus. 120 125

DISTINCTIO 10

Quaestio 1

Utrum Christus secundum quod homo sit Deus

- 10.01 Utrum Christus secundum quod homo sit Deus.
- 10.1 Responsio in Bonaventura.
- 10.1.1 Ad primum dicendum quod haec potest concedi: „Christus secundum quod homo accepit nomen Dei“, non illa: „Christus secundum quod homo Deus“, quia Christo homini sicut subiecto per se, convenit ei per se illud. Similiter luna est per se subiectum luminis recepti, non tamen luminis simpliciter. 5
- 10.1.2 Ad secundum quod bene sequitur: Christus secundum quod homo est Deus per gratiam unionis. Sed non sequitur ulterius: secundum quod homo, sed est secundum quid et ⟨non⟩ simpliciter.
- 10.1.3 Ad tertium dicendum per distinctionem quod haec determinatio „secundum quod homo“ potest determinare participium „praedestinitus“, et est vera propositio et sequitur quod est filius Dei. Vel potest determinare hoc quod dico „filium Dei“, et tunc est sensus: Est praedestinitus esse filius Dei secundum quod homo, et tunc falsa propositio si dicat essentialitatem, et hoc modo procedit argumentum, vera autem si dicat veritatem personae, sed nihil ad propositum. 10 15

Quaestio 2

Utrum Christus secundum quod homo sit individuum

- 10.02 Utrum Christus secundum quod homo sit individuum.
- 10.2 Primae rationes verum concludunt.
- 10.2.01 Ad primum in oppositum dicendum quod illa propositio quae dicit quod idem est esse individuum substantiae et hypostasim, dicendum quod falsa est quia hypostasis addit. 20
- 10.2.02 Ad secundum dicendum quod accipiendo „individuum“ pro eo quod dicitur de uno solo, potest concedi quod Christus secundum quod homo est individuum

8–9 sed² ... simpliciter] non *corr.*, vel forte *sensus est*: „sed est – distinguendum secundum regulam – ‚secundum quid et simpliciter‘.“ 14 si] similis FT

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 1; Petrus Tar. q. 1, a. 2 3–6 Cf. Bonaventura 1 7–9 Cf. Bonaventura 3 9 „⟨non⟩“: cf. Bonaventura ad 3 10–15 Cf. Bonaventura 2 16 Bonaventura a. 1, q. 3; Thomas q. 1, a. 2, qca. 2 18–20 Bonaventura contra 1 21–29 Bonaventura contra 2

unum, secundum quod Deus est aliud individuum. Non tamen sequitur quod sit duo quia hoc individuum est illud et unitum illi: Hic homo, hic filius Dei. Ulterius
 25 adde quod est numerus secundum rationem et secundum actum, et loquendo de numero secundum rationem potest concedi esse plura, non autem loquendo de numero secundum actum. Commentator super illud primi *Physicorum*: „Quasi hoc nomen ‚unum‘: Unum et idem potest esse unum secundum subiectum et plura secundum accidens et rationem, et unum actu, plura potentia.

Nota

- 30 Nota differentiam istorum vocabulorum: „persona“, „hypostasis“, „individuum“, „suppositum“, „singulare“, „hoc aliquid“, „res naturae“.
 Non est uniformis acceptio per omnia, sed hoc est commune quod dicuntur de uno solo. Sed differentia est: Persona et hypostasis dicuntur de uno solo et ideo neutrum istorum debet dici de Christo secundum quod homo quia homo
 35 ille numquam fuit existens per se. Persona dicitur de uno solo existente in rationali natura, hypostasis de uno existente per se in quacumque natura. Unde Damascenus, *Logica* c. 27: „Hypostasis principaliter quod secundum se ipsum proprie consistententer subsistens est et dicitur.“ „Unde caro Domini non subsistens secundum se ipsam non est hypostasis.“
 40 Cetera quinque dicuntur communiter de omni quod dicitur de uno solo sive existat per se sive non. In substantiis enim et accidentibus, in toto et parte dicimus unumquodque illorum, et propterea bene conceditur: „Secundum quod homo est individuum, suppositum, singulare, hoc aliquid et res naturae.“

37 hypostasis] naturaliter *add. et excl.* T, *om.* F 38 et] quod FT (*cf. textum cit.*)

27–28 Averroes, In Phys. 1, t. 21 (ed. cit. 15C–D) || Aristot., Phys. 1, c. 2 (185b 31)
 37–39 Johannes Dam., Dialectica c. 27 (ed. cit. 25, ll. 21–3; ll. 25–7)

DISTINCTIO 23

Quaestio 1

Utrum fides sit virtus

23.01 Utrum fides sit virtus.

23.01.1 Quod sic. Iustificatio non est nisi per virtutem. Sed iustificatio est per fidem secundum Apostolum, *Ad Romanos*, ergo etc.

23.01.2 Item vitio non opponitur nisi virtus. Sed fides opponitur perfidiae, ergo etc.

5

23.01.01 Contra: In eodem genere sunt extrema et medium. Sed fides est medium inter opinionem et scientiam secundum Hugonem, 1. *De sacramentis*, parte 4, c. 2, etc.

23.01.02 Item sicut per fidem cognoscimus ea quae sunt supra rationem, ita per prophetiam. Sed prophetia non est virtus, ergo etc.

10

23.01.03 Item quanto actus aliquis est rationabilior, tanto virtuti propinquior. Unde Dionysius, 4. *De divinis nominibus*, quod malum hominis est esse contra rationem. Sed credere quod est comprehensum per rationem non est virtus, ergo multo minus quod est supra rationem.

Quaestio 2

Utrum sit fides in intellectu vel affectu

23.02 Utrum sit fides in intellectu vel affectu.

15

23.02.1 Quod in intellectu: Augustinus, *De praedestinatione sanctorum*: Credere est etc.

23.02.2 Item in eadem vi est virtus gratuita et dos illi respondens etc.

23.02.3 Item habitus et obiectum pertinent ad eandem potentiam. Sed obiectum fidei quod est verum pertinet ad intellectum, ergo etc.

20

23.02.01 Contra: Augustinus, *De moribus ecclesiae*, virtutem definiens etc.

1 Bonaventura 23, a. 1, q. 1; Thomas 23, q. 2, a. 4 3 Rm 5,1 4–5 Bonaventura 4 6–8 Bonaventura contra 1 7–8 Hugo a St. Victore, *De sacr.* 1, p. 10, c. 2 (PL 176, 330C) 9–10 Thomas 4 12 Dionysius Ar., *De div. nom.* c. 4, § 32 (PG 3, 734A) 15 Bonaventura a. 1, q. 2; Thomas q. 2, a. 3, qcae. 1–3 16–17 Bonaventura 1 16 August., *De praedestinatione sanctorum* c. 2, n. 5 (PL 44, 963) 18 Bonaventura 4 19–20 Thomas a. 3, contra 1 21 Bonaventura contra 1 || August., *De moribus eccl.* 1, c. 15, n. 25 (PL 32, 1322)

23.02.02 Item assentire est actus principalis fidei. Unde Damascenus, li. 4, c. 3: Fides est non inquisitus consensus. Sed consentire est voluntatis, ergo etc.

23.02.03 Item Hugo, 1. *De sacramentis* parte 10, c. 3, dicit quod „in affectu fidei substantia reperitur“ etc.

23.02.04 Item Augustinus, *Super Johannem* homilia 26, et habita est supra, li. 2, d. 26, c. 4: Cetera potest homo nolens, credere non nisi volens, ergo etc.

Ad quaestionem 1

23.1 Ad primam quaestionem dicendum quod fides est virtus qua creduntur ea quae ad fundamentum religionis pertinent. Talia autem non omnia sunt manifeste vera nec etiam valde probabilia, alioquin non esset in fide tanta dissensio et contradictio. Credere autem ea quae non videntur esse vera, hoc non est nisi virtutis et ex virtute credentis, et ideo dicendum: Quod fides facit huiusmodi credere, vere virtus est.

Nota quod habitus ad hoc sunt necessarii ut potentiae quae non sunt determinatae ad actum perfectum ex natura determinentur per habitus. Nulla autem potentia determinata est in nobis ad ea quae sunt super naturam rationis nostrae, quorum est fides, et ideo ad hunc actum indigemus habitu. Huiusmodi autem habitus in duobus nos adiuvat. Facit enim intellectum facilem ad credendum credenda et discretum ad refutandum contraria.

23.1.01 Ad primum in contrarium nota in Bonaventura.

23.1.02 Ad aliud dicendum quod non est ratio quod sit virtus quia facit credere ea quae sunt supra rationem, sed quia facit assentire eis quae sunt necessaria ad fundamentum religionis christianae. Praeterea non est simile quia actus fidei est imperatus a voluntate, prophetiae non.

23.1.03 Ad aliud dicendum quod actum esse rationalem potest dupliciter intelligi, vel quia sit secundum rationem et consonus rationi, vel quia est a ratione. Primo modo verum est quod quanto rationabilior tanto magis secundum virtutem, si sit actus virtutis. Si secundo modo, sic est falsa quia secundum Philosophum, *Ethicorum* 3, fortitudinis est imperturbatum esse in repentinis periculis, ubi non est imperturbatio per rationem et deliberationem.

30 dissensio] distensio FT(?) 35 ex natura] ea nec F, *ill.* T 50 rationem] rectum (?) F, *ill.* T

22–23 Johannes Dam., *De fide orth.* 4, c. 11 (c. 3 sec. Canc.; ed. cit. c. 84, n. 1, 300, l. 20s.)
 24–25 Bonaventura contra 3 || Hugo a St. Victore, *De sacr.* 1, p. 10, c. 3 (PL 176, 331B)
 26–27 Bonaventura contra 4 || August., *In Joh. Evang.* tr. 26, n. 2 (PL 35, 1607); cf. Petrus Lomb., *Sent.* 2, d. 26, c. 4, n. 2 (ed. cit. 474, l. 14) 34–39 „Nota“: cf. Thomas q. 1, a. 1, sol. 40 Bonaventura ad 1 48–49 Aristot., *Eth. Nic.* 3, c. 11 (1117a 18–9)

Ad quaestionem 2

^{23.2} Ad aliam quaestionem sunt diversae opiniones:

Hugo, li. 1, parte 10, c. 3, dicit quod fides quantum ad materiam suam est in aspectu, quantum vero ad substantiam est in affectu, unde illud quod creditur esse in intellectu, illud quo creditur esse in affectu.

Aliorum opinio est quod fides inquantum virtus est in libero arbitrio. Quia est principium merendi, est in libero arbitrio. Inquantum habens potentiam habitudinis ad credendum verum sub ratione veri, est in intellectu speculativo, inquantum credentem facit credere in Deum, in practico, inquantum facit velle assentire, in affectu. Secundum istos argumenta utriusque partis verum concludunt.

Si obiciatur eis quod in eodem subiecto sunt genus et species secundum Philosophum, 4. *Topicorum*, ergo ubi habet esse habitus, in eodem habet esse virtus; praeterea fides, cum sit quaedam simplex in eadem habet esse virtus; praeterea fides cum sit simplex natura non videtur esse in diversis potentiis, ipsi respondent quod liberum arbitrium comprehendit utramque potentiam. Ei est enim facultas voluntatis et intellectus secundum Magistrum supra, li. 2, d. 24. Et quod fides sit in libero arbitrio patet per Magistrum supra, li. 2, d. 27, ubi ait quod „ex fide virtute et arbitrio hominis provenit motus bonus et meritorius, scilicet ipsum credere et ex caritate et libero arbitrio ... diligere“.

Aliis videtur quod fides sit in intellectu. Actiones enim intellectus, sicut dicit Commentator super 3. *De anima*, frequenter sunt formatio et fides. Quamvis enim voluntas importet actum intellectus sicut et actum irascibilis et concupiscibilis, ad hoc quod actus earum sit perfectus oportet non solum esse habitum in voluntate imperante, sed etiam in irascibili et concupiscibili exsequente ut faciliter actum exsequatur, ita oportet esse in ratione habitum aliquem sive in intellectu ad hoc quod faciliter voluntati oboediat in his quae sunt supra rationem, et haec est oboediens fidei, et ideo subiectum fidei est intellectus. Et si quaeras, utrum in intellectu practico vel speculativo, dicitur quod practico. Si dicas quod intellectus practicus est contingentium et operabilium a nobis, dicendum quod intellectus speculativus et practicus differunt fine quia speculativus considerat verum absolute, practicus vero in ordinatione ad opus. Unde quia verum creditur ut regula operis, ut considerare coniunctionem planetarum causa positionis dandae vel immutationis faciendae, est intellectus practicus vel simpliciter vel ad minus secundario.

56 habens] habitus FT(?) 58 credentem] credendo (?) FT 63 natura] ut (?) F 67 provenit] pervenit FT (cf. *textum cit.*) 69 sit] fides sit *add. (ditt.)* FT 71 importet] importet FT (cf. *textum cit.*) 80–81 creditur] creditum FT

52 Hugo a St. Victore, *De sacr.* 1, p. 10, c. 3 (PL 176, 331B–C) 55–59 Bonaventura a. 1, q. 2, sol. (*Opera III*, 476b–477a) 60–61 Aristot., *Top.* 4, c. 2 (121a 5–7; 37s.) 65–68 Petrus Lomb., *Sent.* 2, d. 24, c. 3, n. 1 (ed. cit. 452, l. 27s.); *ibid.* d. 27, c. 4, n. 2 (ed. cit. 483, ll. 15–8) 70 Averroes, *In De anima* 3, t. 21 (ed. cit. 166B)

- Secundum alios est in intellectu speculativo. Speculatio enim operabilium tantum
 85 pertinet ad intellectum practicum, speculatio autem necessariorum, licet fiat in
 ordinatione ad opus dirigendum tantum, semper ad intellectum speculativum per-
 tinet. Exemplum: Speculari quod omnes anguli recti sunt aequales ad statuendum
 columnam est intellectus practici. Hoc est sententia Commentatoris super 6. *Ethi-*
corum, c. 2, super illud: „Dicatur autem horum hoc quidem scientificum“ etc.
 90 Ad illud Magistri quod ex fide et arbitrio etc., dicendum quod opinio Magistri fuit
 quod liberum arbitrium comprehendit simul rationem et voluntatem, sicut li. 2,
 d. 24: „Dicitur“ inquit, „liberum quantum ad voluntatem“, „arbitrium quantum
 ad rationem“, et propterea posuit credere actum arbitrii non ratione voluntatis sed
 95 ratione rationis, et signum huius est quod quando loquitur de actu credendi, dicit
 quod creatur ex fide et arbitrio, nec addit „libero“.
 23.2.01 Ad illud Augustini dicunt quod illud intelligitur per aequivalentiam, non
 per essentiam. Tantum enim valet caritas sive amor ordinatus quam omnes aliae.
 Et si obicias: Ergo aliae a caritate superfluunt, dicendum quod aliae sunt ad
 100 melius. Exemplum de virtute gressiva quae sufficit ad gressum, requirit tamen
 oculum ad bene gradiendum et ut non se praecipitet.
 23.2.02 Ad aliud dicendum quod intellectus habet suum consensum sicut voluntas.
 Unde Boethius dicit 3. *Topicorum* quod propositiones per se notae sunt quas, cum
 intellectus audit, consentit, et tamen possunt probari per alia. Praeterea Commen-
 105 tator, (super) illud 3. *De anima*: „Et hoc invenitur etiam in aliis animalibus“ dicit
 quod „aestimatio est quidam consensus qui provenit ex cogitatione“, aestimatio
 autem est in intellectu. Aestimatio est in parte cogitativa. Unde Commentator,
 super 7. *Metaphysicae*: „Particularia non sciuntur nisi dum sunt in sensu, et cum
 recedunt a sensu, possunt corrumpi et tunc non remanebit cognitio eorum apud
 110 sentiens, sed tantum remanebit aestimatio.“
 23.2.03 Ad aliud dicendum quod Hugo non sustinetur in hoc. Potest tamen dici
 quod est in voluntate ut imperante.
 23.2.04 Ad aliud dicendum quod intellectus cogitur quantum ad veritates per se
 notas, ut „omne totum maius est sua parte“. Sed in illis veritatibus quae de
 115 facili non possunt probari, cogitur aliquo modo per fidem. Sed tamen potest non
 consentire.

93 posuit] potuit FT 104 animalibus] alibi FT (cf. *textum Aristotelis*) 107 sciuntur]
 sentiuntur FT (cf. *textum cit.*) 109 sentiens] sentientes in *textu Averrois* 111 voluntate]
 voce FT

88–89 Eustratius, In Eth. Nic. 6, c. 2 (1139a 11) (ed. cit. 269, l. 37) 89 Aristot., Eth. Nic. 6,
 c. 1 (1139a 11) 90 Petrus Lomb., Sent. 2, d. 27, c. 4, n. 2 (cf. *supra*) 91–93 Petrus Lomb.,
 Sent. 2, d. 24, c. 3, n. 1 (ed. cit. 453, l. 1s.); ibid. d. 27, *ubi supra* 102 Boethius, De diff. top. 2
 (PL 64, 1185AB) 103–105 Averroes, In De anima 3, t. 57 (ed. cit. 198 C) 104 Aristot.,
 De anima 3, c. 11 (434a 6) 106–109 Averroes, In Met. 7, t. 53 (ed. cit. 202EF; *loco F*
habetur M in textu Averrois)

Nota quod intellectus potest cogi ad actum sciendi, sed non ad actum credendi, quia credere est consentire alicui rei nondum plene visae, et in talibus, si assentiat sponte, non coacte, assentit. Unde in libro *De fide et legibus*, c. 4: „Haec est fides Deo digna credulitas qua ei sine pignore et cautione gratis et oboedienter non propter hoc quia verax est aut quia verum est quod ipse loquitur, sic enim 120 crederetur homini cuivis, sed quia praecipit sive vult. Iubet, inquam, per legis latores vel secundum legis expositores.“ Creditur ergo ei ex virtute oboedientiae, et haec virtus oboedientiae ipsa fides est per quam oboedientiae suae debitum solvit humanus intellectus.

Ad quaestionem utrum fides sit una virtus nota totum in Bonaventura. 125

Quaestio 3

Utrum definitio fidei data ab Apostolo sit bene assignata

- 23.03 Utrum definitio fidei data ab Apostolo sit bene assignata.
 23.03.1 Quod non sit substantia quia nec substantia proprie loquendo nec essentia quae invenitur in quolibet praedicamento.
 23.03.2 Item quod non: Argumentum potest convenire spei, ergo etc.
 23.03.3 Item prius est per naturam quam spes, ergo per posteriora. 130
 23.03.4 Item res sperandae sunt tantum futurae. Fides autem est de praesentibus et praeteritis.
 23.03.5 Item quare non dicit „amandarum“?

Quaestio 4

Utrum fides informis sit virtus

- 23.04 Utrum fides informis sit virtus.
 23.04.1 Quod sic arguitur: *De vera innocentia*, propositione 7: „Cum ceterae vir- 135 tutes“ etc.
 23.04.01 Contra: *Joh.* 1: „Fides sine operibus“ etc.
 23.04.02 Item „omnis virtus aut est cardinalis aut theologica“ etc.
 23.04.03 „Cum discipulus assentit magistro“ etc.

118–122 Guilielmus Alvernus, *De fide et legibus*, *De fide* c. 1 (ed. cit. 7aA), *verbatim* 126 Bonaventura a. 1, q. 5; Thomas q. 2, a. 1 || Hbr 11,1: „Fides est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium“ (*differt a Vulgata!*) 129 Bonaventura 3 130 Bonaventura 5; Thomas 2 131–132 Bonaventura 7 133 Bonaventura 5; Thomas 3 134 Bonaventura a. 2, q. 1; Thomas q. 3, a. 1, qca. 2 135–136 Bonaventura 1; Thomas 1 || Prosper Aquitanus, *Sententiae ex Augustino delibatae* prop. 7 (PL 45, 1859); cf. August., *Enarr.* in Ps 103, sermo 1, n. 9 (PL 36, 1343s.) 137 Bonaventura contra 1; Thomas contra 1 || Iac 2,26 138 Bonaventura contra 3 139 Bonaventura contra 5

Quaestio 5

Utrum fides informis formetur per adventum caritatis

- 140 23.05 Utrum fides informis formetur per adventum caritatis.
 23.05.1 Quod videtur: Antequam aliquis peccet non habet fidem nisi formatam etc.
 23.05.2 Item magis convenit habitus infusus cum gratia etc.
 23.05.3 Item natura et ars semper operatur via bonissima. Sed haec via est magis
 brevis, ut habitus informis formetur quam ut novus infundatur, ergo etc.
 145 23.05.01 Contra: Nullum opus mortuum potest fieri vivum etc.
 23.05.02 Item nullum accidens potest permutari etc.
 23.05.03 Item ex his quae sunt diversa genere etc.

Ad quaestionem 3

- 23.3 Ad primam quaestionem dicendum quod Hugo, li. 1 *De sacramentis*, par-
 te 10, c. 2, „et possumus“, inquit, „dicere quod fides, non ⟨in eo⟩ quod sit, sed
 150 quod faciat definitur, ut sit sensus: Fides est substantia, id est subsistentia, rerum
 sperandarum, id est futurorum bonorum quae ventura sperantur a nobis et quae
 sola digna sunt spe.“ „Argumentum non apparentium“ quia per solam fidem pro-
 bantur a nobis. Magistri enim ratio haec est quia nequaquam iusti omnes creata
 constantia pro aeternae vitae desiderio praesentem vitam despicerent si nihil ul-
 155 tra nostram intelligentiam de illius veritate praesentissent. Secundum magistros
 dicendum quod „habitus habet cognosci per actum et actus ex obiecto specifi-
 catur et ex fine habet bonitatem. Ideo definit Apostolus fidem“ per actum in eo
 quod dicit „substantia“ et „argumentum“, et „per comparisonem ad obiectum
 quod est ‚res non apparens‘“, „et per comparisonem ad finem in hoc quod dicit
 160 ‚sperandarum‘“. Dicitur „substantia rerum sperandarum“, id est faciens res spe-
 randas et nunc, in futuro per experientiam, subsistere in nobis. „Argumentum non
 apparentium“, id est arguens mentem vel faciens mentem assentire veritati non
 apparenti, sicut argumentum conclusioni probatae, vel quia per fidem probantur
 esse non apparentia quae ipsi crediderunt, hoc modo: Sancti patres et prophetae
 165 ita crediderunt, ergo ita est.

23.3.1 Ad obiectum quod „substantia“ accipitur ibi transumptive non proprie quia
 sicut substantia est fundamentum omnium entium, ita fides totius aedificii spiri-

149 quod²] quid FT (cf. *textum cit.*) 150 quod] quid FT

140 Bonaventura a. 2, q. 5; Thomas q. 3, a. 1 141 Bonaventura 1 142 Bonaventura 3
 143–144 Cf. Petrus Tar. q. 4, a. 4, qca. 3, 2 145 Bonaventura contra 2 146 Bonaven-
 tura contra 3 || Boethius, In Cat. Aristot. 1 (PL 64, 199A) 147 Bonaventura contra 4
 148–152 Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 10, c. 2 (PL 176, 327D–328C); cf. Petrus Tar. q. 3,
 a. 1, sol. 153 Petrus Lomb., Sent. 3, d. 23, c. 8, n. 1 (ed. cit. 147, l. 2) 155 „secundum
 magistros“: Thomas sol. *partim verbatim* 157 Hbr 11,1

tualis. Unde pro „substantia“ ponit Damascenus „hypostasis“, c. 44, vel 4. libro c. 2.

23.3.2 Similiter non dicitur proprie „argumentum“, sed transumptive quia quasi medium est ad probandum. 170

23.3.3 Ad aliud dicendum quod spes non certificet de veris non apparentibus per se sicut fides, etsi certificet de bonis non apparentibus. Praeterea non est fundamentum sicut fides.

23.3.4 Ad illud quod obicit quod in ea est praeposteratio dicitur quod cognitio fidei ex voluntate procedit quia nullus credit nisi volens, et ideo non est mirum si in definitione proponantur ea quae pertinent ad affectum quam quae ad intellectum. 175

23.3.5 Ad aliud dicendum quod dicit de solis futuris sicut de fine. Praeterea magis dicit „sperandarum“ quam „amandarum“ quia amor est communiter rei adipiscendae et adeptae, spes autem tantum adipiscendae. Unde cum fides sit de non visis, „res speranda“ magis dicit relationem ad finem secundum statum in quo est fides quam res diligenda. 180

Ad quaestionem 4

23.4 Ad aliam quaestionem dicendum quod sunt aliquae potentiae determinatae ad unum actum ut potentia calefactiva, et tales non indigent habitu directivo. Habitus enim ad hoc sunt necessarii ut potentiae quae non sunt determinatae ad actum perfectum, determinentur per habitus. Nulla autem potentia determinatur in nobis per naturam ad illa quae sunt supra naturam rationis nostrae quorum est fides, et ideo ad hunc actum indigemus habitu qui in duobus nos adiuvat, primo quod facit intellectum facilem ad credendum credenda contra duritiem, et discretum ad refutandum contraria, scilicet non credenda. 185 190

23.4.01–02 Ad obiectum nota in Bonaventura.

23.4.03 Ad illud de discipulo dicendum quod licet credulitas discipuli in genere naturae sit similis credulitati fidelium de articulis, non tamen in genere moris. Unde non est virtus. Exemplum de prudentia quae prudentia est bene consiliari non circa quaecumque conferentia sed circa conferentia ad bene et honeste vivendum secundum Philosophum 6. *Ethicorum*. Similiter „fortis“ secundum Philosophum 3. *Ethicorum* c. 9, dicitur „circa bonam mortem impavidus“. Unde fortitudo non est circa quamcumque mortem, sed circa bonam. 195

188 adiuvat] adunat FT 197 mortem] mentem FT (cf. *trl. Aristotelis*) 198 mortem] mentem FT (cf. *ubi supra*)

168–169 Johannes Dam., De fide orth. 4, c. 10 (c. 2 sec. Canc.; ed. cit. c. 83, n. 2, 298, l. 10)
 170–171 Cf. Bonaventura ad 2 175–177 Bonaventura ad 6 178–182 Bonaventura ad 7.8
 183–190 Cf. Thomas sol. 196 Aristot., Eth. Nic. 6, c. 10 (1142b 31s.) 196–197 Ibid. 3, c. 9 (1115a 33). *Trl. Roberti Grosseteste*

Ad quaestionem 5

23.5 Ad aliam quaestionem dicendum quod fides informis adveniente caritate
 200 fit formata. Non tamen intelligitur quod caritas sit forma substantialis vel acci-
 dentalis ipsius fidei vel aliorum habituum virtutum sive quod ex eis unum fiat
 per essentiam, sed quia dat eis aliquam perfectionem. Tale autem est forma se-
 cundum Commentatorem. Obiectum enim superius informat inferius quia dat illi
 205 perfectionem. Similiter est in caritate et fide. Fides enim est „informis quia non
 habet sociam caritatem“, sicut dicit *Glossa, Rom. 1*, super illud: „Iustitia Dei in
 eo revelatur ex fide in fidem“, et ipsa eadem fides informis adveniente gratia vel
 caritate fit formata. Formae enim est continere et ordinare in opus. Unde sicut
 ratione continentiae et salvationis dicitur locus forma locati, sicut dicitur 4. *Caeli*
et mundi, ita ratione ordinationis ad opus dicuntur virtutes formari per caritatem.
 210 Sola enim res formata ponit in opus finem ad quem est, ut patet de serra. Finis
 autem omnium virtutum est placare Deum opere suo, et hoc non possunt nisi
 per caritatem. Ideo per solam caritatem dicuntur formari. Ratio autem quare per
 solam caritatem hoc possunt, est quia caritas 〈habet〉 finem ultimum pro obiecto,
 scilicet Deum. Ideo sola caritas facit fieri opera virtutum propter Deum, et tale
 215 opus et solum tenetur Deus remunerare. Ideo etiam aliae virtutes non attingunt
 hunc finem nisi mediante caritate. Dicitur ergo caritas formare omnes virtutes,
 non quod ex ipsa et virtutibus fiat unum per essentiam, sed unum in ordine ad
 opus perfectum.

23.5.01–03 Ad obiecta nota in Bonaventura.

208 sicut] sic FT

202–203 Averroes, In De caelo 1, t. 3 (ed. cit. 3E); In De caelo 4, t. 23 (ed. cit. 250B)
 204–206 Petrus Lomb., In Ep. ad Rom 1, v. 17 (PL 191, 1324B) 205–206 Rm 1,17
 208–209 Averroes, In De caelo 4, t. 23 (ed. cit. 250E)

DISTINCTIO 24

Quaestio 1

Utrum fides sit tantum verorum an possit ei subesse falsum

- 24.01 Utrum fides sit tantum verorum, an possit ei subesse falsum.
- 24.01.1 Et quod non tantum veri videtur quia omne contingens potest esse falsum. Cui potest subesse contingens, potest subesse falsum etc.
- 24.01.2 Item simus in medio tempore post mortem Abrahae etc.
- 24.01.3 Item quod subest spei, subest fidei, quia secundum Augustinum, *Enchiridion*, nihil speratur nisi quod creditur etc. 5
- 24.01.01 Contra: Illius solius est fides in via cuius erit visio in patria etc.
- 24.01.02 Item fides est certior omni arte sicut dicit Philosophus, 2. *Ethicorum* c. 5 etc.
- 24.01.03 Item „per nullam virtutem producit actus malus quia“ secundum Augustinum, „bonus usus potentiae est actus virtutis.“ „Sed opinari falsum est malus usus intellectus, ergo cum fides sit virtus, non continget ei subesse falsum.“ 10

Quaestio 2

Utrum fides sit circa verum creatum vel increatum

- 24.02 Utrum fides sit circa verum creatum vel increatum.
- 24.02.1 Quod tantum circa increatum videtur quia virtus theologica habet idem pro obiecto et fine etc. 15
- 24.02.2 Item fides est evacuata per obiecti sui praesentiam etc.
- 24.02.3 Item fides est virtus qua assentitur ipsi credito per se.
- 24.02.01 Contra: Circa veritatem in symbolo consistit fides etc.
- 24.02.02 Item nullum verum futurum est increatum etc.

4 simus] finis FT(?) || medio] medio *add. (ditt.)* T 6 creditur] creatur F, *ill., forte*
creatur T 13 vel] idem T

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 1, qca. 3 2–3 Bonaventura 1; Thomas 1 4 Bonaventura 3; Thomas 2 5–6 Bonaventura 4; Thomas 3 || „nihil speratur nisi quod creditur“: August., *Enchir.* c. 8 (PL 40, 234) 7 Bonaventura contra 1 8–9 Bonaventura contra 5; Thomas contra 1 8 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 5 (1106b 14) 10–12 Thomas contra 2 *quasi verbatim* || August., *De libero arb.* 2, c. 19, n. 10 (PL 32, 1268) 13 Bonaventura a. 1, q. 2; Thomas a. 1, q. 1; Petrus Tär. q. 1, a. 2 14–15 Bonaventura 1 16 Bonaventura 3 17 Bonaventura 4 18 Bonaventura contra 1 19 Bonaventura contra 3

Quaestio 3

Utrum sit circa verum complexum vel incomplexum

- 20 24.03 Utrum sit circa verum complexum vel incomplexum.
 24.03.1 Quod circa complexum: Fides credit aliquid quia verum et respuit quia falsum etc.
 24.03.2 Item si verum incomplexum est obiectum fidei, cum ergo Iudaei credulitatem habent etc.
 25 24.03.01 Contra: Si fides est de vero complexo, ergo est immutata temporibus, cuius contrarium dicit Augustinus, *Cor.* 10.

Ad quaestionem 1

- 24.1 Ad primam quaestionem dicendum quod loquendo de fide, quodammodo potest ei subesse falsum. Unde Augustinus, *De trinitate* 13, c. 1, „Aliquando rebus falsis accommodatur fides. Dicimus enim: Habita est ei fides et decepit.“
 30 Loquendo de fide quae virtus est, non potest. Ipsa enim creat veritatem non visam secundum divinam revelationem vel accessionem quae nec fallit nec fallere potest. Unde non magis fidei quam praescientiae Dei potest subesse falsum, et sicut de praescientia ita de fide est distinguendum, scilicet vel quod ista duo possint simul esse: Aliquid esse praescitum et ipsum esse falsum, et sic non, vel
 35 quod aliquid est praescitum et illud in se potest esse falsum, et hoc est verum. Eodem modo de credito sicut de praescito. Unde in sensu compositionis falsa, in sensu divisionis vera.
 24.1.1 Ad obiectum nota in scripto. Vel distinguendum: „Hoc contingens potest esse falsum“, ut ista duo possint simul esse, scilicet: Cuicumque subest verum
 40 contingens, eidem subsit aliquid et illud sit falsum, et tunc est falsa, vel sic: Cuicumque subest etc., eidem subest aliquid quod tamen potest esse falsum, et tunc est vera.
 24.1.2 Ad aliud dicunt quidam quod fidei Abrahae non subfuisset falsum posito etiam quod Christus non pateretur quia illud fuit verum quando credidit. Unde
 45 primum fuit necessarium, secundum contingens, et propter hoc non subfuisset fidei suae falsum si non evenisset quod credebat fuit verum. Sed postea, quando non factum est, coepit esse falsum. Quod nunc verum est dicere „erit“, nihil prohibet non generari, dicitur in fine 2. *De generatione*. Contra hoc est Augustinus, *Contra Faustum* 26, c. 5, ubi dicit quod quidquid semel est futurum, semper

47 nunc] tunc (?) T

20 Bonaventura a. 1, q. 3; Thomas q. 1, a. 1, qca. 2 21–22 Bonaventura 1 23–24 Bonaventura 5 25–26 Bonaventura contra 1 26 August., Enarr. in Ps 50,14 n. 17 (PL 36, 596); In Joh. Evang. tr. 45, n. 9 (PL 35, 1722); Petrus Lomb., In Ep. ad Cor 1, v. 1–4 (PL 191, 1619D) || 1 Cor 10,4 28–29 August., De trin. 13, c. 1, n. 3 (PL 42, 1015) 48 Aristot., De gen. et corr. 2, c. 11 (337b 7–8) 48–51 August., Contra Faustum 26, c. 4 (PL 42, 481)

fuit futurum. „Si audiam“, inquit, „quod aliquid futurum erat, sed Deus fecit ne fieret, fidentissime respondebo, illud“ numquam fuisse futurum. 50

Alii dicunt quod haec propositio „Christus patietur“ est contingens in se, sed tamen per relationem ad fidem seu praescientiam est necessaria, et ideo eius opposita non est contingens sed necessaria, nec potest stare cum fide vel praescientia. Contra hoc est quod divina praescientia non aufert rebus contingentiam. 55

Ergo si est contingens in se, est contingens etiam ut praevium.

Alii dicunt quod haec „Christus patietur“ et haec, Abraham credidisse Christum passurum, non est necessaria, sed futurum contingens. Et cum dicis quod propositio de praeterito est necessaria, dicunt quod verum est quando non dependet a futuro contingenti. Sed quia Abraham credere Christum passurum dependebat a futuro contingenti, ideo fuit contingens. Sed contra: Non est magis contingens Abraham credidisse hoc quam quod sol esset orturus et occasurus post mortem eius. Item saltem fuit verum ipsum credidisse et creditum falsum per quaestionem ab ipso Abraham, posito quod non evenisset res nec ei revelatum fuisset utrum evenisset vel non. 65

Quartus modus est quod post tempus Abrahae Deus poterat alio modo genus humanum liberare quam per passionem Christi, loquendo de potentia absoluta, sed non secundum quod consideratur in ordine ad divinam praescientiam. Non enim poterat Deus ut aliquid praescitum a Deo sit et postmodum non fiat, sicut non potest falli vel mutari. Et sic fides Abrahae fuit de passione Christi secundum quod stat sub divina praescientia. 70

Vel dicendum quod ipse credidit sub condicione sicut praedictum est in quaestione de divisione prophetiae in prophetiam praedestinationis, praescientiae et comminationis secundum Thomam de Aquino.

Nota ultimam responsionem quod haec „Christus patietur“ est contingens et eius opposita contingens. Et cum dicis: Posito quod non eveniat cum hoc sit possibile quia est contingens et sic adhuc ut videtur, potest subesse falsum fidei, tunc respondent quod si illud quod Abraham credidit, non eveniret, suum credere non fuit fidei virtutis nec meritorie, et isti fidei, sicut dictum est, potest subesse falsum, sed non fidei quae est virtus. Et adhuc ulterius dico sicut dictum est in primo libro, quia si ponamus quod Deus praeiudicat aliquod contingens, sed non eveniet, dico quod numquam fuit praevium. Sic in proposito: Si Abraham credidit Christum passurum, sed non eveniet, numquam prius credidisset. 80

Ad quaestionem 2

24.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod obiectum fidei est duplex, scilicet illud quod creditur sicut articulus, vel illud de quo aliquid creditur. Primum 85

74 Thomas Aq., De ver. 12, a. 10; Summa Theol. 2-2, q. 174, a. 1 80–82 Guillelmus de la Mare, In Sent. 1, d. 40, q. 4 (ed. cit. 491, l. 80s. *et passim*)

- est obiectum propinquum, secundum remotum sicut Aristoteles distinguit in fine primi *Posteriorum*, ubi quaerit utrum fides et opinio sint eiusdem in animo, et respondet quod eiusdem ut diametrum esse symmetrum non, sed eiusdem ut diameter. Unde sumendo obiectum quod est articulus, sic aliquod est increatum, sicut articuli quorum veritas est aeterna ut Deum esse et unum et omnipotentem et trinum, aliquod creatum, sicut articuli quorum veritas est creata seu temporalis. Sumendo obiectum secundo modo, sic secundum aliquos est tantum increatum quia secundum eos omnes articuli sunt de Deo. Unde mortuos esse resurrecturos non est articulus, sed Deum resuscitaturum mortuos et sic de aliis. Secundum alios non sunt omnes articuli ita de Deo, sed aliqui de Deo, aliqui de aliis, et secundum hos, obiectum fidei remotum non est tantum verum increatum, sed etiam creatum. Sic ergo loquendo de obiecto quod habet rationem motivam, hoc est de eo cui credit, sic obiectum fidei est verum increatum. Loquendo de obiecto materiali, hoc est de eo quod creditur, sic est creatum.
- 24.2.1 Ad obiectum dicendum quod non est verum de quocumque obiecto sed aliquo, et hoc non directe sed per quandam relationem, ut non dicitur quis sperare Deum, sed vitam aeternam a Deo. Similiter credere resurrectionem per Deum et credendo tendere in ipsum.
- 24.2.2 Ad aliud dicendum quod fides non solum evacuatur per verum increatum, sed etiam creatum. Unde si viderem Deum et non viderem manifesta visione articulos creatos, non evacuetur fides mea, et sic patet quod non tantum per veritatis increatae visionem sed etiam per visionem veritatum creatarum evacuatur fides.
- 24.2.3 Ad aliud dicendum quod utrique assentitur propter se, uni sicut cui creditur, alteri sicut quod creditur.
- 24.2.01–02 Ad argumenta in oppositum dicendum quod circa articulos de humanitate et circa articulos de vero futuro non est fides nisi inquantum determinata sunt a prima veritate quae est per se et primum obiectum fidei.

Ad quaestionem 3

- 24.3 Ad aliam quaestionem dicendum quod cum duplex sit operatio intellectus secundum Philosophum in 3. *De anima*, una qua apprehendit res simplices sive veritates incomplexas, alia qua apprehendit veritates complexas, prima dicitur formatio secundum se, secunda fides sive credere, et ideo necessario est obiectum fidei quod creditur. Hinc dicit Augustinus quod credere est cum assensione cogitare. Assensio animae non est nisi circa verum et falsum. Notandum tamen quod fides est ipsius veritatis complexae secundum id quod est, non quod signi-

119 assensio] assentio FT

86–87 Aristot., Anal. Post. 1, c. 33 (89a 30s.) 115 Aristot., De anima 3, c. 6 (430a 26–28)

ficatur per tale enuntiabile vel tale. Hinc est quod idem credebatur ab antiquis patribus et modernis quia eadem res quae fuit eis futura, nobis est praeterita. Ad obiecta nota in Bonaventura.

Quaestio 4

Utrum fides possit esse de his de quibus est visio sensibilis

- 24.04 Utrum fides possit esse de his de quibus est visio sensibilis.
 24.04.1 Quod sic. *Jo.* 1: „Quod vidimus“ etc. 125
 24.04.2 Item Apostoli viderunt Christum patientem.
 24.04.3 Item beata virgo etc.
 24.04.01 Contra: Augustinus, *Super Johannem* 14 homilia 4, o: Quid est fides? Credere quod non vides.
 24.04.02 Item omnis actus virtutis habet difficultatem ut dicit Philosophus, 2. *Ethi-* 130
corum c. 5. Sed credere quod videtur non est difficile, ergo etc.

Quaestio 5

Utrum fides sit de his de quibus <est> opinio probabilis

- 24.05 Utrum fides sit de his de quibus <est> opinio probabilis.
 24.05.1 Quod sic: 1 *Pet.* 4: „Parati ad satisfactionem“ etc.
 24.05.2 Item Philosophus dicit de fide et legibus, quod fidei est opinio vehemens, ergo etc. 135
 24.05.01 Contra: Augustinus, *De utilitate credendi*: Quod scimus vel „intelligimus debemus rationi, quod credimus auctoritati, quod opinamur errori.“ Intelligere semper sine vitio, credere quandoque cum vitio ut quod aliquid de Deo sentimus indignum, et opinari numquam sine vitio, ergo etc.

Quaestio 6

Utrum fides sit de his de quibus est certa cognitio

- 24.06 Utrum fides sit de his de quibus est certa cognitio. 140

124 sensibilis] *mg. a. m.* T 134 vehemens] *veemens* T

124 Bonaventura a. 2, q. 1; Thomas q. 1, a. 2 125 Bonaventura 2 || 1 Io 1,1
 126 Bonaventura 3 127 Bonaventura 4 128–129 Bonaventura contra 1 128 August.,
 In Joh. Evang. tr. 68, n. 3 (PL 35, 1815) || Io 14,2 130–131 Aristot., Eth. Nic. 2, c. 5
 (1106b 31) 132 Bonaventura a. 2, q. 2; Thomas q. 1, a. 2, qca. 2 133 Bonaventura 1
 || 1 Pt 3,15 134 Guilielmus Alvernus, De fide et legibus (ed. cit. 3aB): „credere enim est
 vehementer opinari“; Aristot., Top. 4, c. 5 (126b 18) 136–137 August., De utilitate credendi
 c. 11 (PL 42, 83D); ibid. A 140 Bonaventura a. 2, q. 3; Thomas q. 1, a. 3

Ad quaestionem 4

- 24.4 Ad primam quaestionem dicendum secundum Philosophum in fine primi *Posteriorum*. Si quaeras, si scientia et fides possunt esse de eodem obiecto, dico quod de eodem ut de diametro potest esse scientia et opinio, sed non eiusdem ut diametrum esse symmetrum. Sic dico in proposito quod de eodem, scilicet
- 145 Christo, potest esse cognitio sensibilis ut quod hic est albus vel niger, et fides ut quod ipse est Dei filius. De eodem autem et secundum idem, an possit, distinguendum quod quaedam sunt sensibilia quae praecise iudicantur esse vera per sensum, ut sunt sensibilia propria ut hoc esse album vel nigrum, in quibus non erratur in maiori parte, vel sensibilia communia in quibus aggregantur testimonia multorum sensuum, ut aliquid moveri contrario ei quod apparet soli visui.
- 150 Quaedam vero sunt quae non apprehenduntur praecise per solum sensum ut sunt sensibilia per accidens vel communia in quibus non contestantur multi sensus. De primis non possunt esse simul cognitio sensibilis (et fides), de secundis bene potest. Tales sunt omnes articuli quos oportet credere de Christo.
- 155 24.4.01–02 Ad obiecta nota in Bonaventura.

Ad quaestionem 5

- 24.5 Ad aliam quaestionem dicendum quod opinio aliquando accipitur large secundum quod dicit Philosophus, 4. *Topicorum*, quod opinio sequitur fidem. Et videtur per Commentatorem, Super 6. *Ethicorum* c. 2, super illud: „Sumendum ergo utriusque horum“: „Opinio, id est potentia opinativa sine causa cognitionem
- 160 habet“ et secundum hoc opinio habitus vel usus erit cognitio rationalis sine medio certo vel sine causa. Isto modo bene possibile est, sicut dicitur 4. *Topicorum*, quod contingit credentem et non credentem habere eandem opinionem. Et alibi infra: „Fides est opinio vehemens.“ Alio modo accipitur proprie sicut accipitur Avicenna, 6. *Naturalium*, parte 5, c. 1: „Opinio est conceptio ad quam acceditur
- 165 cum formidine alterius partis.“ Et in fine primi *Posteriorum*: „Opinio est circa contingens aliter se habere.“ Secundum Augustinum, *De mendacio*, in principio: „Inter credere et opinari hoc distat quod aliquando ille qui credit, sentit se nescire quod credit quamvis de re quam ignorare se novit, omnino non dubitet, si eam firmissime credit. Qui autem opinatur, putat se scire quod nescit.“ Simile habetur
- 170 *De utilitate credendi*. Et Philosophus, *Ethicorum* 7, c. 48: „Quidam opinantium

170 *Ethicorum*] *Ethicorum add. (ditt.) T*

141–142 Aristot., *Anal. Post.* 1, c. 33 (89a 30s.) 157 Aristot., *Top.* 4, c. 5 (125b 30s.)
 158–160 Eustratius, *In Eth. Nic.* 6, c. 2 (ed. cit. 272, l. 36s.) 158–159 Aristot., *Eth. Nic.* 6,
 c. 2 (1139a 15) 161–162 Aristot., *Top.* 4, c. 5 (125b 37) 163 Aristot., *Top.* 4, c. 5
 (126b 18) 164–165 Avicenna, *De anima* p. 5, c. 1 (ed. cit. 79, l. 45s.) 165–166 Aristot.,
Anal. Post. 1, c. 33 (89a 3) 166–169 August., *De mendacio* c. 3 (PL 40, 488) 170 August.,
De utilitate credendi c. 11 (PL 42, 83) 170–171 Aristot., *Eth. Nic.* 7, c. 5 (1146b 26). *Trl.*
Grosseteste

non dubitant sed credunt scire“, et infra: „Quidam credunt nihil minus quibus opinantur quam alii quibus sciunt“, et isto modo non potest esse de eodem fides et opinio. Unde opinio cognitio rationalis sine causa vel per medium certum, sed tamen per auctoritatem, stat cum fide. Sed illa opinio, id est cognitio rationalis dubia vel praesumpta, non stat cum fide.

175

Per hoc patet solutio ad obiecta.

Ad quaestionem 6

^{24.6} Ad aliam quaestionem dicitur quod duplex est scientia, scilicet: a parte visionis, talis non stat cum fide. Alia est per medium certum, sive certum sive causam et effectum.

Sic dicunt aliqui quod fides non potest stare cum tali quia ubi talis scientia, non potest non acquiescere.

180

Alii dicunt quod potest quia credere est commune ad scire et opinari. Hoc non valet quia hoc credere non est actus virtutis.

Alii dicunt quod licet sit scientia per medium certum, tamen habet multum de obscuritate, et propter hoc potest stare cum ea fides. Et hoc videtur dicere Augustinus, 13. *De trinitate*, c. 3, et Richardus, li. 1, c. 4. Isti respondent ad argumenta – nota in Bonaventura.

185

Ad istam tamen, ut videtur, posset opponi quod fides non compatitur secum cognitionem sensibilem. Sed cognitio rationalis certior est quam sensibilis, verbi gratia de quantitate solis, et illi magis assentitur. Require *De somno et vigilia*. Unde Commentator, Super 4. *Physicorum*: Scire aliquid cum sui causa erit certius scientia quae est sensitivum, ergo etc.

190

Item videtur in contrarium differentia quam assignat Augustinus inter credere et opinari in principio libri *De mendacio*: „Qui“, inquit, „credit, scit se ignorare.“ Ergo scientia non stat cum fide.

195

Item videtur in contrarium definitio Hugonis quam ponit 1. *De sacramentis*, parte 10, c. 2.

Pro ista opinione videtur Augustinus, 1. *Soliloquiorum* circa medium, nec auctoritas Augustini quam adducunt facit pro eis, scilicet „scientia enim quae ducit“ etc., non est scientia qua illud quod creditur scitur, sed scientia qua scitur con-

200

180 sic] sic *add. (ditt.)* T 194 scit] sentit *loc. cit.*

171–172 Aristot., *Eth. Nic.* 7, c. 5 (1146b 29s.). *Trl. Grosseteste* 185–186 August., *De trin.* 13, c. 1, n. 3.4 (PL 42, 1015) 186 Richardus a St. Victore, *De trin.* 1, c. 4 (PL 196, 892D) 190 *Potius* Aristot., *De insomniis* c. 1 (458b 29) 191 Averroes, *In Phys.* 2, t. 27 (ed. cit. 59G); cf. *In Phys.* 1, t. 1 (ed. cit. 6 A et G) 193–194 August., *De mendacio* c. 3 (PL 40, 488). *Loco* „scit“ *ibi habetur* „sentit“ 196–197 Hugo a St. Victore, *De sacr.* 1, p. 10, c. 2 (PL 176, 330C): „fidem esse certitudinem quamdam animi de rebus absentibus supra opinionem et infra scientiam constitutam“ 198 August., *Soliloquia* 1, c. 7 (PL 32, 876)

gruum et oportuna fuisse sic fieri vel possibile fieri. Require de hoc in *De vera religione*.

Praeterea esto quod sic sit, non tamen sequitur quod habitis rationibus stet fides quae prius. Nota argumenta in Bonaventura et dicendum ad primum.

205 Ad illud quod opponitur in contrarium dicendum quod Philosophus non habebat fidem eius quod prius novit nisi forte interpretative nec etiam quicumque incipit scire per rationem quod prius credebatur, et per illam interpretationem merebitur. Talis enim paratus esset credere etiam si omnino rationes sibi deessent, et per hanc voluntatem meretur. Exemplum de paupere qui non habet quod det et tamen

210 paratus esset dare si haberet.
Ad secundum dicendum quod scientia per causam et effectum opponuntur in se quia causa et effectus non opponuntur in anima quia sunt ibi per intentiones et ideo cognitio per causam et effectum non sunt oppositae. Sed scientia et fides habent oppositionem quia scire cum visione et cum assensione necessaria, 215 credere sine visione et est cum assensione libera, et haec sunt opposita quae per essentiam sunt in anima.

Ad aliud dicendum quod cognitio sensitiva et intellectiva bene se compatiuntur quia sunt in diversis potentiis. Si obicias: Ergo fides et cognitio sensitiva, cum similiter sint in diversis potentiis, dico quod non quia ad cognitionem sensitivam 220 sequitur quaedam scientia experimentalis et certa quae non repugnat scientiae rationali, sed repugnat fidei, et ideo sicut scientia illa non potest stare cum fide, ita nec <fides> cum sensitiva.

Ad quartum dicendum quod virgo non cognovit cognitione experimentali se concepisse de spiritu sancto. Cognovit quidem se concepisse, sed quod de spiritu 225 sancto, hoc credebatur nec sciebat per experientiam, sed forte per opinionem quia sine viro. Et ideo distingue „scire“ tripliciter secundum Augustinum, li. 1. *Retractionum* c. 13, *De utilitate credendi*.

Quaestio 7

De definitione articuli quam ponit Richardus

24.07 Quaeritur de definitione articuli quam ponit Richardus: „Articulus est veritas indivisibilis artans nos ad credendum.“

230 24.07.1 Quod non indivisibilis, quia est veritas complexa.

201–202 August., *De vera rel.* c. 8, n. 14 (PL 34, 129) 203–204 Bonaventura 1 211–216 Bonaventura 2 217–222 Bonaventura 3 223–227 Bonaventura 4 226–227 August., *Retract.* 1, c. 14, n. 3 (PL 32, 607) 227 August., *De utilitate credendi* c. 11, n. 25 (PL 42, 83) 228–229 Bonaventura a. 3, q. 1; Thomas d. 25, a. 1, q. 1; Petrus Tar. d. 25, q. 1, a. 1. *Definitio non invenitur apud Richardum de St. Victore* 230 Bonaventura 1; Thomas 1

24.07.2 Item quod non est de Deo quia resurrectionem esse futuram non est de Deo nisi sicut ad causam. Sed sic omnis veritas est de Deo, ergo etc.

24.07.3 Item contra hoc quod dicit quod artat, quia sic est contra voluntatem et libertatem.

24.07.4 Item obiectum caritatis ut praecepta non dicuntur articuli, ergo a simili nec partes symboli. 235

Quaestio 8

De definitione Isidori

24.08 Postea de illa Isidori quae est: „Articulus est perceptio divinae veritatis tendens in ipsam.“

24.08.1 Contra primum est quia veritas non est perceptio veritatis.

24.08.2 Item fides et visio sunt perceptio divinae veritatis. 240

24.08.3 Contra secundum quia veritas non tendit in veritatem.

24.08.4 Item articuli sunt communes bonis et malis. Sed tendere tantum est bonorum.

Quaestio 9

De differentia harum definitionum

24.09 Iuxta hoc quaeritur de differentia harum definitionum.

Quaestio 10

Quare in principio symboli fit mentio de omnipotentia?

24.010.1 Quaeritur: Quare in principio symboli fit mentio de omnipotentia quia eadem ratione deberet fieri de aliis attributis? 245

24.010.2 Item male ponitur „in Deum“ cum hoc solum pertineat ad bonos.

Ad quaestionem 7

24.7 Ad primam quaestionem dicendum quod corpus organicum habet partes maiores et dicuntur „artus“, et partes minores quae diminutive dicuntur articuli.

231 est¹] *om.* T 235 ut] *nec F, male leg.* T 238 ipsam] ipsum FT (*cf. textum Bonaventurae*) 242 est] *est mg. corr.* F, in F*, *male leg.* T 245 symboli] synodi FT

231–232 Thomas 2; Bonaventura 4 233–234 Thomas 3 235–236 Bonaventura 8
 237–238 Bonaventura a. 3, q. 2; Thomas d. 25, a. 1, q. 1. *Definitio non invenitur* 239 Bonaventura 1
 240 Bonaventura 2.3 241 Bonaventura 5 242–243 Bonaventura 6
 245–246 Bonaventura d. 25, a. 1, q. 1

- 250 Unde articulus dicitur brevissima pars orationis et color in rhetorica, cum singula verba intervallis distinguuntur. Unde Tullius: „Membrum orationis est res breviter absoluta sine totius sententiae demonstratione quae denuo alio membro orationis <excipitur> hoc modo: et inimico proderas ... et amicum laedebas.“ „Articulus <dicitur> cum singula verba intervallis distinguuntur caesa oratione hoc modo: acrimonia, voce, vultu advesarios terruisti.“ Unde oratio dividitur in partes maiores quae sunt quasi artus, et minores quae sunt articuli. Similiter in symbolo quod est corpus fidei habet tamquam artus et membra maiora fidem divinitatis et humanitatis quibus singulis septem articuli inseruntur et sic sunt quatordecim in universo. Dicuntur autem „articuli“ ab artando passive, et ideo dicitur „indivisibilis veritas“ active. Ideo dicitur „artans nos“ quia artat intellectum et affectum. Richardus.
- 24.7.1 Ad obiectum dicendum quod incomplexis veritas <non est> nisi aequivoce. Unde articulus dicitur indivisibilis non simpliciter, sed in genere completorum.
- 24.7.2 Ad aliud dicendum quod articuli dicuntur „de Deo“ vel quia de natura divina vel quia de persona divina ratione sui vel naturae assumptae, vel de effectu Dei qui non potest fieri virtute creata nec percipitur ratione humana, et per haec tria patet solutio.
- 24.7.3 Ad aliud dicendum quod artat non simpliciter, sed sub condicione, hoc est, non necessitate coactionis, sed necessitate finis.
- 270 24.7.5–6 Ad alia duo dicendum quod obiectum caritatis nec praecepta dicuntur „articulus“ quia anima non est creata in indifferentia ad haec et eorum opposita, sed magis ad haec facienda et amanda, sicut patet ex dictamine legis naturalis ex qua praecepta derivantur, et naturali inclinatione ad diligendum bonum, Deum et proximum. Non sic est de credibilibus. Ipsa enim nec in se nec in aliquibus principiis sunt magis indita animae quam sua opposita ut pro communitate hominum loquar et pro maiori parte articulorum. Ideo quasi limitatur naturalis indifferentia animae per articulos.

Ad quaestionem 9

- 24.9 Ad illud quod quaeritur qualiter differant praedictae definitiones: Differunt tripliciter.
- 280 Richardus definit articulum in se sive in signo.
Isidorus definit ipsum ut est apud animam, et ideo ponit perceptionem intellectus et tendentiam affectus.

252 denuo] de uno FT, solo *add.* F (cf. *textum cit.*) 254 caesa] certior de (?) T, certior esse F (cf. *textum cit.*) 255 terruisti] tribuisti FT (cf. *textum cit.*) 261 Richardus] forte lege: require (?), et sensus est: require in Bonaventura (?)

251–255 Cicero, Rhetorica ad Herennium 4, c. 19 (ed. cit. 62, ll. 16–19; 24–25) 278–287 Bonaventura a. 3, q. 2, sol.

Alia differentia est quia Richardus definit articulum ut est obiectum fidei generaliter, Isidorus ut est obiectum fidei formatae et non definit per „tendere“ quod est bonorum tantum.

285

Tertia differentia est quod Richardus definit formaliter, Isidorus causaliter: „perceptio tendens“, id est „faciens tendere et percipere“.

Ad quaestionem 8

24.8.1 Ad aliud obiectum (dicendum) quod veritas non est perceptio formaliter, sed causaliter potest (esse) quia sicut facit speculum videri sic veritas apprehendi.

24.8.2 Ad aliud dicendum quod visio et gloria sunt perceptio veritatis formaliter, articulus efficienter.

290

24.8.3 Ad aliud quod veritas apprehensa in aenigmate, quod est in fide, tendit, id est facit tendere ad apprehendendum se ipsam manifeste.

24.8.4 Ad aliud dicendum quod definitio Isidoris sive Hugonis non est definitio generalis, sed fidei formatae. „Res enim“, sicut dicit Philosophus, „quandoque definitur simpliciter, quandoque est definitio rei bene se habentis.“

295

Ad quaestionem 10

24.10 Ad quae sunt de symbolo, nota sufficientiam et numerum in scripto. Secundum sententiam Innocentii Papae, Petrus dixit: „Credo in Deum patrem omnipotentem, creatorem caeli“ etc. Andreas: „Et in Iesum Christum filium eius unigenitum dominum nostrum“. Iacobus maior: „Qui conceptus est de spiritu sancto, natus ex Maria virgine.“ Johannes addidit: „Passus sub Pontio Pilato.“ Philippus: „Descendit ad inferos.“ Bartholomaeus: „Ascendit ad caelos.“ Thomas: „Inde veniet iudicare vivos et mortuos.“ Matthaeus: „Credo in spiritum sanctum.“ Iacobus minor: „Sanctam ecclesiam catholicam sanctorum communiatem.“ Simon: „Remissionem peccatorum“ scilicet fieri per sacramenta. Iudas: „Carnis resurrectionem.“ Matthias: „Vitam aeternam. Amen.“

300

24.10.1 Ad obiectum dicendum quod omnes articuli probantur per potentiam Dei. Unde angelus dixit Mariae „quia non erit impossibile apud Deum omne verbum.“

24.10.2 Ad aliud quod Symbolum continet fidem non illo modo quo omnes credunt, sed quo debent credere.

310

24.10.3 Ad aliud dicendum quod quando sunt aliquae veritates quae habent diversas difficultates, supra rationem sunt diversi articuli sicut de conceptione et nativitate. Sed passio et sepultura habent eandem difficultatem, ideo etc.

304 catholicam] *om.* T

295–296 Aristot., Top. 6, c. 12 (149b 24s.) 297–306 Bonaventura sol.; cf. Isidorus Hisp., Sent. 1, c. 21, nota (PL 83, 586D–587B); cf. Sermones superpositi, Sermo 240 inter Opera Augustini (PL 39, 2189)

De additione aliorum symbolorum

De additione aliorum symbolorum nota quod symbolum Athanasii et concilii
 315 Nicaeni edita sunt ad fidei explanationem et haeresum confutationem. Symbolum
 Athanasii specialiter contra errorem Arrii, et ideo maxime exprimit veritatem
 essentiae, distinctionem personarum et quomodo Christus est aequalis patri et
 quomodo minor et quia Christus fuit perfectus Deus et homo ex anima rationali
 et carne quia contra Arrium qui, sicut dicit Augustinus, *De haeresibus* c. 44,
 320 dicebat Christum creaturam et spiritum sanctum creaturam creaturae, scilicet a
 filio creatum et Christum solam carnem sine anima suscepisse.
 Symbolum Nicaenum editum est contra multas haereses. Contra haeresim Ma-
 nichaeorum quae ponit duo principia et omnia visibilia a Deo malo, quae tem-
 poribus probi imperatoris orta fuit, 22 ad minus annis ante illud concilium. Et
 325 ideo dicitur ibi: „Credo in unum Deum, factorem caeli et terrae, visibilium et
 invisibilium.“ Ad confusionem Arrii additur: „in unum dominum nostrum Iesum
 Christum, filium Dei unigenitum, ex patre natus ante omnia saecula, Deum de
 Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, genitum non factum, con-
 substantialem patri, per quem omnia facta sunt.“ Ad confusionem etiam Arrii
 330 additum est: „in spiritum sanctum dominum nostrum et vivificantem.“ „Filio-
 que“ additum est a Latinis contra Graecos, quamvis aliqui dicant hoc additum
 esse contra Nestorium et Euthychen. Quod non videtur verum, tum quia non
 leguntur in hoc errasse, tum quia tunc non fuerunt condemnati, sed longe po-
 stea. Nestorius in synodo Ephesina quae fuit tertia quattuor principalium etc.,
 335 sicut habetur distinctione 15 „Canones et sancta romana ecclesia“. Et Eutyches
 in synodo Chalcedonensi quae fuit quarta principalis. De his synodis et eorum
 condemnatione et tempore celebrationis dictorum conciliorum dist. 16, c. „Sexta
 synodus“.
 „Qui locutus est per prophetas“ additum est contra quosdam haereticos qui dice-
 340 bant prophetas fuisse locutos sicut fanaticos et arreptitios.
 Nota quod secunda synodus fuit Constantinopolitana sub Theodosio seniore con-
 tra Macedonium, tertia synodus Ephesina sub imperatore Theodosio minore, sub
 quo incepit haeresis Nestorii sicut dicit Isidorus, *Etymologiae* 5, c. ultimo, et
 fuit congregata contra Nestorium, episcopum Constantinopolitanum, 24, q. 3 et
 345 *Etymologiae* li. 8, c. 5, quia dicebat beatam virginem non Dei, sed hominis ge-
 netricem, aliam personam carnis, aliam divinitatis faciens, sicut recitatur 8. *Ety-
 mologiae* c. 5, et Augustinus, *De haeresibus* c. paenultimo, et Damascenus, c. 41
De haeresibus. Quarta synodus Chalcedonensis temporibus Martiani imperato-
 ris contra Euthychen abbatem Constantinopolitanum qui asserebat Christum post

343–347 Isidorus Hisp., *Etym.* 5, c. 39, n. 38 (PL 82, 228B); *Ibid.* 8, c. 5, n. 64 (PL 82, 304A) 347 August., *De haeresibus, textus additus* (PL 42, 50) 347–348 Johannes Dam., *De haeresibus* n. 80 (PG 94, 739A)

humanam assumptionem non ex duabus naturis existere sed solam in eo divinam naturam permanere. 350

Nota: De hora et modo dicendi dicitur quod symbolum Apostolorum editum est occulte et fide nondum propalata. Ideo enim occulte cantatur in mane et sero in signum quod fides ibi contenta habet nos dirigere in operibus et defendere in temptationibus. Alia edita sunt fide publica, ideo publice cantantur. Vel quia sunt ad fidei defensionem contra verbositatem haereticorum. Ob hoc etiam cantantur in solemnitatibus in quibus populus convenit ad ecclesiam. Nicaenum cantatur post Evangelium quasi expositio ipsius quia principaliter est ad elucidandum fidem. Symbolum Athanasii editum est contra haereticos, ideo dicitur in prima quasi depulsivum tenebrarum. 355 360

Nota quod post lapsum nullus potuit pervenire ad salutem sine fide mediatoris. Huius ratio est quia merita passionis Christi non poterant habere efficaciam nisi in eo qui habet fidem et caritatem et ideo fides et caritas semper fuerunt necessaria ad salutem. Probatio suppositi haec est: Ad hoc quod efficacia meriti Christi in aliquem veniat, oportet ibi esse spiritualem unionem. Omnis enim influentia est per aliquem contactum. Spiritus autem unio tantum est per caritatem et caritas non potest esse sine cognitione amati. Cognitio autem Christi est per fidem, et sic patet quod semper fuit necessaria fides de Christo vel explicita vel implicita. Hugo, *De sacramentis* li. 1, parte 10, c. 7. 365

350 duabus] duobus (?) T 353 enim] non exp. T (?)

369 Hugo a St. Victore, *De sacr.* 1, p. 10, c. 7 (PL 176, 340A)

DISTINCTIO 26

Quaestio 1

Utrum spes sit virtus

- 26.01 Utrum spes sit virtus.
- 26.01.1 Quod sic: Sicut difficile est credere etc.
- 26.01.2 Item „spes est propinquior caritati quae est mater omnium virtutum, quam fides.“ Ergo si fides est virtus, multo fortius spes.
- 26.01.01 Contra: Quae sunt in anima aut sunt potentiae aut habitus aut passio secundum Philosophum, 2. *Ethicorum* c. 5. Sed virtus est in genere habitus secundum eundem, spes in genere passionis secundum Boethium, 1. *De consolatione* c. ultimo. 5
- 26.01.02 Item sicut contingit sperare futura, ita rememorari praeterita.
- 26.01.03 Item nulla virtus provenit ex meritis. Sed spes est huiusmodi, ergo etc. 10
- Probatio maioris: Definitio virtutis habita in secundo: Virtus est bona qualitas mentis etc.

Quaestio 2

Utrum spes possit esse informis

- 26.02 Utrum spes possit esse informis.
- 26.02.1 Quod semper formata videtur per definitionem spei etc.
- 26.02.2 Item hoc ipsum per Magistrum in littera: „Sine meritis“ etc. 15
- 26.02.3 Item virtus tunc est formata etc.
- 26.02.01 Contra: Augustinus, *De vera innocentia*, propositione 7: „Dilectio Dei et proximi“ etc.

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas q. 2, a. 1 2 Bonaventura 4 3–4 Thomas contra 2 5–8 Bonaventura contra 1 6 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 4 (1105b 19s.; 1106a 11) 7–8 Boethius, *De consol.* 1, metr. 7 (PL 63, 658A) 9 Bonaventura contra 2 10–12 Thomas 3 11 Petrus Lomb., *Sent.* 2, d. 27, c. 1, n. 1 (ed. cit. 480, l. 8s.). Ex August., *Retract.* 1, c. 9 *passim* (PL 32, 597s.); *De libero arb.* 2, c. 19, n. 50 (PL 32, 1268) 13 Bonaventura a. 1, q. 4; Thomas q. 2, a. 3, qca. 2 14 Bonaventura 1 15 Bonaventura 2 || Petrus Lomb., *Sent.* 3, d. 26, c. 1 (ed. cit. 159, l. 20) 16 Bonaventura 4 17–18 Bonaventura contra 1 || Prosper Aquitanus, *Sententiae ex Augustino delibatae* prop. 7 (PL 45, 1859)

Quaestio 3

Utrum spes habeat certitudinem

- 26.03 Utrum spes habeat certitudinem.
 20 26.03.1 Quod sic per definitionem spei quam Magister etc.
 26.03.2 Item si virtus est certior omni arte secundum Philosophum, 2. *Ethicorum* c. 5, etc.
 26.03.01 Contra: Spes secundum actum suum procedit ex habitu etc.
 26.03.02 Item nullus est certus de assecutione illius rei etc.
 25 26.03.03 Item certitudo opponitur dubitationi etc.

Ad quaestionem 1

- 26.1 Ad primam quaestionem dicendum quod spes quandoque nominat passionem partis sensitivae irascibilis sicut timor ei oppositus, aliquando passibilem qualitatem ad sperandum, sicut timiditas ad timendum, aliquando actum voluntatis rationalis sicut quando est expectatio boni intelligibilis quod non apprehenditur
 30 potentia sensitiva ut expectatio vitae aeternae, aliquando habitum habilitantem voluntatem ad ordinatam talium expectationem, et sic est virtus, Philosophus, 3. *Ethicorum* c. 12. „Ex quo enim contingit talia sperare laudabiliter vel vituperabiliter necesse est esse virtutem qua tale sperare rectificetur“, et hoc facit spes quae est virtus. Aliquando statum perfectionis spei, id est certitudinem spei,
 35 *Rom.* 5, „probatio vero spem“, id est certitudinem spei. Aliquando rem speratam, *Rom.* 4: „Spes quae videtur“, id est res sperata, secundum *Glossam*, „non est spes“, id est subiecta spei.
 26.1.01 Ad obiectum dicendum quod secundum quod est passio non est virtus. Et si quaeras quare spes potius sit quandoque virtus quam aliae, dicitur quod spes
 40 consistit in quadam protensione animi ad aliud, unde facit motum appetitus in alia. Timor autem consistit in quadam contractione et fuga et resiliatione animi. Est enim motus fugiens sive fuga animi secundum Augustinum, *Super Johannem* homelia 46, 8. Similiter dolor et gaudium magis dicunt impressionem boni et mali in appetitum quam motus appetitus in ea, et ideo magis habent rationem
 45 passionum quam virtutum.

24 assecutione] assensione (?) FT (*cf. textum Bonaventurae*) 39 quandoque] quandoque
 add. (*ditt.*) T, quam F 41 contractione] *forte lege*: contraactione

19 Bonaventura a. 1, q. 5; Thomas q. 2, a. 4 20 Bonaventura 2 || Petrus Lomb., Sent. 3, d. 27, c. 1 (ed. cit. 159, l. 17) 21–22 Bonaventura 5 || Aristot., Eth. Nic. 2, c. 5 (1106b 14s.) 23 Bonaventura contra 1 24 Bonaventura contra 3 25 Bonaventura contra 5 31–33 Aristot., Eth. Nic. 3, c. 15 (1119a 22–b 19) 35 Rm 5,4 36 Rm 8,24 36–37 Petrus Lomb., In Ep. ad Rom. 8, v. 24–26 (PL 191, 1446A) 42–43 August., In Joh. Evang. tr. 46, n. 8 (PL 35, 1732); cf. Enarr. in Ps 67,2 (PL 36, 814)

Quidam tamen magnus dicit quod quaestio praesupponit falsum et quod dolor et gaudium sunt virtutes.

26.1.02 Ad aliud dicendum secundum Tullium in fine primae *Rhetoricae*, quod memoria pertinet ad prudentiam. Vel dicendum quod sicut praescientia non est virtus nec memoria, sed expectare est in alia potentia. Item in expectatione est difficultas quae non est in memoria. 50

26.1.03 Ad aliud dicendum quod verum est secundum essentiam, sed non secundum intentionem. Merita enim secundum considerationem possunt praecedere virtutes. Vel dicendum et melius quod ipse definit spem usum, non spem habitum. Vel si „praecedentibus“ referatur ad ipsam spem, tunc est definitio spei usus, si vero le „praecedentibus“ referatur ad futuram habitudinem, tunc potest accipi definitio spei vel habitus vel usus. 55

Ad quaestionem 2

26.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod sic.

26.2.01 Ad obiectum dicendum quod expectatio vitae aeternae ex gratia et meritis potest tripliciter intelligi, scilicet ex gratia et meritis habitis in actu proposito et consideratione. Sic est spei formatae. Vel ex gratia et meritis in proposito et consideratione tantum. Sic est actus spei informis sicut quando quis dum est peccator, proponit disponere se ad gratiam et facere opera meritoria, et talis non format spem. Tertio modo ex gratia et meritis tantum in consideratione, et sic est praesumptio, ut quando quis sperat per solam misericordiam Dei salvari non proponens se ad gratiam disponere. 60 65

26.2.1–3 Ad alia nota in Bonaventura.

Ad quaestionem 3

26.3 Ad aliam quaestionem dixerunt quidam quod spes non habet certitudinem. Non a fide, quia certitudo fidei est in universali sicut quod omnis iustus habebit vitam aeternam, certitudo spei in particulari quod ipsemet sperans habebit vitam aeternam si bene vixerit, et ideo certitudo fidei est universalis et absoluta, certitudo spei particularis et condicionata. Sed hoc non potest stare ut videtur quia universale et particulare non diversificant essentiam neque habitum virtutis, licet scientiae, et ita fides et spes non essent diversi habitus quia universale et particulare non distinguuntur in esse vel operatione, et virtus ordinat ad opus. 70 75

Universale autem et particulare possunt distinguere in apprehensione.

69 certitudo] rectitudo FT; cf. l. 70 et l. 71

46–47 Guilielmus Alvernus, De virtutibus c. 17 (ed. cit. 173aD) 48 Cicero, De inventionem 2, c. 53, n. 160 (ed. cit. 168, l. 11) 54 „Ipse“, *scil. Magister*, cf. 26.01.03 68–72 Guilielmus Alvernus, De fide et legibus, De fide c. 1 (ed. cit. 4bF)

Propterea dicitur quod habet propriam certitudinem licet praesupponat certitudinem fidei. Differentia autem harum certitudinum apparet maxime in oppositis, ut dicitur, quia certitudini fidei opponitur dubitatio quae est quasi quaedam mutatio intellectus ab una parte contradictionis in aliam, sicut dicitur in primo libro *De fide et legibus* c. 4. Affectus autem habet certitudinem, unde dicitur: Oppositum sunt ei diffidentia et haesitatio. Unde certitudo fidei est in intellectu, certitudo spei in affectu.

26.3.01 Ad obiectum dicendum quod licet non possit haberi certitudo scientiae, potest tamen coniecturae.

26.3.02 Ad aliud dicendum quod duplex est certitudo, una a parte rei, alia a parte nostra vel actus animae. De certitudine a parte rei est verum. Unde Philosophus, 2. *Ethicorum* c. 5, virtus est cum actione animae certior omni arte. Sed de certitudine quae est in actione animae non est verum. 7. *Ethicorum* c. 4: Quidam opinantium non dubitant sed existimant certe scire.

26.3.03 Ad aliud quod certitudini spei non opponitur dubitatio sed timor vel diffidentia.

Quaestio 4

Utrum timor et spes sint eadem affectio

26.04 Utrum timor et spes sint eadem affectio.

26.04.1 Quod sic: Augustinus, 9. *Confessionum*: Quod est pondus in corporibus, hoc est amor in spiritibus. Sed idem pondus est quo mobile per inclinationem recedit ab uno loco et accedit ad alterum, ergo a simili eadem affectio, scilicet timor, est affectio qua anima recedit a malo, et spes, qua tendit in bonum, ergo etc. Augustinus, 11. *De civitate Dei* c. 24.

26.04.2 Item hoc ipsum videtur per simile quia oppositorum eadem est disciplina etc.

26.04.3 Item idem actus et eadem culpa est quo voluntas avertitur a bono incommutabili et convertitur ad commutabile, ergo similiter idem habitus virtutis erit quo anima recedit a malo et tendit in bonum.

26.04.4 Item ponamus quod iste non habeat nisi habitum spei ad bona aeterna et nullum habeat habitum ad mala aeterna, sive sit possibile sive non. Tunc quaero: Qualiter se habebit ad mala aeterna. Constat quod non sperabit neque indifferen-

82 sunt] *a. m.* T^c || diffidentia ... haesitatio] *spatium* T*, *a. m.* T^c

80–81 Guilielmus Alvernus, *De fide et legibus* c. 1 (ed. cit. 4bF) 87–88 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 5 (1106b 14s.) 89 Ibid. 7, c. 5 (1146b 26) 93 Bonaventura a. 2, q. 1; Thomas q. 1, a. 3 94–98 Bonaventura 1 94 August., *Conf.* 13, c. 9, n. 10 (PL 32, 819) 98 August., *De civ. Dei* 11, c. 28 (PL 41, 342) 99–100 Bonaventura 2 || Aristot., *Top.* 1, c. 12 (105b 24); *Anal. priora* 2, c. 26 (69b 9s.)

ter se habebit ad illa cum speret eorum opposita. Videtur ergo necessario quod timebit ille.

26.04.01 Contra: Secundum sanctos et philosophos, quattuor consueverunt affectiones etc.

110

26.04.02 Item quorum effectus sunt ad invicem disparati ...

Quaestio 5

Utrum spes praecedat caritatem

26.05 Utrum spes praecedat caritatem.

26.05.1 Quod sic. Super illud *Mat.* 1: „Abraham“ etc.

26.05.2 Item nullus potest amare propter se bonum quod non sperat se habere secundum Augustinum, 10. *De trinitate* c. 5: „Cuius“ inquit, „rei adipiscendae spem quisque non gerit, aut tepide amat aut omnino non amat“ etc.

115

26.05.01 Contra: Magister in littera: „Spes est certa expectatio“ etc.

26.05.02 Item Augustinus, 14. *De civitate* c. 7: Omnis affectio oritur ex amore etc.

26.05.03 Item nullus sperat nisi quod amat, Augustinus, in *Enchiridio* c. 95: „Sperare sine amare nemo potest“ et eodem libro c. 5: „Spes esse sine amore non potest“ etc.

120

Ad quaestionem 4

26.4 Ad primam quaestionem dicendum quod non est eadem affectio vel habitus, quod patet ex actibus eorum quia actus timoris consistit in quadam contractione, actus spei in erectione. Item ita est in obiectis, quia spes circa bona, timor circa mala.

125

26.4.1 Ad primum obiectum in contrarium dicendum quod non est usquequaque simile de pondere in corporibus et affectionibus in spiritibus. Sed magis simile est de virtute movente ab extrinseco per modum attrahentis et expellentis quia bonum speratum movet per modum attrahentis, malum formidatum per modum pellentis, et istae sunt diversae virtutes et diversi motus, licet utrobique sit reces-

130

109 philosophos] Philosophum FT (cf. *textum Bonaventurae*) 124 ita est] *male leg.* T
129 formidatum] informidatum F; in- *exp.* T

109–110 Bonaventura contra 1 109 Cf. Boethius, *De consol.* 1, metr. 7 (PL 63, 657s.): „Gaudia pelle, pelle timorem, spemque fugato, nec dolor adsit“. Cf. Hieronymus, *In Ezech.* 1, 1, 7 (PL 25, 23C) 111 Bonaventura 5 112 Bonaventura a. 2, q. 3; Thomas q. 1, a. 4 113 Bonaventura 1 || Glossa ord. in Mt 1,2 (ed. cit. IV, 3b); cf. Paschasius Radbertus, *Exp. in Mt* 1, c. 1 (PL 120, 51A) || Mt 1,2 114–116 Bonaventura 4 115–116 August., *De trin.* 10, c. 1, n. 3 (PL 42, 973) 117 Bonaventura contra 1 || Petrus Lomb., *Sent.* 3, d. 26, c. 1 (ed. cit. 159, l. 17) 118 Bonaventura contra 2 || August., *De civ. Dei* 14, c. 7 (PL 41, 410) 119–121 Bonaventura contra 3 || August., *Enchir.* c. 8 (PL 40, 235) 122–125 Cf. Bonaventura sol. 126–149 Bonaventura ad 1

- sus a termino a quo et accessus ad terminum ad quem. Eodem modo iudicandum est in affectionibus. Unde in motis naturaliter, ubi inclinatio est totaliter ab intrinseco, bene procedit obiectio, ubi autem inclinatio acquiritur ab extrinseco sicut ab attrahente et expellente, non est verum. Causa autem quare in motibus
- 135 naturalibus non est nisi una virtus faciens ascensum et recessum est unitas mobilis. Non sic in motibus animae forte est quia, sicut dicit Commentator, Super 4. *Physicorum*, c. de loco ante finem: „Quiescens“, inquit, „quiescit propter similitudinem continentis et movetur propter privationem similitudinis inter ipsum et continens.“ Idem, Super 4. *Caeli et mundi*, super illud: „Isti ergo sunt sermones“: „Locus fuit causa motuum istorum elementorum quia ultimum corporis
- 140 quod est locus uniuscuiusque eorum est conveniens et simile ei quod movetur ad ipsum.“ Unde mobile rectum recedit a termino a quo propter inconvenientiam et dissimilitudinem continentis ad ipsum et accedit ad terminum ad quem propter convenientiam. Modo est ita quod per eandem naturam et ex eadem materia
- 145 natura ipsius est quod unus locorum contrariorum est sibi disconveniens et alter conveniens, et ideo per eandem naturam fugit ab uno et tendit ad alterum. Motus autem animae ab uno et ad aliud sunt ex apprehensione disconvenientiae unius oppositorum et convenientiae alterius. Et quia apprehensiones sunt diversae et distinctae, ideo affectiones et motus consequentes sunt diversi.
- 150 26.4.2 Ad aliud dicendum quod contrariorum contrarii sunt habitus. Sed oppositorum potest esse eadem scientia et potentia. Unde Philosophus, 5. *Ethicorum* c. 1: „Neque eundem modum habet in scientiis, potentiis et habitibus. Potentia quidem et scientia videtur contrariorum, habitus autem contrarius contrariorum non. Puta: A sanitate non fiunt contraria, sed sana solum.“
- 155 26.4.3 Ad tertium dicendum quod aversio et conversio dicunt eundem motum per relationes ad terminum a quo et ad quem, non consignant principium movens, et quia sunt in omni motu et eodem, ideo unum motum. Spes autem et timor dicunt accessum et terminum cum principio movente alio et alio, et ideo motus alius et alius quia, sicut dicitur in fine 4. *Physicorum*, „non est unus motus qui
- 160 non est ab uno motore.“
- Vel dicendum quod aversio et conversio sunt uno modo tantum nomina diversarum relationum sive rationum circa eundem motum, et tunc sunt ab eodem principio, alio modo nomina diversorum motuum, et tunc sunt a diversis principiis sicut et spes et timor.
- 165 26.4.4 Ad aliud dicendum quod non erit indifferens nec sperabit, sed ex spe erit dispositum ut cum imaginatus fuerit contrarium, imprimatur ei timor illius ut

135 est unitas] *om. F, infra lin. T; numerus exp. T*

136–139 Averroes, In Phys. 4, t. 43 (ed. cit. 142L–M); cf. In De caelo 4, t. 35 (ed. cit. 262D)
 139–142 Averroes, In De caelo 4, t. 22 (ed. cit. 248F) 151–154 Aristot., Eth. Nic. 5, c. 1
 (1129a 11–5) 159–160 Aristot., Phys. 8, c. 15 (267a 23)

moveatur timore ab illo. Et huiusmodi timor non est spes nec ex spe per se, sed actione contrarii in animam sperantis. Unde haec affectio non est illa, sed causatur ab illa sicut aliae causantur ex amore.

Ad quaestionem 5

26.5 Ad aliam quaestionem sciendum quod spes et caritas possunt comparari 170
ad invicem ratione actuum, et sic spes sive informis sive formata praecedit caritatem quia actus spei disponit et praeparat ad actum caritatis. Unde Augustinus, 10. *Trinitatis* c. 5: „Cuius rei adipiscendae spem quisque non gerit, aut tepide amat aut omnino non amat.“ Si ratione habituum, sic adhuc dupliciter, aut de (spe 175
informi), et haec praecedit, aut formata caritate. Sic caritas praecedit naturaliter quia simplicia sunt ante compositum, licet non actualiter. Spes autem formata dicit quid compositum vel associatum. Sciendum tamen quod licet actus spei praecedat actum caritatis, tamen actum spei praecedat quidam actus dilectionis imperfectae quae non est caritas. Ista enim tria videntur se habere per ordinem: 180
desiderium imperfectum, spes et desiderium completum quod est principium operationis. Quod sic patet: Quando anima apprehendit aliquid ut valde bonum vel conveniens, desiderat illud, licet non videat illud possibile. Si autem inveniat illud possibile acquiri, incipit sperare, aliter non. Avicenna, 6. *Naturalium*, parte 4, c. 4: „Spes est imaginatio alicuius rei cum affirmatione vel opinione quia erit.“ 185
Sed nondum desiderabit complete ut nitatur operari per actum proprium aliquo modo. Et tunc desiderabit perfecte et tale desiderium est amor qui est virtus, qui scilicet, est operativus. Virtutis enim terminus est operatio. Gregorius: Amor Dei numquam est otiosus etc. Solus enim ille amor est caritas, qui operatur per assecutionem amati, dummodo possit acquiri per actionem amantis.
26.5.01 Ad obiectum dicendum quod illa definitio datur per actum et caritas ibi 190
accipitur pro habitu. Et verum est quod habitus caritatis praecedit naturaliter habitum fidei formatae et etiam actum eius.
Per hoc patet solutio ad obiecta.

174–175 spe informi] fide informanti FT 176 spes] fides FT 193 obiecta] Commentator in principio 6. *Ethicorum*: „Passiones quidem ira et concupiscentia, appetitus ambo irrationales, secundum quos anima movetur appetitivum appetens aliquod. Ira quidem secundum superbium seu magnum ipsius et elatum ut vel gloria potiatur vel ulciscatur contristantem. Concupiscentia autem secundum avidum sui ipsius ut vel voluptuosum attingat aliquod vel delectabile sensibus vel in possessione fiat aliquorum quae homines possidere nati sunt.“ Unde si spes potentia nata sit, dupliciter ponatur in voluntate. Aestimandum est quod sola voluntativa potentia nata sit dupliciter moveri, ad modum irascibilis et concupiscibilis quae sunt irrationales *add. mg. infra* FT [Eustratius, In *Eth. Nic.* 6, c. 1 (1138b 18) (ed. cit. 259, ll. 5–11)]

172–174 August., cf. 05.2 183–184 Avicenna, *De anima* p. 4, c. 3 (ed. cit. 44, l. 18s.) 187 Gregorius Magn., *Hom. in Ezech.* 2, hom. 10, n. 17 (PL 76, 1068)

DISTINCTIO 27

Quaestio 1

Utrum caritas sit virtus generalis vel specialis

- 27.01 Utrum caritas sit virtus generalis vel specialis distincta ab aliis.
- 27.01.1 Quod generalis: Prima *Corinthiorum* 13. Si dicas quod imperative et non elicitive, contra: Ponamus quod aliquis habeat caritatem solam. Probatio quod talis potest mereri per Augustinum, *Super Johannem* homilia 30: „Ubi“, inquit, „est caritas, nihil potest deesse“ etc. 5
- 27.01.2 Item Augustinus in *Epistola ad Hieronymum*, et habetur infra distinctione 36: „Virtus est caritas qua id“ etc.
- 27.01.3 Item Augustinus, 15. *De civitate* c. 22: „Virtus est ordo amoris“ etc.
- 27.01.4 Item sicut se habet praeceptum caritatis ad alia praecepta etc.
- 27.01.01 Contra: 1 *Cor.* 13: „Nunc manent“ etc. 10
- 27.01.02 Item hoc ipsum ostenditur ab actu proprio etc.
- 27.01.03 Item hoc ipsum ostenditur per comparisonem ad suum oppositum.

Quaestio 2

Utrum idem sit habitus quo diligitur Deus et proximus

- 27.02 Utrum idem sit habitus quo diligitur Deus et proximus.
- 27.02.1 Quod non. Quia sunt circa diversa obiecta.
- 27.02.2 Item ubi sunt diversa praecepta. 15
- 27.02.3 Item diversi sunt modi diligendi. Sed modus ministratur ab habitu sicut actus a potentia secundum Philosophum, 2. *Ethicorum* c. 5, d, etc.
- 27.02.01 Contra: Sicut se habet rationalis ad verum etc.
- 27.02.02 Item in omni genere in quo contingit recipere ordinem motorum etc.

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas q. 2, a. 4, qca. 2 2–5 Bonaventura 1 2 1 Cor 13,4s. 4–5 August., In Joh. Evang. tr. 83, n. 3 (PL 35, 1846) 6–7 Bonaventura 2 || August., Ep. 167 (alias 29) ad Hieronymum c. 4, n. 15 (PL 33, 739) 8 Bonaventura 3 || August., De civ. Dei 15, c. 22 (PL 41, 467) 9 Bonaventura 4 10 Bonaventura contra 1 || 1 Cor 13,13 11 Bonaventura contra 3 12 Bonaventura contra 5 13 Bonaventura a. 1, q. 2; Thomas q. 2, a. 4 14 Bonaventura 1 15 Bonaventura 2 16–17 Bonaventura 3 17 Aristot., Eth. Nic. 2, c. 4 (1106a 5–6); c. 5 (1106a 13–23) 18 Bonaventura contra 2 19 Bonaventura contra 4 || Aristot., Phys. 7, c. 1 (242a 14s.)

Quaestio 3

Utrum caritas possit esse informis

- 20 27.03 Utrum caritas possit esse informis.
 27.03.1 Quod non. Augustinus, *De vera innocentia*, propositione 7: „Dilectio Dei et proximi“ etc.
 27.03.2 Item Hugo, li. 2, parte 13, c. 5: „Caritatem nullus habere potest“ etc.
 27.03.01 Contra: Cum aliquis peccat qui in Deum credidit etc.
 25 27.03.02 Item aut potest quis diligere informiter aut non.
 27.03.03 Item virtus gratuita ...

Ad quaestionem 1

- 27.1 Ad primam quaestionem sunt opiniones.
 Quidam dicunt quod caritas est omnis virtus et non differunt virtutes nisi per comparisonem vel relationem. Et est ratio eorum quod se denominant. Unde possum
 30 dicere „fortitudo iusta“. Et dicunt sensisse Augustinum, *De moribus ecclesiae*, hoc. Tamen non est secundum communem doctrinam nec est philosophiae consonum quae distinguit multas virtutes ethicas nec hoc intelligit Augustinus formaliter, sed per reductionem causalem, nec ratio eorum „quia se denominant“ valet quia sicut videmus de potentiis animae quod fiunt rationales per quamdam
 35 participationem, sic est de virtutibus quod mutuo innuant se.
 Nota secundam opinionem in Bonaventura. Et illa non valet quia licet quaelibet potentia habeat amorem, tamen amor ille naturalis est.
 Tertia opinio quod est alius habitus. Philosophus, 5. *Ethicorum* in principio, dicit quod habitus quandoque cognoscitur a contrario, multotiens autem a subiecto, et
 40 quia caritas habet aliud obiectum, ideo etc. Sed tamen, licet sit specialis virtus, est tamen generalis motor. Sicut est in scientiis quod philosophia prima est una specialis scientia ab aliis distincta, propter communitatem subiecti sui ad subiecta aliarum scientiarum perficit et impartitur perfectionem omnibus aliis scientiis, ita est in virtutibus quod illa virtus quae maxime habet rationem finis, est virtus per
 45 se et tamen imperat et ponit modum et formam in omnibus. Haec est caritas, cuius obiectum est bonum divinum.
 27.1.1 Ad obiectum dicendum quod facit omnes illos actus imperative et non elicitive. Ratio autem quare imperat omnibus: Quia voluntas quae est subiectum

20 Bonaventura a. 1, q. 4; Thomas q. 2, a. 4, qca. 4 21–22 Bonaventura 1 || Prosper Aquitanus, *Sententiae ex Augustino delibatae* prop. 7 (PL 45, 1859) 23 Bonaventura 2 || Hugo a St. Victore, *De sacr.* 2, p. 13, c. 11 (PL 176, 543A) 24 Bonaventura contra 1 25 Bonaventura contra 2 26 Bonaventura contra 4 28–35 Bonaventura sol. 30 August., *De moribus eccl.* 1, c. 15, n. 25 (PL 32, 1322) 36–37 Bonaventura sol. (*Opera* III, 591b) 38–46 Bonaventura sol. (*Opera* III, 592a) 38 Aristot., *Eth. Nic.* 5, c. 1 (1129a 17–9)

caritatis, imperat omnibus potentiis. Ita et eius habitus. Item sicut est in artibus quod quanto magis ars appropinquat fini, imperat aliis artibus, sicut ars militaris quae est propinqua victoriae imperat arti frenariae et sellariae et huiusmodi, sic est de caritate quae est fini propinquior: Omnibus virtutibus imperat. Ad illud tamen quod obicit de Augustino dicendum quod posito quod homo haberet solam caritatem, eliceret omnes actus virtutum, et tamen aliae virtutes requiruntur quia melius et facilius per illas operatur, sicut videmus quod, licet manus possit aliquid per se movere, tamen facilius movet per aliquid adiutorium utpote baculum vel huiusmodi.

27.1.2 Ad aliud quod illa definitio est causalis, non formalis.

27.1.3 Ad tertium dicendum quod virtutem esse ordinem amoris dupliciter intelligi potest. Vel de amore caritatis, et tunc intelligendum est causaliter quia causat omnem ordinem virtutis, vel pro amore in communi et tunc sumitur pro amore naturali qui est ipsius potentiae in suum obiectum vel qui est cuiuslibet potentiae respectu sui obiecti, et talem amorem ordinat omnis virtus.

27.1.4 Ad aliud dicendum quod praeceptum caritatis non est generale ut comprehensivum, sed speciale. Unde non comprehendit alia praecepta sicut universale ad illa, sed per quamdam reductionem quia omnia ordinantur ad illud, sicut actus omnium virtutum ad caritatem inquantum illis imperat. Unde non sequitur quod caritas sit generalis virtus, sed generalis motor earum.

Ad quaestionem 2

27.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod est unus habitus quia eodem habitu diligit quis aliqua et ea quae sunt eius et breviter omnia quae ipse vult diligi. Ideoque cum Deus velit nos diligere proximum eodem habitu diligemus Deum et proximum. Hoc tangitur ultimo capitulo huius distinctionis in auctoritate Augustini.

27.2.1 Ad obiectum dicendum quod quando sunt obiecta aequae principalia verum est. Sed obiectum secundarium non diversificat habitum sicut nec potentiam. Obiectum enim secundarium non habet rationem motam nisi per obiectum primum, sicut non video lignum nisi quia coloratum.

27.2.2 Ad aliud dicendum quod diversitas modi causatur a diversitate habitus, ut bene et male respectu eiusdem actus specie et eiusdem obiecti, vel intensi vel remissi. Sed motus intensionis et remissionis est respectu eiusdem obiecti et primi. Diversitas autem modi quae causatur a diversitate obiecti primi et secundi inquantum idem habitus comparatur ad obiectum primum et secundum. Non

80 sed] si F, *male leg.* T || intensionis] intentionis FT || est] *om.* T

49–52 Thomas q. 2, a. 4, qca. 3, sol. 53 August., cf. 27.01.1 72–73 Petrus Lomb., Sent. 3, d. 27, c. 8 (ed. cit. 167s.). August., De doctrina chr. 1, c. 23, n. 22 (PL 34, 27) 78–84 Cf. Thomas ad 3

enim melius video colorem quam lignum. Sic est in proposito. Deus enim est obiectum primum, proximus autem est obiectum secundum.

- 85 27.2.3 Ad aliud dicendum quod quaedam sunt praecepta generalia ut „declina a malo!“, quaedam aggregativa ut „fac legem!“, quaedam specialia ut „non occides!“. Primis praeceptis non respondent habitus proprii, sed idem sunt cum specialibus. Similiter nec secunda habent habitus distinctos ab habitibus praeceptorum specialium. Sed de specialibus dicendum quod quando ad impletionem
90 unius sequitur impletio alterius, ut „non concupisces!“, ergo „non moechaberis!“, non indiget diversus habitus. Sed quando non se inferunt, indigent. Sic est in proposito.

Ad quaestionem 3

- 27.3 Ad tertiam quaestionem communiter dicitur quod caritas non potest esse informis. Sed rationem assignavit diversimode. Nota duas primas in Bonaventura
95 cum reprobationibus suis.

Alii dicunt quod caritas non potest esse informis quia caritas, inquantum affectio recta, repugnat omni peccato. Omnes enim affectiones secundum Augustinum, 14. *De civitate* c. 7 et 9, radicanter in amore. Si ergo est peccatum, est affectio inordinata, et talis repugnat amori. Sed hoc non videtur sufficere quia secundum
100 hoc posset homo esse sine gratia absque peccato: Ponamus aliquem habere rectam affectionem et repugnet omni peccato. Iste sine gratia esset absque peccato. Alii dicunt quod in dilectione est aliquis gradus quo practico necesse est habere gratiam, et dilectio in tali gradu dicitur caritas. Sed in nulla alia virtute est accipere talem gradum in quo sit necessaria dispositio ad gratiam, et dico necessariam dispositionem, ut faciat homo quod est in se. Ideo sola caritas (non) est
105 informis.

Aliter potest dici sicut patet ex praecedentibus: virtus dicitur formata non propter perfectionem in specie sua, sed propter perfectionem placandi Deum quam acquirit ex concomitantia sive praesentia caritatis in eadem anima, et dicitur virtus
110 informis propter eiusdem perfectionis absentiam, non propter diminutionem in specie sua. Unde quia caritas est forma virtutum et non potest non esse praesens sibi ipsi, ideo non potest esse informis. Unde ipsa est formata per essentiam quodammodo sicut bonitas bona. Sed aliae sunt formatae per participationem.

- 27.3.01 Ad obiectum dicendum quod dilectio illa quae remanet est quaedam habitus
115 ex frequenti vel forti usu dilectionis quia secundum Avicennam est aliquid

97 omni] enim F, forte ei T; cf. *infra* l. 101 102 practico] male leg. et dubium 105 non] om. FT; cf. *textum Petri de Tarantasia*

93–95 Bonaventura sol. (Opera III, 600b) 96–106 Cf. Petrus Tar. q. 5, a. 2, sol. 2 97–98 August., *De civ. Dei* 14, c. 7, n. 2 (PL 41, 410); c. 9, n. 3 (PL 41, 414s.) 115 Cf. Avicenna, *Phil.* prima tr. 8, c. 7 (ed. cit. 424, ll. 2–9). Forte Avicenna erronee hic adducitur

gratuitae dilectionis quae fuit infusa a Deo, et ideo non est caritas nec aliquid caritatis.

27.3.02 Ad secundum dicendum quod potest diligere informiter et est ponere habitum dilectionis informis. Sed ille non est caritas, sed solus habitus infusus vel in gradu in quo est necessaria dispositio, ut ita dicam, ad gratiam. Et dico dispositionem necessariam quando homo facit quod in se est. Et iste habitus fuit sic idem quod gratia sive simul infundatur. Solus talis dicitur caritas, et ille numquam est informis quia numquam est sine gratia.

27.3.03 Ad aliud dicendum quod gratuitum addit, sed cum aufert totum, auferitur. Philosophus, *Physicorum* 4: „Non contingit amplius aliquid permanere, si quidem ex specie omnino permutatum sit.“

Quaestio 4

Utrum motus caritatis possit esse mercenarius

27.04 Utrum motus caritatis possit esse mercenarius.

27.04.1 Quod sic: Ambrosius, *Super Lucam* li. 6, c. paenultimo: „Multi sunt boni mercenarii“ etc.

27.04.2 Item qui vult implere mandata propter mercedem, mercenarius est etc. 130

27.04.01 Contra: 1 *Cor.* 13: „Caritas non quaerit quae sua sunt.“

27.04.02 Item Bernardus, *De diligendo Deo* etc.

27.04.03 Item timor qui principaliter habet oculum ad poenam etc.

Quaestio 5

Utrum idem sit motus quo diligitur Deus et proximus

27.05 Utrum idem sit motus quo diligitur Deus et proximus.

27.05.1 Quod sic: Idem est honor quo honoratur imago Petri et Petrus secundum Damascenum, li. 4, c. 7. 135

27.05.2 Item ubi unum propter alterum etc.

126 quidem] quid FT (cf. *textum cit.*)

125–126 Aristot., *Top.* 4, c. 5 (125b 37–8). *Trl. Boethii* 127 Bonaventura a. 2, q. 2
 128–129 Bonaventura 1 || Ambrosius, In *Evang. Lucae* 7, c. 15 (PL 15, 1758C); Lc 15,17
 130 Bonaventura 3 131 Bonaventura contra 1 || 1 *Cor* 13,5 132 Bonaventura
 contra 2 || Bernardus Clar., *De diligendo Deo* c. 7, n. 17 (PL 182, 984s.) 133 Bonaven-
 tura contra 4 134 Bonaventura a. 2, q. 3; Petrus Tar. q. 3, a. 2 135–136 Bonaventura 3
 136 Johannes Dam., *De fide orth.* 4, c. 16 (c. 8 sec. Canc.; ed. cit. c. 89, n. 3, 333s, l. 56s.)
 137 Bonaventura 4 || Aristot., *Top.* 3, c. 2 (117a 18–9)

27.05.01 Contra: Motus numeratur tripliciter secundum Philosophum, 5. *Physico-*
rum, etc. Si dicas quod amare non est terminus dilectionis sed magis effectus
 140 quia movet, hoc non solvit quia, sicut dicitur 8. *Physicorum* et super 6, unius
 motus oportet esse unum motorem.

27.05.02 Item nullus diligit aliquid deliberative nisi praecogitans etc.

27.05.03 Item unus et idem motus.

Quaestio 6

Utrum motus in Deum sit prior

27.06 Utrum motus in Deum sit prior.

145 27.06.1 Quod non videtur. Processus est ab inferioribus ad superiora etc.

27.06.2 Item prior est actio quam contemplatio secundum Gregorium, 6. *Moralium*.

27.06.01 Contra: Causa prior est suo effectui etc.

27.06.02 Item diligibile quod prius est intentione.

Ad quaestionem 4

27.4 Ad primam quaestionem dicendum quod mercenarius est qui principaliter
 150 intuetur mercedem. Sed hoc contingit dupliciter, videlicet temporalem vel aeter-
 nalem. Cum quaeritur aliud ab ipso bono quod est Deus secundum Hugonem,
 li. 2. *De sacramentis*, parte 13, c. 8, et talis non est servitus pura nec gratuita, sed
 mercenaria et mala. Vel aeternam et ab ipso indifferentem secundum cognitio-
 nem servientis. Secundum aliquos illud adhuc est malum et mercenarium quia
 155 caritas perfecta mere gratis servit et diligit. Secundum alios istud non est mer-
 cenarium et istud videtur probabilius. Eadem enim dilectione amicitiae qua quis
 diligit aliquem amicum propter se, appetit convivere cum ipso et perfrui praesen-
 tia eius et ad hoc laborat. Unde videtur quod eadem dilectione qua quis diligit
 Deum propter se, eadem appetit eundem habere praesentem ad fruendum et ad
 160 hoc laborat. Unde Hugo, *De sacramentis* li. 2, parte 13, c. 8, ita dicit contra illos
 de prima opinione: „Dicunt stulti quidem et tam stulti ut se ipsos non intelligant:
 Diligimus Deum et servimus illi, sed non quaerimus praemium ne mercenarii

151 aliud] aliquid FT

138–141 Bonaventura contra 1 138–139 Aristot., Phys. 5, c. 4 (227b 23–4) 140 Aristot.,
 Phys. 8, c. 15 (267a 23); 6, c. 4 (235a 5) 142 Bonaventura contra 2 143 Bonaventura
 contra 3 144 Bonaventura a. 2, q. 4; Petrus Tar. q. 3, a. 2, qca. 2 145 Bonaventura 3;
 Petrus Tar. contra 2 146 Bonaventura 4; Petrus Tar. contra 3 || Gregorius Magn., Mora-
 lia 6, c. 37, n. 60 (PL 75, 763D); cf. Bernardus Clar., Sermones in assumptione B. V. Mariae,
 sermo 3 (PL 183, 424D); Sermones in Cant., sermo 46, n. 5 (PL 183, 1005D) 147 Bonaven-
 tura contra 2; Petrus Tar. 2 || Aristot., Anal. Post. 2, c. 16 (98b 17) 148 Bonaventura
 contra 3; Petrus Tar. 3 151–152 Hugo a St. Victore, De sacr. 2, p. 13, c. 8 (PL 176, 534D)
 160–163 Ibid. 534B

simus. Etiam ipsum non quaerimus. Dabit si voluerit, sed nos non quaerimus.“
Et subdit Hugo: „Hoc est <dicere>: diligimus ipsum, sed non curamus de ipso,
ego homo nec diligi vellem a vobis. Si me sic diligeretis ut de me non curaretis,
ego de vestra dilectione non curarem.“ 165

27.4.01 Ad obiectum dicendum quod non quaerit tantum quod suum est, sed quod
commune est omnibus. Unde *Glossa*: „Non quaerit quae sua sunt tantum.“

27.4.02 Ad aliud quod dictum Bernardi intelligendum est de praemio quod est aliud
ab amato, non de illo quod est ipsum amatum. Ad hoc servitur ei propter se. 170
Vel aliter et melius ut credo quod aliud est servire secundum rationem „servire“
Deo intentione habendi ipsum ut amatum et aliud intentione habendi ipsum ut
praemium. Primum non est mercenarium, sed secundum.

27.4.03 Ad aliud sicut coincidere possunt amatum et merces, similiter amor gra-
tuitus et mercenarius. Vel dic sicut prius. 175
Ad aliud nota in Bonaventura.

Ad quaestionem 5

27.5 Ad aliam quaestionem dicunt aliqui quod dilectio Dei et proximi quando
diligitur proximus propter Deum, inquantum actio est unus motus, inquantum
passio duo. Exemplum de totis. Sed hoc nihil est quia dilectio non est passio in
amato, sed tantum in amante, sicut omnis operatio quae non habet finem actum 180
aliquem, ut dicitur in 9. Propterea aliter dicitur quod si intelligitur de motu
dilectionis quo diligitur per se et proximus propter Deum, diversa, constat. Si
autem intelligatur de dilectione qua diligitur Deus, et proximus diligitur propter
Deum, dicitur simpliciter quod est unus motus.

27.5.01 Ad obiectum dicitur quod finis et quod est ad finem quando considerantur 185
relative, tunc sunt unum obiectum sicut lux et color, et finis in illo obiecto est sicut
formale et ratio intelligendi quod ad finem, sicut materiale. Et si obicias quod
sunt diversi termini, ergo et diversi motus, dicendum quod actus numerantur a
numeratione terminorum per se, non per accidens. Unius enim et eiusdem motus
sunt termini calefactionis: calor, aqua et <ignis>. Sed tamen proprie loquendo 190
Deus et proximus non sunt termini dilectionis, sed obiectum, et hoc est unum.

27.5.02 Ad aliud quod eadem est cogitatio finis et eius quod ad finem secundum
quod cogitatur ut tale, quia sic cogitatur relative, et hoc est quia unum relativorum
non potest cogitari sine reliquo.

27.5.03 Ad aliud quod motus dilectionis est passio facta ab amato, et una passio 195
bene <potest> fieri a duobus agentibus secundum plus et minus. Unde licet ip-

190 calor] color FT || ignis] *coni.*, spatium FT

164–166 Ibid. 534B–C 168 Petrus Lomb., In Ep. ad Cor 1, c. 13, v. 3–9 (PL 191, 1660C);
1 Cor 13,5 177–184 Cf. Petrus Tar. sol. 181 Aristot., Eth. Nic. 9, c. 7 (1167b 28–68a 16)
185–191 Cf. Petrus Tar. sol.

sa passio secundum se et ut est in patiente sit uniformiter se habens, tamen in quantum est ab agentibus diversis, difformiter fit.

Ad quaestionem 6

- 200 ^{27.6} Ad aliam quaestionem dicendum quod de dilectione Dei est loqui dupliciter, vel ut inchoata et sic prior est dilectio proximi, aut ut consummata, et sic sequitur. Unde Augustinus, *De moribus ecclesiae*, longe post medium: „Nescio quomodo ista pariter in plenitudinem perfectionemque consurgunt, aut inchoatur prius amor Dei et perficitur prius amor proximi. Ad incipiendum enim citius nos fortasse in se divina caritas rapit, sed facilius minora perficimus.“
- 205 ^{27.6.1} Ad obiectum dicendum quod verum est quando imperfectio et perfectio succedunt in eodem. In diversis est e converso, sicut dicit Philosophus, in 11. *⟨Metaphysicorum⟩* quod semina non sunt principia hominum, sed homines principia seminum.
- 210 ^{27.6.2} Ad aliud quod dilectio Dei ut est inchoata pertinet ad activam, ut consummata ad contemplativam.

207 11.] 41 F; *sequitur spatium* FT

201–204 August., *De moribus eccl.* 1, c. 26, n. 51 (PL 32, 1332) 206–207 Aristot., *Met.* 12, c. 7 (1072b 35–73a 3)

DISTINCTIO 28

Quaestio 1

Utrum creaturae irrationales sint diligendae ex caritate

- 28.01 Utrum creaturae irrationales sint diligendae ex caritate.
- 28.01.1 Quod sic: *Sapientia* 5: „Diligis omnia quae sunt“ etc.
- 28.01.2 Item super illud *Psalmorum*: „Comprehensus est pes“, *Glossa*: „Pes animae amor est qui si pravus est dicitur cupiditas vel libido, si rectus dicitur caritas.“ Sed possunt diligi cupiditate, ergo et caritate. 5
- 28.01.3 Item virtus et vitium habent esse circa idem etc.
- 28.01.01 Contra: Augustinus, li. 1. *De doctrina Christiana* c. 4: „Ea sola diligenda sunt“ etc.
- 28.01.02 Item caritas includit benevolentiam quae non potest esse ad irrationalia secundum sapientem 4. *Ethicorum* c. 2, ergo etc. 10

Quaestio 2

Utrum daemones sint diligendi ex caritate

- 28.02 Utrum daemones sint diligendi ex caritate.
- 28.02.1 Quod sic. *Lev.* 19: „Diliges proximum tuum“ etc.
- 28.02.2 Item malos debemus diligere ratione naturae quae bona est in eis. Sed daemones data naturalia non amiserunt secundum Dionysium, 4. *De divinis nominibus*, ergo etc. 15
- 28.02.01 Contra: Augustinus, 8. *De trinitate* c. 20: „Ad hoc diligendus est quis quia est iustus vel ut sit iustus.“ Sed daemones nec iusti sunt nec iusti esse possunt, ergo etc.

3 Glossa] *ill.* FT

1 Bonaventura q. 1; Thomas q. 1, a. 2 2 Bonaventura 1 || Sap 11,25 3–5 Cf. Bonaventura 4 3 Ps 9,16 3–4 August., Enarr. in Ps 9,16 (PL 36, 124) 6 Bonaventura 4 7–8 Bonaventura contra 1 || August., De doctrina chr. 1, c. 23, n. 22 (PL 34, 27) 9–10 Thomas contra 2 10 Aristot., Eth. Nic. 8, c. 2 (1155b 28) 11 Bonaventura q. 2; Thomas q. 1, a. 5 12 Bonaventura 1; Thomas 1 || Lv 19,18 13–15 Thomas 2 14–15 Dionysius Ar., De div. nom. c. 4, § 23 (PG 3, 723C) 16–18 Bonaventura contra 3; Thomas contra 2 16–17 August., De trin. 8, c. 6, n. 9 (PL 42, 956)

Quaestio 3

Utrum mali homines diligendi sint ex caritate

- 28.03 Utrum mali homines diligendi sint ex caritate.
 20 28.03.1 Quod sic: Omnes pro quibus est orandum etc.
 28.03.2 Item perfectissima caritas fuit in Christo etc.
 28.03.01 Contra: In *Psalmo*: „Nonne qui oderunt te“ etc.
 28.03.02 Item caritas facit voluntatem nostram conformem Deo etc.
 28.03.03 Item in contrariis sequitur consequentia etc.

Ad quaestionem 1

- 25 28.1 Ad primam quaestionem potest dici quod eodem habitu dilectionis quo diligit aliquam substantiam rationalem diligit et irrationalia quae ipsius sunt sive ut possessio sive ut similitudo quantum ad aliquam proprietatem sive aliqua huiusmodi relatione relata ad ipsam. Et tamen respectu rei rationalis dicitur illa dilectio „amicitiae“ quia ei vult bonum sui gratia, respectu aliarum rerum irrationalium
 30 non dicitur „dilectio amicitiae“, sed simpliciter „amatio“, quia non eis facit velle bonum nec amantur sui gratia, sed gratia illius cuius sunt possessio vel similitudo. Huic concordat aliquantulum illud quod dicit Philosophus, 8. *Ethicorum* c. 2: Amatio est ad inanimata, sed non amicitia quia amicitia facit velle bonum amato sui gratia. Inanimatis non dicimur velle bonum quia secundum ipsum hoc forte
 35 ridiculum, vel saltem non sui gratia, ut quis vult vinum ut utatur eo. Consimiliter videtur posse dici de caritate quod eodem habitu caritatis quo ego diligo Deum et proximum, possum diligere res irracionales quae aut relatione vel possessionis vel similitudinis vel effectus referuntur ad ipsos, et tamen respectu Dei vel proximi dicitur talis dilectio „caritas“ quia illis solum facit velle bonum gratuitum et aeternum propter se, irrationabilibus non facit velle bonum vel saltem non
 40 propter se.
 28.1.1 Ad obiectum dicendum quod diligit omnia irrationabilia, non tamen habet caritatem ad illa, sed eadem caritate qua diligit se, diligit omnia sua. Sed solas creaturas racionales diligit ita ut habeat ad illas caritatem. Et in hoc nos debemus
 45 sibi conformari.
 28.1.2 Ad secundum potest dici quod creaturae irracionales possunt diligi amore recto, et ille amor est caritas. Sed non est ut respectu earum, sed solum respectu rationalium. Et tamen unus et idem habitus est, sicut idem motus est et ab agente et in passo, et tamen solum respectu agentis actio, respectu patientis passio.

34 dicimur] non dicimur *add. (ditt.)* T || secundum] hoc *add.* FT

19 Bonaventura q. 3; Thomas q. 1, a. 4 20 Bonaventura 3 21 Bonaventura 4 22 Bonaventura contra 1 || Ps 138,21 23 Bonaventura contra 2 24 Bonaventura contra 3 || Aristot., Top. 2, c. 8 (113b 27–8) 32 Aristot., Eth. Nic. 8, c. 2 (1155b 26–31)

28.1.3 Ad tertium dicendum quod verum est de identitate subiecti, non obiecti. 50
 Spes enim et timor diversae sunt affectiones, et tamen spero bona aeterna, sed non timeo bona aeterna. Item verum est de opposito per se et primo. Oppositum autem per se et primo caritatis non est cupiditas, sed odium, et sicut caritas est respectu alicuius, ita et odium respectu eiusdem.

Ad quaestionem 2

28.2 Ad aliam quaestionem. Sicut secundum Philosophum, 9. *Ethicorum* c. 3, 55
 ad insanabiles propter malitiam solvenda est amicitia politica ita ad eos qui iam iudicati sunt insanabiles. Secundum ordinem divinae misericordiae solvenda est caritas propter abundantem malitiam. Et ratio huius est communicatio verae vitae propter quam solam est dilectio Dei et proximi caritas.

28.2.1 Ad obiectum dicendum quod verum est de societate rationis in qua manet 60
 ordinabilitas <ad> gratiam et gloriam. Eius communicabilitas est caritas. Omnis enim amicitia fundatur in communicatione secundum Philosophum, 8. *Ethicorum* c. 9 et 10.

28.2.2 Ad obiectum dicendum quod verum est in hac vita quia tam diu manet 65
 possibilitas ad gratiam et gloriam, alias non.

Ad quaestionem 3

28.3 Ad aliam quaestionem dicendum quod attendendo naturam sunt diligiti ex caritate, attendendo culpam non. Et hoc dicit *Glossa* super illud *Psalmi*: „Perfecto odio“.

28.3.1 Ad primum patet.

28.3.2 Ad secundum dicendum secundum Augustinum, *Super Johannem* homelia 110: „Noverat“, inquit, „simul in unoquoque nostrum et odisse quod feceramus et amasse quod fecerat“ et in hoc debemus ei conformari. 70

Quaestio 4

Utrum debeamus nos diligere ex caritate

28.04 Utrum debeamus nos diligere ex caritate.

28.04.1 Quod non videtur quia hoc vituperat Apostolus, 2 *Timotheus* 3: „In novissimis ... erunt homines se ipsos amantes“, ergo etc. 75

51 timor] sunt *add.* T 70 secundum¹] tertium (?) T

55 Aristot., *Eth. Nic.* 9, c. 3 (1165b 17) 62–63 Ibid. 8, c. 9 et 10 (1158b 28–59b 24) 64–65 Cf. Thomas ad 2 67–68 Petrus Lomb., *Comm. in Ps* 138, v. 21 (PL 191, 1222A). Ex August., *Enarr. in Ps* 138,22 n. 28, (PL 37, 1801) || Ps 138,22 70–72 August., *In Joh. Evang.* tr. 110, n. 6 (PL 35, 1924) 73 Thomas q. 1, a. 6; Petrus Tar. a. 7 74–75 Thomas 5; Petrus Tar. 3 || 2 Tim 3,2

28.04.2 Item Gregorius in homelia de evangelistis: „Caritas minus quam inter duos haberi non potest“, ergo etc.

28.04.3 Item amor virtus est largitas quaedam et amor actus datio, immo primum donum. Sed eiusdem ad se nec est largitas nec donum, ergo etc. Si dicas quod est
80 idem et duo secundum rationem et contra: Per naturam donum est prius dantis quam recipientis, ergo si idem potest esse dans et recipiens, idem potest esse prius et posterius.

28.04.01 Contra: Creatura rationalis potest se bonam cognoscere, ergo et diligere.

28.04.02 Item praecipimur diligere proximos sicut nosmet ipsos, ergo etc.

Quaestio 5

Utrum corpora sint diligenda ex caritate

85 28.05 Utrum corpora sint diligenda ex caritate.

28.05.1 Quod non: *Johannes* 12: „Qui amat animam suam“ etc.

28.05.2 Item Philosophus, 9. *Ethicorum* c. 9, quod philauti, id est ⟨qui⟩ amatores sui secundum corpus et irrationalem partem animae sunt, iuste exprobrantur, ergo etc.

90 28.05.3 Item nihil est ex caritate diligendum quod impedit etc.

28.05.4 Item pars non ponit in numerum cum toto, ergo corpus non debet poni aliud diligibile quam nos. Est ita sicut de proximo.

28.05.01 Contra: *Ephes.* 5: „Viri, diligite uxores vestras“ etc.

Quaestio 6

Utrum dona gratuita sint diligenda ex caritate

28.06 Utrum dona gratuita sint diligenda ex caritate.

95 28.06.1 Quod sic: Augustinus, 8. *De trinitate* c. 13: „Dilectionem necesse est diligat qui diligit fratrem“ suum, et supra, eodem: „Sicut verbum indicat se ipsum, sic caritas diligit se ipsam.“ Et libro 13, c. 4: Virtutes propter solam beatitudinem amamus.

76 inter duos] interius FT (*cf. textum cit.*) 87 philauti] phisauti (?) FT 88 exprobrantur] exprobantur FT (*cf. textum Aristotelis*) 92 aliud] ad FT || sicut] sic FT 97 libro] *coni.*, de *vel* distinctione (*male leg.*) FT; *forte lege:* de ⟨trinitate⟩

76–77 Thomas 1; Petrus Tar. 1 || Gregorius Magn., Hom. in Evang. 1, hom. 17, n. 1 (PL 76, 1139A) 84 Cf. Thomas contra 1; Petrus Tar. contra 1 85 Bonaventura q. 4; Thomas a. 7; Petrus Tar. a. 8 86 Bonaventura 1 || Io 12,25 87–89 Thomas 2; Petrus Tar. 1 87 Aristot., Eth. Nic. 9, c. 8 (1168b 23) 90 Bonaventura 2 91–92 Thomas 4 et 5 (*de proximo*) 93 Bonaventura contra 1; Thomas contra 1 || Eph 5,25 94 Bonaventura q. 5; Thomas q. 1, a. 1; Petrus Tar. a. 2 95–98 Bonaventura 1; Thomas 1; Petrus Tar. 1 95–96 August., De trin. 8, c. 8 (PL 42, 958) 96–97 August., ibid. 97 August., De trin. 13, c. 4, n. 7 (PL 42, 1019)

28.06.01 Contra: Augustinus non enumerat nisi quattuor.

28.06.02 Item nihil carens ratione est diligendum ex caritate etc.

100

Ad quaestionem 4

28.4 Ad primam dicendum quod sicut in cognoscitivis cognitio primo figitur in principiis et ex inde derivatur ad alia, sic in amore primo figitur affectus amantis in se et ex inde ad alios. Unde Philosophus, 9. *Ethicorum* c. 4, a: „Amicabilia quae ad amicos et quibus amicitiae determinantur videntur ex his venisse quae ad se ipsos.“ Iste autem amor non cadit in ratione dati et accepti. Non enim intendit amans se ipsum sibi aliquid dare, sed magis convenientia sibi acquirere si non habentur, vel conservare si habentur. Sicut pondus in corpore gravi non intendit sibi aliquid dare, sed locum convenientem sibi acquirere, ita similiter amor.

105

28.4.1 Ad obiectum dicendum quod sicut distinguit Augustinus, 14. *De civitate* c. ultimo, duplex est amor. Fundamentum enim civitatis diaboli est „amor sui usque ad contemptum Dei“. Unde verum est: quantum ad hominem exteriorem vituperabile est, quantum ad interiorem non. *Ethicorum* 9, c. 9.

110

28.4.2 Ad aliud quod Gregorius loquitur prout tendit in alterum.

28.4.3 Ad aliud quod amor iste non est in ratione dati et accepti, sicut dictum est, sed magis convenientia acquirere vel acquisita conservare.

115

Ad quaestionem 5

28.5 Ad aliam quaestionem quod diligenda sunt ex caritate, sicut dicit Philosophus, 8. *Ethicorum* c. 13: „Omnis amicitia consistit in communicatione“, et eodem libro c. 9: „Et in 〈quantum〉 communicant in tantum est amicitia.“ Dilectio autem caritatis habet pro fundamento communicationem verae vitae, et ideo omnia illa et solum sunt diligenda ex caritate sive ex amicitia caritatis quae communicant nobiscum in vita beata et haec sunt quattuor. Est enim vita beata in Deo sicut in principio diffundente eam, in nobis sicut in participantibus secundum animam principaliter, secundum corpus per redundantiam, in proximis sicut in comparticipantibus.

120

28.5.1 Ad primum patet in Bonaventura.

125

28.5.2 Ad aliud dicendum quod amor sui in quantum contrariatur rationi est vituperabilis, aliter non.

102 figitur] figuratur FT 104 videntur] videretur FT (cf. *textum cit.*)

99 Bonaventura contra 4; Thomas contra 1 || August., De doctrina chr. 1, c. 23, n. 22 (PL 34, 27) 100 Bonaventura contra 1 101–108 Thomas sol. 103–105 Aristot., Eth. Nic. 9, c. 4 (1166a 1s.). *Trl. pura Grosseteste* 109–110 August., De civ. Dei 14, c. 28 (PL 41, 436) 112 Aristot., Eth. Nic. 9, c. 9 (1168b 18–28) 116–124 Bonaventura sol. 116–117 Aristot., Eth. Nic. 8, c. 12 (1161b 11s.) 118 Ibid. c. 9 (1159b 30) 125 Bonaventura ad 1 126–127 Thomas ad 2

28.5.3 Ad aliud patet.

28.5.4 Ad quartum dicendum quod „nos“ non stat ibi ⟨pro⟩ toto homine sed pro
 130 tota anima, secundum quod „homo“ dicitur esse hoc quod est in principalius.
 Anima autem est homo verissimus, sicut dicit Philosophus, 4. *Ethicorum*, et
 Commentator dat ibi signum rhetoricum quod quando homo aliquid mali fecit,
 dicitur „non hoc fecit homo, sed ira.“ Et si obicias: Quare corpus proximi non
 distinguitur contra animam proximi?, dicunt aliqui quod illud est quod est iuxta
 135 nos, includit animam nostram et proximi. Sed quod est infra comprehendit corpus
 nostrum et proximi. Contra: Ergo cum dicit „nos“ debet intelligi anima proximi
 sicut anima nostra. Propter hoc dicendum quod homo tenetur diligere Deum,
 proximum et se ipsum, ut dicit Augustinus in littera. Sed ratione excellentiae
 exprimitur eis quia est specialis modus ad hoc necessarius. Et similiter quia
 140 anima est excellentior quam corpus, ad quod tamen inclinatur noster appetitus
 magis quam ad animam, ideo distinxit dilectionem a dilectione corporis. Non
 autem sic inclinatur ad corpus proximi, ideo non est simile.

Ad quaestionem 6

28.6 Ad aliam quaestionem dicendum quod eodem habitu quo diligitur finis,
 diliguntur omnia necessaria ad finem. Unde sicut habitu caritatis diligit quis
 145 Deum sicut finem, ita eodem habitu caritatis diligit gratuita necessaria et confe-
 rentia ad promerendum Deum. Tamen sciendum quod ex eodem habitu caritatis
 potest procedere multiplex motus dilectionis, scilicet amicitiae qua optamus vel
 volumus bonum alicui sui gratia. Isto modo non diliguntur aliqua inanimata nec
 dona gratuita. Et alius modus est concupiscentiae qua consideramus nobis vel
 150 alii bonum. Tertius motus est complacentiae qua placet nobis bonum iam adeptum.
 Istis duobus modis ultimis possunt diligi, scilicet motu complacentiae si
 habentur, concupiscentiae si non habentur.

28.6.01 Ad primum dicendum quod Augustinus non numerat nisi amando amore
 amicitiae.

155 28.6.02 Ad aliud dicendum quod verum est de dilectione amicitiae, sed falsum
 de amore concupiscentiae. Et si obicias: Ergo temporalia diligenda sunt amore
 concupiscentiae, dicendum quod temporalia non sunt necessaria ad salutem, sed
 magis patientia in eorum penuria grata est Deo.

149 modus] *forte corrigendum est: motus*

128 Bonaventura ad 2 131 Aristot., Eth. Nic. 9, c. 8 (1168b 31–34) 132–133 Michael,
 In Eth. Nic. 9, 8 (ed. cit. 504, l. 23s.) 138 August., De doctrina chr. 1, c. 26, n. 27 (PL 34,
 29); Petrus Lomb., Sent. 3, d. 28, c. 1, n. 4 (ed. cit. 169, ll. 12–17)

DISTINCTIO 29

Quaestio 1

Utrum caritatis sit habere ordinem

- 29.01 Utrum caritatis sit habere ordinem.
- 29.01.1 Quod sic: *Cant.* 2: „Ordinavit“ etc.
- 29.01.2 Item Augustinus, *De natura boni*: „Quanto magis moderata speciosa ordinata sunt, tanto magis bona sunt.“ Sed nihil melius caritate, ergo etc.
- 29.01.01 Contra: Philosophus, *Ethicorum* 8, c. 5: „Dicitur amicitia aequalitas maxime quae bonorum haec existunt.“ Simile habetur c. 4. Sed ubi ordo, non est aequalitas, ergo etc. 5
- 29.01.02 Item ordo requirit distinctionem. Sed caritas non requirit distinctionem, sed unionem quia maxime est unitiva secundum Dionysium, 4. *De divinis nominibus*, et Augustinus, 8. *De trinitate*, dicit quod 〈diligimus Deum nondum notum quem credimus ex rerum notarum similitudine vel comparatione〉. Sed in aliis non ponitur ordo, ergo etc. 10
- 29.01.03 Item si ordo attenditur in caritate, non quantum ad habitum quia est unus, nec quantum ad usum quia tunc non esset ordinata caritas in dormiente.

Quaestio 2

Utrum sit ordo caritatis nostri ad Deum

- 29.02 Utrum sit ordo caritatis nostri ad Deum. 15
- 29.02.1 Videtur quod Deus sit magis diligendus per Augustinum et Ambrosium.
- 29.02.2 Item propter quod unumquodque et illud magis etc.

10–11 diligimus ... comparatione] *om. (spatium) FT (cf. argumentum Bonaventurae)* 14 caritas] in caritate FT (*cf. argumentum Bonaventurae*) || dormiente] *s. l. T*

1 Bonaventura q. 1; Thomas a. 1; Petrus Tar. a. 1 2 Bonaventura 1 || Ct 2,4 3–4 August., *De natura boni* c. 3 (PL 42, 553) 5–6 Aristot., *Eth. Nic.* 8, c. 5 [7] (1157b 36–58a 1) 6 Cf. *ibid.* c. 4 (1156b 2s.) 8–12 Bonaventura contra 1; Thomas 4 9–10 Dionysius Ar., *De div. nom.* c. 4, § 17 (PG 3, 714D) 10 August., *De trin.* 8, c. 5 et 6 (PL 42, 853s.) 13–14 Bonaventura 6 15 Bonaventura q. 2; Thomas a. 3; Petrus Tar. a. 4 16 Bonaventura 2; Petrus Lomb., *Sent.* 3, d. 29, c. 2, n. 5 et 7 (ed. cit. 173, l. 23–174, l. 9; 174, l. 21–175, l. 2 || August., *De trin.* 8, c. 8, n. 12 (PL 42, 959) || Immo Origenes in *Glossa ord.* in Ct 2,4 (ed. cit. II, 711a); Origenes, In Ct 2,4 hom. 2, n. 8 (PG 13, 54A–B) 17 Bonaventura 3 || Aristot., *Anal. Post.* 1, c. 2 (72a 29)

29.02.01 Contra: Affectus amoris sequitur notitiam cognitionis secundum Augustinum, 10. *De trinitate* c. 1.

20 29.02.02 Item Philosophus, 9. *Ethicorum* c. 4, a: Amicabilia ad alterum veniunt ex his quae ad se ipsum. „Sed primum in quolibet genere est potissimum“, ergo etc.

29.02.03 Item quantum aliquis diligit Deum, tantum appetit frui Deo etc.

Quaestio 3

Utrum filii teneantur plus diligere parentes quam e converso

29.03 Utrum filii teneantur plus diligere parentes quam e converso.

29.03.1 Quod magis parentes quam e converso patet per Ambrosium in littera.

25 29.03.2 Item secundum legem caritatis grati debemus esse de beneficiis, ergo magis beneficientibus. Sed tales sunt parentes in tantum quod numquam posset homo secundum dignitatem retribuere in his qui ad (parentes debiti sunt) honoribus. Et parentes „nullus umquam secundum dignitatem retribuit“ secundum Philosophum, 9. *Ethicorum* in fine, ergo etc.

30 29.03.01 Contra: 2 *Cor.* 13: „Non debent filii“ etc.

29.03.02 Item secundum ordinem naturae humor procedit a radice. Sed secundum Philosophum, 8. *Ethicorum* c. 12, „idem aiunt sanguinem et radicem“, ergo etc.

29.03.03 Item gratia est perfectio naturae etc.

Ad quaestionem 1

29.1 Ad primam quaestionem dicendum quod caritas necessario ordinem habet, et hoc propter ordinem in bonitate et colligatione eorum quae diligit in bonitate. 35 Hoc autem magis ponitur in caritate quam in alia virtute, non quia non sit in aliis, sed quia per caritatem fit in aliis. Ipsa enim ponit modum et ordinem in omnibus aliis. Et sicut dicit Commentator, Super 8. *Physicorum* super illud: „Et qui posuit principium unum“: „Illud quod est causa ordinis dignius est ordine.“

40 29.1.01 Ad obiectum dicendum quod duplex est aequalitas, scilicet secundum quantitatem et secundum proportionem, sive secundum Philosophum, secundum quan-

25 grati] gratis FT 26 beneficientibus] beneficiis FT 27 parentes ... sunt] om. (spatium) FT 32 aiunt] male leg., forte Avicenna FT

18–19 Bonaventura contra 3 || August., De trin. 10, c. 1, n. 1 (PL 42, 971) 20–21 Thomas 3 20 Aristot., Eth. Nic. 9, c. 4 (1166a 1s.) 21 Thomas ibid. *verbatim*. Cf. Aristot., Met. 10, c. 1 (1052b 18–9) 22 Bonaventura contra 4 23 Bonaventura q. 4; Thomas a. 7; Petrus Tar. a. 8 24 Bonaventura 2 || Immo Origenes, cf. 29.02.1 25–29 Bonaventura 3; Thomas contra 2 28–29 Aristot., Eth. Nic. 8, c. 13 [16] (1163b 18) 30 Bonaventura contra 1 || 2 Cor 12,14 31–32 Bonaventura contra 2; Petrus Tar. contra 1 31 Johannes Chrys., In Mt. hom. 31 [32 in Mt 9,19 *sec. Petrum Tar.*] (PG 57, 371s.) 32 Aristot., Eth. Nic. 8, c. 12 [14] (1161b 33) 33 Bonaventura contra 4 38–39 Averroes, In Phys. 8, t. 15 (ed. cit. 349G) || Aristot., Phys. 8, c. 1 (252a 10) 41 Aristot., Politica 5, c. 1 (1301b 29s.)

titatem vel secundum dignitatem. Dico ergo quod amicitia non consistit in aequalitate quantitatis solum quia potest esse ad superiores et inferiores, sed in aequalitate proportionis, et talis aequalitas non refugit aequalitatem quantitatis quia eadem proportio est inter 100 et 10 et 30 et 3. Praeterea loquimur hic de ordine amicitiae quae est diligibilis ad diligibile vel ipsius caritatis ad diversa diligibilia. Philosophus autem loquitur de aequalitate diligentis ad diligibile sive dilectum, et ibi requiritur aequalitas quantitatis vel saltem proportionis sive secundum dignitatem. Unde ipse dicit quod secundum dignitatem adaequat et salvat amicitiam. Et libro 8, c. 7: „Cum secundum dignitatem amatio fiat, tunc fit aliquantulum aequalitas.“

29.1.02 Per hoc patet ad sequens. Non enim unit diligibilia ad invicem in aequaliter diligendo, sed unit sibi et ad invicem in convivendo et communicando. Unde Dionysius, 4. *De divinis nominibus*: „Amorem sive divinum sive angelicum sive intellectualem sive animale sive naturalem dicamus, unitivam quandam et continuativam intelligemus virtutem, superiora quidem moventem ad inferiorum providentiam, aequiformia in socialem vicissitudinem, subiecta ad meliorum et superpositorum conversionem.“ Praeterea in unione et unitis, licet non sit distinctio separationis, est tamen distinctio maioris vel minoris.

29.1.03 Ad tertium quod ordo caritatis attenditur non penes actum absolute vel habitum, sed in habitu in comparatione ad actum.

Ad quaestionem 2

29.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod Deum debemus diligere plus quam nos inquantum bonum nostrum perfectius consistit in eo quam in nobis ipsis, sicut pars plus diligit totum quam se ipsum. Nota de hoc quod dicit Augustinus, 14. *De civitate*, et in fine *De libero arbitrio*, et per exemplum de membris humani corporis.

29.2.01 Ad obiectum nota in Bonaventura.

29.2.02 Ad aliud dicendum: Secundum Commentatorem hoc intelligitur in via cognoscendi, non in via essendi. „Quando enim videmus aliquem velle et procurare alii bona et sui gratia quae vult et procurat sibi ipsi, tunc dicimus eum esse amicum alterius“, aliter non.

29.2.03 Ad aliud dicendum: Prima consequentia distinguenda est quia dilectio aut denotat motum concupiscentiae. Sic verum quia dilectio concupiscentiae magis

45 100] 110 FT 68–69 cognoscendi] *male leg., forte cogniti* FT

47 Aristot., *Eth. Nic.* 8, c. 7 (1158b 32) 50–51 Ibid. (1158b 27) 54–58 Dionysius Ar., *De div. nom.* c. 4, § 15 (714A–B). *Trl. Scoti* (PL 122, 1137A) 60–61 Bonaventura ad 6 64–65 August., *De civ. Dei* 14, c. 4 (PL 41, 407) 65 August., *De libero arb.* 3, c. 25, n. 76 et 77 (PL 41, 1308s.) 65–66 Thomas sol. (*de membris humani corporis*) 67 Bonaventura ad 3 68–71 Michael, In *Eth. Nic.* 9, c. 4 (1166a 1) (ed. cit. 477, ll. 34–36)

respicit se ipsum quam Deum, quod quantum desidero videre Deum, tantum
 75 cupio frui Deo. Si denotet motum dilectionis benevolentiae vel amicitiae, tunc
 distingo quod li „tantum – inquantum“ dicunt quantitatem indeterminatam ut
 si multum opto frui Deo, multum diligo Deum, et sic est vera. Si quantitatem
 determinatam, sic est falsa quia tunc sequitur quod eodem gradu quo diligo Deum,
 80 opto frui Deo. Hoc enim falsum est quia multo magis opto tunc bona quam
 desidero frui eo. Licet enim aliquos aequaliter diligam, tantum possum plus
 alterum desiderare secundum Augustinum in *Epistola ad Memorium* et est 55:
 „Mirum videri potest quemadmodum quem pariter amo amplius desidero, sed
 hoc mihi facit spes amplior videndi eum.“ Sic ergo patet quod propter spem
 videndi aliquem, magis desidero videre aliquem quem aequaliter vel plus diligo.
 85 Exemplum est de duobus fratribus quos aequaliter diligo, sed tamen unus est
 ita absens quod numquam spero videre eum, alter potest esse praesens. Sine
 comparatione plus desidero illum qui potest esse praesens quam alium.

Ad quaestionem 3

29.3 Ad aliam quaestionem dicunt aliqui quod amore naturali plus amandi sunt
 filii, amore caritatis parentes. Contra hoc videtur definitio virtutis secundum
 90 Tullium et Augustinum, 4. libro *Contra Iulianum*: „Virtus est“, inquit, „habitus
 consentaneus naturae“. Et *De quantitate animae*: „Virtus est aequalitas vitae, rati-
 onis undique consentiens.“ Sed natura semper consentit rationi et e converso. Et
 Augustinus, 2. *De libero arbitrio* c. 4: „Potest esse aliquid in rerum natura quod
 tua ratione non cogitas. Non esse quod vera ratione cogitas non potest. Neque
 95 enim tu potes aliquid melius vera ratione cogitare quod naturae artificio fuge-
 rit.“ Si ergo parentes secundum caritatem sunt magis secundum rectam rationem
 diligendi, et si secundum rectam rationem, ergo secundum naturam.
 29.3.01 Ad obiectum dicendum quod non semper opus est verum signum dilectio-
 nis, sed quod exhibetur amicus. Et Augustinus, *De bono coniugii*, definiens ha-
 100 bitum, dicit quod „habitus est quo aliquid fit cum opus est, cum autem non agitur,
 potest quidem agi, sed non est opus.“ Unde non potest iudicari per thesaurizatio-
 nem et operis exhibitionem quae modo fit, sed quae fieret filiis et parentibus si
 indigerent. Praeterea non est simile de thesaurizatione et simplici beneficitatione.

83 eum] Deum FT (cf. *textum cit.*), mg.: Nota solutionem in Bonaventura T 84 desidero]
 videro FT 89 hoc] licet F; male leg. T

81–83 August., Ep. 101 ad Memorium n. 4 (PL 33, 369) 90–91 August., *Contra Iulia-*
num 4, c. 3, n. 19 (PL 44, 747); Cicero, *De inventione* 2, c. 53, n. 159 (ed. cit. 168, l. 7)
 91–92 August., *De quant. animae* c. 16, n. 27 (PL 32, 1050) 93–96 August., *De libero*
arb. 3, c. 5, n. 13 (PL 32, 1277); Augustinus: „Neque enim tu potes aliquid melius in creatura co-
 gitare, quod creaturae artificem fugerit.“ Cf. etiam CSEL 74, 101, ll. 19–22 99–101 August.,
De bono coniugali c. 21, n. 25, PL 40, 390)

29.3.02 Ad aliud dicendum quod illa similitudo attenditur secundum ordinem qui modo est: Quia plus indigent filii, ideo parentes plus solliciti sunt. Item parentes sunt magis certi quod ipsi sint filii eorum quam filii quod ipsi parentes. 105

29.3.03 Ad tertium dicendum quod accipiendo naturam pro materia, pro forma, pro composito, aliquo modo concedi potest quod gratia perficit naturam. Accipiendo naturam pro motu ad naturam sive pro cursu naturali, distinguendum est quod de cursu naturae viciatae non habet veritatem universaliter. „Sensus enim et cogitatio humani cordis prona sunt ad malum“, *Gen.* 8: Isto genere naturae plus diligit homo filios quam parentes. Loquendo vero de cursu naturae primo institutae, concedi potest quod gratia perficit naturam. Vel dicendum quod secundum partem rationalem plus diligunt parentes, sed de parte irrationali plus diligunt filii. 110

Quaestio 4

Utrum domesticus sit praeponendus extraneo

29.04 Utrum domesticus sit praeponendus extraneo. 115

29.04.1 Quod sic: *Gal.* 5; 1 *Timot.* 5.

29.04.2 Item hoc ipsum videtur per diffusionem caloris et est exemplum Augustini, homilia 1 super canonica Johannis.

29.04.01 Contra: Augustinus, *De vera religione*: „Non sic homo ab homine“ etc. Si dicas quod hoc retractat libro 1, c. 13, contra: non quoad hoc, sed quoad hoc quod sonat illa auctoritas primos homines non genuisse nisi peccassent. 120

29.04.02 Item caritas diligit bonum quia bonum etc.

29.04.03 Item „caritas facit conformitatem hominis ad Deum“ in diligendo. „Sed Deus plus diligit extraneos quam propinquos si sint meliores, ergo“ etc.

Quaestio 5

Utrum caritas attendatur penes affectum et effectum vel tantum penes effectum

29.05 Utrum caritas attendatur penes affectum et effectum vel tantum penes effectum. 125

114 filii] Commentator, 8. Ethicorum c. 13: Parentes quidem filios diligunt ut se ipsos. Commentator: Filius propinquus est patri velut membrum ipsius *add. mg.* FT [Aristot., In Eth. Nic. 8, c. 12 [14] (1161b 18); cf. Exp. Averrois in Eth. Nic. 8, c. 12 (ed. cit. 124A)] 117 diffusionem] definitionem FT

104–106 Aristot., Eth. Nic. 8, c. 12 [14] (1161b 20) 110–111 Gn 8,21 115 Bonaventura q. 5; Thomas a. 6; Petrus Tar. a. 7 116 Bonaventura 1 || Gal 6,10 || 1 Tim 5,8 117–118 Bonaventura 3 || August., In Ep. Joh. ad Parthos tr. 8, n. 4 (PL 35, 2038) 119–121 Bonaventura contra 2 119 August., De vera rel. c. 46, n. 88 (PL 34, 161) 120 August., Retract. 1, c. 13, n. 8 (PL 32, 605) 122 Bonaventura contra 4 123–124 Thomas 2 *verbatim* 125–126 Bonaventura q. 6; Thomas a. 2; Petrus Tar. a. 3

- 29.05.1 Quod penes utrumque: 1 *Johannes* 3: „Filioli“ etc.
 29.05.2 Gregorius in *Homilia*: „Probatio dilectionis exhibitio est operis“ etc.
 29.05.3 Item ordinatio caritatis in effectu etc.
 130 29.05.01 Contra: Quod non penes affectum quia secundum Philosophum, 1. *Ethicorum* c. 11, „unicuique est delectabile ad quod est amicus talium, ut puta equus quidem amanti equum, spectaculum amanti spectaculum.“ Sed multi plus delectantur in trufando cum socio quam orando, ergo etc.
 29.05.02 Quod non penes effectum: Si ordo caritatis attenditur penes effectum ...

Ad quaestionem 4

- 135 29.4 Ad primam quaestionem nota primam opinionem cum reprobatione sua in Bonaventura. Alii dicunt quod, sicut dicit Philosophus, 8. *Ethicorum* c. 9 et Commentator ibidem, omnis amicitia in communicatione existit. Ex communicatione quando quisque respicit quod secundum dignitatem nascetur inter ipsos mutuus amor qui procedit in amicitiam. Amicitia enim in communicatione existit. Sublata enim communicatione nec amicitia existit. Et ex hoc qui magis et in pluribus communicant recte, magis sunt amici et e converso; et infra: Omnes communicationes sunt alicuius conferentis gratia, tribuunt aliquid eorum quae conferunt ad vitam. Ex hoc patet solutio quaestionis propositae. Quia enim ad domesticos maior est communicatio quam ad extraneos, ideo caritatis dilectio maior, licet
 140 alii magis communicent nobiscum in vita spirituali secundum quam attenditur caritas, non tamen ita cognoscimus nec ita sentimus illam quae spiritualis.
 29.4.01 Ad obiectum dicendum quod Augustinus vult quod propter illas intentiones non sunt vel principaliter diligendi, sed quia Dei imago.
 29.4.02 Ad aliud dicendum quod caritas vel amor naturalis non est in bonum simpliciter, sed in bonum determinatum, hoc est in bonum tui. Et hoc dicit Philosophus, 8. *Ethicorum* c. 2. Unde etsi aequae bonus sit quicumque extraneus sicut consanguineus vel domesticus, non tamen aequaliter diligendus tibi, quia non aequaliter bonus tibi. Aliter potest dici quod caritas non tantum diligit bonum quia bonum, sed etiam malum ut sit bonum. Unde Augustinus, 8. *De trinitate*
 155 c. 13, „qui amat homines aut quia iusti sunt aut ut iusti sint, amare debet.“ Quam-

129 effectu] affectu FT (cf. *textum Bonaventurae*) 132 spectaculum¹] speculativum FT (cf. *textum Aristotelis*) || spectaculum²] speculativum FT (cf. *textum Aristotelis*) 138 respicit] rescipit FT 144 maior²] licet autem magis add. (ditt., ut videtur) FT

127 Bonaventura 1 || 1 Io 3,18 128 Bonaventura 2 || Gregorius Magn., Hom. in Evang. 2, hom. 30, n. 1 (PL 76, 1220C) 129 Bonaventura 3 130–133 Bonaventura contra 2 130–132 Aristot., Eth. Nic. 1, c. 11 (1099a 8s.) 134 Bonaventura contra 4 135–146 Cf. Bonaventura sol.; cf. Thomas sol. 136 Aristot., Eth. Nic. 8, c. 9 [11] (1159b 32); c. 12 [14] (1161b 11) 136–137 Cf. Averroes, In Eth. Nic. 8, c. 9 (ed. cit. 120A). *Locus non inventus* 150–151 Aristot., Eth. Nic. 8, c. 2 (1155b 24s.) 154–155 August., De trin. 8, c. 6, n. 9 (PL 42, 956)

vis ergo extraneus sit melior domestico ac pro hoc magis diligendus inquantum ambo diliguntur in eo quod sunt, tamen domesticus potest magis diligī, id est intentius, ut sit iustus, quam extraneus.

29.4.03 Ad aliud dicendum quod facit nos conformes non in diligendo hoc quod ipse magis diligit, sed quod vult magis nos diligere, sicut et recta voluntas. 160

Ad quaestionem 5

29.5 Ad aliam quaestionem dicendum quod, sicut recitat Magister, aliquorum opinio fuit quod quantum ad affectum non est ordo sed paritas, sed tantum quoad effectum.

Alia vero opinio et verior quod quoad utrumque, videlicet quod maiori affectu desideramus summum bonum parentibus quam filiis, et deinde fratribus, deinde domesticis, deinde extraneis, et magis in effectu debemus procurare eis bona secundum praedictum ordinem. 165

29.5.01 Ad obiectum dicendum quod affectus caritatis dicitur maior dupliciter, scilicet secundum fervorem vel fortitudinem. Delectatio in collocando sequitur fervorem, non fortitudinem, et hoc forte non universaliter, sed ceteris paribus. Fortitudo autem delectationis est de essentia caritatis, fervor non, sed de bene esse. Fortitudo consistit in difficultate separationis ab amato, fervor in vehementia desiderandi illas res quas quaerimus amato. 170

29.5.02 Ad secundum dicendum quod in illis quae non pertinent ad communicationem naturalem quam cum patre vel consanguineis habemus, non oportet ⟨quod⟩ consanguineis beneficamus magis, sed illis qui magis coniuncti sunt nobis secundum illam communicationem, ad quam illa bona pertinent. Et ideo ecclesiastica beneficia non sunt conferenda consanguineis, sed magis idoneis ad regimen animarum. Sed de proprio patrimonio est eis magis benefaciendum nisi in aliis praeponderet indigentia vel utilitas. Et breviter non cuiuscumque beneficii collatio vel operatio pertinet ad caritatem, immo nec ad amicitiam, sed tantum, in quorum collatione salvatur iustitia quia, sicut dicit Philosophus, 8. *Ethicorum* c. 9, „in eisdem et circa eadem est amicitia et iustitia.“ 175 180

174 secundum] tertium FT 176–177 secundum] secundum *add. (ditt.)* T

161 Petrus Lomb., Sent. 3, d. 29, c. 2, n. 2 (ed. cit. 172, ll. 21–3) 164–167 Ibid. n. 8 (ed. cit. 175, l. 12s.) 182–183 Aristot., Eth. Nic. 8, c. 9 [11] (1159b 26)

DISTINCTIO 30

Quaestio 1

Utrum homo ex minima caritate possit resistere temptationi maximae

- 30.01 Utrum homo ex minima caritate possit resistere temptationi maximae.
30.01.1 Quod sic: *Psalmus*: „Bonum mihi“, *Glossa*.
30.01.2 Item esto quod aliquis habeat modicam caritatem etc.
30.01.01 Contra: Prima *Corinthiorum* 10: „Fidelis Deus“.
30.01.02 Item super illud *Psalmi*: „Proba me, domine“ etc. 5
30.01.03 Item magnitudo coronae attenditur etc.

Quaestio 2

Utrum habens quantulamcumque caritatem
teneatur mortem pro Christo subire

- 30.02 Utrum habens quantulamcumque caritatem teneatur mortem pro Christo subire.
30.02.1 Quod sic: *Lucas* 9: „Qui me erubuerit“ etc.
30.02.2 Item quilibet tenetur plus diligere Deum etc. 10
30.02.01 Contra: *Johannes* 15: „Maiorem caritatem“ etc.
30.02.02 Item *Rom.* 6, super illud: „Humanum dico“, *Glossa* etc.
30.02.03 Item maius est mortem pro Christo subire quam divitiis renunciare.

Quaestio 3

Utrum habens caritatem perfectam teneatur ad opera perfectionis

- 30.03 Utrum habens caritatem perfectam teneatur ad opera perfectionis.
30.03.1 Quod sic videtur *Matthaei* 5: Estote perfecti etc. 15

13 subire] etc. *add.* T; sequens *add.* s. l. a. m. T 15 Matthaei] s. l. T

1 Bonaventura q. 1; Thomas d. 31, q. 1, a. 3 2 Bonaventura 1 || Ps 118,72 || August., Enarr. in Ps 118, sermo 17, n. 10 (PL 37, 1550); Petrus Lomb., Comm. in Ps 118, v. 72 (PL 191, 1079A–B) 3 Bonaventura 6 4 Bonaventura contra 1 || 1 Cor 10,13 5 Bonaventura contra 2 || Glossa ord. in Ps 25,2 (ed. cit. II, 483a) || Ps 25,2 6 Bonaventura contra 5 7–8 Bonaventura q. 2 9 Bonaventura 1 || Lc 9,26 10 Bonaventura 3 11 Bonaventura contra 1 || Io 15,13 12 Bonaventura contra 2 || Rm 6,19 || Petrus Lomb., In Ep. ad Rom 6, v. 13–21 (PL 191, 1410C) 13 Bonaventura contra 4 14 Bonaventura q. 3; Thomas d. 29, a. 8, qca. 3 15 Bonaventura 1 || Mt 5,48

30.03.2 Item Gregorius in quadam homilia: „Cum augentur dona“ etc.

30.03.3 Item sicut se habet caritas imperfecta etc.

30.03.4 Item caritas aut proficit aut deficit etc.

30.03.01 Contra: *Jac.* 3: „Qui non offendit in verbo“ etc.

Ad quaestionem 1

20 30.1 Ad primam quaestionem dicendum quod est loqui de potestate caritatis ad divinam providentiam gubernantem et adiuvantem, et sic potest resistere quantumcumque temptationem, quia Deus numquam deserit habentem caritatem. Vel per comparisonem ad vires liberi arbitrii, et hoc dupliciter: Vel ratione libertatis per quam cogi non potest, et sic potest resistere. Vel ratione corruptionis
25 per quam inest ei pronitas ad malum et difficultas ad bonum. Secundum enim Philosophum, 2. *Ethicorum* in fine, magis sumus proni ad maius malum quam ad minus, et sic non potest resistere.

Sed ego quaero de libero arbitrio corrupto: Aut potest resistere aut non. Ideo dicendum quod talis potest resistere quia non est maior tractatio quam intentatio
30 mortis secundum Philosophum, 3. *Ethicorum* c. 9. Et Augustinus, 83 *Quaestionum*, dicit quod nemo est qui non magis effugiat poenam quam appetat delectationem. Ergo si potest resistere temptationi mortis, multo magis omni alii temptationi.

30.1.01 Ad primum: Secundum istos solvitur per illud Anselmi, *De libero arbitrio* 6: „Frequenti usu dicimus nos non posse aliquid, non quia est nobis impossibile, sed quia illud sine difficultate non possumus.“ Secundum hoc videtur quod
35 aliquid esse supra posse vel vires, dupliciter potest intelligi: Vel quia est supra posse simpliciter. Isto modo non potest. Vel quia est supra posse facilliter. Isto modo potest.

40 30.1.02 Ad aliud quod inspicere vires accipitur ibi in bono pro conferre vires.

30.1.03 Ad tertium dicendum quod meritum coronae non tantum consistit in victoria temptationis, sed etiam in modo vincendi, ut scilicet non tantum non deducatur et cum delectatione magna et devotione faciat, sed etiam parum vel nihil patiatur.

Ad quaestionem 2

30.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod subire mortem pro Christo est dupliciter meritorie, aut quando adest necessitas deserendi iustitiam vel amittendi
45

21–22 quantumcumque] quantumcumque F, *male leg.* T 25 bonum] malum FT

16 Bonaventura 2; cf. Thomas 1 || Gregorius Magn., Hom. in Evang. 1, hom. 9, n. 1 (PL 76, 1106A–B) 17 Bonaventura 3; cf. Thomas 2 18 Bonaventura 4 19 Bonaventura contra 2 || Iac 3,2 26 Aristot., Eth. Nic. 2, c. 8 (1109a 13–16) 30 Ibid. 3, c. 9 (1115a 25) 30–31 August., 83 Quaest., q. 36, n. 1 (PL 40, 25) 34–36 Anselmus Cant., De libertate arb. c. 6 (ed. cit. I, 218, ll. 4–6) 44–48 Bonaventura sol. (Opera III, 660b)

vitam, et hoc est necessitatis, aut quando opportunitas manifestandi divinam gloriam vel aedificandi ecclesiam, et hoc est supererogationis et perfectionis. „Cum ergo quaeritur“ nota in Bonaventura.

30.2.01 Ad obiecta alterius partis dicendum quod salvator non vult dicere quod ille qui ponit animam habeat maximam caritatem cum haereticus possit hoc facere, sed quia est signum maximae caritatis, vel loquitur extra casum necessitatis. 50

30.2.02 Ad aliud quod Apostolus loquitur de formidine et voluntate naturali qualem habuit, vel extra casum necessitatis.

30.2.03 Ad aliud patet.

Ad quaestionem 3

30.3 Ad aliam quaestionem dicendum quod habentes caritatem perfectam dicuntur dupliciter. Vel quantum ad intensionem perfecti habitus, sicut aliquis saecularis laicus habet ferventissimam et constantissimam caritatem, vel quoad professionem et votum et exhibitionem operum perfectionis. Sic dicuntur perfecti quibus competit facere opera perfectionis vel ex voto ut religiosi, vel ex officio ut praelati, et isti et illi tenentur non ad quaecumque opera perfectionis, sed ad illa tantum quae voverunt vel officio sunt annexa. Perfecti primo modo ad nulla opera perfectionis obligantur, ad quae non alii, sed tantum de bono et aequo. 55 60

30.3.1–3 Ad obiecta nota in Bonaventura.

30.3.4 Ad ultimum tamen potest dici quod nec sic nec sic erit proficere, sed tantum stare et non deserere caritatem quia, sicut dicit Gregorius, *Moralium* 2, super illud: „Numquid considerasti servum“: „Numquam corde recedere est quasi quodam motu stabili semper venire.“ Certum est autem quod quamdiu servantur mandata, non receditur. 65

Quaestio 4

Utrum affectu teneamur diligere inimicos

30.04 Utrum affectu teneamur diligere inimicos.

30.04.1 Quod sic: *Mat.* 5: „Si diligitis“ etc. 70

30.04.2 Nullius Deus dimittit peccatum.

30.04.01 Contra: *Luc.* 6: „Diligite inimicum vestrum“.

30.04.02 Item super illud *Psalmi*: „Revela“ etc.

61 annexa] annexi FT 70 diligitis] diligis FT

55–62 Thomas d. 29, a. 8, qca. 3, sol. 65–67 Gregorius Magn., *Moralia* 2, c. 7, n. 9 (PL 75, 559C) 66 Iob 2,3 69 Bonaventura 4; Thomas a. 2; Petrus Tar. q. 1, a. 1 70 Bonaventura 2 || Mt 5,46 71 Bonaventura 4 72 Bonaventura contra 2 || Lc 6,27 73 Bonaventura 3 || Petrus Lomb., Comm. in Ps 118, v. 18 (PL 191, 1054C); August., Enarr. in Ps 118, sermo 7, n. 4 (PL 37, 1518) || Ps 118,18

- 30.04.03 Item non tenetur homo illum diligere de cuius malo potest gaudere. Sed
75 de poenis inimicorum et malorum licet gaudere, ergo etc.

Quaestio 5

Utrum teneamur eos diligere effectum

- 30.05 Utrum teneamur eos diligere effectum.
30.05.1 Quod sic: *Exo.* 23: „Si videris asinum odientis te“ etc.
30.05.2 Item non solum sumit homo vindictam de aliquo infligendo malum etc.
30.05.01 Contra: *Deuteronomium* 7: „Percuties eas usque ad internicionem“, ergo
80 etc.
30.05.02 Item *Mat.* 5: „Diligite inimicos vestros“ etc.
30.05.03 Item ecclesia sanctificat bellum super inimicos suos, ergo etc.
30.05.04 Item si oppositum de opposito etc.

Quaestio 6

Utrum sit maioris meriti diligere amicum vel inimicum

- 30.06 Utrum sit maioris meriti diligere amicum vel inimicum.
85 30.06.1 Quod inimicum quia hoc est de superadditis a Christo in evangelio.
30.06.2 Item ubi est maior pugna etc.
30.06.3 Item servitia magis debita sunt minus accepta, ergo etc.
30.06.01 Contra: Dilectio inimicorum ponitur ab Ambrosio in ultimo gradu etc.
30.06.02 Item virtus dilectionis tanto est melior quantum est ferventior etc.

Ad quaestionem 4

- 90 30.4 Ad primam quaestionem nota quod affectus caritatis per se optat amato bona aeterna et spiritualia, et sic diligere inimicos est necessitatis. Bona vero temporalia per se non optat et quoad hunc affectum non tenemur inimicos dili-

77 odientis] hredientis T 79 internicionem] intervectionem (?) FT

74–75 Thomas q. 1, a. 1.4 76 Bonaventura q. 5; Thomas a. 2; Petrus Tar. q. 1, a. 2
77 Bonaventura 1 || Ex 23,5 78 Bonaventura 5 79–80 Petrus Tar. q. 1, a. 1.6
79 Dt 7,2 81 Bonaventura contra 2 || Mt 5,44 82 Cf. Thomas 8 (c. 3) 83 Bonaventura contra 4 || Aristot., Top. 4, c. 4 (124b 4–5) 84 Bonaventura q. 6; Thomas a. 3; Petrus Tar. q. 2, a. 1 85 Bonaventura 2 || Mt 5,43s. 86 Bonaventura 3
87 Thomas 4 || Gregorius Magn., Moralia 9, c. 25, n. 38 (PL 75, 879) *et alia, ex quibus hoc inferri potest* 88 Bonaventura contra 1 || Glossa ord. in Ct 2,4 (ed. cit. II, 711a), ex Origene, In Cant. 2,4, hom. 2, n. 8 (PG 13, 54A–B); Petrus Lomb., Sent. 3, d. 29, c. 2, n. 5 (ed. cit. 174, l. 7) 89 Bonaventura contra 3 90–99 Bonaventura ad 1

gere, sed sufficit non odisse, sicut dicit Ambrosius. Unde Augustinus, homilia 1 *Super Johannem* post medium: „Quae est perfectio dilectionis? Et inimicos diligere et ad hoc diligere ut sint fratres.“ Consimile eodem, homilia 8, c. Ad obiectum dicendum quod falsum est quod ex lege non tenerentur diligere affectu. Unde *Lev.* 19: „Ne oderis fratrem tuum in corde tuo“ et ibidem: „Non eris memor iniuriae civium tuorum“, et quod dicitur *Mat.* 5 non est sumptum ex lege, sed mala interpretatione Iudaeorum.

30.4.01 Ad aliud dicendum quod Glossa intelligit quantum ad affectum et effectum, et hoc est perfectionis, vel refertur ad affectum quo optamus eis bona temporalia, et hoc est perfectorum.

30.4.02 Ad aliud quod non ad mirabilia simpliciter, sed in mandatis.

30.4.03 Ad aliud dicendum quod mala aeterna nullo modo possunt eis optari, sed temporalia, et hoc per accidens. In hoc enim, quod malus infestatur, habet bonus tranquillitatem et malus a perversitate revocatur.

Ad quaestionem 5

30.5 Ad aliam, solutionem nota in Bonaventura. Nota quod necessitas appellatur quando ex subtractione beneficii inimicus incurrit notabile damnum, oportunitas appellatur quando non incurrit incommodum, sed si assequitur commodum ex facto meo.

30.5.01–02 Ad duo prima nota in Bonaventura.

30.5.03 Ad illud de bellis dicendum „quod ecclesia movet bella adversus iniquos vel ut iustitiam faciat vel ut maius malum evitet“.

30.5.04 Ad ultimum de contrariis responderi potest per hoc quod dicit Commentator super illud 1. *De caelo et mundo*: „Revertamur modo ad nostrum sermonem“: „Iste“, inquit, „locus intrat scientias aliquo modo, scilicet quando praedicatum fuerit proprium subiecto et subiectum habuit aliquod contrarium. Tunc necesse est ut contrarium praedicati inveniatur in contrario subiecti.“ Usque huc Commentator. Sic non est in proposito quia omne benefaciendum non est proprium bonis sive non convenit bonis proprie. Si quaeras: Quae necessitas est quando asinus iacet sub onere vel quando esurit et sitit? Forte dici potest quod diligere effectum, id est benefacere inimico ne incurrat damnum, est necessitatis. Ut autem assequitur commodum, est cumulus perfectionis.

97 ne] sic FT 98 Mat.] Os FT 121 onere] honere F, h- exp. T?

93 Glossa ord. in Ct 2,4 (ed. cit. II, 711a), ex Origene, In Cant. 2,4, hom. 2, n. 8 (PG 13, 54A–B); Petrus Lomb., Sent. 3, d. 29, c. 2, n. 5 (ed. cit. 174, l. 7) 93–95 August., In Ep. Joh. ad Parthos tr. 1, n. 9 (PL 35, 1984); tr. 8, n. 10 (PL 35, 2042) 97 Lv 19,17 97–98 Lv 19,18 107–110 Cf. Bonaventura in hac quaestione (Opera III, 667) 112–113 Thomas ad 8 114–118 Averroes, In De caelo 1, t. 124 (ed. cit. 85G) 115 Aristot., De caelo 1, c. 12 (282a 21s.)

Ad quaestionem 6

- 30.6 Ad tertiam quaestionem dicendum quod opinio Magistri fuit quod quia
 125 motus caritatis in amicum est ferventior quam in inimicum, ideo maioris meriti.
 Es si dicas quos motus dilectionis in inimicum est maioris difficultatis quam
 in amicum, ergo maioris meriti, non videtur hoc sufficere quia secundum hoc
 maioris meriti esset benefacere extraneis quam domesticis vel proximis, quod est
 contra Philosophum, 9. *Ethicorum* c. 10, si tamen ipse pro auctoritate sufficiat.
 130 „Melius“, inquit, „est benefacere amicis quam extraneis“.
- 30.6.01 Ad obiecta istius partis potest dici quod Ambrosius ordinat quantum ad
 obligationem, non quoad perfectionem et meritum.
- 30.6.02 Ad aliud nota in Bonaventura. Vel dicendum quod motus dilectionis in-
 imici est ferventior respectu finis, licet non respectu obiecti, et inde solum habet
 135 maiorem vim merendi quia est ferventior respectu finis.
- 30.6.03 Ad aliud dicendum quod etsi perfectius, tamen divisio illius est prior sicut
 est universaliter in talibus. Praeterea etsi utrumque sit necessarium et bonum,
 cum illud est magis necessarium et hoc magis bonum et, sicut habetur 3. *Topico-*
rum, quod est magis necessarium est magis eligendum, et ideo diligere amicum
 140 est magis necessarium et magis eligendum.

DISTINCTIO 31

Quaestio 1

Utrum caritas semel habita possit amitti

- 31.01 Utrum caritas semel habita possit amitti.
31.01.1 Quod non: Caritas est excellentior amor quam naturalis. Sed naturalis unit inseparabiliter, ita quod numquam potest reverti odium illius amati, ergo etc.
31.01.2 Item fortior est caritas in bono quam cupiditas in malo etc. Dionysius, 4. *De nominibus*: Malum infirmitas et impotentia. 5
31.01.3 Item liberum arbitrium in eligendo etc.
31.01.01 Contra: 1 *Cor.* 10: „Qui stat, videat“ etc.
31.01.02 Item facilius est deficere quam proficere etc.

Quaestio 2

Utrum necesse sit resurgere poenitentem in aequali vel maiori caritate

- 31.02 Utrum necesse sit resurgere poenitentem in aequali vel maiori caritate.
31.02.1 Quod in aequali vel maiori videtur. *Rom.* 8: „Scimus quoniam diligentibus Deum“ etc. Si dicas quod resurgunt cautiores, arguo: Ergo habent maiorem prudentiam. Sed omnes virtutes simul crescunt et decrescunt, ergo etc. 10
31.02.2 Item *Eze.* 18: „Omnium iniquitatum“ etc.
31.02.3 Item difficilius est resurgere quam resistere. Cum ergo per gratiam quam habuit non restitit, videtur quod non sufficiat aequalis gratia nisi habeat maiorem. 15
31.02.4 Item peccatum vicit primam caritatem et vincitur a secunda, ergo etc.
31.02.01 Contra: Deus dat gratiam secundum quod homo praeparat se. Sed potest minus praeparari, ergo etc.

2 unit] vicit FT

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 1 2–3 Bonaventura 1; cf. Dionysius Ar., De div. nom. c. 4, § 15 (PG 3, 714B) 4–5 Bonaventura 2 || Dionysius Ar., De div. nom. c. 4, § 32 (PG 3, 731D) 6 Bonaventura 4 7 Bonaventura contra 3 || 1 Cor 10,12 8 Bonaventura contra 5 9 Bonaventura a. 1, q. 2 et 3; Thomas q. 1, a. 4, qca. 1–3; Petrus Tar. q. 1, a. 3 10–12 Bonaventura q. 3, contra 2; Thomas q. 1, a. 4, qca. 3, 1 10–11 Rm 8,28 11–12 Cf. Thomas ad 1 13 Bonaventura q. 3, contra 1 || Ez 18,21 16 Thomas q. 1, a. 4, qca. 2, 3 17–18 Bonaventura q. 3, 2

- 31.02.02 Item innocens non est minus idoneus ad recipiendum gratiam quam peccator qui cecidit a perfecta caritate. Sed innocens potest primo recipere imperfectam, ergo et peccator qui cecidit a perfecta.
- 20 31.02.03 Item gratia gratis data numquam tantum disponit sicut gratia gratum faciens. Sed habens gratum (facientem) non semper assequitur caritatem perfectam, ergo etc.

Quaestio 3

Utrum caritas in patria habeat evacuari quantum ad ordinem diligendi

- 25 31.03 Utrum caritas in patria habeat evacuari quantum ad ordinem diligendi.
- 31.03.1 Quod sic: Gratia perficit naturam. Sed natura servat iustum ordinem, ergo etc.
- 31.03.2 Item si non maneret ordo iste, tunc gauderet tam non martyr de martyrio quam martyr, et sic esset confusio principiorum.
- 30 31.03.01 Contra: Augustinus, *De vera religione*: „Perfecta iustitia est“ etc.
- 31.03.02 Item in patria voluntas nostra per omnia est conformis voluntati divinae.
- 31.03.03 Item cui quis vult maius bonum, ipsum plus diligit. Sed cuicumque meliori vult quilibet beatus maius bonum quam sibi, ergo etc. Probatio: Nisi ita esset, non esset ibi quies quia quilibet melior plus habebit boni quam alii.

Ad quaestionem 1

- 35 31.1 Ad primam quaestionem dicendum quod opinio fuit quorundam sicut dicitur *De poenitentia*, d. 2, quod caritas semel habita non potest amitti. Nota solutionem in Bonaventura.
- 31.1.1 Ad primum nota in Bonaventura.
- 31.1.2 Ad secundum dicendum quod virtutes nec cadunt nec deficiunt nec succumbunt nec cedunt vitiis nec extinguuntur infirmitate aut debilitate sua, sed infirmitate subiecti. Sunt enim in anima quantum ad praesentem miseriam quemadmodum bellator fortissimus super equum debilem, et sicut bellator fortis necesse habet cadere ad casum equi, sic et virtutes in aliquo pigro et ignavo.

26 ordinem] ordinem *add. (ditt.)* T 28 tam] tantum FT 39 secundum] tertium F, *male leg.* T

19–21 Thomas q. 1, a. 4, qca. 2, contra 1 22–24 Bonaventura q. 2, contra 3 25 Bonaventura a. 3, q. 3; cf. Thomas q. 2, a. 3, qca. 2; Petrus Tar. q. 2, a. 3 26–27 Bonaventura 1; cf. Thomas contra 1 28–29 Bonaventura 3 30 Bonaventura contra 1 || August., *De vera rel.* c. 48, n. 93 (PL 34, 164) 31 Bonaventura contra 2 32–34 Thomas 3 36 Decretum Gratiani, *De poenitentia* d. 2, c. 3, 4, 8, 6, 11 (ed. cit. I, 1190–94) 37 Bonaventura sol. (Opera III, 674b–75a) 38 Ibid. (675a)

31.1.3 Ad tertium nota in Bonaventura. Nota quod in agentibus a proposito non est necesse quod actio exeat ab agente secundum dispositionem agentis. Fortis enim homo potest debiliter tenere unum agnum. 45

Ad quaestionem 2

31.2 Ad aliam quaestionem opinio fuit aliquorum quod semper in aequali vel maiori, et est ratio eorum quia Deus non permetteret cadere electum nisi propter maius bonum. Hoc enim nihil est quia sic nullus habens caritatem de cetero posset damnari. Nec est verum quod dicunt: „in eodem subiecto“, sed vel in ipso vel in ordine universi verum est. Ideo est alia opinio quod mensura caritatis in resurgente est secundum Dei voluntatem vel resurgentis conatum, et ideo potest vel in maiori vel in minori vel in aequali resurgere. 50

31.2.1 Ad obiectum dicendum quod resurgent cautiore. Et quod obicit, dicendum quod habebit maiorem prudentiam non in habitu, sed in usu. Unde Augustinus: In eo prudentia quoad usum, non quoad habitum. Nec oportet quod qui plus habet de usu, plus habeat de habitu, et cooperatur quia melius est habere parvum de caritate cum cautela quam multum sine cautela. 55

31.2.2 Ad aliud quod Deus, quantum est de se, non subtrahit aliquid de bono, sed quia homo non praeparat se. 60

31.2.3 Ad ultimum dicendum quod per minimam gratiam potest homo resistere culpae et resurgere, sed maiori virtute indiget quantum ad usum ad hoc ut resurgat quam ut non cadat.

[*Responsio ad quartum argumentum omittitur. (Ed.)*]

Ad quaestionem 3

31.3 Ad tertiam quaestionem nota duas opiniones in Bonaventura. Prima est quod ordo caritatis est tantum secundum ordinem beatitudinis, secunda quod secundum ordinem propinquitatis sicut nunc. Tertia opinio est quod si comparetur ordo dilectionis in patria ad se ipsum, sic erit idem qui modo, si respectu aliorum, sic tantum bonitatis. Pro prima opinione videtur Anselmus, *Proslogion* c. ultimo. Pro ultima tamen opinione est unum signum, scilicet quod maiori affectione diligat homo se ipsum quam etiam meliores. Quia ponamus quod aliquis beatus perderet suam beatitudinem et beatus Petrus similiter, certum est quod plus dolet de amissione beatitudinis propriae quam quia Petrus perdidit suam. Si dicas quod 70

69 opinione] opinio FT

44 Ibid. ad 4 (675b) 47–53 Bonaventura q. 3, sol. (Opera III, 678s.); Thomas q. 1, a. 4, qca. 1, sol. 55 Cf. August., De correptione et gratia c. 9, n. 24 (PL 44, 930s.) 64–84 Bonaventura sol. (Opera III, 693) 68–69 Anselmus Cant., *Proslogion* c. 25 (ed. cit. I, 120, ll. 9–11)

- hoc est per naturam quia non est tunc in beatitudine, contra: Ponamus quod quilibet restituatur in beatitudine et dicatur eis quod debent separari a visione Dei, planum est quod plus dolebit de separatione propria quam aliena. Alia ratio sumitur ex obiecto proprio quod est Deus et obiecto alieno quod est fruitio Dei. Secundum enim Philosophum, 10. *Ethicorum* c. 4, „optima est operatio optime dispositi ad potentissimum eorum quae sub ipsam. Haec autem perfectissima erit et delectabilissima.“ Constat autem quod delectatio quam ego habeo de bono Petri, est quia video Petrum videre Deum. Sed delectatio quam habeo de bono proprio, est quia video Deum. Si ergo delectationis obiectum est videre Deum immediate, primae delectationis obiectum est visio Petri qua Petrus videt Deum. Sed ista duo obiecta numquam possunt aequari quare etc. Ergo nec operatio operationi, ergo nec delectatio delectationi et ita nec gaudium gaudio.
- 85 31.3.1 Ad obiectum dicendum quod gratia perficit naturam secundum id quod est, non secundum quod est imperfectionis.
- 31.3.2 Ad aliud dicendum quod ad intensionem gaudii duo requiruntur, scilicet virtus caritatis et obiectum, et licet idem obiectum sit, tamen quia alter est maioris caritatis, ideo magis gaudet. Contra hoc tamen videtur quod multi sunt non virgines, et tamen non tantum gaudebunt de virginitate virginum quam virgines.
- 90 31.3.01 Ad argumenta alterius partis quae videtur verior, dicendum quod diligere aliquem plus alio est dupliciter. Vel maiori affectu, et sic omnis se ipsum et forte similiter propinquiores, tamen hoc non est ita certum sicut aliud, vel ad maius bonum, et sic semper.
- 95 31.3.02 Ad obiectum dicendum quod voluntas nostra conformis est voluntati divinae in diligendo et volendo quod Deus vult nos velle et quod vult et diligit nos diligere. Sed non forte plus diligit universaliter quod ipse plus diligit, unde sicut ipse non diligit maiori affectu si ad maius, sic et in nobis.
- 31.3.03 Per hoc patet ad aliud.

77 optima] omnia FT 90 virgines] quam virgines *add.* FT 97 diligere] diligi FT

75–84 Cf. Thomas sol. 77–79 Aristot., *Eth. Nic.* 10, c. 4 (1174b 18–20)

DISTINCTIO 32

Quaestio 1

Utrum Deus dilexerit creaturas aeternaliter

- 32.01 Utrum Deus dilexerit creaturas aeternaliter.
- 32.01.1 Quod sic: Dionysius, 4. *De divinis nominibus*, „dicit quod divinus amor est causa quare res fecit, ergo amor rerum fuit in Deo antequam essent“.
- 32.01.2 Item „affectio boni sequitur cognitionem de bono. Sed Deus ab aeterno cognovit quidquid boni“ futurum erat in rebus, ergo etc. 5
- 32.01.01 Contra: Dilectio non est nisi boni etc.
- 32.01.02 Item copula amor non est nisi vita quaedam copulans amantem cum amato, sicut dicit Augustinus, 4. *De trinitate* c. ultimo etc.
- 32.01.03 Item Hugo, *De arrha sponsae*: „Ea vis amoris est ut talem te esse necesse sit quale est illud quod tu amas et qui per affectum coniungeris in ipsius similitudinem, ipsa quodammodo dilectionis societate transformaris.“ Sed Deus non est transformabilis in creaturas, ergo etc. 10
- 32.01.04 Item Deus non dicitur aliquem diligere affectu.

Quaestio 2

Utrum Deus diligat omnia universaliter

- 32.02 Utrum Deus diligat omnia universaliter.
- 32.02.1 Quod sic: *Gen.* 1: „Vidit Deus“ etc. 15
- 32.02.2 Item Philosophus 9: „Artifex plus diligit opus proprium quam ab ipso diligatur“, ergo etc.
- 32.02.01 Contra: Cum Deus sit summa caritas etc.

10 qui ... affectum] ad perfectum FT (*cf. textum cit.*) 11 societate] virtute FT (*cf. textum cit.*)

1 Bonaventura q. 1; Thomas a. 3; Petrus Tar. q. 1, a. 3 2–3 Thomas contra 2 || Dionysius Ar., *De div. nom.* c. 4, § 10 (PG 3, 707B) 4–5 Thomas contra 3 6 Bonaventura contra 1; Thomas 1; Petrus Tar. 1 7–8 Bonaventura contra 2; cf. Petrus Tar. 3 8 August., *De trin.* 8, c. 10, n. 14 (PL 42, 960) 9–12 Bonaventura q. 2, contra 2 9–11 Hugo a St. Victore, *De arrha animae* (PL 176, 954B–C) 13 Cf. Bonaventura contra 3; Thomas 2; Petrus Tar. q. 1, a. 1, 1 14 Bonaventura q. 2; Thomas a. 2; Petrus Tar. q. 1, a. 2 15 Bonaventura 2; Thomas contra 3 16–17 Petrus Tar. contra 3 || Aristot., *Eth. Nic.* 9, c. 8 [7] (1167b 34s.); Les auctoritates Aristotelis, 183 (ed. cit. 245) 18 Bonaventura contra 1

32.02.02 Item diligere est velle bonum etc.

20 32.02.03 Item Hugo, *De arrha*: Amor conformat unum alteri.

Quaestio 3

Utrum omnia aequaliter

32.03 Utrum omnia aequaliter.

32.03.1 Quod sic: *Sap.* 6: „Pusillum“ etc.

32.03.2 Item, sicut dicit Philosophus, *De causis*, causa prima se habet per modum unum etc.

25 32.03.01 Contra: Deus diligit bonum quia bonum etc.

Ad quaestionem 1

32.1 Ad primam quaestionem nota in Bonaventura.

32.1.01 Ad obiectum in Bonaventura

32.1.02 Ad secundum dicendum quod in auctoritate Augustini est plus, scilicet „copulans vel copulare appetens“, et ideo potuit esse ab aeterno.

[*Responsio ad tertium argumentum in contrarium deest. (Ed.)*]

30 32.1.04 Ad aliud nota in Bonaventura. Vel dicendum quod si „affectu“ accipitur pro passione, non diligit affectu. Si pro voluntate, sic bene diligit, sed non affectu novo.

Ad quaestionem 2

32.2 Ad aliam quaestionem dicendum secundum Philosophum quod inanimata bene diliguntur, sed non est ad illa amicitia. Ad rationem amoris sufficit velle
35 amato quodcumque bonum. Ad rationem amicitiae quod velit bonum quod sibi. Dicendum ergo quod loquendo de dilectione communiter, diligit omnia, licet proprie, prout accipitur pro caritate et amicitia, non.

32.2.01 Ad obiectum dicendum quod Deus omnia ex caritate diligit, vel sicut caritatem habens ad illa vel sicut ordinans ea ad illa ad quae habet caritatem. Vel
40 aliter quod ipse est summa caritas et tamen aliqua diligit ex caritate sicut quibus communicat gratiam, alia (non) diligit ex caritate, non quia in eo sit duplex

20 amor ... alteri] *a. m. T*

19 Bonaventura contra 5 20 Bonaventura contra 2 || Hugo a St. Victore, *De arrha animae* (PL 176, 954B–C) 21 Bonaventura q. 3; Thomas a. 4; Petrus Tar. q. 2, a. 2 22 Bonaventura 1 || *Sap* 6,8 23–24 Bonaventura 2 23 Liber de causis, prop. 23 (ed. cit. 184, l. 14s.) 25 Bonaventura contra 2 26 Bonaventura q. 1, sol. 28–29 *Vide* 32.01.02 30–32 Bonaventura ad 3 33 Aristot., *Eth. Nic.* 9, c. 8 (1167b 34s.)

amor, sed unus et idem respectu quorundam dicitur caritas, non respectu aliorum. Exemplum est quod Deus est summa iustitia, et tamen (dicitur) aliqua facere ex iustitia, aliqua ex misericordia. Et hoc non est inconueniens. Algazel, tractatu 4, demonstratione 2, sententia 4 vel c. 22: Movens per amorem est dupliciter, scilicet ut motum habeat ipsum vel ut motum similetur ipsi. 45

32.2.02 Ad aliud dicendum quod amor transformat amantem in amatum uno modo secundum quod amans transformatur ad participandum quae sunt amati. Sic non transformatur Deus in creaturam. Alio modo ut amans communicet amato ea quae sua sunt, sicut dicit Dionysius, 4. *De divinis nominibus*, quod Deus per amorem est extasim passus. „Audendum“, inquit, „et hoc pro veritate dicere, quoniam et ipse omnium causa, pulchro et bono omnium amore propter superabundantiam amativae bonitatis, extra se ipsum fit, eisque in entia omnia providentiis.“ 50

Ad quaestionem 3

32.3 Ad aliam nota in Bonaventura. 55

Nota ad quaestionem utrum diligat plus angelum quam hominem, quod iudicium dilectionis divinae sumitur ex bono quod communicat vel proponit communicare homini et angelo. Hoc autem vel est bonum naturae vel bonum gratiae. „Quantum ad bonum naturae plus diligit angelum“, „quantum ad bonum gloriae se habent sicut excedentia et excessa quia quosdam“ plus quam quosdam angelos et e converso. Et ideo (non) sequitur quod plus diligat hominem sicut „pater non plus diligit filium infirmum quam sanum“, quamvis plura remedia sibi procuret. Si quaeratur quem plus simpliciter diligat, dicunt aliqui quod angelum, alii quod hominem, quia maxime amatos in specie angelorum. Hoc est nobis maxime favorabile. 60 65

Nota quod Deus plus dilexit Christum quam totum genus humanum. Et si obicias quod bonum communius est divinius, sicut dicit 2. *Ethicorum*, et quod est divinius, est magis Deo diligendum, dicendum quod etsi bonum personae non esset ita commune per praedicationem sicut bonum speciei, tamen fuit communis per causalitatem. Est enim causa universalis salutis nostrae. 70

56 nota] quod add. FT || utrum] quem add. FT 61 non¹] conī., cf. textum Thomae de Aquino et Petri de Tarantasia 62 quamvis] quam FT || plura] om. (spatium) F, male leg. T, cf. textum Petri de Tarantasia 68 bonum] om. (spatium) F, male leg. T

44–45 Algazel, *Philosophia* 1, tr. 4, c. 2, sent. 4 (ed. cit. 41rb [foliatio deest]) 50–54 Dionysius Ar., *De div. nom.* c. 4, § 13 (PG 3, 711A–B). Trl. Roberti Grosseteste et Johannis Sarraceni commixtim (*Dionysiaca* I, 217) 55 Bonaventura q. 3, sol. 56–62 Bonaventura q. 4; Thomas a. 5, qca. 3, sol. partim verbatim; Petrus Tar. q. 2, a. 3, sol. 66–70 Thomas ad qca. 4 et ad obiecta; Petrus Tar. ad 2 67 Aristot., *Eth. Nic.* 1, c. 1 (1094b 10s.)

Nota quod simpliciter maius bonum vult peccatori praedestinato quam iusto praescito, sed pro tempore est e converso. Haec autem determinatio non est ex parte dilectionis Dei, sed ex parte Dei, quia dilectio Dei non variatur ab aeterno. Unde Augustinus, 12. *De civitate* c. 20: „Quis non remissius et tepidius amet quem se cogitat necessario deserturum“, et infra: „Hominem amicum non potest quisque amare fideliter cui se futurum novit inimicum“.

Quaestio 4

Utrum fides evacuetur

- 32.04 Utrum fides evacuetur.
 32.04.1 Fides secundum Apostolum est „non apparentium“ etc.
 32.04.01 Contra: „Fides est fundamentum spiritualis aedificii. Sed fundamentum
 80 manet immobile“, ergo etc.
 32.04.02 Item constat quod in patria sciam me habuisse fidem secundum Augustinum, 13. *De trinitate* c. 3. Sed fides non videtur per speciem quae non sit ipsa, sicut dicit Augustinus, 12. *Super Genesim*, ergo etc.
 32.04.03 Item caritas tollit informitatem fidei, non substantiam eius quia opponitur
 85 informitati, non substantiae. Ergo a simili visio gloriae tollet aenigma et salvabit substantiam fidei.
 32.04.04 Item cognitio matutina etc.

Quaestio 5

Utrum spes evacuetur

- 32.05 Utrum spes evacuetur.
 32.05.1 Quod sic: 1 *Cor.* 12: „Nunc manent fides, spes“ etc.
 90 32.05.2 Item Augustinus, 12. *Super Genesim* c. 60: Fides et spes et patientia non erunt in futura vita, ergo etc.
 32.05.01 Contra: Ubicumque potest esse desiderium etc.

74–76 August., *De civ. Dei* 12, c. 20, n. 2 (PL 41, 370) 77 Bonaventura d. 31, a. 2, q. 1; Thomas d. 31, q. 2, a. 1; Petrus Tar. d. 31, q. 2, a. 1 78 Bonaventura 1; Thomas contra 2 || Hbr 11,1 79–80 Thomas 1; Bonaventura contra 2 81–82 August., *De trin.* 14, c. 3, n. 5 (PL 42, 1039) 83 August., *De Gen. ad litt.* 12, c. 6, n. 13 (PL 34, 459); c. 24, n. 50 (PL 34, 474); c. 31, n. 59 (PL 34, 479) 84–86 Petrus Tar. 6 87 Bonaventura contra 5 88 Bonaventura a. 2, q. 2; Thomas q. 2, a. 1, qca. 2; Petrus Tar. q. 2, a. 2 89 Bonaventura 3 || 1 *Cor* 13,13 90 August., *De Gen. ad litt.* 12, c. 31, n. 59 (PL 34, 479); cf. c. 28, n. 56 (PL 34, 478) 92 Bonaventura contra 2

32.05.02 Item sicut se habet timor ad damnatos, ita spes ad bonos. Sed timor in damnatis semper manet secundum Gregorium, *Moralium* 8, g, super illud: „Et sempiternus horror“, ergo etc.

95

32.05.03 Item ad spem pertinet certitudo etc.

Quaestio 6

Utrum scientia evacuetur

32.06 Utrum scientia evacuetur.

32.06.1 Quod sic: 1 *Cor.* 13: „Scientia destruetur“ etc.

32.06.2 Item Hugo in *Didascalicon*.

32.06.3 Item habitus scientiae est per collationem.

100

32.06.01 Contra: Secundum Philosophum, *De morte et vita*, corruptivae scientiae sunt oblivio et deceptio. Et 8. *Topicorum*: Amittitur scientia per transcasum rei. Omnis ergo corruptio scientiae vel est per oblivionem a parte scientis vel per deceptionem a parte medii vel per transcasum a parte facientis. Sed nullum horum est in patria, ergo etc.

105

32.06.02 Item Anselmus, *De similitudinibus* 8: Beatitudine „tunc iusti cuncta scient quae Deus fecit scienda ... nec quemquam omnino latebit qua patria, qua gente“ etc.

Ad quaestionem 4

32.4 Ad primam quaestionem dicunt quidam quod fides tollitur quantum ad illud quod est imperfectionis, sed manet quantum ad illud quod est perfectionis. Hoc est plane contra Augustinum, 14. *De trinitate* et 12. *Super Genesim*. Alii dicunt quod totaliter tollitur. Impossibile est enim in eodem statu quod aliquid sit visum et non visum. Unde totaliter transibit quia habet oppositionem cum actu gloriae nec remanebit quia si ablatio alicuius quod est de substantia rei inducit corruptionem illius, non autem corruptio alicuius accidentalis. Imperfectio autem illa quam tollit gloria a fide est de substantia fidei et pertinet ad speciem eius. Obscuritas enim et aenigma quam fides importat, ex obiecto accipitur, ex quo fides speciem habet. Et ideo oportet quod evacuetur sicut si ab asino tolleretur irrationalitas ita quod nihil ipsius manet cum sit forma simplex.

110

115

93–95 Bonaventura contra 4; Thomas 1 94–95 Gregorius Magn., *Moralia* 9, c. 66, n. 100 (PL 75, 914) || Iob 10,22 96 Bonaventura contra 6 97 Bonaventura a. 2, q. 3; Thomas q. 2, a. 4; Petrus Tar. q. 2, a. 4 98 Bonaventura 1; Thomas 1 || 1 Cor 13,8 99 Bonaventura 2 || Hugo a St. Victore, *Didascalicon* 1, c. 6 (PL 176, 745B–D) 100 Bonaventura 5 101–105 Bonaventura contra 2 101 Aristot., *De longitudine et brevitate vitae* c. 2 (465a 23) 102 Aristot., *Top.* 8, c. 2 (157b 14) 106–108 Bonaventura contra 1 || Immo Eadmer, *De S. Anselmi similitudinibus* c. 59 (PL 159, 635B) 111 Cf. *supra* 32.04.02

- 120 32.4.01 Ad primum dicendum quod fides non est fundamentum nisi tantum in via.
 32.4.02 Ad aliud dicendum secundum Augustinum, 14. *De trinitate* c. 3, quod fides videbitur ibi per effigiem derelictam vel vestigium. Sed quid est illa effigies? Non species derelicta quia secundum Augustinum, ibi non erit species fidei sed tantum vestigium. Dico quod actus credendi relinquit quamdam notionem secundum
 125 Augustinum, 10. *Confessionum*, et per illam videbitur fides. Dico ergo quod non videbitur per speciem suam, sed per effectum et per speciem sui effectus.
 32.4.03 Ad aliud dicendum quod non est simile quia visio fidei et patriae ponunt recte oppositionem circa eandem rem numero, scilicet quod idem sit manifeste visum, non manifeste visum. Non sic visio matutina et vespertina vel per causam et effectum quia una et eadem res potest habere ideam in verbo et naturam propriam, causam et effectum.
 130 32.4.04 Ad aliud quod informitas illa non est de pertinentibus ad speciem fidei sicut visio aenigmatica, et ideo non est simile.

Ad quaestionem 5

- 32.5 Ad aliam quaestionem dicunt aliqui quod in habitu spei est aliquid imperfectionis ut expectatio boni non habiti. Hoc tolletur. Aliquid perfectionis ut certitudo innitens summae largitati, hoc non tolletur, sed perficietur. Sed contra: Illud quod tollitur aut est accidentale spei virtuti et tunc non magis dicenda est evacuari quam liberum arbitrium propter ablationem vertibilitatis ad malum vel caritatis propter ablationem imperfectionis. Si autem est essenziale, tunc nihil
 140 quod pertineat ad genus eius manet, iuxta illud Philosophi, 4. *Topicorum*: „Non contingit amplius aliquid permanere, si quid(em) ex specie omnino permutatum sit, nec idem animal quandoque hominem esse, quandoque non.“ Propter hoc dicendum quod, sicut praedictum est, per actus oportet sumere iudicium de habitibus. Et ita facit Augustinus, *De trinitate* 14, c. 9, et 12. *Super Genesim* c. 60.
 145 Unde quia actus sperandi est expectatio et tendentia quaedam ad non habitum, illo adepto cessat sicut motus qui est actus imperfecti, cessat apud adeptionem termini, et sicut actus, et habitus. Habitus enim non est nisi quaedamabilitas firmata ad actum.
 32.5.01 Ad primum nota in Bonaventura.
 150 32.5.02 Ad secundum dicendum secundum Philosophum, 1. *Posteriorum*, quod per se et universale subiectum istius passionis quae est commutata proportio, est innominatum nec est in omnibus terminis, sed tantum in numeris, magnitudinibus

142 animal] simul FT (cf. *textum Aristotelis*)

125 August., Conf. 10, c. 14, n. 22 (PL 32, 788) 140–142 Aristot., Top. 4, c. 5 (125b 37–9)

144 August., De trin. 14, c. 9, n. 12 (PL 42, 1046); De Gen. ad litt. 12, c. 31, n. 59 (PL 34, 479) 149 Cf. Bonaventura ad 2 150 Aristot., Anal. Post. 1, c. 5 (74a 21s.)

et temporibus. Et si ipse faciat in aliis, 3. *Topicorum*, tamen ipse fundat se supra quantitatem. Si autem fiat argumentum a contrariis, tunc quaere solutionem supra, dist. 30 et 5, ultimo argumento.

155

^{32.5.03} Ad aliud dicendum quod ibi erit aliud genus certitudinis.

Ad quaestionem 6

^{32.6} Ad aliam quaestionem nota secundam opinionem in Bonaventura. Pro ista opinione quantum ad aliquid videtur facere illud quod dicit Sapientia 6. e, *Ethi-
corum* c. 15, loquens de sapientia et prudentia: „Primum quidem dicimus quoniam
secundum se ipsas necessarium eligibiles ipsas esse, virtutes quidem existentes
utriusque particulae etsi non faciunt nihil.“ Commentator ibidem: „Sensus est
sermonis: etsi nihil ex ipsis perfici contingeret alterum, tamen quia virtutes sunt
meliorum particularum animae, sunt ex necessitate eligibiles secundum se ipsos.“
Unde dicunt isti quod virtutes quantum ad habitus remanent et quod hoc ad de-
corem animae, sicut cicatrices in martyribus, non quia Augustinus, 6. *Musicae* et
14. *De trinitate* c. 9 et 12. *Super Genesim*, attribuit eis aliquos actus, nec habitus
potest cognosci nisi per actum quia, sicut dictum est, habitus non est nisiabilitas
quaedam terminata ad actum. Ideo dicitur aliter quod de scientia Dei est loqui
dupliciter. Vel de scientia Dei, scilicet qua Deus cognoscitur, vel de scientia qua-
rumcumque aliarum rerum. Primo modo intelligit Apostolus, 1 *Cor.* 13, quod
scientia destruetur, tamen per ipsam rem erit. Ex parte enim, id est imperfecte,
cognoscimus Deum. De hac potest concedi quod evacuabitur. Si vero loquamur
de evacuatione scientiae secundo modo, dicendum quod quoad aliquid evacuabi-
tur, quoad aliquid non. Quia in scientia est tria considerare, scilicet actum sive
usum, modum et habitum. Habitus et usus manebunt, sed modus destruetur, et
hoc est verum tam in scientia imaginis quae est certa cognitio incomplexorum
quam in scientia credulitatis quae est certa cognitio complexorum. De habitu
utriusque scientiae manifestum est quod non repugnat statui gloriae quia non est
aliud quam quaedam mentis qualitas habilitans eam ad cognoscendum complexa
vel incomplexa. Actualis consideratio veritatum complexarum sive incomplexarum
non repugnat gloriae. Ponimus quod beati non tantum cognoscunt res
in verbo, sed etiam in proprio genere. Et Commentator dicit, *Super* 3. *De ani-
ma* in magno commento, quod „illud quod 〈intelligit〉 de substantiis abstractis,
verbi gratia de intelligentia agente, non impedit eum intelligere res materiales.“
Sed modus utriusque tolletur. In scientia enim imaginis modus sciendi est cum

160

165

170

175

180

185

153 Aristot., *Top.* 3, c. 6 (119a 36–b 6) 155 Cf. *supra* 30.5.04 157 Bonaventura sol.
(Opera III, 686b) 158–161 Aristot., *Eth. Nic.* 6, c. 15 (1144a 1–3) 161–163 Eustratius,
In *Eth. Nic.* 6, c. 13 (ed. cit. 387, ll. 31–33) 165 August., *Musica* 6, c. 16, nn. 51–55
(PL 32, 1189–91) 166 August., cf. *supra* 32.5 170 1 *Cor* 13,8 182–184 Averroes,
In *De anima* 3, t. 5 (ed. cit. 151F–152A)

phantasmate. Nihil enim sensibilibus vel intelligibilibus, id est materialibus vel abstractorum, sine phantasmate intelligimus. Tunc autem intelligimus abstracta per se, id est per speciem intelligibilem eorum, non per phantasmata intelligibilibus sicut modo. Similiter intelligimus res sensibiles et materiales non tantum
 190 per phantasmata eorum, sed etiam sine phantasmate secundum quosdam. Et hoc coniciunt ipsi ex modo quem habent intelligendi sensibilia, quem habent modo animae separatae. Constat enim quod intelligant ea non per phantasmata quia in anima separata non est virtus imaginativa cum sit organica in qua sola nata sunt phantasmata exprimi. Sed quomodocumque sit de modo intelligendi sensibilia,
 195 de modo intelligendi abstracta est magis certum. Similiter si loquamur de scientia credulitatis. Sic adhuc mutabitur quoad modum quia nihil scivimus nisi per decursum rationis qui est cum successione et difficultate exceptis principiis per se notis. Tunc autem intelligimus sine difficultate et per consequens subito et sine successione quia ubicumque est intelligere cum successione, ibi est difficultas et
 200 lassitudo, sicut potest haberi ex Commento super 11. Unde ibi modus intelligendi ea quae numquam ante noveras, aut erit similis modo syllogizandi quo homo syllogizat sine difficultate sicut in puero qui pulchrius pomum eligit. Modus autem prius scita prius per rationem erit similis modo quo aliquis apprehendit veritates conclusionum quae propter certificationem factae sunt quasi propositiones per se
 205 notae. Unde comprehensio talium est sine indigentia argumentationis iterandae. De istis modis comprehensionum nota librum 2. *Perspectivae* c. 2, parum post principium.

32.6.1 Ad obiectum dicendum quod Apostolus loquitur de scientia quam habemus de Deo.

210 32.6.2 Ad aliud dicendum quod etsi indigentia fuerit causa inventionis scientiarum, non tamen causa conservandi.

32.6.3 Ad aliud dicendum quod dicit modum, et ille tolletur.

194 quomodocumque] quantumcumque FT

200 Averroes, In Met. 12, t. 51 (ed. cit. 336K) 206 Alhazen, Perspectiva 2, c. 1, n. 13 (ed. cit. 33)

DISTINCTIO 33

Quaestio 1

Utrum virtutes cardinales sint in parte rationali ut in subiecto

33.01 Utrum virtutes cardinales sint in parte rationali ut in subiecto.

33.01.1 Quod sic: Augustinus, 1. *Soliloquia*: „Virtus est ratio perveniens ad finem suum quem beata vita consequitur.“

33.01.2 Quod sic videtur per Philosophum, libro 2. *Ethicorum* c. 5: „Virtus est habitus electivus in medietate consistens quae ad nos determinata ratione et ut sapiens determinabit.“ Sed electio est rationis, ergo etc. 5

33.01.3 Item Philosophus, 3. *Topicorum*: Quod est in melioribus, prioribus, honorabilioribus, est melius et magis eligibile. Si ergo virtus non est in ratione et ars est in intellectu practico, ergo ars melior est virtute, quod est contra Philosophum, c. 5. libri 2. *Ethicorum*: „Virtus“, inquit, „certior et melior est omni arte.“ Et 19. *De civitate* c. 3: „Omnium bonorum animi vel corporis nihil sibi <virtus> praeponit omnino“, ergo etc. 10

33.01.4 Item secundum Anselmum iustitia est rectitudo voluntatis.

33.01.01 Contra: Philosophus, 3. *Ethicorum* c. 13: „Videntur irrationalium partium hae esse virtutes“: fortitudo scilicet et temperantia. Commentator: „Hoc dicit, non ut solum his irrationalis partis animae existentibus virtutibus (omnes enim virtutes morales tales) sed velut solis opinatis his qui ante ipsum.“ Ergo omnes morales sunt in irrationali. 15

33.01.02 Item Philosophus, *De laudabilibus*: „Rationalis virtus est prudentia, irascibilis mansuetudo et fortitudo, concupiscibilis temperantia et continentia.“ Ergo non sunt in eadem vi. 20

33.01.03 Item ex frequenti bene agere generatur virtus in potentia agente. Sed constat quod contingit bene agere per potentias huiusmodi vel concupiscibilis et irascibilis possunt bene agere, ergo etc.

11 omnium] anima FT (cf. *textum cit.*)

1 Bonaventura q. 3; Thomas q. 2, a. 4; Petrus Tar. q. 2, a. 3 2–3 Bonaventura 1 || August., *Soliloquia* 1, c. 6, n. 13 (PL 32, 876) 4–6 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 6 (1107a 1s.) 7 Aristot., *Top.* 3, c. 1 (116b 17s.) 9–10 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 5 (1106b 14) 11–12 August., *De civ. Dei* 19, c. 3, n. 1 (PL 41, 626) 13 Anselmus Cant., *De veritate* c. 12 (ed. cit. I, 193, l. 12s.) 14–15 Aristot., *Eth. Nic.* 3, c. 12 [13] (1117b 24s.) 15–17 Anon., In *Eth. Nic.* 3, c. 12 (1117b 23–1118a 23) (CLCAG VI, 1, 294, ll. 98–100) 19–21 Cf. Bonaventura contra 1 19–20 Aristot., *De virtutibus et vitiis* c. 1 (1249a 31–b 28)

Quaestio 2

Utrum debeant esse plures vel pauciores

- 25 33.02 Utrum debeant esse plures vel pauciores.
 33.02.1 Sed istae sunt in viribus animae. Sed illae sunt tantum tres, ergo tantum tres virtutes. Si attendatur numerus penes principalem: Sed inter illas vires sola rationalis est principalis, ergo tantum est prudentia.
 33.02.2 Item quod plures: Quia virtutes opponuntur vitiis. Sed septem sunt vitia
 30 capitalia, ergo etc.
 33.02.3 Item videtur quod aliae potius debent dici cardinales quam istae. Irascibilis denominatur ab ira, quare ira est principalior passio eius, quia denominatio fit a principaliori, ut dicit Philosophus et Commentator, 2. *De anima*. Ergo mansuetudo est principalior virtus, de qua 4. *Ethicorum* 13: Mansuetudo causa est circa
 35 iram, fortitudo circa timorem.
 33.02.4 Item illud quod est magnum in quolibet genere, est principalius. Ergo si magnanimitas operatur magna in omnibus virtutibus, videtur quod ipsa sit cardinalis. Ipsa autem operatur magna in qualibet virtute, ut dicit Philosophus, 4. *Ethicorum* c. 9.
 40 33.02.5 Item humilitas secundum Iudaeos est mater et magistra omnium virtutum, *Moralium* 22, super illud *Iob* 31: „Ecce aperui os meum.“
 33.02.6 Item poenitentia omnes „defectus revocat ad perfectum“ secundum Augustinum, *Hyponosticon* resp. 3, sed aliae virtutes defectus singulares, ergo etc.
 33.02.7 Item laudabilius est dare de suo quam reddere alienum, „ergo liberalitas
 45 magis debet esse cardinalis quam iustitia.“

Quaestio 3

Utrum sint natura vel assuefactione

- 33.03 Utrum sint natura vel assuefactione.
 33.03.1 Quod a natura: Quia natura dedit aliis animalibus naturalem inclinationem ad bene faciendum opera sua, ergo multo magis homini. Sed bene facit opera sua per virtutes, ergo etc.

46 sint] sive FT

25 Bonaventura q. 4; Thomas q. 2, a. 1, qca. 3; Petrus Tar. q. 2, a. 1 26–28 Bonaventura contra 1; Thomas 3; Thomas 1 29–30 Thomas 4 (c. 1) 31–35 Thomas qca. 4, 1 33 Aristot., Eth. Nic. 10, c. 7 (1178a 3) *ad verbum*; De anima 2, c. 9 (421a 32–b1); Averroes, In De anima 2, t. 95 (ed. cit. 99F) 34 Aristot., Eth. Nic. 4, c. 12 [11] (1125b 26); 3, c. 11 [12] (1117a 28) 36–39 Thomas qca. 4, 2 38–39 Aristot., Eth. Nic. 4, c. 9 (1123b 30) 40–41 Thomas qca. 4, 3 41 Gregorius Magn., Moralia 23, c. 13, n. 24 (PL 76, 265B) || Iob 33,2 42–43 Thomas qca. 4, 4 || Ps.-August., Hyponosticon 3, c. 9, n. 17 (PL 45, 1631) 44–45 Thomas qca. 4, 5 46 Bonaventura q. 5; Thomas q. 1, a. 2; Petrus Tar. q. 1, a. 2 47–49 Thomas a. 2, 3; Petrus Tar. contra 3

- 33.03.2 Item quod non ab assuefactione: Quia habitus est impartibilis sicut sub- 50
iectum suum, ergo non potest generari successive, ergo etc.
- 33.03.3 Item quod nihil generetur in operante. Operans enim nihil recipit in se in
operando, sed magis a se excutit sine reflexione, ergo etc., et nihil agit ultra suam
speciem, ergo etc.
- 33.03.4 Item causa nobilior est causato. Sed virtutes nobiliores sunt quam opera 55
ipsa, ergo etc.
- 33.03.5 Item omnis operatio naturae fit per similitudinem, ergo si aliquid generatur
in anima operantis, ibi debet generari operatio, ergo etc.
- 33.03.6 Item una operatio non potest generare habitum. Sed quod non est, non
potest operari. Ergo si operatio non potuit generare habitum dum erat, multo 60
minus dum non est.
- 33.03.7 Item si potentia faciendi iusta ex frequentia operum reciperet novam qua-
litate faciendi iusta, pari ratione potentia videndi.
- 33.03.8 Item aut generatur in prima operatione aut non. Si sic, non ergo ex fre-
quentia operum. Si non, pari ratione nec ex secunda. Si dicas quod in ultima 65
per se, in aliis non nisi praeparative, tunc adhuc sequitur quod non generatur ex
operibus.
- 33.03.01 Contra: Philosophus, 3. *Ethicorum* c. 9: Qui ignorant quoniam ex operibus
circa singularia habitus fiunt, paene insensibiles sunt. Idem enim 2. *Ethicorum* 70
c. 2 et Bonaventura.
- 33.03.02 Item Avicenna, 6. *Naturalium*, parte 4, c. 4: Per omne quod frequentatur,
virtus roboratur. Ex omni autem virtute quae roboratur fit aptitudo. Et paulo
supra: Distinxerunt sapientes inter potentiam et aptitudinem quia potentia est
supra contraria aequaliter, aptitudo vero non.

Ad quaestionem 1

- 33.1 Ad primam quaestionem dicunt quidam quod „rationale“ dicitur duobus 75
modis, aut per essentiam aut per participationem. Per essentiam ut pars intellec-
tiva, per participationem ut concupiscibilis et irascibilis quae persuaderi possunt
a ratione secundum Philosophum, 1. *Ethicorum* in fine, et 3, c. 12. Primo modo
sola prudentia, secundo modo aliae virtutes.

57 aliquid] operatur *add. et excl. T, add. et exp. F* 65 si¹] sed FT 75 primam] istam FT

50–51 Thomas qca. 2, 4 52–54 Thomas qca. 2, 2 et 3 55–56 Bonaventura contra 3 59–61 Thomas qca. 2, 4 68–70 Bonaventura 2 68 Aristot., *Eth. Nic.* 3, c. 8 [7] (1114a 9s.) 69–70 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 2 (1104a 27–b 3) 71 Avicenna, *De anima* p. 1, c. 4 (ed. cit. 74, l. 45s.) et *ibid.* (ed. cit. 72, l. 19) 75–79 Bonaventura sol. 78 Aristot., *Eth. Nic.* 1, c. 18 [13] (1102b 29–31); *ibid.* 3, c. 14 (1119a 19s.); c. 15 (1119b 15.18)

80 Aliis non placet ista opinio quia, cum sint principium merendi, in illa potentia habent poni quae potest mereri. Nota: Augustinus, 9. *De civitate* c. 5 et *De trinitate* 14, c. 9, et Beda, *Super Exodum* c. 26, quod hae virtutes sunt in spiritibus separatis. Nota hanc opinionem in Bonaventura. Sed dicere quod sanctus dixerit falsum, est nimis durum. Dicere quod Philosophus, videtur stultum. Propter
85 hoc possunt ad concordiam reduci. Ipsi enim diversimode loquuntur de virtutibus. Philosophus enim vocat virtutem omnes habitus perficientes et habilitantes potentiam ad inveniendum et tenendum medium in actionibus et passionibus. Augustinus autem vocat virtutem huiusmodi habitus secundum quod sunt meritorii secundum iudicium Dei. Et quia caritas potest invenire medium in actionibus et
90 passionibus meritorie secundum iudicium et reputationem Dei, ideo dixit Augustinus quod omnis virtus sit amor summus Dei. Unde caritas potest facere omnes actus virtutum, quod facile probari potest.

33.1.1 Ad obiectum dicendum quod ratio sumitur non pro potentia rationali, sed pro usu vel actu eius. Unde ibidem parum supra: „Aspectus animae ratio est“
95 et „aspectus rectus et perfectus quem visio sequitur, 〈virtus〉 vocatur.“ Isto modo accipit Magister, libro 2, dist. 7, c.: „Ex praemissis iam innotescere“, ubi exponit illud Augustini: „Bonus usus liberi arbitrii virtus est“: id est actus virtutis. Praeterea virtus non accipitur ibi pro habitu, sed pro usu. Unde sensus est: Rectus usus rationis est usus virtutis. Et si illud intelligatur de usu virtutum catholicarum, de quibus tantum ibi loquitur, habet veritatem de usu rationis elicita.
100 Si communiter de usu omnis virtutis, tunc oportet illud intelligi de usu rationis elicito vel imperato communiter. Vel dicendum quod Augustinus fuit istius opinionis quod omnes virtutes sunt una virtus quae est caritas. Unde dicit, *De moribus ecclesiae*, bene ante medium: „Nihil omnino esse virtutem affirmaverim nisi solum amorem Dei, illudque quod quadripartita virtus ex ipsius amoris vario
105 quodam affectu, quantum intelligo, dicitur.“ Sed haec positio non tenetur.

33.1.2 Ad secundum de electione dicendum quod electio non tantum est in parte rationali, sed etiam in irrationali, inquantum tamen potentia irrationalis est perfecta virtute morali, sicut dicit Commentator, 6. *Ethicorum* c. 3, super illud: „Est autem quod in mente affirmatio vel negatio“: Vel inquantum est a ratione vel post rationem. Proposito enim aliquo appetibili, surgit quidam irrationalis sive non
110 ratiocinatus. Postea ratio tenet illum appetitum et syllogizat, utrum tale quid fuit appetendum, et sic sequitur electio. Sed quando potentia appetitiva perfecta per

80–92 Bonaventura sol. (Opera III, 717a) 81 August., *De civ. Dei* 9, c. 5 (PL 41, 261) 81–82 August., *De trin.* 14, c. 9 (PL 42, 1046) 82 Beda Ven., *Super Exodum* c. 26 (PL 91, 323D); *De tabernaculis et vasis eius* 2, c. 8 (PL 91, 446A–B) 94–95 August., *supra* 33.01.1 96 Petrus Lomb., *Sent.* 2, d. 27, c. 6, n. 2 (ed. cit. 484, l. 21) 97 August., *Retract.* 1, c. 9, n. 3 (PL 32, 598) 100 Petrus Lomb., loc. cit. n. 3 (ed. cit. 484, l. 28) 103–106 August., *De moribus eccl.* 1, c. 15, n. 25 (PL 32, 1322) 109–110 Eustratius, *In Eth. Nic.* 6, c. 3 (1139a 21) (ed. cit. 278, ll. 32–7)

habitus virtutum moralium subito absque deliberatione rationis proposito quocumque appetibili recte appetit anima appetibilia, et ille rectus appetitus vocatur electio, sicut ipse dicit 6. *Ethicorum* c. 16: „Electionem rectam facit virtus.“ 115

33.1.3 Ad aliud dicendum quod Philosophus ibi non dat considerationem de subiecto, sed de causa, quod posset ostendi per exempla sua ibi: „Ut sanitas robore et decore, nam haec in humidis et siccis.“ Et in 6. eiusdem libri habet pro inconvenienti quod sanitas sit in calidis et frigidis etc. sicut in subiecto. Tamen 120 quia in eadem parte tertia dat considerationem de subiecto, dicens: „Quod meliori et honorabiliori inest, magis est eligendum, ut Deo quam homini, animae quam corpori“, ideo aliter dicendum secundum Augustinum, 6. *Musicae*, bene post principium: „Non quia anima melior est corpore melius putandum est omne quod in ea fit, quam omne quod fit in corpore“ et exemplificat de forma arboris 125 in corpore arboris ubi est vera, et in anima somniantis, ubi est falsa, et subdit, quod „hoc, inquantum verum, non inquantum in corpore, melius est, illud autem inquantum falsum, non inquantum in anima, inferius et deterius est.“ Ita potest dici de virtutibus partis irrationalis et scientia vel arte quae sunt in parte rationali, quia virtutes, inquantum sunt magis necessariae ad bene vivendum quam 130 ars et scientia, sunt meliores, inquantum tamen sunt in ignobiliori subiecto, sunt ignobiliores.

33.1.4 Ad illud Anselmi dicendum quod ipse definit iustitiam, id est virtutem, quae primo et per se est iustitia et virtus, sicut potest ostendi *De veritate* c. 12, ibi, cum dicit, quod nihil aliud est iustitia per se nisi rectitudo voluntatis. 135

33.1.01 Ad rationes in contrarium dicitur ad primam quod sunt irrationalium partium quantum ad habitus substratos, sed quantum ad rationem merendi, secundum quam solam habent rationem virtutis, in libero arbitrio. Sed quaeritur: Quae est illa ratio merendi? Vel est idem habitus temperantiae et fortitudinis, et tunc unus et idem habitus erit in duobus subiectis, vel aliquis alius habitus ut caritatis vel gratiae, et de hoc non est quaestio, sed de ipsis habitibus cardinalium. Vel erit potentia et auctoritas imperandi inferioribus potentiis, et de hoc etiam non est quaestio an sint in libero arbitrio sicut in movente, sed an sint in subiecto. Si dicas quod idem habitus potest esse in parte irrationali et nihilominus in libero arbitrio, quia liberum arbitrium non est potentia distincta ab irascibili et concupiscibili secundum rem: Hoc non videtur posse dici de irascibili et concupiscibili partis irrationalis, quia ab illis distinctum est secundum Magistrum, supra libro 2, dist. 24, c. paenultimo. 145

134 veritate] unitate FT 136 irrationalium] materialium FT

116 Aristot., *Eth. Nic.* 6, c. 16 (1144a 20) 117–119 Aristot., *Top.* 3, c. 1 (116b 18s.)
 119–120 Aristot., *Top.* 6, c. 6 (145b 8–11) 121–123 Aristot., *Top.* 3, c. 1 (116b 12–14)
 123–128 August., *Musica* 6, c. 4, n. 7 (PL 32, 1167) 134–135 Anselmus Cant., *De veritate*
 c. 12 (ed. cit. I, 194, l. 30s.) 147–148 Petrus Lomb., *Sent.* 2, d. 24, c. 12, n. 6 (ed. cit. 460, l. 13s.)

33.1.02 Ad secundum dicitur quod ipse loquitur de irascibili et concupiscibili partis
 150 rationalis, non de irrationali. Tamen sciendum quod ipse numquam sic videtur
 loqui ut ponat huiusmodi in parte rationali.

33.1.03 Ad tertium dicendum quod ex frequentatione operum relinquitur potentiis
 quaedam habilitas ad opera similia. Sed illa quae relinquitur in potentia ex-
 sequente non est virtus sicut nec habilitas manus, sed illa quae relinquitur in
 155 potentia imperante illa, est virtus.

Ad quaestionem 2

33.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod numerus sumitur multis modis. Pri-
 mus modus penes subiecta: Prudentia in rationali, fortitudo in irascibili, tempe-
 rantia in concupiscibili, iustitia in tota anima. Istum ponit Philosophus in prin-
 cipio tractatus de virtutibus qui sic incipit: „Laudabilia“. Quod iustitia virtus sit
 160 in tota anima dicit Augustinus, 2. *De Genesi contra Manichaeos*, et ponitur in
Glossa. Aliter est secundum Commentatorem. Haec opinio nihil est. Alii dicunt
 quod prudentia est in rationali ut deliberans et iustitia ut exsequens. Hoc nihil
 est.

Secunda opinio penes actus qui requiruntur ad virtutem secundum Philosophum,
 165 2. *Ethicorum* c. 4. Contra istum modum: Quia haec tria sunt necessaria ad om-
 nem virtutem singularem. Praeterea scire ut ibi accipitur parum vel nihil pertinet
 ad virtutem, prudentia vero et actus eius maxime.

Tertius modus penes opposita vitia. Contra hoc est quia fuissent in statu inno-
 centiae.

170 Quartus modus penes obiecta, et iste quartus modus habet contra primum quia
 non solum prudentia facit electionem rectam, immo omnes virtutes cardinales.
 Contra secundum modum est quia falsum est quod prudentia tantum negotietur
 circa utile, immo negotiatur circa honestum, aliter non esset virtus. Contra ter-
 tium modum est quia eiusdem virtutis est ordinare in eligendis et respuendis.
 175 Quartus modus non differt a primo et est satis bonus.

Aliter potest dici secundum Philosophum, 2. *Ethicorum* c. 6, a: Virtutis est me-
 dium invenire et eligere in passionibus et operationibus. Ad inveniendum est
 prudentia rationis, ad eligendum in operationibus est iustitia, in passionibus con-
 cupiscibilis temperantia, in passionibus irascibilis fortitudo. Sed nonne virtutes
 180 eligunt medium in operationibus? Ideo potest dici quod istae virtutes sunt ad

166 pertinet] *coni.*, partem FT

149–151 Cf. Bonaventura ad 1 156–171 *Ad quattuor opiniones vide* Bonaventura sol. (Ope-
 ra III, 720) 158–159 Aristot., *De virtutibus et vitiis* c. 1 (1249a 31–b 28) 160 August.,
De Genesi contra Manichaeos 2, c. 10, n. 14 (PL 34, 204) 161 *Glossa ord.* in Gn 2,10
 (ed. cit. I, 21b) || Cf. Anon., *In Eth. Nic.* 5, c. 5 (1130b 30) (ed. cit. 215, ll. 13–25)
 164–165 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 4 (1105a 32–5) 176 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 6 (1107a 5)

eligendum medium: temperantia in passionibus concupiscibilis et operationibus consequentibus, fortitudo in passionibus irascibilis et operationibus consequentibus, iustitia in operationibus communicationum et distributionum et passionibus tendentibus ad eas cuiuscumque vis. Unde obiecta iustitiae. Nota quod oportet moderari hominem in actionibus et passionibus sive circa actiones et passiones interiores et exteriores. Sed moderatio in eis potest esse dupliciter: Uno modo per comparisonem ad agentem, et sic eadem est ratio moderandi in quo est convivendum, et sic habet specialem rationem moderationis, et ideo ad hoc requiritur specialis virtus et haec est iustitia. Primum est operationes, secundaria passiones. E converso est de aliis. Dicuntur autem cardinales quia principales et propter prius de his, id est de fortitudine et temperantia determinat prius sapiens secundum Commentatorem, 3. *Ethicorum* c. 12 super: „Post haec de temperantia“: „Dicit utique de his primum quoniam principales et magnum habent ad vitam auxilium“. Cardinales dicuntur ad similitudinem cardinis in ostio in quo motus ostii firmatur. De ratione enim ostii est ut per ipsum interiora domus ad-eantur, et ideo illae virtutes per quas non est motus in aliquid ulterius, non habent rationem ostii, sicut virtutes theologicae quae idem habent pro obiecto et fine. Similiter in virtutibus intellectualibus quarum est perficere in vita contemplativa, quae non ordinantur ad alteram vitam, sed activa ordinatur ad ipsam. Unde cum virtutes morales perficiant in vita activa et habent actus suos non circa finem ultimum, ex utraque parte manet in eis ratio ostii. Sicut dicuntur ergo cardinales quia cardo sustentat et regit motum ostii ut si ostium deberet moveri esset necessarius cardo, ita istae virtutes sunt summe necessariae in vita activa. *Sap.* 7: Virtutibus nihil est utilius in vita hominis. Necessitas vel principalitas earum duobus modis intelligitur, secundum generalitatem et magnitudinem obiectorum circa quae dirigunt et faciunt tenere medium.

Aliqui dicunt quod temperantia universaliter dirigit in appetitis, fortitudo in perferendis, iustitia in agendis, prudentia in cavendis sive inveniendis modos directionis sive tenendi medium. Et quia circa huiusmodi tota vita humana versatur, ideo dicuntur summe necessariae. Unde Augustinus, 83 *Quaestionum* q. 6: Prudentia est cognitio rerum appetendarum et fugiendarum, temperantia refrenatio cupiditatis ab his quae delectant, fortitudo firmitas animi ab his quae molesta sunt, iustitia qua per omnes diffunditur amor Dei et proximi.

Vel attenditur necessitas secundum magnitudinem obiectorum ut dicamus quod temperantia facit tenere medium circa delectationes et tristitias quae sunt in gustu et tactu, fortitudo circa timores et audacias in periculis mortis, iustitia in actio-

202 regit] *male leg.* T || ut] nec FT? 208 modos] *mg. propria m.* T

192–194 Anon., In Eth. Nic. 3, c. 12 (1117b 23–1118b 23) (CLCAG VI, 1, 294, l. 104s.)

203 Sap 8,7 210 August., Enarr. in Ps 83, n. 11 (PL 36, 1065s.); 83 Quaest. q. 31 (PL 40, 20s.)

- nibus in quibus potest esse damnum vel lucrum, prudentia vero adinvenit modos directionis ad finem intentum, et quia circa dicta difficillimum est tenere medium circa dicta propter magnitudinem ipsarum. Delectationes enim maximae sunt in gustu et tactu, et timor maximus in periculo mortis. Similiter difficillimum est uti virtute ad alterum, sicut dicitur *Ethicorum* 2, c. 3, et licet maxime circa damnum et lucrum, ideo sunt summe necessariae. Et quod illis duobus modis sumantur virtutes frequenter, invenitur a sanctis et philosophis. Unde dicit Commentator, super 6. *Ethicorum* c. 6, super illud: „Hinc etiam temperantia appellatur hoc nomine“, quod temperantia et aliae virtutes dicuntur communiter, et specificè dicuntur, id est principales, sicut dicit Commentator super 3. *Ethicorum* c. 11: In vita activa et negotio civili, sed non simpliciter, quia revera rhetoricae et intellectuales et aliae quaedam virtutes sunt aequae principales.
- 33.2.1 Ad obiectum dicendum quod istae virtutes non tantum sumuntur penes vires, sed etiam penes totam animam sicut dicit Augustinus, 2. *De Genesi contra Manichaeos*.
- 33.2.2 Ad aliud quod non dicuntur cardinales quia aliae ordinantur sicut vitia ad capitalia, sed quia dirigunt vitam humanam.
- 33.2.3 Ad aliud quod Philosophus loquitur de necessitate harum quantum ad vitam politicam, non in comparatione ad Deum. Ad aliud quod philosophi non curaverunt de theologicis. Praeterea intellectuales bene sunt principales, sed non in vita activa. Ad aliud quod non est ita necesse ut homo dirigatur circa iram sicut circa timorem qui debet esse circa totam communitatem, ut quod homo sustineat mortem.
- 33.2.4 Ad aliud quod licet magnanimitas sit actus nobilior, non tamen ita necessarius.
- 33.2.5 Ad aliud quod verum est de humilitate qua homo subicitur Deo, non quo semper ad proximum. Unde secundum Philosophum, 4. *Ethicorum* c. 10, vitii est privare se honore quo homo dignus est, et hoc nos vocamus humilitatem, quod Philosophus vocat pusillanimitatem.
- 33.2.6 Ad aliud dicendum quod poenitentia est bona quoad Deum, non quoad proximum, quia si reus confiteretur iudici peccata sua, suspenderetur.
- 33.2.7 Ad aliud quod licet sint bonae, non tamen ita necessariae.

235–236 curaverunt] *coni., male leg.* FT 236 theologicis] *theologicos* FT

221 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 3 (1105a 2s.); cf. 5, c. 7 (1132a 9–19) 224–225 Eustratius, In *Eth. Nic.* 6, c. 6 [5] (1140b 11) (ed. cit. 310s.) 226–227 Anon., In *Eth. Nic.* 3, c. 12 (CLCAG VI, 1, 294, l. 104s.) 230–231 August., *De Genesi contra Manichaeos* 2, c. 10, n. 14 (PL 34, 204) 243 Aristot., *Eth. Nic.* 4, c. 10 [9] (1125a 19–22)

Ad quaestionem 3

33.3 Ad aliam quaestionem dicunt quidam quod virtus non est aliud quam expeditio potentiarum naturalium per privationem impimenti. Unde secundum
 250 eos habitus et potentia idem sunt, differentes tantum quod habitus addit supra potentiam expeditionem, quae non est nova qualitas, sed amotio impimenti. Exemplum est de virtute gressibili compedita et non compedita. Exemplum de ferro polito et non polito. Ista vero impedita privatio acquiritur per operum frequentiam. Haec opinio videtur concordare Damasceno, libro 3, c. 14, ubi dicit:
 255 „Naturales enim sunt virtutes et naturaliter et aequaliter omnibus insunt. Exercitatio autem et huiusmodi labores non ad possidendum animi virtutem exterius introductibilem entem excogitati sunt, sed ad superinductam et praeternaturalem maliciam (expellendam).“ Sed hoc est contra Philosophum qui dicit quod ex sequentia operum generatur in anima quidam habitus faciendi consimilia opera,
 260 sicut videmus in aliis artibus. Tamen ipse bene concedit 6. *Ethicorum* c. 17, quod sicut a natura videtur singulos morum existere, nam aliquantulum et iusti et temperati et fortes et alia habemus confestim a nativitate. Et enim et pueris et bestiis naturaliter existunt habitus.
 265 Dicendum ergo quod virtutes aliquando sunt a natura quia aliqui sunt naturaliter casti, aliqui naturaliter iusti et pii, aliquando vero ab assuefactione sicut ex frequenti et longa continentia fiunt aliqui continentes, aliquando per infusionem sicut in iustificatione impii, ut patet in Paulo converso quia statim habuit omnes habitus virtutum.

33.3.1 Ad obiectum dicendum quod sicut homo nascitur sine armis naturaliter,
 270 14. *De animalibus*, quia potest facere omne genus armorum per propriam industriam, et hoc est nobilitatis, eodem modo est de scientia et virtutibus.

33.3.2 Ad secundum dicendum quod est quaedam partibilitas secundum quantitatem secundum Philosophum, 10. *Metaphysicae*, quaedam formae sicut videmus
 275 per oppositum de aliquo valde albo, si remittatur illa albedo secundum formam quia omne excellens dividitur in illud quod excellitur et augmentum, sicut dicitur 4. *Physicorum*, non dividitur autem secundum quantitatem quia adhuc remanet tota superficies. Virtus autem partibilis est secundum formam, non secundum quantitatem. Et quod ita sit patet per Philosophum, 2. *Ethicorum* c. 2 et 3, ubi dicit quod virtutes generantur et augmentantur et corrumpuntur ex operibus. Et
 280

256 omnibus] s. l. propria m. T 262 et¹] in F, et add. (ditt.) T 266 vero] natura F, male leg. T

249–264 Thomas sol. 255–259 Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 14 (ed. cit. c. 58, n. 24, 226, l. 210s. et 227, ll. 216–219) 261 Aristot., Eth. Nic. 6, c. 17 (1144b 3–6; b 9)
 271 Aristot., De part. anim. 4, c. 10 (687b 1–4) 274 Aristot., Met. 5, c. 25 (1023b 12–25); Met. 10, c. 3 (1054b 28–30) 277 Aristot., Phys. 4, c. 8 (215b 16s.) 279 Aristot., Eth. Nic. 2, c. 2 et 3 (1103b 26–1105a 16)

si obicias quod „secundum formam“, hoc est „secundum magis et minus“ non sunt virtutes divisibiles quia Philosophus, 7. *Physicorum*, dicit secundum expositionem Commentatoris, quod in virtutibus non est alteratio. Alteratio enim non est nisi in re divisibili secundum magis et minus, virtus autem indivisibilis est et simplex, ergo videtur secundum mentem Philosophi quod non sint divisibiles et secundum magis et minus, hoc est secundum formam.

Propter hoc dicunt aliqui quod per unam operationem generatur dispositio praecedens ad habitum virtutis, et haec dispositio transit sicut operatio, et sequens similiter, et sic usque ad ultimam quae vocatur necessitas, et tunc generatur habitus, cuius nulla dispositio praecedentium est pars quia omnes transiverunt. Sed quia Philosophus dicit in *Praedicamentis* quod habitus et dispositio non differunt nisi sicut difficile et facile mobile, et Damascenus, in *Logica* sua, c. 25, quod dispositio „difficile transmutabilis habitus dicitur“, dispositio „facile transmutabilis dispositio solum“, potest responderi aliter quod dispositiones praecedentes fiunt aliquid habitus, ulterius quod habitus virtutis non omnino indivisibilis, quia dicit Philosophus, secundo *Ethicorum* c. 2, quod virtutes generantur, augmentantur et corrumpuntur. Si augmentantur, non consistit earum esse impositus indivisibili. Propter hoc dicitur quod virtutes sunt divisibiles secundum magis et minus, et tamen secundum ipsas non est alteratio, et ratio est quia quaedam sunt formae de quibus generatur pars post partem, ita quod ipse motus est generatio partis post partem illius formae ad quam tendit motus, et in talibus est vere alteratio. Aliae sunt formae de quibus non generatur pars post partem ita quod motus sit acquisitio partis post partem, sed tantum sequuntur alterationem sicut similitudo, constat quod non est alteratio. Sic ergo secundum formas quae sunt divisibiles in suo fieri et in motu, est alteratio. Sic non sunt virtutes divisibiles nec relationes. Secundum formas quae sunt divisibiles in factum esse et post motum tantum, non est alteratio, et hoc modo sunt virtutes divisibiles, nec tamen propter hoc sequitur quod in virtutibus vel dispositionibus sit modus quia quaelibet praedictorum dispositionum praecedentium inducentium habitus sequitur alterationem sicut et ipsa virtus. Exemplum de maiori vel minori acquisitione similitudinis per alterationem a minori albedine ad maiorem successive. Iste modus videtur consonus Philosopho et Commentatori super illud 7: „Neque in virtutibus neque in vitiis“ et infra, proximo, „Et diminutio“. Ibi enim dicit Commentator quod factio virtutum et vitiorum „non est alteratio in se cum sint indivisibiles“, sed sequuntur alterationem.

297 impositus indivisibili] *lectio incerta* 311 minori] *vel add. et exp. T*

282 Aristot., Phys. 7, c. 3 (246b 27s.) 283 Averroes, In Phys. 7, t. 18 (ed. cit. 320I)
 291 Aristot., Cat. c. 8 (8b 28s.) 292–294 Johannes Dam., Dialectica c. 35 (ed. cit. 35, l. 43s.) 296 Aristot., Eth. Nic. 2, c. 2 (1104a 27s.) 312–314 Averroes, In Phys. 7, t. 18
 et 19 (ed. cit. 320I; 321D) 312–313 Aristot., Phys. 7, c. 3 (246b 27s.)

Aliter potest dici quod virtutes sunt partibiles, non in partes quarum quaelibet sit virtus, id est partes consimiles, sed dispositiones, sicut est exemplum de circulo qui non dividitur in circulos, sed in partes quae non sunt circuli. Istud est exemplum Philosophi, 7. *Physicorum*.

33.3.3 Ad aliud dicendum quod falsum est quod operans aliquid recipit quocumque modo fiat. Unde indubitanter verum est quod agendo et frequentando aliquam operationem habilitatur et roboratur anima ad consimiles operationes, sicut habetur in auctoritate Avicennae praetacta, et hoc forte est quia, sicut dicit Damascenus in libro *De duabus voluntatibus Christi*, quod omnis natura creata passibiliter movetur et operatur, et hoc est verissimum de actionibus animae quae omnes passiones sunt, sicut in libro 6 *Principiorum*, capitulo de passione. Omnis autem passio relinquit aliquam dispositionem in patiente. Tamen est quod tandem generatur habitus quia haec dispositio magis facta firmatur in habitu. Praeterea omnes actiones corporis seu coniunctae simul sunt cum passione. Movens enim corporale numquam movet nisi moveatur localiter, sicut dicit Commentator, super illud 7. *Physicorum*: „Et quia motum movetur ab aliquo“, passio autem in patiente relinquit aliquam dispositionem.

33.3.4 Ad aliud dicendum quod illud habet veritatem in causa quae est agens principale, sed non est verum in causa quae est agens secundarium instrumentale, sicut patet de fabro qui mediante martello et fabricatione facit gladium, et tamen neutrum est ita nobile sicut gladius quia fiunt agentia secundaria, faber vero est agens principale, est nobilior omnibus his agentibus. Sic in proposito quod opera frequentata vel frequentata generant habitus sive faciunt ipsum.

33.3.5 Ad aliud dicendum quod generatio similis ex simili est necessario in substantiis, sed non in accidentibus, sicut dicit Philosophus, 7. *Metaphysicae*, et Commentator in multis locis. Propter hoc non est simile in accidentibus omnibus.

33.3.6 <Ad aliud dicendum quod actio transit, sed dispositio facta per ipsum manet. Unde sive ipsa dispositio fiat habitus sive non, cum ipsa sequuntur operationem sicut „guttae cavant lapidem, inquantum ultima agit virtute omnium“ quae tamen nihil cavant sed praeparant materiam ad cavationem, ita ultima operatio in virtute praecedentium causat habitum.>

33.3.7 Ad illud de potentia visiva potest dici quod potentia visiva est creata in maiori propinquitate et aptitudine ad suum actum quam potentia faciendi iusta,

343–347 ad ... habitum] totum paragraphum trp. p. 33.3.8 FT 344 ipsa²] sequitur spatium T 346 materiam] naturam FT (cf. textum Thomae) || operatio] dispositio FT (cf. textum Thomae)

319 Aristot., Phys. 7, c. 3 (246b 30) 324 Johannes Dam., De duabus voluntatibus n. 18 (PG 95, 146B) 326 Liber sex principiorum (PL 188, 1262A) 330–331 Averroes, In Phys. 7, t. 3 (ed. cit. 308I) 331 Aristot., Phys. 7, c. 1 (242a 17) 340 Aristot., Met. 7, c. 9 (1034a 21–25) 341 Averroes, In Met. 7, t. 32 (ed. cit. 182D) 343–347 Thomas ad 4

350 ita quod statim praesente obiecto exit in opus videndi. Non sic alia potentia. Vel potest dici quod ex frequentia videndi innascitur homini facultas quaedam sive habitus quem non habuit ante. Unde dicit Augustinus, *De moribus Manichaeorum*, longe post principium: „Sol“, inquit, „ille cui genuflectatis, quo vere nihil inter visibilia pulchrius <invenitur, aquilarum> oculos vigorat, nostros in-

355 spectus sauciat et tenebrat, sed fit per consuetudinem ut nos quoque in eo sine incommodo aciem figamus.“

33.3.8 Ad aliud quod aut generatur in prima operatione etc., dicendum: Iam patet aliquid respondere. Prima enim operatio generat dispositionem et frequentia firmat immobiliter sicut sequens coniunctio calidi ad frigidum auget magis ac

360 magis calorem in minuendo semper aliquid de contrario donec aggregetur purus calor. Tamen sciendum quod quandoque ex una operatione generatur habitus vel propter vehementiam impressionis vel propter dispositionem recipientis, quandoque per frequentiam operationum. Sed non tunc generatur pars post partem, sed dispositio post dispositionem, donec veniatur ad ultimam per quam fit necessitas, quarum dispositionum nulla sit pars habitus generati, sed tantum dispositio

365 transitionis. Unde non generatur pars post partem nisi tantum potentialiter, simul autem totus secundum actum. Ita dicit episcopus Parisiensis in tractatu suo *De virtutibus* cito post principium. Mihi tamen non videtur verum.

354 invenitur aquilarum] *om. (spatium) FT* 360 minuendo] *vivendo (?) FT*

352–356 August., *De moribus eccl.* 2, c. 8, n. 13 (PL 32, 1351) 367–368 Guilielmus Alvernus, *De virtutibus* c. 1 (ed. cit. 104bG)

DISTINCTIO 34

Quaestio 1

Utrum dona sint virtutes

- 34.01 Utrum dona sint virtutes.
- 34.01.1 Quod non: Gregorius, *Moralium* primo super illud: „Et ibant“ etc.
- 34.01.2 Item quaecumque habent alias et alias differentias dividendes etc.
- 34.01.3 Item habitus timoris nullo modo potest esse in genere virtutis etc.
- 34.01.01 Contra: Gregorius, *Moralium* primo, super illud *Iob* primo: „Et ibant filii eius“, dicit in tertia expositione plane quod septem dona sunt virtutes et significantur per septem filios, et quod per tres filias significantur fides, spes, caritas. 5
- 34.01.02 Item hoc ipsum videtur auctoritate Ambrosii et Magistri sequentis eum.
- 34.01.03 Item Hieronymus super 11. *Isaiae*: „Idem“, inquit, „spiritus sapientiae et intellectus, consilii et fortitudinis, scientiae et pietatis ac timoris Domini nuncupatur, non quod diversus sit iuxta differentias nominum, sed unus atque idem cunctarum virtutum fons sit atque principium.“ 10
- 34.01.04 Item definitio virtutis quae est: „bona qualitas mentis“ etc., convenit donis etc.

Quaestio 2

De numero et sufficientia

- 34.02 Quaeritur de numero et sufficientia. 15

Ad quaestionem 1

- 34.1 Ad primam quaestionem nota opiniones in Bonaventura. Contra primum modum est instantia de fide et prudentia quae sunt in intellectu, et fortitudo et timor sunt in voluntate.

10 et²] 22 FT

1 Bonaventura p. 1, a. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 1; Petrus Tar. q. 1, a. 1 2 Bonaventura 1 || Gregorius Magn., *Moralia* 1, c. 32, n. 44 (PL 75, 547A) || Iob 1,4 3 Bonaventura 2 4 Bonaventura 4 5–7 Bonaventura contra 1 5–6 Gregorius Magn., *Moralia* 1, c. 27, n. 38 (PL 75, 544B) 8 Ambrosius, *De spiritu sancto* 1, c. 16, n. 158 (PL 16, 740B–C) || Petrus Lomb., *Sent.* 3, d. 34, c. 2 (ed. cit. 190s.) 9–12 Hieronymus, *Comm. in Is.* 4, c. 11, v. 1–2 (PL 24, 145C) 9 Is 11,2–3 13–14 Bonaventura contra 2 13 August., *De libero arb.* 2, c. 19, n. 50 (PL 32, 1268); cf. Petrus Lomb., *Sent.* 2, d. 27, c. 1 (ed. cit. 480, ll. 8–10) 15 Bonaventura a. 2, q. 1; Thomas q. 1, a. 2; Petrus Tar. q. 1, a. 2 16–18 Bonaventura sol. (*Opera* III, 736–738)

- Contra secundum modum est quia non sufficit quia virtus facit utrumque sicut patet per exemplum Augustini, 14. *De trinitate* c. 16, de telo et vulnere. Item habitus non cognoscitur per privationem, sed e converso. Item Hugo, 2. *De sacramentis*, parte 13, c. 3, dicit contrarium quod „per dona spiritus sancti vitia sanantur. Sanitas vero vitiorum est ipsa integritas virtutum.“ In libro *Sententiarum* dicit aliquo modo aliter.
- Contra tertium modum est quia secundum hoc dona non fuissent in statu innocentiae nec in patria. Praeterea in passione Christi magis proponitur nobis ad imitandum caritas Christi et humilitas et patientia quam sapientia vel intellectus. Contra quartum modum Bonaventurae est quia secundum hoc dona collocant hominem alteriori statu quam virtutes, quod non est verum ad minus de timore servili qui, etsi sit donum spiritus sancti, tamen non est supra virtutes, sed infra. Etiam apud philosophos oderunt peccare mali. Item *Glossa Mat.* 6, super principium orationis dominicae: „In precibus est ut impetremus dona, in donis ut operemur mandata, de operatione beatitudines sequuntur.“ Ideo Hugo dicit libro *Sententiarum* 3, c. 3 et 5: „Inter dona et virtutes haec est differentia quod dona sunt primi motus in corde, quasi quaedam semina virtutum iactata super terram cordis nostri.“ Unde secundum ipsum dona sunt semina virtutum et quidam motus primi ad benefaciendum. Virtutes sunt quasi segetes et quasi habitus boni confirmati. Sed licet iste modus sit probabilis, tamen difficile est sustinere eum cum sapientia secundum aliquos videatur complementum caritatis et non datur in primo motu. Unde fortassis posset dici quod non sunt idem virtutes et dona, sed quod omnis virtus sit donum et non e converso, propter donum timoris quod est donum spirituale et tamen fortassis secundum quod donum non est virtus, sed magis passio vel passibilis qualitas quae sunt in tertia specie qualitatis. Si obicias quod in anima non sunt nisi potentiae, habitus et passio, dicendum quod indiget recto intellectu ut sub habitu intelligemus omnia quae sunt in prima specie qualitatis. Per passiones vero non tantum motus sensibiles appetitivae particulae in imagine boni et mali, sed etiam passiones animae et passibiles qualitates quae sunt in tertia specie qualitatis. Talia enim ponit manifeste Philosophus in *Praedicamentis*.
- Aliorum opinio sicut Magistri et cuiusdam alterius magni qui hoc relinquit in scriptis suis quod dona et virtutes non differunt. Dicunt enim virtutes esse dona

27 quam] quod FT 35 semina] seminaria FT (cf. *textum cit.*)

20 August., *De trin.* 14, c. 17, n. 23 (PL 42, 1054) 21–23 Hugo a St. Victore, *De sacr.* 2, p. 13, c. 2 (PL 176, 527A) 23–24 Cf. Ps.-Hugo a St. Victore, *Summa sent. tr.* 3, c. 17 (PL 176, 114D) 26–27 Cf. Thomas sol. 31–33 *Glossa ord. in Mt* 6,9 (ed. cit. IV, 25a) 31 Mt 6,9 33–36 Ps.-Hugo a St. Victore, *Summa sent. tr.* 3, c. 17 (PL 176, 114D) 48–49 Aristot., *Cat.* c. 8 (8b 25–9a 13; 9a 27–10a 10, spec. 9b 20–30) 50 Petrus Lomb., *Sent.* 3, d. 34, c. 2 (ed. cit. 190, l. 9s; 191, ll. 5–7) || Guilielmus Alvernus, *De virtutibus* c. 11 (ed. cit. 143aF, spec. 143bH–144aF)

et dona esse virtutes. Primum satis patet quia dantur a Deo virtutes. Secundum ostendunt ipsi in dono timoris de quo minime videtur. Contraria enim secundum Philosophum in *Praedicamentis*, vel sunt in eodem genere vel in contrariis generibus, vel ipsa sunt genera aliorum. Spes et timor sunt contrarii et non sunt genera aliorum sicut bonum et malum, nec in contrariis generibus quia neutrum eorum est vitium. Ergo sunt in eodem genere. Sed spes est in genere virtutis, ergo et timor. Et si obiciatur eis quod tunc non possent in eodem subiecto esse, concedunt quod hoc est verum prout referuntur ad eandem rem. Sic enim vere sunt contraria. Unde secundum ista nulla est quaestio de differentia donorum et virtutum.

Ad quaestionem 2

^{34.2} Sed tunc tantum remanet de quaestione quare tantum haec septem dona dicuntur. Sed haec est propter verbum *Isaiae*, et ex hoc est ulterior quaestio quare in laudem Christi non commemorat nisi septem. Et ad hoc dicunt duobus modis. Primo quia illa non videbantur esse in Iesu Christo domino nostro secundum opinionem Iudaeorum et aliorum loquentium de ipso secundum hominem, id est: totum enim quod agebat desipientia videbatur. Sed stultitia mundi sapientia est Dei. Item videbatur sine intellectu. Unde dicebant ipsum devincere daemonia habentem. De dono consilii nihil intellexerunt cum ipse toto mundo consuluit, propter quod dictus est „magnus consiliarius“. Potest tamen dici „consilium“ secretissima voluntas Dei de redemptione nostra, modo quo omne quod secretum tenemus consilium vocamus. De fortitudine nihil opinati sunt saecula, infirmitatem carnis considerantes, de scientia nihil cum viderent ipsum extollere quae illi contemnebant ut paupertatem et huiusmodi. Item de pietate, sive pietas dicatur „cultus Dei“, quia ipsum iudicabant peccatorem et blasphemum, sive „compassio“ quia non iudicabant ipsum mori ex compassione, sed magis ex suo celere. Spiritu timoris dicitur repletus quia omnia operabatur in maxima Dei reverentia, pro qua exauditus est in passione, *Hebr.* 6. Praeterea alia ratio commemorationis ipsorum propter septem mala quae sunt in vita humana quae sunt puerilitas, brutalitas, discriminosisitas (sive) periculositas, certaminum et bellorum spirituum concussio, fallacia, (profanitas), stulta securitas. Require de his in tractatu Parisiensi c. 51 et 56.

^{34.1.01} Sustinendo istam opinionem dicendum quod Gregorius loquitur communiter. Vel dicendum quod a proprietate dicta differunt a virtutibus, proprie autem non.

81 fallacia] *exl. T; omissiones corriguntur ex textu citato*

54 Aristot., *Cat.* c. 11 (14a 19–20) 63 Is 11,2 68–69 Mt 9,34; Mc 3,22; Lc 11,15.18–20 78 Hbr 5,7 81–82 Guilielmus Alvernus, *De virtutibus* c. 11 (ed. cit. 152aF.G; 153bD; 154bH; 157aD; 158aE.F)

- 34.1.02 Per hoc patet ad secundum obiectum. Nota secundam opinionem Magistri quod dona, virtutes, beatitudines et fructus idem sunt secundum rem et subiectum, secundum rationem differunt hoc modo quia dona dicuntur inquantum a Deo accipiuntur, virtutes inquantum habentem perficiunt et opus eius bonum reddunt.
- 90 Fructus: *Gal.* 5, inquantum sunt cibus et refectio animae. Vel secundum Ambrosium in *Glossa*, „quia sunt appetenda propter se“ sicut arbor appetitur propter fructum. Virtutes dicuntur beatitudines effective et dispositive ad beatitudinem. Item virtutes formaliter sunt beatitudines sicut peccata sunt miseriae et languores. Sed videtur quod beatitudines nullo modo sint virtutes per illam *Glossam*,
- 95 *Mat.* 6, „in precibus ut impetremus dona“ etc., quia si beatitudines consequuntur virtutes, ergo non sunt virtutes. Ad hoc dicendum quod beatitudo proprie est illud quod promittitur, scilicet regnum caelorum et huiusmodi. Unde Hugo, in tractatu suo de septem donis, bene dicit quod beatitudines sunt paupertas, mansuetudo, id est benignitas, compunctio, id est dolor, esuries iustitiae sive desiderium boni,
- 100 misericordia, munditia, pax, quinto loco enumerando beatitudines dicit quod prima est regnum caelorum, secunda possessio viventium, tertia consolatio, quarta iustitiae satiety, quinta misericordia, sexta visio Dei, septima filiatio Dei. Unde beatitudo uno modo idem est quod virtus, alio modo idem est quod praemium virtutis, et isto secundo modo loquitur *Glossa*, non primo modo.

Quaestio 3

Utrum timor sit donum spiritus sancti

- 105 34.03 Utrum timor sit donum spiritus sancti.
- 34.03.1 Quod sic: *Rom.* 8: „Non accepistis“ etc.
- 34.03.2 Item plus est timere Deum etc.
- 34.03.01 Contra: Omne donum spiritus sancti potest stare etc.
- 34.03.02 Item sicut contingit Deum timere etc.
- 110 34.03.03 Item, Augustinus, 14. *De civitate* c. 7, timor est amor fugiens quod adversatur. Sed talis non ponitur donum Dei.

98 bene] unde FT

86 Petrus Lomb., Sent. 3, d. 34, c. 2 (ed. cit. 191, ll. 5–7) 90 Gal 5,22 90–91 Petrus Lomb., In Ep. ad Gal c. 5, v. 22–26 (PL 192, 160A); cf. Ps.-Ambrosius, Comm. in Ep. ad Gal. c. 5, v. 22 (PL 17, 368C). *Textus Petri non videtur esse ex Ambrosio* 94–95 Glossa ord. in Mt 6,8 (ed. cit. IV, 25a) 97–98 Hugo a St. Victore, De quinque septenis c. 1 (PL 175, 405C–D), *quasi verbatim* 104 Glossa ord. in Mt 6,8, cf. *supra* 105 Bonaventura p. 2, a. 1, q. 1; Thomas q. 2, a. 2; Petrus Tar. q. 2, a. 2 106 Bonaventura 1 || Rm 8,15 107 Bonaventura 5 108 Bonaventura contra 1 109 Bonaventura contra 4 110 August., De civ. Dei 14, c. 7, n. 2 (PL 41, 410)

Quaestio 4

Utrum usus eius sit bonus

- 34.04 Utrum usus eius sit bonus.
- 34.04.1 Quod sic: „Cuius usus bonus est“ etc.
- 34.04.2 Item habitus cuius usus praeparat ad gratiam et facit fugere peccatum est bonus. Talis est timor, *Proverb.* 15. 115
- 34.04.01 Contra: Super illud *Psalmi*: „Confige“.
- 34.04.02 Item nullus actus repugnans caritati etc.
- 34.04.03 Item secundum Augustinum, 14. *De civitate* c. 7 et 9: Omnis timor ortum habet ex amore etc.

Quaestio 5

Utrum expellatur timor servilis adveniente caritate

- 34.05 Utrum expellatur timor servilis adveniente caritate. 120
- 34.05.1 Quod sic: Augustinus, 14. *De civitate* c. 9, dicit quod illud *Johannis*: „Perfecta caritas foras mittit timorem“ intelligitur de illo timore de quo dicitur *Rom.* 8: „Non enim accepistis“ etc.
- 34.05.2 Item nullus habens gratiam etc.
- 34.05.01 Contra: Sicut se habet fides informis ad formatam etc. 125
- 34.05.02 Item timore servili timetur tantum poena etc.

Ad quaestionem 3

- 34.3 Ad primam quaestionem dicitur quod, sicut disciplina qua puer quamvis invitatus desistit a malis et assuescit in bonis, est unum trium maximorum bonorum quae parentes exhibent filiis, sicut dicitur 4. *Ethicorum* c. 12, ita donum timoris servilis quo quis cohibetur invitatus a peccatis, magnum donum est spiritus sancti. 130
- 34.3.01 Ad primum nota in Bonaventura.

129 exhibent] exibent FT 130 invitatus] mutus FT (cf. *textum cit.*)

112 Bonaventura p. 2, a. 1, q. 2; Thomas q. 2, a. 2, qca. 2; Petrus Tar. q. 2, a. 2, qca. 2
 113 Bonaventura 2 || Boethius, De diff. top. 2 (PL 64, 1190B); cf. Aristot., Top. 2, c. 9
 (114b 18s.) 114–115 Bonaventura 3 115 Prv 15,16 116 Bonaventura contra 1 ||
 Petrus Lomb., Comm. in Ps 118, v. 120 (PL 191, 1103A) || Ps 118,120 117 Bona-
 ventura contra 3 118–119 Bonaventura contra 4 118 August., De civ. Dei 14, c. 7,
 n. 2 (PL 41, 410); c. 9, n. 5 (PL 41, 416) 120 Bonaventura p. 2, a. 1, q. 3; Thomas
 q. 2, a. 2, qca. 3; Petrus Tar. q. 2, a. 3 121 August., De civ. Dei 14, c. 9, n. 5 (PL 41, 416)
 121–122 1 Io 4,18 123 Rm 8,15 124 Bonaventura 3; Thomas contra 3 125 Bonaven-
 tura contra 1 126 Bonaventura contra 3 129 Aristot., Eth. Nic. 8, c. 11 [13] (1161a 16–8)
 131 Bonaventura ad 1 (Opera III, 755)

- 34.3.02 Ad secundum dicendum quod timere Deum propter mala aeterna est donum spiritus sancti sicut et amare propter bona aeterna. Sed sicut amare Deum propter bona temporalia non est bonus amor, ita nec timere propter poenas aeternas est donum spiritus sancti. Vel dicendum quod obiectum amoris est bonum, obiectum timoris prout nunc loquimur, est malum, et quia Deus est bonus secundum se et in se, ideo propter se diligendus est. Malum vero nullum in ipso est, sed tantum in ipso est malum poenae, et ideo propter poenam quam infligit non est malum timere Deum.
- 34.3.03 Ad tertium dicendum quod definitio illa non est formalis, sed causalis. Unde formaliter loquendo timor non est amor, sed causatur ab amore aliquo addito, scilicet fide futurarum poenarum. Unde partim est ex amore naturali, partim ex fide informi.

Ad quaestionem 4

- 34.4 Ad aliam quaestionem dicitur quod usus timoris est fugere poenam, et habet annexum defectum ut velle peccare. Modo possumus loqui de voluntate peccandi dupliciter et de dolore poenae dupliciter. Aut actualiter ut concomitantur illum timorem, et sic usus est malus. Aut habitualiter quod verius est, quia affectiones contrariae non possunt esse in anima simul actu, sic est bonus quia disponit ad bonum.
- 34.4.01–02 Ad duo obiecta nota in Bonaventura.
- 34.4.03 Ad tertium dicendum quod non habet ortum ab amore gratuito vel libidinoso, sed ab amore naturali quia causatur ab amore rei punibilis quae est subiectum suum. Unde quia amore naturali diligit quisque consistentiam subiecti, ideo timet poenas.

Ad quaestionem 5

- 34.5 Ad tertiam quaestionem nota opiniones in Bonaventura. Primus modus videtur probabilior, scilicet quod timor servilis manet adveniente caritate quantum ad substantiam, sed non quantum ad servilitatem. Constat enim quod homo habens caritatem timet poenas aeternas quod erat proprium obiectum eius quantum ad substantiam habitus. Quod enim haec plus quam alia timeat, non est de substantia habitus, sed ratione servilitatis, et per hoc patet solutio utriusque partis. Ad quintum argumentum in Bonaventura nota forte secundum Avicennam, libro *De anima* vel *Sexto naturalium*, quod dispositionum animae quae communiter

147 aut] sic FT 149 disponit] disponunt (?) FT 151–152 libidinoso] libitato (?) FT
(cf. *textum Thomae*) 155 modus] motus T, *male leg.* F

150 Bonaventura ad 1 et ad 3 151–154 Thomas ad 2 155–160 Bonaventura sol. (Opera III, 759s.) 161 Bonaventura contra 1 161–162 Avicenna, *De anima* p. 5, c. 1 (ed. cit. 74s., spec. 75, l. 89)

dicuntur passiones quaedam sunt dispositiones passibiles, quaedam activae. Passibilis est timor, activa amor. Unde quia passionibus non meremur, ideo etc.

Quaestio 6

Utrum timor servilis sit idem in substantia cum timore casto

- 34.06 Utrum timor servilis sit idem in substantia cum timore casto. 165
- 34.06.1 Et quod sic: Aeternam separationem timet initialis, servilis poenam aeternam. Sed separatio a Deo includitur in poena aeterna, ergo actus includit actum, ergo et habitus habitum, quia sicut se habet habitus ad habitum, sic obiectum ad obiectum vel actus ad actum.
- 34.06.2 Item quando unum est ratio alterius, pertinet ad eundem habitum vel potentiam, sicut de luce et colore, et amore Dei et proximi. Sed separatio a Deo est ratio omnis poenae aeternae, ergo etc. 170
- 34.06.01 Contra: Obiectum timoris servilis est poena, timoris casti culpa. Sed ista non dicuntur mala univoce, ergo etc.

Quaestio 7

Utrum timor initialis et castus sint idem

- 34.07 Utrum timor initialis et castus sint idem. 175
- 34.07.1 Quod differentes secundum substantiam videtur quia initialis includitur in servilem. Sed castus et servilis differunt, ergo etc.
- 34.07.2 Item aut distinguuntur quantum ad essentialem differentiam etc.
- 34.07.01 Contra: Magis perfectum et minus perfectum etc.
- 34.07.02 Item quae habent ortum ab eodem secundum speciem etc. 180

Quaestio 8

Utrum crescente caritate timor decrescat

- 34.08 Utrum crescente caritate timor decrescat.
- 34.08.1 Quod sic: *Johannes* 4: „Perfecta caritas“. Augustinus etc. in littera etc.

168 sic] sicut FT

165 Thomas q. 2, a. 3 166–169 Thomas 2 170–172 Thomas 3 173–174 Thomas contra 2 175 Bonaventura p. 2, a. 2, q. 1; Thomas q. 2, a. 3, qca. 2 176–177 Thomas 1 178 Bonaventura 2 179 Bonaventura contra 2 180 Bonaventura contra 4 181 Bonaventura p. 2, a. 2, q. 2; Thomas q. 2, a. 3, qca. 3 182 Bonaventura 1 || 1 Io 4,18 || August., In Ep. Joh. ad Parthos tr. 9, n. 4 (PL 35, 2047); Petrus Lomb., Sent. 3, c. 34, c. 5 (ed. cit. 194, l. 18s.)

- 34.08.2 Item quanto quis magis amat etc.
 34.08.3 Item quanto crescit amor, tanto crescit gustus et delectatio etc.
 185 34.08.01 Contra: Augmentata causa etc.
 34.08.02 Item quanto quisque maiorem caritatem habet, tanto est humilior etc.

Ad quaestionem 6

- 34.6 Ad primam quaestionem dicendum quod differunt essentialiter, et ratio sumitur sive ex obiectis quae sunt poena aeterna et divina offensa, sive ex diversitate causarum quae sunt naturalis amor suae consistentiae et gratuitus amor divinae complacentiae.
 190 34.6.1 Ad obiectum dicendum quod separatio a Deo includitur secundum actum in poena aeterna, tamen secundum considerationem potest esse sine causa. Unde licet sint inseparabiles secundum actum et secundum esse, tamen sunt separabiles in consideratione, et per consequens in affectione, et ideo potest timeri separatio
 195 a Deo inquantum separatio et secundum se, licet non timeatur poena aeterna. Unde amicus timet separationem non inquantum poena, sed elongatio a Deo, vel si timet, non tamen facit bonum ex tali timore.
 34.6.2 Ad aliud quod aliquid potest esse ratio alterius aut sicut formale complens et dans ei rationem obiecti formaliter, sicut color et lux et sicut dilectio Dei et
 200 proximi, et sic habet veritatem. Vel potest esse ratio alterius sicut causae, et sic non habet veritatem, sicut patet de calore et odore. Calor enim est ratio odoris in re odorifera, et tamen odor sentitur olfactu, calor contactu. Similiter separatio a Deo est ratio poenae aeternae sicut causa, non sicut forma.

Ad quaestionem 7

- 34.7 Ad aliam quaestionem dicendum secundum Magistrum in littera quod timor moralis est quasi medius inter servilem et castum et quasi compositus ex
 205 utroque. Timet enim poenam et offensam, et intuitu utriusque facit bona. Unde simpliciter loquendo non est idem in substantia cum isto vel illo timore, sed secundum quid, sicut mixtum non est idem simpliciter in substantia cum miscibilibus in quae resolvitur, sed secundum quid ut ignis qui est potentia in mixto,
 210 est idem in substantia cum igne puro in quem resolvitur apud corruptionem.
 34.7.1–2 Ad obiecta nota in Bonaventura.

208 mixtum] multum FT 209 potentia] prius (?) T

183 Bonaventura 2 184 Bonaventura 4 185 Bonaventura contra 1 186 Bonaventura contra 3 187–190 Thomas sol. 191–197 Thomas ad 2 198–203 Thomas ad 3
 204 Petrus Lomb., Sent. 3, d. 34, c. 6, n. 3 (ed. cit. 196, ll. 15–8)

Ad quaestionem 8

^{34.8} Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura. Secundam opinionem videtur confirmare Augustinus, *De vita beata*, disputatione prima: „Quod amat quisque si potest amittere, numquid potest non timere? Non potest.“

^{34.8.1} Hanc opinionem sustinendo potest dici ad primum quod dictum Augustini intelligitur non de omni gratuito, sed de initiali secundum Magistrum, et hoc inquantum facit poenam. 215

^{34.8.2} Ad secundum quod „inquantum crescit caritas, in tantum crescit spes“ verum est intuitu maioris meriti a parte sui et a parte Dei, et illo intuitu decrescit timor. Sed intuitu propriae fragilitatis et separationis ab amato potest in eo timor crescere et istud nullum est inconveniens, sicut quanto diligit Deum et proximum, tanto intuitu redemptionis humanae magis gaudet de passione Christi, sed intuitu cruciatus magis dolet. Similiter mater quanto magis diligit filium qui debet in regione longinqua promoveri, intuitu separationis plus dolet, intuitu promotionis plus gaudet. 220 225

^{34.8.3} Ad tertium dicendum quod crementum caritatis et timoris filialis simul sunt secundum habitum, sed tali caritati non admixta delectatio nec timori poena quia non coexistunt nisi operationi. Crementum caritatis et timoris filialis secundum usum non sunt simul, et de illa verum est quod quantum crescit caritas, tantum crescit delectatio, et sic sequitur conclusio. Vel dicendum quod intuitu crescit delectatio et minuitur poena, sed alio intuitu potest crescere timor, intuitu separationis ab amato. Si obicias quod timor separationis habet poenam, dicendum quod non omnis timor habens poenam est impossibilis perfectae caritati in via, sicut Augustinus, 14. *De civitate* c. 9 de Paulo: „Timeo“, inquit, „ne sicut serpens seduxit Evam astutia sua ita sensus vestri corrumpantur“ *Cor.* 2, et dicit Augustinus, et in epistola ad Anastasium 10, quod illud *Johannis*: „Perfecta caritas“ etc., intelligitur de illo timore *Rom.* 8: „Non accepistis iterum spiritum in timore“. Unde servilis timor quia est poenalis, non magis potest probari contrarius caritati quam alia poena vel dolor. Tamen forte nec poena nec timor est contrarius caritati perfectae, sed timere poenam ita quod timore poenae fiat bonum, hoc est vere contrarium caritati perfectae. 230 235 240

^{34.8.01–02} Ad obiecta alterius partis nota in Bonaventura.

239 dolor] color FT

212–214 Bonaventura sol. 213–214 August., *De beata vita* c. 2, n. 11 (PL 32, 965)
 234–235 2 Cor 11,3 || August., *De civ. Dei* 14, c. 9, n. 5 (PL 41, 416) 236 August.,
 loc. cit. || August., *Ep.* 145 ad Anastasium n. 4 (PL 33, 594) 236–237 1 Io 4,18
 237–238 Rm 8,15

DISTINCTIO 35

Quaestio 1

Utrum donum sapientiae pertineat ad affectum vel aspectum

- 35.01 Utrum donum sapientiae pertineat ad affectum vel aspectum.
- 35.01.1 Quod ad aspectum Augustinus, 14. *De trinitate* c. 1: Sapientia est rerum etc.
- 35.01.2 Item: 1. *De sermonibus domini in monte*: „Septima sapientia, contemplatio veritatis pacificans hominem.“ Sed contemplatio pertinet ad aspectum. 5
- 35.01.3 Item Gregorius, *Moralium* 1, super illud: „Loquebatur ille et ecce alius“ etc.: Donum sapientiae datum est etc.
- 35.01.01 Contra: *Ecclesiasticus* 6.
- 35.01.02 Item *Moralium* 1, super illud: „Ibant filii“ etc.
- 35.01.03 Item Bernardus, *De amore Dei* etc. 10

Quaestio 2

Utrum actus doni scientiae consistat in actione

- 35.02 <Utrum actus doni scientiae consistat in actione.
- 35.02.1 Quod non: Bonaventura contra 1.
- 35.02.2 Bonaventura contra 2.
- 35.02.3 Bonaventura contra 3.

Quaestio 3

Utrum donum intellectus consistat
in contemplatione creatoris et creaturae

- 35.03 Utrum donum intellectus consistat in contemplatione creatoris et creaturae. 15
- 35.03.1 Quod non. Bonaventura contra 1.
- 35.03.2 Bonaventura contra 2.)

11–17 Utrum . . . contra 2] *Coniectura ex Bonaventura. Cf. responsiones infra 35.2–35.3.2*

1 Bonaventura q. 1; Thomas q. 2, a. 1, qca. 3; Petrus Tar. q. 2, a. 1, qca. 3 2 August., *De trin.* 14, c. 1, n. 3 (PL 42, 1037) 4–5 August., *De sermone domini in monte* 1, c. 3, n. 10 (PL 34, 1234) 6–7 Bonaventura 3 || Gregorius Magn., *Moralia* 2, c. 49, n. 77 (PL 75, 592D) || Iob 1,18 8 Bonaventura contra 1 || Sir 6,23 9 Bonaventura contra 2 || Gregorius Magn., *Moralia* 1, c. 32, n. 44 (PL 75, 547A) || Iob 1,4 10 Bonaventura contra 4 || *Immo* Guillelmus de S. Theodorico, *De natura et dignitate amoris* c. 2, n. 5 (PL 184, 383B) 11 Bonaventura q. 2 15 Bonaventura q. 3

- 35.03.3 Item si dicas quod donum intellectus est de aeternis, sed sine delectatione, sapientia cum delectatione, contra secundum Philosophum, 10. *Ethicorum* c. 8, d:
 20 Dicit quod operatio intellectus habet operationem propriam et perfectam, ergo ut videtur idem quod sapientia vel totum ad sapientiam.

Ad quaestionem 1

- 35.1 Ad primam quaestionem dicendum quod sapientia dicitur multis modis. Uno modo universalis cognitio rerum, et sic Seneca in quadam epistola: „Sapientia est cognitio rerum divinarum et humanarum.“ Et in principio veteris *Meta-*
 25 *physicae*: „Sapiens est qui novit omnia secundum quod decet.“
 Alio modo secundum Philosophum, 6. *Ethicorum* c. 8: Cognitio causarum altissimarum, et 2. *Metaphysicae*: Sapientem dicimus scientem difficilia et non levia homini, adhuc certiore, et magis causas (docentem).
 Alio modo secundum Augustinum, 14. *De trinitate* c. 1: Cognitio Dei secundum
 30 cultum.
 Alio modo cognitio Dei cum delectatione quae provenit ex amore quia unicuique est delectabile secundum quod est amicus ad aliquem secundum Philosophum, 4. *Ethicorum* c. 11, et isto modo est donum et inchoatur haec sapientia in intellectu et terminatur in affectu. Unde Hugo, *Super Ecclesiastem*: „Quid“, inquit,
 35 „est sapientia? Noscere et amare bonum.“
 Aliqui tamen dicunt quod cognitio, sive sit cum amore sive sine amore, semper pertinet ad intellectum, sicut motus, sive sentiatur sive non, semper pertinet ad eandem potentiam, scilicet motivam. De hoc Damascenus, libro 2, c. 1.
 35.1.1 Ad obiectum dicendum quod Augustinus non intendit simpliciter definire sapientiam, sed dare differentiam eius ad scientiam in obiecto in auctoritate
 40 Apostoli.
 35.1.2 Ad aliud quod tota terminatur in affectu.
 35.1.3 Ad aliud dicendum quod data est sapientia in remedium contra stultitiam propter cognitionem annexam, non essentialiter. Vel forte stultitia ibi non accipitur pro ignorantia, immo potius pro privatione amoris, sicut definit Hugo, *Super*
 45 *Ecclesiastem*, dicens: Quid est stultitia? Scire quod rectum est, non sequi.

28 docentem] *corr. sec. Aristot. ex translatione anonyma (982a 10), Aristot. latinus 25.2, 9*
 35 est] *om. F* || noscere] nosce FT (*cf. textum cit.*)

19 Aristot., Eth. Nic. 10, c. 8 [7] (1177a 17s.) 23–24 Vel potius Cicero, Tusc. disp. 5, c. 3, n. 7 (ed. cit. 407, l. 4s.); De officiis 2, c. 2, n. 5 (ed. cit 80, l. 4s.) 24–25 Aristot., Met. 1, c. 2 (982a 10) 26 Aristot., Eth. Nic. 6, c. 8 (1141a 18s.) 27 Aristot., Met. 1, c. 2 (982a 10). *Trl. anon.* Aristot. latinus 25.2, 9 29 August., De trin. 14, c. 1, n. 1 (PL 42, 1035) 32–33 Aristot., Eth. Nic. 1, c. 11 (1099a 8) 34–35 Hugo a St. Victore, Super Ecclesiastem hom. 10 (PL 175, 179B) 38 Cf. Johannes Dam., De fide orth. 3, c. 18 (ed. cit. c. 62, n. 2, 251, l. 22s.) 41 1 Cor 12,8 45–46 Hugo a St. Victore, Super Ecclesiastem hom. 10 (PL 175, 179B)

35.1.01 Sustinendo aliam partem dicendum quod non intelligitur quantum ad similitudinem nominis cum sapore quia sapientia in lingua hebraea non dicitur a sapore sicut in latina. Sed voluit significare excellentiam significati.

35.1.02 Ad aliud quod satietas spiritualis est in apprehensione veritatis. *Psalmus*: „Satiabor cum apparuerit“ etc. 50

35.1.03 Ad aliud quod non intelligitur per identitatem in substantia, sed propter hoc quod caritas facit comprehensionem et cognitionem de Deo suavem et delectabilem.

Ad quaestionem 2

35.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod scientia donum non est cognitio 55
universalis de rerum naturis vel de moribus hominum, sed cognitio qua homo scit bene vivere, sine qua non est homo veri nominis nisi aequivoce. Sicut videmus quod singula membra corporis habent proprios actus sine quibus non sunt membra nisi aequivoce, ita nisi homo habeat actum proprium hominis, non erit homo nisi aequivoce. Actus autem eius est bene vivere. Exemplum est de cantore et pictore. 60
Et quia bene vivere consistit in actione, concedendum quod est activa.

35.2.1 Ad primum dicendum quod quia fides mortua est sine operibus, ideo, sicut fides ordinatur ad opera, ita et scientia quae generat et nutrit et defendit fidem, est propter opera.

35.2.2 Ad secundum quod cognitio humanitatis Christi tantum propter se est spe- 65
culativa, cognitio vero eius ad imitandum eum est cognitio practica, nec dicitur omnis cognitio practica quia ordinetur ad operandum illud cuius est cognitio, sed etiam dicitur cognitio practica cuiuscumque rei quae tamen quaeritur propter aliam operationem, sicut Ethicus tractat de anima et partibus animae, 1. *Ethico- rum* 8. Sic medicus considerat de elementis et temporibus quorum nullum est ab opere suo, sed ad operationem suam. 70

35.2.3 Ad tertium dicendum quod prudentia virtus continetur in scientia secundum quod hic accipitur. Prudentia enim est recta ratio agendorum et vitandorum, scientia vero est recta ratio agendorum et vitandorum et credendorum, et forte donum scientiae non est per rationem, sed vel per sensum vel per testimonium 75
auctoritatis sicut distinguit Augustinus „scire“ in libro *Retractionum*. Praeterea scientia prout hic accipitur, dirigit hominem in tota vita practica, scilicet ethica, quae est secundum se ipsam oeconomica politica, sed prudentia tantum in ethica, 6. *Ethicorum* c. 9.

56 scit] sit T 72 in] sed FT 78 ipsam] ipsum FT

47–49 Cf. Isidorus Hisp., Etym. 10, n. 240 (PL 82, 392C) 50–51 Ps 16,15 62 Iac 2,26
69–70 Aristot., Eth. Nic. 1, c. 7 (1096b 35–1097a 3) 76 August., Retract. 1, c. 15, n. 3
(PL 32, 607) 79 Aristot., Eth. Nic. 6, c. 9 (1141b 30–3)

Ad quaestionem 3

- 80 35.3 Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura. Alii dicunt quod intellectus est cognitio qua cognoscitur aliquid ex aliquo de his quae spectant ad salutem. Et quia talia sunt aeterna et temporalia, ideo est circa utraque. Habilitat enim animam ut cognoscat unum ex alio ad salutem pertinens, ut significatum ex signo et ex causa causatum sicut in visionibus, in somniis, in scripturis.
- 85 35.3.1 Ad obiectum dicendum quod donum intellectus differt a sapientia quia illa est cum delectatione, intellectus non. Item a scientia quia illa tantum extendit se ad agenda, intellectus ad agenda et considerata. Item illa secundum se, intellectus unum ex alio.
- 35.3.2 Ad aliud quod est de utrisque ut facit unum ex aliis cognoscere.
- 90 35.3.3 Ad aliud quod duplex est delectatio, una quae provenit ex amore obiecti, alia quae provenit ex naturali convenientia circa proprium obiectum. Prima pertinet ad sapientiam, secunda ad intellectum. Exemplum est: Ponamus quod sint aliqui aequae pulchri, unum diligo cum prima delectatione, alium quem non sic diligo intueor cum secunda delectatione. Sic est de temporalibus et aeternis, nec
- 95 oportet quod qui habet donum intellectus, habilitetur ad omnia ministeria sicut non oportet quod qui habet visum, videat omnia visibilia.

Quaestio 4

Utrum consiliari sit actus doni consilii

- 35.04 Utrum consiliari sit actus doni consilii.
- 35.04.1 Et videtur per sapientis exhortationem *Eccli.* 22: „Omnia fac ...“
- 35.04.2 Item Tullius in prima *Rhetorica*, libro primo, capitulo de attributis personarum: „Consilium est aliquid faciendi“ etc.
- 100 35.04.3 Item per Gregorium, 1. et 2. *Moralium*: „Consilium est contra praecipitationem“ etc.
- 35.04.01 Contra: Secundum Damascenum, li. 1, c. 21, „consilium est ignorantis“ etc.

94 intueor] intuor FT 98 per] quod FT

97 Bonaventura q. 4; Thomas q. 2, a. 4 98 Bonaventura 1 || Sir 32,24 99–100 Bonaventura 2 || Cicero, De inventione 1, c. 25, n. 36 (ed. cit. 105, l. 12s.) 101–102 Bonaventura 3 || Gregorius Magn., *Moralia* 1, c. 32, n. 44 (PL 75, 547B); 2, c. 49, n. 77 (PL 75, 592D) 103–104 Bonaventura contra 2 || Johannes Dam., De fide orth. 2, c. 22 (ed. cit. c. 36, n. 13, 138, l. 117)

35.04.02 Item Anselmus, *De similibus*: Tunc consilium fortitudini spiritus sanctus superaedificat cum de his quae <scit esse facienda> experimento didicit quid consulere debeat, ergo etc. 105

35.04.03 Item consiliari secundum Philosophum, 6. *Ethicorum* c. 9, est opus prudentiae: „Prudentis maxime opus esse dicimus consiliari“, ergo donum consilii superfluit habenti prudentiam vel est ad alium actum. 110

Quaestio 5

Utrum actus doni fortitudinis sit principaliter circa passiones tolerandas

35.05 Utrum actus doni fortitudinis sit principaliter circa passiones tolerandas vel circa operanda vel circa cupiditates refrenandas.

35.05.1 Quod circa passiones per Gregorium, 1. *Moralium*, super illud *Iob*: „Ibant filii tui“ etc.

35.05.2 Item quod circa operanda: Anselmus, *De similibus*: „Fortitudinem spiritus sancti superponit scientiae cum mens ... spiritus sancti dono sit fortis ad operandum quae didicit et quibus se posse salvari confidit“, ergo est ad exercitandum in bonis operibus. 115

35.05.3 Quod circa cupiditates refrenandas videtur: Augustinus, 2. *De doctrina Christiana* c. 2: „Affectu doni fortitudinis mens ab omni iucunditate rerum trans-euntium sese extrahit.“ 120

35.05.4 Item Augustinus, libro *De sermone domini in monte*, et *Glossa Mat. 5*: „Fortitudo congruit esurientibus et sitientibus“ iustitiam quia „desiderantes gaudium de veris bonis laborant a terrenis“ cupiditatibus averti.

106 scit ... facienda] *om.* FT, *coni. sec. textum cit. qui est*: „Post haec vero consilium fortitudini superaedificat, cum mens iam fortis ad operandum quae pie timendo scit esse facienda, suo experimento didicit Spiritus sancti gratia quid de his omnibus aliis consulere debeat.“
114 tui] tuis T

105–107 *Immo* Eadmer, De S. Anselmi similitudinibus c. 131 (PL 159, 681A) 108–109 Aristot., *Eth. Nic.* 6, c. 8 (1141b 10) 111–112 Bonaventura q. 5; Thomas d. 34, q. 3, a. 1, qca. 2 113–114 Bonaventura 1 || Gregorius Magn., *Moralia* 1, c. 32, n. 44 (PL 75, 547B) || *Iob* 1,4 115–117 *Immo* Eadmer, De S. Anselmi similitudinibus c. 131 (PL 159, 681A) 119–121 August., *De doctrina chr.* 2, c. 7, n. 10 (PL 34, 40) 122–124 August., *De sermone domini in monte* 1, c. 4, n. 11 (PL 34, 1234); *Glossa ord. in Mt* 5,5 (ed. cit. IV, 17b)

Quaestio 6

Utrum actus doni pietatis sit in cultu Dei
vel compassione proximi

- 125 35.06 Utrum actus doni pietatis sit in cultu Dei vel compassione proximi.
 35.06.1 Quod in cultu Dei: Augustinus, in *De sermone domini*: „Pietas convenit mitibus. Qui enim pie quaerit, honorat sacram scripturam et non reprehendit quod nondum intelligit“.
 35.06.2 Item Augustinus, 2. *De doctrina Christiana* c. 2: „Mitescere opus est pietate non contradicere scripturae“. Sed eiusdem virtutis est honorare Deum et divina et propter Deum, ergo etc.
 130 35.06.01 Contra: *Moralium* 1, in assignatione etc.
 35.06.02 Item spiritus sanctus „timori superimponit pietatem cum ipsi menti ... aspirat sui ipsius compassionem“.

Ad quaestionem 4

- 135 35.4 Ad primam quaestionem dicendum quod sicut dicitur 6. *Ethicorum* c. 8, bonus consiliator est qui dicit coniectare quid est optimum operabilium homini secundum rationem. Unde secundum hoc consilium est habitus coniectativus etc., cuius actus est coniectare etc., et secundum hoc consilium vel est prudentia vel eius pars.
 140 Quidam tamen dicunt quod differt consilium a prudentia quia consilium dirigit in arduis et superioribus, prudentia in necessariis. Hoc forte non est verum, ut credo. Nota quod consilium est habitus coniectativus. Ad coniecturam faciendam tria requiruntur. Primum est retardatio impetuositatis respectu agendorum donec deliberet. Secundum est praevisio periculorum. Tertium est inventio evasionis,
 145 et iste est proprius actus consilii. Quarto sequitur quod ipse vias evasionis sciat alios docere.
 35.4.01 Ad obiectum dicendum quod in Christo fuit donum consilii, sed aliter et secundum alium actum quam in nobis. In ipso enim non fuit secundum omnem actum, sicut nec donum timoris. Donum consilii fuit in ipso habitus cognitionis
 150 optimorum operabilium homini secundum certitudinem, non secundum coniecturam, in nobis secundum coniecturam, vel actus consilii in nobis est coniectari secundum rationem de faciendis, sed in Christo certitudinaliter noscere.

125 proximi] Christi FT (cf. *textum Bonaventurae et resp. infra 35.6*)

125 Bonaventura q. 6; Thomas d. 34, q. 3, a. 2, qca. 2 126–128 Bonaventura 3 || August., *De sermone domini in monte* 1, c. 4, n. 11 (PL 34, 1234) 129–131 Bonaventura 3 129–130 August., *De doctrina chr.* 2, c. 7, n. 9 (PL 34, 39); n. 10 (PL 34, 39) 132 Bonaventura contra 3 || Gregorius Magn., *Moralia* 1, c. 32, n. 44 (PL 75, 547A–B) 133–134 Eadmer, *De S. Anselmi similitudinibus* c. 131 (PL 159, 680D) 135 Aristot., *Eth. Nic.* 6, c. 8 (1141b 13s.) 140–146 Cf. Bonaventura sol. (*Opera* III, 781a)

35.4.02 Ad aliud quod Anselmus loquitur de actu consequente, non de actu primo.

35.4.03 Ad aliud patet quia secundum aliquos differunt.

Ad quaestionem 5

35.5 Ad aliam quaestionem secundum illos qui dicunt fortitudinem donum differre a fortitudine virtute, sunt duae opiniones de actu fortitudinis quae est donum. Una dicit quod fortitudo virtus facit sufferre passiones propter honestatem et iustitiae conservationem, fortitudo donum propter Christi imitationem. Unde secundum istos actus fortitudinis virtutis <sunt> in praecepto, sed doni in consilio. Contra hoc est quia secundum istum modum fortitudo donum non fuisset si Christus non venisset in carnem. 155 160

Secundum alios fortitudo virtus habilitat hominem ad sustinendum terribilia secundum modum virium humanarum, sed fortitudo donum etiam supra vires humanas quia facit inniti consilio Dei.

Alii vero quibus magis assentiendum credo, dicunt quod non differunt fortitudo virtus et fortitudo donum secundum rem, sed tantum secundum rationem. Sunt enim idem secundum substantiam et actum. Fortitudo autem aliquando accipitur proprie sicut tractat Philosophus de fortitudine, 3. *Ethicorum*, et tunc actus eius est sustinere et aggredi terribilia bonam mortem inferentia. Communiter vero accipitur secundum quod facit viriliter instare ad omnes passiones irrationales ut nulli earum ratio succumbat, sicut dicit Commentator, super 6, c. 6 super illud: „Hinc et temperantiam hoc appellamus nomine.“ Et si quaeras: In quo differt a temperantia? dicendum quod quando homo pulsatur cedere passionibus intuitu difficultatis, sic est temperantia. Sed fortitudinis est resistere inquantum habet molestiam annexam et resistitur molestiae. 165 170 175

Ad quaestionem 6

35.6 Ad aliam quaestionem dicendum quod pietas donum est virtus venerationis sanctorum. Secundum alios est virtus compassionis, et revera utrique opinioni favere videntur auctoritates sanctorum, et forte utraque opinio vera est. Sicut enim dicit Augustinus, 10. *De civitate* c. 4, pietas proprie est cultus Dei, quae tamen erga parentes et etiam in operibus misericordiae vulgi more frequentatur, et „ideo“, inquit, „arbitror evenisse quia hoc fieri praecipue mandat Deus eaque sibi prae sacrificiis <placere> testatur.“ Potest ergo dici quod pietas donum est proprie virtus compassionis qua miseremur miseris, et quia misereri miserabilibus 180

156 fortitudinis] fortis FT 174 fortitudinis] fortis FT

168 Aristot., *Eth. Nic.* 3, c. 9 (1115a 33) 171–172 Eustratius, In *Eth. Nic.* 6, c. 5 (ed. cit. 311, l. 10s.) || Aristot., *Eth. Nic.* 6, c. 6 (1140b 11) 179–182 August., *De civ. Dei* 10, c. 1, n. 3 (PL 41, 279)

185 personis est Deum venerari, iuxta illud *Prov.* 14: „Qui calumniatur egentem
exprobrat factori eius, honorat autem eum qui miseretur pauperis“, ideo forte
improprie et per quandam extensionem dicitur quod donum pietatis est veneratio
sanctorum.

^{35.6.1–02} Per hoc patet ad argumenta utriusque partis. Prima enim concludunt de
usu pietatis secundario et improprie, argumenta secundae partis proprie.

185 factori] fortiori FT (*cf. textum cit.*)

184–185 Prv 14,31

DISTINCTIO 36

Quaestio 1

Utrum virtutes gratuitae sint connexae

- 36.01 Utrum virtutes gratuitae sint connexae.
- 36.01.1 Quod sic: *Isaia* 6.
- 36.01.2 Item Augustinus, *De vera et falsa poenitentia*: Impium est a Deo.
- 36.01.01 Contra: Est in Christo.
- 36.01.02 Item cum est in innocentibus. 5
- 36.01.03 Item in praescitis.
- 36.01.04 Item si sunt connexae, aut ratione principii aut obiecti aut subiecti etc.
- 36.01.05 Item nihil est laudabile nisi actus virtutis, nec vituperabile nisi malitia et actus malus. Sed aliqui laudantur de uno et vituperantur de alio, ut patet *Apoc.* 2, ergo etc. 10

Quaestio 2

Utrum dona sint connexa

- 36.02 Utrum dona sint connexa.
- 36.02.1 Quod sic: Quicquid est de necessitate salutis, simul est cum gratia. Sed dona sunt huiusmodi sicut habetur in *Glossa* super orationem dominicam in principio *Mat.* 5, quae dicit quod in donis est ut operemur mandata.
- 36.02.2 Item Gregorius, *Moralium* 2, super illud: „Loquebatur ille“, dicit quod sapientia datur contra stultitiam. Ergo ita necessaria est sapientia sicut carentia stultitiae. Sed omni virtuoso necessaria est carentia stultitiae. Unde *Ethicorum* 4, c. 8: „Eorum qui secundum virtutem, nullus insipiens neque stultus.“ 15
- 36.02.3 Item sicut una virtus alteri adminiculatur etc.

17 stultitiae] et add. FT

1 Bonaventura q. 1; Thomas q. 1, a. 2; Petrus Tar. q. 1, a. 2 2 Bonaventura 1 || Is 16,11
3 Bonaventura 2 || Ps.-August., *De vera et falsa poenitentia* c. 9, n. 24 (PL 40, 1121)
4 Bonaventura contra 1 5 Bonaventura contra 2 6 Bonaventura contra 3 7 Bonaventura contra 6 8–10 Thomas 6 9 *Apc* 2 *passim* 11 Bonaventura q. 2; Thomas q. 1, a. 3; Petrus Tar. a. 3 12–14 Thomas contra 1 13–14 *Glossa* ord. in Mt 6,9 (ed. cit. IV, 25a)
14 Mt 6,9 15 Gregorius Magn., *Moralia* 2, c. 49, n. 77 (PL 75, 592D) 17–18 Aristot., *Eth. Nic.* 4, c. 8 (1123b 3) 19 Bonaventura 2

- 20 36.02.01 Contra: Augustinus, 14. *De trinitate* c. 1. Eodem modo 2. *De doctrina Christiana* c. 2, et *Moralium* 1, super illud: „Ibant filii eius“: „Minor“, inquit, „est sapientia si intellectu careat.“
- 36.02.02 Item 1 *Cor.* 12: „Alii per spiritum“ etc.
- 25 36.02.03 Item Anselmus, *De similibus*: Quaedam perficiunt in vita activa, quaedam in vita contemplativa. Sed pauci sunt perfecti in vita contemplativa respectu illorum qui in activa, ergo etc.

Quaestio 3

Utrum virtutes politicae sint connexae

- 36.03 Utrum virtutes politicae sint connexae.
- 36.03.1 Quod sic: Philosophus, 6. *Ethicorum* in fine, probat quod non potest quis esse bonus sine prudentia nec prudens sine morali virtute, et infert quod prudentiae existenti omnes simul inerunt. Ergo quicumque est bonus, habet virtutem prudentiae et omnes simul morales virtutes.
- 30 36.03.2 Item *Isaia* 56: „Custodite iudicium“: *Glossa*: „Omnes virtutes aperte totum. Omnes enim ita sibi haerent, ut qui una caruerit, omnibus careat“, ergo etc.
- 36.03.01 Contra est auctoritas Augustini, *Ad Hieronymum*.
- 35 36.03.02 Item habitus virtutum sunt ex actibus secundum Philosophum. Sed possibile est frequentare opera unius et non alterius, ergo etc.
- 36.03.03 Item contingit aliquem esse bene natum ad unam virtutem et non ad alias, ergo possibile erit hanc acquirere sine alia. Ita arguit Philosophus in fine 6. *Ethicorum*.
- 40 36.03.04 Item sicut virtutes habentur per acquisitionem, ita et scientiae. Una virtus cooperatur alteri, ita et scientia. Sed non est necesse habentem unam habere omnes, ergo etc.

Ad quaestionem 1

- 36.1 Ad primam quaestionem dicendum quod sicut in animali quidam sensus sunt propter necessitatem, quidam propter melius, ita in virtutibus gratuitis quae-

32 aperte] *Textus Glossae*: a parte

20–22 Bonaventura contra 4; contra 3 20 August., *De trin.* 14, c. 1, n. 3 (PL 42, 1037)
 20–21 August., *De doctrina chr.* 2, c. 7, n. 9 (PL 34, 39) 21–22 Gregorius Magn., *Moralia* 1, c. 32, n. 45 (PL 75, 547C) 21 Iob 1,4 23 Bonaventura contra 1 || 1 Cor 12,8
 24–26 Thomas 5 *quasi verbatim* 24 Eadmer, *De S. Anselmi similitudinibus* c. 132 (PL 159, 681B) 27 Bonaventura q. 3; Thomas q. 1, a. 1; Petrus Tar. a. 1 28–31 Thomas contra 1
 28 Aristot., *Eth. Nic.* 6, c. 18 [13] (1145a 2) 32 Is 56,1 32–33 Glossa interl. in Is 56,1
 (ed. cit. III, 82) 34 Bonaventura contra 1 || August., *Ep.* 167 (alias 29) ad Hieronymum c. 3, n. 10 (PL 33, 736s.) 35–36 Bonaventura contra 2 35 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 1 (1103b 22) 37–39 Bonaventura contra 4 38–39 Aristot., *Eth. Nic.* 6, c. 18 [13] (1144b 34) 40–42 Bonaventura contra 3

dam sunt de necessitate salutis, quaedam de bene esse. Et earum quae sunt de
necessitate quaedam sunt de necessitate quoad omnem hominem et omnem sta-
tum ut humilitas, oboedientia, caritas, quaedam quantum ad aliquos et ad aliquem
statum, ut poenitentia tantum his qui peccaverunt, patientia et misericordia tan-
tum in statu miseriae, non in statu innocentiae. Et ratio est quia virtus habentem
perficit et opus eius bonum reddit. Et quia aliquod opus est bonum uno tempore
quod non in alio, et uni personae quod non alii sicut poenitere et misereri, simili-
ter credere et sperare, dici potest quod omnes virtutes necessariae sunt connexae
pro tempore quo simul sunt necessariae et cuilibet et quoad essentialia, aliter non,
scilicet non omni tempore nec secundum omnem gradum ipsius virtutis.

36.1.01–03 Ad tria prima argumenta nota in Bonaventura.

36.1.04 Ad quantum de causa connexionis dicendum quod non est propter existen-
tiam in eodem subiecto, sed propter indigentiam. *Moralium* 22, a: „Unaquaeque
virtus tanto minor est quanto desunt ceterae.“

36.1.05 Ad quintum dicendum quod prima falsa est. Unde Philosophus in tractatu
De laudabilibus, a: „Laudabiles sunt virtutes et causae virtutum et consequentia
ipsis et facta ab ipsis et opera ipsarum. Vituperabilia autem contraria.“ Unde
in illo qui vituperatur de debilitate caritatis, si accipiat pro essentia habitus,
laudatur patientia informis vel actus ad patientiam. Unde laudatur de patientia
non quae fuerit formata, sed informis vel actus disponens ad hoc. Non enim
dicitur habuisse habitum caritatis.

Ad quaestionem 2

36.2 Ad aliam quaestionem dicitur in summa quod dona quantum ad habi-
tus sunt connexa quia simul cum gratia infunduntur habitus omnium donorum.
Quantum ad usus sunt distincta et ascenditur gradatim ab infimo usque ad sum-
mum. Non enim qui utitur uno dono utitur omnibus. Sed contra hoc est quia
Augustinus, *De bono coniugali*: „Habitus“, inquit, „est quo aliquid agitur cum
opus est, cum autem non agitur, potest quidem agi, sed opus non est.“ Ex quo
multi habentes dona inferiora non habeant nec habere possint usum intellectus
aut sapientiae, videtur quod non habeant dictos habitus. Item Commentator, su-
per illud 3. *De anima*: „Oportet igitur ut in ea sit intellectus“: „Haec est definitio
habitus ut ⟨habens⟩ habitum intelligat per ipsum illud quod est sibi proprium et
quando voluerit absque eo quod indigeat in hoc aliquo extrinseco.“ Et quia aliqui

74 in ea] vita FT (cf. *textum cit.*)

55 Bonaventura ad 1–3 57–58 Gregorius Magn., *Moralia* 22, c. 1, n. 2 (PL 76, 211D)
59–65 Cf. Thomas ad 6 59–61 Aristot., *De virtutibus et vitiis* c. 1 (1249a 28–30)
66–84 Cf. Bonaventura sol. 70–71 August., *De bono coniugali* c. 21, n. 25 (PL 40, 390)
73–76 Averroes, *In De anima* 3, t. 18 (ed. cit. 161B) 74 Aristot., *De anima* 3, c. 5 (430a 13)

- non possunt habere usum sapientiae vel scientiae quantumcumque vellent, ergo non habent habitum. Propter hoc distinguunt alii aliter de donis quod quaedam sunt de necessitate salutis, quaedam de bene esse. Prima sunt connexa, alia non sicut dictum est de virtutibus. Hoc dicit Bernardus, *Super Canticum* sermo 18 in principio: Fides, inquit, spes, caritas, nobis propter nos dantur absque his quippe salvi esse non possumus. Porro scientiae seu sapientiae sermo, gratia curationis, prophetia similiaque, quibus carere cum integritate etiam salutis possumus propriae, proximorum in salutem expendenda dantur.
- 80 36.2.01 Ad obiectum contra primam opinionem require in Bonaventura.
- 36.2.1 Ad primum alterius partis dicendum quod loquitur de donis quae sunt de necessitate salutis.
- 36.2.2 Ad aliud dicendum quod stultitia aliter accipitur apud Augustinum, aliter apud Gregorium. Apud Augustinum accipitur pro habituali ignorantia agendorum, apud Gregorium tantum pro quadam actuali inconsideratione ex turbatione temptationis. Sic ergo dico quod stultitia potest dupliciter accipi, scilicet pro habituali ignorantia agendorum. Isto modo accipit Augustinus, *De vita beata*: Stultitia est egestas animi, et sic non potest stare cum donis. Secundo pro actuali inconsideratione ex vehementia temptationis. Sic potest stare cum donis. Hoc modo accipit Gregorius, *Moralium* 2, super illud: „Loquebatur ille“: „Fit plerumque ut irruente temptationis articulo tanta stultitia sapientiam nostram feriat ut turbata mens qualiter malis imminentibus obviet vel contra temptationem se praeparet, ignorat.“ Talis potest bene stare cum habitibus virtutum sicut patet. Isto modo distingui potest scire et sapere, ut patet.
- 90 36.2.3 Ad aliud dicendum quod est duplex cooperatio. Una necessitatis ut si debeo legere litteras ignotas, oportet quod linguam iuvet oculus. Alia est cooperatio quantum ad bene esse. Virtutes et dona quae sunt de necessitate sibi cooperantur et sunt connexae, alia non.

Ad quaestionem 3

- 36.3 Ad aliam quaestionem dicendum secundum Philosophum et Commentatorem, 6. *Ethicorum*, quod omnes sunt connexae. Commentator „Opinio“, inquit, „extitit communis, ut omnes virtutes se consequantur.“ Dicendum tamen quod quaedam politicae de necessitate ad hoc quod vita civilis sit bona, et sic sunt

82–83 curationis] creationis (?) FT 84 expendenda] exponenda FT (cf. *textum cit.*)
 89 habituali] habituale FT 96 irruente] de *add.* FT 102 dona] dicta FT

80–84 Bernardus Clar., Sermones in Cant., sermo 18, n. 1 (PL 183, 859C) 85 Cf. Bonaventura ad 3 et 4 92 August., De beata vita c. 4, n. 28 (PL 32, 973) 95–98 Gregorius Magn., cf. 36.02.2, n. 78 (PL 75, 593A–B) 104–106 Aristot., cf. 36.03.1; Eustratius, In Eth. Nic. 6, c. 13 (1144b 32) (ed. cit. 403, l. 29s.)

quattuor cardinales, aliae sunt quae non sunt de necessitate sed faciunt ad quemdam ornatum et decorem ut magnanimitas et magnificentia. Unde Philosophus, 4. *Ethicorum* c. 9: „Videtur quidem magnanimitas ut ornatus quidam esse virtutum.“ Et quod non ab omnibus habeatur magnanimitas videtur per hoc quod idem dicit capitulo octavo: „Qui parvis honoribus dignus est et his dignificat se ipsum, temperatus est, magnanimus autem non.“ Simile dicit libro eodem c. 5 de magnificentia: „Qui“, inquit, „parvis vel moderatis expendit secundum dignitatem, non dicitur magnificus“. Et si obicias quod si non habet quis praedictas virtutes, ergo habet vitia opposita eis, dicendum quod non oportet alterum oppositorum esse in istis. Non enim est necesse ut sit quilibet magnanimus aut pusillanimus sicut patet consideranti rationes ipsarum. Praeterea non oportet quod si non habeat hoc, quod sit malus. Unde Philosophus, 4. *Ethicorum* c. 10, loquens de magnanimo et pusillanimo: „Non enim mali quidem videntur esse nec illi“ etc. Quare autem virtutes politicae sint <connexae> ratio est quia virtus <est> qualitas disponens ad opus bonum et laudabile. Bonitas autem, id est laudabilitas, cuiuslibet operis et remunerabilitas dependet ab aliis operibus vel habitu operandi laudabiliter. Nul- lum enim laudatur vel remuneratur quod maculatur per concomitantiam operum malorum. Unde nulla virtus potest reddere opus suum sine aliis virtutibus. Si enim exercitat se homo in operibus tantum unius virtutis, erit vituperabilis quia non exercet se in operibus aliarum virtutum. Vel datum quod numquam sit opus, dico quod opera quibus se exercet non sunt laudabilia nec agentia virtutem nisi ita sit dispositus ut bene reddat opera alia si opus fuerit. Bene quidem potest generari in eo qualitas quaedam habilitans ad similia opera. Sed secundum illa non dicetur bonus, et forte propositio non est possibilis de politicis.

36.3.01 Ad primum dicendum quod negatur circa divina quia non reperitur in scriptura, sed mysticis verbis.

36.3.02 Ad secundum dicendum quod actus in genere naturae non sunt connexi, sed tantum in genere moris, ita quod unus non potest esse laudabilis sine alio, immo eo ipso sunt vituperabiles quod non habent concomitantiam operum aliarum virtutum. Non enim videtur possibile quod homini incumbat necessitas operandi opera tantum unius virtutis, et loquor de virtutibus moralibus et prudentia. De virtutibus naturalibus non est simile quia ordinant tantum ad actus secundum quod sunt aliquid in rerum natura, non in genere laudabilis.

36.3.04 Ad tertium dicendum quod non est simile de scientiis quia scibilia diversarum scientiarum inquantum talia non dependent ab invicem, sicut est in operibus virtutum ad hoc ut sint laudabilia. Tamen sunt aliquae scientiae quae dependent

114 expendit] expedit FT 119 magnanimo] *om. (spatium)* T 141 tertium] *erronee, immo est ad quartum argumentum*

109–111 Aristot., *Eth. Nic.* 4, c. 9 [7] (1124a 1s.) 112–113 Ibid. c. 8 [7] (1123b 4s.)
113–115 Ibid. c. 5 [4] (1122a 26s.) 119–120 Ibid. c. 10 [9] (1125a 18)

ab aliis, et tunc de necessitate cooperantur illis, sicut quando una dicit quia et
 145 alia propter quid, vel una utitur alia sicut instrumento.

36.3.03 Ad illud quod „contingit aliquem esse natum“ etc., dicendum quod Philo-
 sophus ibidem, in fine 6. *Ethicorum*, 〈dicit〉 quod hoc est verum in virtutibus
 naturalibus, sed non in illis secundum quos dicitur bonus.

Quaestio 4

Utrum vitia sint connexa

- 36.04 Utrum vitia sint connexa.
- 150 36.04.1 Quod sic: *Iac.* 7: Qui offenderit etc.
- 36.04.2 Item malicia non videtur aliud quam privatio virtutis. Sed per peccatum
 privantur omnes virtutes, ergo etc.
- 36.04.3 Item Augustinus, *De duabus animabus*: „Defectus quidam a luce virtutis
 non perimens animam sed obscurans, vitium vocatur.“ Sed qui deficit ab uno,
 155 deficit ab omnibus, ergo etc.
- 36.04.4 Item pronior est homo ad peccatum et malitiam in statu naturae lapsae
 quam ad bonum. Sed qui habet unam virtutem, habet omnes, ergo multo fortius
 qui habet unum vitium, habet omnia.
- 36.04.5 Item per unum mortale plene avertitur homo a Deo. Sed perfecta privatio
 160 non recipit magis, ergo privatio aversionis per peccatum non recipit magis. Sed
 hoc solum est malum in omni peccato, quare etc.
- 36.04.01 Contra: Vitia ad invicem opponuntur.
- 36.04.02 Item si omnia essent connexa, non posset fieri homo deterior.
- 36.04.03 Item qui poenitet de uno peccato, debet poenitere de omnibus.

Quaestio 5

Utrum virtutes sint aequales

- 165 36.05 Utrum virtutes sint aequales.

144 una dicit] invadit FT 144–145 et alia] et alio T, ab alio F 163 essent] essentiae F,
male leg. T

146–147 Cf. 36.03.03 (1144b 36–1145a 2) 149 Bonaventura q. 4; Thomas a. 5; Petrus Tar.
 q. 5 150 Bonaventura 2 || Iac 2,10 151–152 Thomas 2 153–154 August., *De*
duabus animabus c. 6, n. 6 (PL 42, 98) 156–158 Thomas 5 162 Bonaventura contra 4
 165 Bonaventura q. 5; Thomas a. 4; Petrus Tar. a. 4

36.05.1 Quod sic: *Apoc.* 21: „Civitas in quadro“, *Glossa*: „Quattuor latera civitatis fides, spes, caritas, operatio, quae sunt aequalia“, et „quattuor virtutes principales, quarum una non debet aliam excedere.“

36.05.2 Item Augustinus, 4. *De trinitate* c. 4, hoc probat et ponitur in littera.

36.05.01 Contra: Virtutes non sunt eiusdem speciei, ergo non sunt comparabiles 170
secundum Philosophum, 7. *Physicorum*: „Oportet comparabilia ut non solum non esse aequivoca, sed nec habere differentiam, neque quid, neque in quo.“
Commentator: „Istae sunt ultimae species.“

36.05.02 Item 1 *Cor.* 13.

36.05.03 Item maiori bono opponitur maius malum etc. 175

36.05.04 Item habitus virtutis est habilitare etc.

Ad quaestionem 4

36.4 Ad primam quaestionem dicendum quod nomen vitii solet dupliciter accipi: Vel pro actu vitii vel pro habitu. Vitium enim commune ad malum habitum et ad malum actum. Peccatum non dicitur nisi de malo actu secundum definitionem positam supra libro 2, distinctione 35, et Augustinus dicit 3. *De libero arbitrio*, 180
quod tantum vitium est dignum vituperatione. Si ergo loquamur de vitiis, id est peccatis: si loquamur quantum ad aversionem, sic sunt connexa, si quantum ad conversionem, non. Et ideo est quare sunt connexa quia sola aversio est causa reatus. Sed hoc est difficile quia qui habet reatum unius peccati, quod habeat reatum omnium peccatorum. Si loquamur de vitio habitu, sic distinguitur quia 185
sicut est ignorantia negationis dispositionis, sic vitium dicitur positione et privatione sive negatione, et isto modo ultimo, nihil aliud est quam carentia virtutis in debente habere, et sic sunt connexa. Qui enim caret una virtute, caret omnibus. Vel potest sumi vitium contrarie et quasi privative et est vitium dispositionis, et sic sunt quaedam pronitates contrariae virtuti et ad actum contrarium inclinantes, 190
et sic sunt opposita mediata, et sic non sunt connexa, immo pronitates quorundam vitiorum sunt contrariae.

182 aversionem] adversionem FT || sic] sicut F, *male leg.* T 183 ideo] *forte corrigendum est*: ratio || aversio] adversio FT 188 habere] *mg.*: sic contraria immediata T. Cf. *infra l. 191*: „opposita mediata“

166–168 Bonaventura 1 166 *Apc* 21,16 166–168 *Glossa* sec. Gregorium, Hom. in Ezech. 2, hom. 10, n. 17 (PL 76, 1068A) et 18 (PL 76, 1068D); *Glossa* ord. in *Apc* 21,16 (ed. cit. IV, 575b) 169 August., *De trin.* 6, c. 4, n. 6 (PL 42, 927) || Petrus Lomb., *Sent.* 3, d. 36, c. 2, n. 3 (ed. cit. 203, ll. 13–20) 171–172 Aristot., *Phys.* 7, c. 4 (249a 4s.) 173 Averroes, In *Phys.* 7, t. 29 (ed. cit. 329L) 174 Bonaventura contra 1 || 1 *Cor* 13,13 175 Bonaventura contra 3 176 Bonaventura contra 6 180 Petrus Lomb., *Sent.* 2, d. 35, c. 2, n. 3 (ed. cit. 531, ll. 6–9) || August., *De libero arb.* 3, c. 13, n. 38 (PL 32, 1290); c. 14, n. 40 (PL 32, 1291)

Sed contra hanc distinctionem videtur verbum Anselmi, *De conceptu* c. 5: „In-
iustitia nihil est omnino sicut caecitas. Non enim est aliud caecitas quam absentia
195 visus ubi debet esse, quae non magis est in oculo ubi debet esse quam in ligno, ubi
non debet esse.“ Ex quo videtur quod vitium habituale semper sumatur privative
vel negative. Ad hoc potest dici quod ipse loquitur de iustitia positive, non
privative. Unde idem, *De similibus*, accipit vitium positive. Ait enim: „Mores
qualitates sunt in habitum iam redactae.“ Horum autem morum quidem alii sunt
200 boni, alii mali. Boni virtutes, mali vero vitia dicuntur. Et infra: Virtus et vitium
„tunc proprie habentur cum ex consuetudine possidentur.“ Et quod dicit quod
nulla iniustitia per se est aliqua essentia, verum est. Veritatem habet sicut ipse
loquitur ibidem, scilicet quod nulla essentia per se est iniustitia. Et hoc verum
est quia habitus vitiorum positive non sunt mali nisi propter privationem virtutis
205 quae annexa et illa per se est iniustitia.

36.4.1–2 Ad obiectum nota in Bonaventura.

36.4.3 Ad illud Augustini dicendum quod bene concludit de vitio privative prout
accipitur pro carentia virtutis.

36.4.4 Ad aliud dicendum quod non est simile quia per unam solam virtutem nul-
210 lus laudatur sicut per unum vitium vituperatur. Praeterea virtutes sunt connexae
quia sibi cooperantur. Praeterea vitia habent oppositionem ad invicem. Non sic
virtutes.

36.4.5 Ad aliud quod est averti vere et interpretative sicut dicitur de consensu cum
peccato mortali. Ibi est vera aversio. Cum facio secundum peccatum, avertor
215 interpretative. Praeterea, licet aversio non posset augeri, tamen possibilitas ad
conversionem impeditur, non quod minuantur potentiae vel habilitates animae,
sed quia augentur impedimenta conversionis ad Deum.

36.4.01 Ad illud argumentum de contrariis dicendum quod virtus et vitium sunt op-
posita immediata, sumendo „vitium“ communiter, scilicet privative et contrarie,
220 aliter non. Similiter scientia et ignorantia.

Ad quaestionem 5

36.5 Ad aliam quaestionem dicunt aliqui quod sunt omnes aequales radicatione
quia non potest una perdi sine alia. Similiter intensione seu fervore quia quantum
habilitat una ad operandum, tantum quaelibet, quantum est de se. Dignitate vero,
duratione et efficacia merendi non sunt aequales, quamvis quaelibet mereatur
225 vitam aeternam. Gloriosius enim meretur caritas et patientia quam aliae.

197 iustitia] priative (*sic!*) *add. et excl.(?)* T 200 virtutes] vero mores FT (*cf. textum Eadmeri*)

193–196 Anselmus Cant., *De conceptu virg.* c. 5 (ed. cit. I, 146, ll. 3–5) 198–201 Eadmer, *De S. Anselmi similitudinibus* c. 133 (PL 159, 681D); c. 134 (PL 159, 682A); c. 135 (PL 159, 682A) 202 Anselmus Cant., loc. cit. I, 20; *ibid.* et I, 24 221–225 Cf. Thomas sol.

Alii dicunt quod est aequalitas secundum quantitatem absolutam quae potest dici aequalitas quantitatis, sive sit quantitas molis seu virtutis. Alia est secundum quantitatem comparatam quae potest dici aequalitas proportionis. Loquendo de aequalitate primo modo, sic non sunt aequales, immo nec comparabiles, quia non sunt eiusdem speciei. Loquendo de aequalitate proportionis, duobus modis ad minus habet veritatem, scilicet comparando ad invicem virtutes eiusdem speciei in diversis subiectis. Quantum enim caritas Petri superat caritatem Livi, tantum fortitudo fortitudinem et temperantia temperantiam. Et hoc modo procedit probatio Augustini, 6. *De trinitate* c. 4. Sed quid, si esset tantum una virtus? Tunc non posset assignari aequalitas. Ideo potest dici aequalitas proportionis per comparisonem ad sua summa, id est summam caritatem etc. Item habet veritatem comparando virtutes unius subiecti ad suos actus. Quantum enim habilitatur fortitudo Petri ad actus fortitudinis, tantum temperantia ad actum temperantiae. Quantum est de se, non necesse est aequaliter operari opera omnium virtutum vel propter dispositionem corporalem respectu unius actus quae non est respectu alterius, vel propter defectum opportunitatis exterioris. Vel non sequitur nisi sublati omnibus impedimentis et habitis omnibus opportunitatibus.

36.5.01 Ad obiectum dicendum quod res diversarum specierum possunt comparari secundum illud quod est univocum in specie in eis, sicut equus et canis secundum albedinem, sicut habetur 7. *Physicorum*, quia albedo est unius specialis rationis, et propinquum subiectum albedinis, scilicet superficies, est univocum non remotum quod est equus et canis. Similiter est de virtutibus quibuscumque et istis intentionibus quae sunt intensio et radicatio.

36.5.02 Ad aliud iam patet. Caritas enim dicitur maior dignitate, duratione, virtute merendi, sed non radicatione nec intensione nec ratione inaequalitatis proportionis.

36.5.03 Ad aliud dicendum quod sicut dicitur 8. *Topicorum*, illa propositio non est vera quando unum infert reliquum. Sic est: Privatio caritatis infert privationem spei. Vel dicendum quod quantum ad essentiam merendi, non quantum ad fervorem.

36.5.04 Ad aliud dicendum quod illa inaequalis habilitatio non provenit ex parte virtutis, sed ex parte subiecti vel praeparationis in subiecto, vel occasionum ad operandum. Exemplum de illo qui est optimus sutor et optimus faber qui posset melius et facilius suere quam fabricare propter amotionem impedimentorum et opportunitatem instrumentorum.

228 proportionis] proportionis *add. et excl.(?)* T, *male leg.* F 254 essentiam] *forte efficaciam* 256 inaequalis] *exp. -ita-* FT

234 Cf. August., loc. cit. 36.05.2 245 Aristot., loc. cit. 36.05.01 (248b 23s.) 252–255 Cf. Bonaventura ad 3 252 Aristot., Top. 8, c. 2 (153b 22s.)

Quaestio 6

Utrum caritas sit forma virtutum

- 36.06 Utrum caritas sit forma virtutum.
- 36.06.1 Quod sic: *Rom.* 1: „Iustitia enim Dei“ etc.
- 36.06.2 Item *Gal.* 5: „Fructus spiritus“ etc. Sed esse a forma, sicut dicit Boethius, *De trinitate*. Unde dicit quod imago dicitur per formam, non per naturam, ergo etc.
- 265 36.06.01 Contra: Non est forma extrinseca quia diversorum secundum speciem non potest esse una forma extrinseca.
- 36.06.02 Item nec intrinseca quia non dat eis esse secundum speciem, ergo etc.
- 36.06.03 Item quando aliqua duo sunt in diversis subiectis etc.
- 270 36.06.04 Item effectus, forma et finis non coincidunt in idem numero secundum Philosophum, 2. *Physicorum*. Sed caritas est efficiens effectus respectu aliorum quia movet et imperat actus eorum. Est finis quia finis praecepti. Ergo non est forma.
- 36.6 Dicendum quod forma dicitur multipliciter. Dicitur enim forma exemplaris et paradigma, ad cuius similitudinem fit aliquid, et ista forma extrinseca.
- 275 Alia est forma intrinseca, pars rei perficiens in esse substantiali vel accidentali. Alio modo dicitur forma illud quod largitur aliquam perfectionem sicut continens est forma contenti. Unde Philosophus, 4. *Physicorum* in fine capituli de loco: „Aqua comparatur ad aerem sicut materia ad formam.“ Commentator: „Id est quemadmodum materia perficitur per formam, ita contentum per continens.“
- 280 Et in 4. *Caeli et mundi*: „Dicamus quod contentum est quasi materia et continens quasi forma.“ Et Commentator, super illud *Caeli et mundi*: „Revertamur et dicamus quod cum aqua“: „Loca materiae sunt formae aliquo modo cum sint quasi perfectiva.“ Largitur autem eis caritas perfectionem in hoc quod sine caritate non
- 285 sunt actus earum remunerabiles. Illud enim solum quod fit vel datur ex caritate, est munus. Quae autem fiunt ex timore vel pudore vel spe mercedis vel pacto, non sunt munera et ideo nec remunerabilia.
- 36.6.01–04 Ad obiecta patet per dicta. Sciendum tamen quod caritas ad alias virtutes comparatur ut motor et ut finis et ut forma. Motor aliarum est quia obiectum caritatis sub ratione finis, scilicet bonum, est finis omnium virtutum. In omnibus
- 290 autem potentius est illud quod magis appropinquat fini. Ita est in artibus, sicut

261 Bonaventura q. 6; Thomas d. 27, q. 2, a. 4, qca. 3 262 Bonaventura 1 || Rm 1,17
 263–265 Bonaventura 2 263 Gal 5,22 263–264 Boethius, De trinitate c. 2 (PL 64, 1250B) 266–267 Bonaventura contra 2 268 Bonaventura contra 4 269 Bonaventura contra 3 270–273 Thomas 4 271 Aristot., Phys. 2, c. 9 (200a 30–35)
 278–279 Aristot., Phys. 4, c. 5 [7] (213a 2s.) 279–280 Averroes, In Phys. 4, t. 49 (ed. cit. 146H) 281–282 Aristot., De caelo 4, c. 4 (312a 12s.); Averroes, In De caelo 4, t. 35 (ed. cit. 261M) 282–284 Averroes, In De caelo 4, t. 25 (ed. cit. 254D) 282–283 Aristot., De caelo 4, c. 3 (311a 1s.)

patet in arte militari quae est propter victoriam. Ipsa enim ordinat et movet omnes artes quae subserviunt militari. Idem facit caritas omnibus virtutibus, et ideo forte dicitur mater virtutum, inquantum actus earum perducit ex conceptione finis, et hoc est imperare actus earum. Rationem vero finis habet quia hoc est commune omnibus virtutibus quod actus earum dicuntur proximi fines. Actus est perfectio secunda respectu habitus, et minus completum ordinatur ad maius completum sicut ad finem. Finis autem inferioris potentiae ordinatur ad finem superioris, scilicet in virtutibus, sicut finis militaris ad finem civilis, et propter hoc caritas dicitur finis praecepti. Forma autem dicitur sicut dictum est supra.

295

300

DISTINCTIO 37

Quaestio 1

Utrum Deus debuerit imponere mandata

- 37.01 Utrum Deus debuerit imponere mandata.
- 37.01.1 Quod non: Quia secundum Philosophum, 1. *Ethicorum*, intentio legislatoris est subiectos bonos <facere>. Sed lex auget concupiscentiam secundum Apostolum, ergo etc.
- 37.01.2 Augustinus, 13. *De civitate* c. 5: „Auget prohibitio desiderium operis illiciti.“ 5
- 37.01.3 Item servitia coacta placent minus. Sed per legem fit coactio inquantum obligat, ergo etc.
- 37.01.01 Contra in Bonaventura.

Quaestio 2

Utrum mandata obligent ad opera formata

- 37.02 Utrum mandata obligent ad opera formata. 10
- 37.02.1 Quod sic: *Mat.* 19: „Si vis“ etc.
- 37.02.2 Item Augustinus, et habetur in fine praecedentis distinctionis.
- 37.02.3 Item informatio et deformatio sunt opposita.
- 37.02.01 Contra: Nullus obligatur ad hoc quod nescit aut implicat, ergo etc.
- 37.02.02 Item aliquis habens parentes et existens in peccato mortali ... 15

Ad quaestionem 1

- 37.1 Ad primam quaestionem dicendum quod necessarium fuit legem dari quamvis essent de dictamine legis naturae. Primo propter obtenebrationem rationis in

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 1; Petrus Tar. q. 1, a. 1 2–4 Bonaventura 1; Thomas 4 2 Aristot., *Eth. Nic.* 1, c. 17 (1102a 9) 4 Rm 7,11; cf. 1 Cor 15,56; cf. 37.01.2 5–6 Bonaventura 2; Thomas 4 || August., *De civ. Dei* 13, c. 5 (PL 41, 380) 7–8 Thomas 5 9 Bonaventura a. 1, q. 1, contra 10 Bonaventura a. 1, q. 2; Thomas d. 36, a. 6; Petrus Tar. d. 36, a. 6 11 Bonaventura 2; Thomas 3 || Mt 19,17 12 Bonaventura 3 || Petrus Lomb., *Sent.* 3, d. 36, c. 3 (ed. cit. 205s.). *Textus ex August. allegatos vide ibi.* E. g.: August., *De doctrina chr.* 1, c. 35, n. 39 (PL 34, 34) 13 Bonaventura 5; Thomas 4 || Aristot., *Top.* 4, c. 4 (124b 4s.) 14 Bonaventura contra 4 et 5; cf. Petrus Tar. contra 1 15 Bonaventura contra 3 16–24 Thomas sol. *abbr.*, *partim verbatim*

- multis per consuetudinem peccati, *Ethicorum* 6, c. 16: „Pervertit enim malitia et errare facit circa principia practica.“ Secundo propter defectum amoris boni in multis in quibus ratio vigeat. „Unde per quamdam coactionem legis obligatoriae ad bonum inducendi“ et assuefaciendi erant homines quia nihil assuetum triste, 10. *Ethicorum* c. 11. „Tertio ut ad opera virtutis non solum natura inclinaret, sed etiam reverentia divini imperii. Quarto ut magis memoriter reveretur et frequentius in memoria verteretur.“
- 25 ^{37.1.1–2} Ad primum et secundum dicendum quod lex in se „nec causa nec occasio erat augendae concupiscentiae. Sed propter corruptionem fomitis hoc contingebat occasione accepta a lege“. Et praeterea melius fuit maiorem concupiscentiam refrenare quam minorem sequi effrenate.
- 30 ^{37.1.3} Ad aliud quod iusti non faciunt legem coacti sed sponte. Iusto enim non est lex posita, sed ipse sibi est lex. Et malis melius est coacte benefacere quam libere male.

Ad quaestionem 2

- ^{37.2} Ad aliam quaestionem nota duas opiniones primas in Bonaventura. Contra primam est quia si modus est in praecepto, ergo simul currit obligatio ad modum et ad actum. Sed possibile est quod sit tempus honorandi parentes quando non
- 35 habet caritatem. Ergo etiam tunc teneretur ex caritate implere. Praeterea praecepta negativa etc. Item contra secundam opinionem quia videtur appropinquare haeresi pelagianae quae dicebat mandata posse impleri sine gratia.
- Ideo dicitur tertio modo quod si quaestio intelligatur indefinite, an aliquod mandatum obliget ad actum formatum, credo quod sic, scilicet praeceptum de diligendo
- 40 Deo ex omni corde etc., quia ibi praecipitur caritas. Vel potest intelligi quaestio de singulis praeceptis per se, et tunc subdistinguitur quod est obligatio absoluta etc. Nota in Bonaventura. Sed tunc remanet quaestiuncula. Quaeritur enim de illo qui implet mandata tantum quantum ad genus operis. Talis non est filius regni quia nihil fecit de caritate. Non filius gehennae quia nec est reus omissionis, ergo
- 45 secundum hoc esset ponere medium statum inter caelum et infernum. Ad hoc dicendum secundum Augustinum, *De baptismo parvulorum*: Forte iste summe disponderet se ad gratiam. Ideo fortassis implendo sic mandata fieret filius regni nec dimitteretur sine gratia. Praeterea iste non implet omnia mandata, scilicet praeceptum de dilectione.

20 per] propter (?) FT (cf. *textum Thomae*)

18–19 Aristot., *Eth. Nic.* 6, c. 16 (1144a 35) 20–22 Aristot., *Eth. Nic.* 10, c. 11 (1179b 35)
 25–28 Thomas ad 4 29–31 Thomas ad 5 32–37 Bonaventura sol. (*Opera* III, 816a–b)
 38–42 Bonaventura (ibid. 816b) 42–45 Thomas sol. *abbr.* 46 August., *De baptismo parvulorum* 1, c. 22 (PL 44, 126–128) 48–49 Cf. Guillelmus de la Mare, *In Sent.* 2, d. 28, q. 3 (ed. cit. 376, ll. 26–30)

- 37.2.1 Ad primum nota in Bonaventura. 50
- 37.2.2 Ad secundum dicendum quod verum est. Sed tamen non oportet quod quandocumque quis implet actualiter praecepta, quod impleat actualiter illa, sicut mater quidquid facit circa filium nutriendo et fovendo facit ex dilectione, non tamen in omni actu movetur actualiter ex caritate.
- 37.2.3 Ad tertium dicendum quod praeter intellectum illius regulae secundum Commentatorem super *De caelo et mundo*, est in proposito specialis defectus aequivocationis istorum terminorum „formatum“ et „deformatum“. 55

Ad quaestionem 3

- 37.3 Quaestionem utrum actus formatus sit in praecepto, id est utrum actus factus ex caritate, et non utrum actus formatus, id est actus virtutis, require in Aquino in fine 36. distinctionis. 60

Ad quaestionem 4

- 37.4 Ad quaestionem utrum obligatio praeceptorum sit secundum legem scriptam vel naturae, dicendum quod secundum utramque, quod patet quia alterutro circumscripto manet obligatio per reliquum.
- 37.4.1 Ad illud de concupiscentia dicendum quod cum dicit mandatum obligans secundum legem naturae esse manifestum per se, est ut sic et est ut natura apud bene (se) habentes sive imperverse et secundum naturam, non apud alios. Sicut dulce secundum naturam videtur sanis, non autem omnibus. Hoc modo glossat Philosophus se ipsum, 5. *Ethicorum* c. 12, cum dicit quod iustum naturale ubique habet eandem potentiam, et Apostolus loquitur imperverse habentium. Vel aliter, quod mandatorum quae dictat natura quaedam videntur iusta primo et per se sicut non facere alii etc., quaedam ex consequenti et per reductionem, et illorum quaedam plus quaedam minus secundum quod mediatus vel immediatus sequuntur ex primis. De primis est vera propositio, de secundis non oportet. 70
- 37.4.2 Ad illud „quod est de dictamine legis naturae“ etc., dicendum quod obligassent in statu innocentiae. Et quando dicitur quod non fuisset ibi, dicendum quod etsi nullus possit occidi, tamen aliquis poterat habere voluntatem occidendi cum non essent confirmati. Et ad hoc restringendum, erat praeceptum. 75

58 quaestionem] quaestio enim (?) FT 75 dicitur] s. l. T 77 et] etiam T

50 Bonaventura ad 2 56 Cf. Averroes, In De caelo 1, t. 44 (ed. cit. 33F); t. 101 (ed. cit. 69F); 2, t. 40 (ed. cit. 123L) 60 Thomas d. 36, q. 1, a. 6 61–63 Bonaventura a. 1, q. 3 64–73 Bonaventura contra 2 64–65 Rm 7,7 68 Aristot., Eth. Nic. 5, c. 12 (1134b 19) 71 „non facere alii“: cf. Mt 7,12; par. Tb 4,16 74–77 Bonaventura contra 3

37.4.3 Ad illud quod extendunt se ad statum patriae dicendum quod si intelligatur quod extendant se ad statum patriae quia praecipuntur quae hic servantur, sic est maior vera et minor falsa. Si autem intelligatur quod ista praecepta ibi praecipuntur, sic est maior falsa et minor vera.

Quaestio 5

Utrum dare ad usuram sit peccatum

- 37.05 Utrum dare ad usuram sit peccatum.
- 37.05.1 Quod non sit peccatum furti videtur quia furtum est contrectatio rei alienae invito domino.
- 85 37.05.2 Item qui adiuvat furem, currit cum fure, ergo omnis qui dat usuram peccat mortaliter.
- 37.05.3 Quod non peccatum quia accipere pecuniam pro accommodatione domus vel equi non est peccatum. Si dicas quod non est simile quia hic transfertur dominium, ibi non, contra: plus efficitur mihi debitor in quem transfero dominium et usum.
- 90 37.05.4 Item ab eo cui feci aliquod beneficium, possum expectare aliquod beneficium, ergo etc.
- 37.05.5 Item praecepta moralia obligant universaliter. Sed *Deut.* 23 concessum est ad usuram commodare, ergo etc.
- 95 37.05.01 Contra: *Lucas* 6: „Date mutuum“ etc.
- 37.05.02 Item Philosophus, 4. *Ethicorum*: „Omnes“, inquit, „superabundant in accipiendo ... de meretricio pasti ... et usurarii. ... Commune autem in ipsis turpis lucratio apparet.“
- 37.5 Ad hoc dicendum quod est peccatum mortale et est ibi fraudulentia quia fraudat ab illa gratia qua Deus mandat facere indigenti quia vendit eam. Et sic est furtum. Est ibi violentia quia nolo accommodare nisi sub pacto.
- 100 37.5.1 Ad obiectum dicendum quod voluntate absoluta non vult, sed voluntate comparata magis vult dare quam carere pecunia.

78 quod²] *F hinc inde usque ad initium responsionis sequentis, 37.5, legi vix potest* 85 qui¹] quae vel quem FT (*cf. textum Bonaventurae*) 87 accommodatione] *forte accomoderatione* T 91 cui] non *add.* FT, *erronee* 97 turpis] communis T, *om.* F (*cf. textum Aristotelis*)

78–81 Bonaventura contra 4 82 Bonaventura dub. 7 (Opera III, 835s.); Thomas a. 6; Petrus Tar. q. 3, a. 4, qca. 2 83–84 Petrus Tar. 1; Bonaventura loc. cit. 85–86 Bonaventura loc. cit. 87–90 Bonaventura loc. cit.; Petrus Tar. 3 91–92 Thomas 2; Petrus Tar. 5 93–94 Thomas 1 93 Dt 23,19 95 Thomas contra 1 || Lc 6,35 96–98 Thomas contra 3 || Aristot., Eth. Nic. 4, c. 4 (1121b 32–1122a 2) 99–101 Bonaventura, loc. cit. 835b 102–103 Ibid.

^{37.5.2} Ad aliud quod ille qui dat usuras aut habet necessitatem aut non. Si sic, non peccat accipiendo ad usuram quia cuilibet licet redimere ius suum. Si non 105
habet necessitatem, peccat. Sed nescio quanta debeat esse necessitas.

^{37.5.3} Ad aliud dicendum quod non est simile quia pecunia non deterioratur ex usu sicut equus vel domus. Hoc non sufficit quia domus per unam diem non de-
terioratur nec equus. Aliter dicitur quod pecunia transit in dominium accipientis. 110
Iustum autem videtur ut pro usu rei quae in me remanet, possim aliquid accipere. Sed pro usu illius rei quae hoc ipso quod mutuatur fit accipientis, non est aliud
quam accipere pro usu rei propriae et hoc est pessima exactio. Signum ad hoc est 115
quia si commodo equum, ego repetam eundem vel domum. Si autem denarios, nolo quod reddas easdem, sed aequivalentes. Praeterea pecunia non fructificat
nisi per industriam et operam accipientis, sed equus et domus.

110 me] ea FT 115 nisi] sed FT

104–106 Ibid. 107–115 Loc.cit. 836a. – *Responsiones ad 4 et 5 desunt*. Cf. Thomas ad 2 et ad 1

DISTINCTIO 38

Quaestio 1

Utrum contingat mentiri

38.01 Utrum contingat mentiri.

38.01.1 Quod non. Mentiri est contra mentem ire. Aut est aliquid mentis, et sic mens movetur contrariis motibus simul. Si oris, ergo prius fuit mentis. Nam sicut dicit Augustinus, *Contra mendacium*: Nihil aliquo membro operatur quod non prius corde concipitur. 5

38.01.2 Item opposita quae spectant ad affectum non possunt simul esse in affectu, ut iustitia et iniustitia. Ergo nec opposita pertinentia ad intellectum. Ergo cum 〈veritas〉 sit in mente, oppositum non poterit esse in mente, ergo nec a mente in ore.

38.01.3 Item impossibile est quod intellectus simul et semel easdem intentiones componat et dividat, ergo cum componit istas intentiones succurrere, iam non dividet mente, ergo nec profert ore. Verbum enim mentis praecedat verbum oris. 10

Quaestio 2

Utrum essenziale peccatum sit falsum

38.02 Utrum essenziale peccatum sit falsum.

38.02.1 Quod sic: Augustinus, *De mendacio*: „Mendacium est falsa“ etc.

38.02.2 Item Augustinus, 83 *Quaestionum* qu. 1: „Omne verum est a veritate prima“ etc. 15

38.02.01 Contra: Sicut verbum discordat etc.

38.02.02 Item si intentio est recta, totum est rectum etc.

8 veritas] *coni.*, *spatium* T, *om.* F, *mg.*: sicut dictio vel plus F 11 istas] istas *add. (ditt.)* T 18 etc.] *mg.*: Philosophus, 2. Ethicorum: qui moechatur (?) ut lucratur avarus est, non curiosus (?) *male leg.* FT

1 Cf. Thomas q. 1, a. 1 et 2; Petrus Tar. q. 1, a. 1 et 2 4 August., *Contra mendacium* c. 7, n. 17 (PL 40, 528) 13 Bonaventura q. 1; Thomas a. 1; Petrus Tar. a. 1 14 Bonaventura 1 || August., *Contra mendacium* c. 12, n. 26 (PL 40, 537) 15–16 August., 83 Quaest. q. 1 (PL 40, 11) 17 Bonaventura contra 2 18 Bonaventura contra 3

Quaestio 3

Utrum omne mendacium sit peccatum

38.03 Utrum omne mendacium sit peccatum.

20 38.03.1 Quod sic: Augustinus, *De mendacio*, bene ante medium, arguit: Aut non est credendum bonis, et *Enchiridion* c. 11.

38.03.01 Ad oppositum nota multa exempla.

Ad quaestionem 1

25 38.1 Ad primam quaestionem dicendum quod nihil ita proprium est homini eorum quae habet a se ipso, sicut mentiri, secundum Augustinum, 2. *De doctrina Christiana* c. 6, g.

38.1.1 Ad obiectum dicendum quod non est sensus quod mens ita <contra> se vadat ut idem credat et discredat, sed quod credit aliquid et vult significare se credere oppositum per sermonem. Unde mens vadit contra se ipsam, sed non eodem modo. Unde non simul credit et discredat idem quia unum credit, et significat se contrarium credere per sermonem oppositum.

30 38.1.2 Ad aliud dicendum quod opposita pertinentia ad affectum sunt vere opposita et sunt vere et essentialiter in affectu. Opposita vero pertinentia ad aspectum non sunt vere opposita, sed intentiones oppositorum. Unde quia iustitia et iniustitia sunt in affectu, sicut res non possunt esse simul. Sed in cogitatione bene
35 possunt esse simul, sicut dicitur in fine 6. *Metaphysicae*, quia talia non sunt entia simpliciter. Non tamen quod utrumque simul cogitetur actu, sed quod unum retinetur in memoria et reliquum exprimitur. Unde mens non credit opposita nec consentit in opposita vere nec sunt ibi duae credulitates oppositae nec consensus oppositi nec voluntates oppositae nec enuntiationes oppositae simul actu cogitatae,
40 sed dum cogitatur illa quam proponit dicere, tenetur alia in quam consentit et credit habitualiter in memoria.

20 mendacio] *om.* F, *mg. a. m.* T 21 credendum] bonis *add.* FT; *mg. infra iterum incipit:* Aut non est credendum bonos ... stultum FT || bonis] Aut non est credendum bonos aliquando mentiri. Aut credendum est bonos aliquando mentiri, et si hoc, aut non est credendum bonis et hoc est perniciosum, aut credendum est eis quos credimus debere mentiri, hoc stultum *add. mg. infra* FT || c. 11] Item si non esset peccatum, ergo in canone esset mentiendum, ergo nulli scripturae esset credendum *add. mg. infra* FT 23 primam] istam FT 27 sed] scilicet FT 28 vadit] addit FT 29 idem] sed non eodem modo *add. FT erronee, cf. linea supra* || significat] significare FT 39–40 cogitatae] cogitare (?) FT

19 Bonaventura q. 2; Thomas a. 3; Petrus Tar. a. 4 20–21 Bonaventura 2 20 August., *De mendacio* c. 8, n. 11 (PL 40, 497) 21 August., *Enchir.* c. 18 (PL 40, 240) 22 Bonaventura contra 1 24–25 August., *De doctrina chr.* 2, c. 25, n. 39 (PL 34, 54) 35 Aristot., *Met.* 6, c. 13 (1039a 3–5)

38.1.3 Ad aliud dicendum quod duae illae compositiones, scilicet quarum unam credit veram et unam vult significare, non ⟨sunt⟩ simul actu. Non enim simul componit et dividit intellectus easdem intentiones, sed successive.
[*Solutio ad qu. 2. deest. (Ed.)*]

Ad quaestionem 3

38.3 Ad aliam quaestionem dicendum quod omne mendacium peccatum est. 45
Tamen sciendum quod Augustinus, *De mendacio* post principium in quaestione dimittit, utrum hoc solum sit mendacium. „Nemo“, ait, „dubitat mentiri eum qui volens falsa enuntiat causa fallendi, quapropter enuntiationem cum voluntate ad fallendum prolatam manifestum est esse mendacium. Sed utrum hoc solum sit mendacium, alia quaestio est.“ In hoc concordant omnes, sed in causa non. 50
Ratio huius est quia sermo datus est non ad fallendum, sed ut alteri significet conceptum mentis.

Secundum Augustinum, *De doctrina Christiana*, nulla causa est significandi nisi ad depromendum alteri hoc quod gerit in animo qui dat signum. Mendacium autem omne est cum intentione fallendi. Et ideo in omni mendacio est usus sermonis ad aliud quam institutus est. Ideo est peccatum quia secundum Augustinum, *De bono coniugali*: „His bonis quae propter aliud necessaria sunt, qui non propter hoc ad quod instituta sunt utitur, peccat, alias venialiter, alias damnabiliter.“ Hanc rationem in parte tangit Augustinus in *Enchiridio*.
Alii sumunt rationem huius ex deordinatione intentionis mediae super quam trans- 60
it, et ideo semper est peccatum.

38.3.01 Ad obiecta ⟨de⟩ Abraham, Isaac et Joseph nota in Bonaventura. De simulatione Iosuae dicit Augustinus, libro *Quaestionum in Josuam*, quaestione 10: „Quaerendum est utrum omnis voluntas fallendi pro mendacio deputanda sit, et si ita est, utrum possit iustum esse mendacium, quo fallitur, qui dignus est falli, 65
et si ne hoc quidem iustum mendacium reperitur, restat ut secundum aliquam significationem hoc quod de insidiis factum est ad veritatem referatur.“ De facto dicendum: Dicit Augustinus, libro *Contra mendacium*, bene post medium, quod fuit actio prophetica. Isidorus, libro *Allegoriarum*: „Mutavit os suum in

51 non] s. l. T 52 mentis] signum ad hoc quod verba sint ut praesto fiant voluntates est, quia nisi ita esset, apparet quod semper quaereret a loquente, quomodo vellet uti verbis, scilicet vel ad fallendum vel ad verum significandum, et de istis verbis quibus respondet, restaret adhuc quaerere, et sic in infinitum *add. mg. FT* 58 alias¹] alios *FT* 65 possit] omne *add. FT*; forte lege omnino, sed loco citato nihil tale legitur

46–50 August., *De mendacio* c. 4, n. 5 (PL 40, 491) 53 August., *De doctrina chr.* 2, c. 2, n. 3 (PL 34, 37) 56–59 August., *De bono coniugali* c. 9, n. 9 (PL 40, 380) 59 August., *Enchir.* c. 22 (PL 40, 243) 62 Bonaventura ad 1 63–67 August., *Quaest. in Hept.* 6, c. 11 (Ios 8,4–8) (PL 34, 781) 68 August., *Contra mendacium* c. 10, n. 24 (PL 40, 534) 69–72 Isidorus Hisp., *Quaest. in vetus test.* In Regum 1, c. 16 (PL 83, 404)

- 70 sacerdotio et praeceptis, collabebatur in manibus crucifigentium, saliva defluxit in barbam quia infirmitate corporis rexit virtutem divinitatis. Saliva infirmitas, barba virtus.“
- De eo quod „finxit se longius ire“. Unde dicit libro eodem post medium: „Quisquis vult intelligere illud fingendo quid praefiguraverit, attendat quid agendo perfecerat. Longius namque profectus est postea super omnes caelos.“ Et dicit Augustinus eodem libro, cito post principium: Omne quod figurate fit aut dicitur, non est mendacium. Solvitur per hoc argumentum de fictione. Et *De quaestionibus evangelii*, libro 2. capitulo paenultimo: „Non omne quod fingimus mendacium est. Sed quando ideo fingimus quod nihil significat, tunc est mendacium.
- 80 Cum autem fictio refertur ad aliquam significationem, non est mendacium, sed aliqua figura veritatis.“ De facto Jehu dicit in principio *Contra mendacium*, quod mendacium eius fuit impium et sacrificium sacrilegum.

Quaestio 4

Utrum omne mendacium sit mortale perfectis peccatum

- 38.04 Utrum omne mendacium sit mortale perfectis peccatum.
- 38.04.1 Quod sic: *Psalmus*: „Perdes omnes“ etc.
- 85 38.04.2 Item Augustinus, *De mendacio*: „Quomodo“, inquit, „diligat quis proximum“ etc.
- 38.04.3 Item si perfectis licet mentiri et omni mentienti licet discredere, perfectis licet discredere. „Aut non est credendum bonis viris aut credendum est eis quos credimus aliquando mentiri, aut non est credendum bonos aliquando mentiri. Primum est perniciosum, secundum stultum“. Si autem licet eis in aliquo discredere, et in omnibus, quia non est necessitas.
- 90 38.04.01 Contra: Aut est consilium aut est praeceptum etc.
- 38.04.02 Item vir perfectus in verbo otioso etc.
- 38.4 Ad istam quaestionem distinguunt aliqui de perfectione et dicunt quod
- 95 mendacium omne est mortale perfectis publicis, sive secundum statum voti vel officii, non perfectis occultis sive secundum gradum habitus. Nota opinionem Bonaventurae. Sed ista opinio est valde alta. Ideo est alia opinio quod nec praelatis nec religiosiis est omne mendacium mortale peccatum „quia non creditur“

73–75 August., *Contra mendacium* c. 13, n. 28 (PL 40, 538) 75–76 August., *Contra mendacium* c. 10, n. 24 (PL 40, 534) 77–81 August., *Quaest. Evang.* 2, c. 51 (PL 35, 1362) 81 August., *Contra mendacium* c. 2, n. 3 (PL 40, 520) 83 Bonaventura q. 4; Thomas a. 4; Petrus Tar. a. 6 84 Bonaventura 1 || Ps 5,7; Petrus Lomb., *Comm. in Ps* 5, v. 6 (PL 191, 98C) 85–86 Bonaventura 2 || August., *De mendacio* c. 6, n. 9 (PL 40, 494) 87–91 Bonaventura 4 88–90 August., *De mendacio* c. 8, n. 11 (PL 40, 497) 90–91 Cf. Bonaventura q. 2, 2 92 Bonaventura contra 2 93 Bonaventura contra 4 94–97 Bonaventura sol., *opinio secunda* (Opera III, 848b) 97–102 Thomas ad 4 *partim verbatim*

talibus perfectis „tamquam conservatoribus veritatis in omnibus dictis et factis eorum, sed in illis quae ad officium conservandae veritatis spectant ut sunt doctrina et iudicium“, et in illis est mortale peccatum, in aliis vero ⟨non⟩ nisi per accidens, ⟨ut si fiat contra conscientiam, quamvis errantem⟩. 100

38.4.1 Ad obiectum dicendum quod intelligitur comparative quia gravius peccant quam alii.

38.4.2 Ad secundum dicendum quod hoc dicit Augustinus arguendo ex illis auctoritatibus, et sicut dicit Magister, illae auctoritates intelliguntur non de omni mendacio, sed de pernicioso. 105

38.4.3 Ad aliud quod aestimatio qua aestimant licitum esse posse mentiri vergit in subversionem fidei, sed non ipsum mendacium, et ideo non sequitur quod sit mortale peccatum. Contra: Si ipsum mendacium est licitum, et aestimatio qua creditur licitum, est licita quia vera, et ita non est peccatum. Vel si ipsa est peccatum mortale, et ipsum mendacium. 110

Ideo dicitur aliter quod non omne mendacium eorum subvertit fidem, sed in doctrina et in iudicio, ubi eis creditur sicut conservatoribus veritatis et virtutis. Nota de mendacio obstetricum quod fuit secundum opinionem aliquorum veniale peccatum, et quod dicit Gregorius ita intelligi debet quod officium vel affectus benignitatis quam habebant erga parvulos qui posset fuisse meritorius vitae aeternae, si fuisset ex caritate, remuneratus est mercede temporali propter culpam mendacii. Alii dicunt quod fuit mortale, et quod dicit Augustinus veniale, glossant: id est consecuturum veniam, sicut veniale peccatum dicitur crucifixio Christi, *Cur Deus homo* c. 15. Unde nota quod peccatum dicitur veniale tripliciter, ex genere ut verbum otiosum, ex causa ut esse quod habet rationem excusationis, ex eventu, ut scilicet propter poenitentiam sequentem. 115 120

102 ut ... errantem] *corr. sec. textum Thomae*, sed ratione conscientiae errantis FT 111 licita] licito FT

103–104 Thomas sol. 106 Petrus Lomb., Sent. 3, d. 38, c. 1, n. 1 (ed. cit. 213, ll. 12–14); cf. ibid. c. 5, n. 5 (ibid. 217, ll. 9–13) 108–112 Cf. Thomas ad 4 113–119 Thomas ad 3 116 Gregorius Magn., Moralia 18, c. 3, n. 6 (PL 76, 41A–B) 119 August., Quaest. in Hept. 3, q. 68 (PL 34, 708) 120–121 Anselmus Cant., Cur Deus homo 2, c. 15 (ed. cit. I-2, 115, ll. 12–22)

DISTINCTIO 39

Quaestio 1

Utrum iurare sit de per se bonis vel sit illicitum

39.01 Utrum iurare sit de per se bonis vel sit illicitum.

39.1 Ad hoc dicunt quod est de licitis, non de per se bonis. Unde sciendum quod aliquid est simpliciter et ex se bonum, ut videre Deum et frui Deo, aliud est indifferens, tamen magis vergit in bonum, ut dare elemosinam est actus in se bonus, sed potest fieri malus ex circumstantia ut propter vanam gloriam, et iste actus in maiori parte disponit ad bonum. Aliud est indifferens ad neutrum magis vergens, tamen in fine est malum vel bonum. Aliud indifferens quod magis vergit ad malum ut iurare. Aliud simpliciter ut occidere, tamen potest bene fieri ex circumstantia ut occidere propter iustitiam vel imperium iudicis. Aliud simpliciter malum ut adulterari, et hoc solum illicitum. Unde iurare est de licitis, sed non de per se appetendis. Et si obicias quod periurium est per se malum, ergo iuramentum per se bonum, ad hoc dicendum quod illa regula intelligitur quod opposita eodem modo sint opposita. Sed in proposito non est sic quia iuramentum et periurium non sunt opposita summe distincta. Iuramentum enim est quasi medium inter bonum et malum, periurium autem simpliciter est malum. Item Commentator, super 2. *De Topicis*, dicit quod haec regula debet intelligi quando praedicatum est proprium subiecti. Si contrarium praedicati non inest per se contrario subiecti, non tenet. Ita est in proposito. Licet malum per se insit periurio, tamen non sic iuramento quia potest male fieri.

Quaestio 2

Utrum iuramentum incautum sit obligatorium

39.02 Utrum iuramentum incautum sit obligatorium.

39.02.1 Quod sic per iuramentum Iosuae, *Iosue* 9.

39.02.2 Item hoc ipsum videtur de iuramento quod vergit in exitum minus bonum etc.

1 Thomas q. 1, a. 2; Petrus Tar. q. 2, a. 2 2–19 Cf. Thomas sol. 16 Aristot., *Top.* 4, c. 4 (124b 5); cf. Averroes, *In De caelo* 1, t. 44 (ed. cit. 33F) 20 Bonaventura a. 3, q. 3; Thomas q. 1, a. 3; Petrus Tar. q. 2, a. 5 21 Bonaventura 1 || Ios 9,15 22–23 Bonaventura 3

39.02.3 Item si aliquis iuret se numquam praelationem recipere, iuramentum est incautum, est tamen obligatorium quia etiam si numquam iurasset, laudabile esset, ergo etc.

39.02.01 Contra: Beda dicit, et multipliciter in littera.

39.02.02 Item Ambrosius, et habetur 22, q. 4, „Inter cetera“: Iuramentum non ob hoc invenitur fuisse institutum ut esset vinculum iniquitatis, et propter hoc solvendum tale. A simili non est institutum ut esset vinculum deterius exitus, ergo si servatum vergit in deterius exitum, non est servandum.

Quaestio 3

Utrum iuramentum dolosum obliget

39.03 Utrum iuramentum dolosum obliget.

39.03.1 Quod sic: Isidorus, 2. *De summo bono* c. 31: „Quaecumque arte verborum“ etc.

35 39.03.01 Contra: Gregorius, 26. *Moralium* super illud: „Numquid aequa videtur tibi tua cogitatio“: „Divina iudicia verba nostra talia audiunt qualia ex intimis procedunt. Apud homines cor ex verbis, apud Deum verba pensantur ex corde“, ergo etc.

Quaestio 4

Utrum iuramentum coactum obliget

39.04 Utrum iuramentum coactum obliget.

Ad quaestionem 2

40 39.2 Ad primam quaestionem nota in Bonaventura.

39.2.1 Ad obiectum de iuramento Iosuae dicendum quod eius observatio non vergebat in exitum malum. Et signum huius est quod Saul quando postea occidit Gabaonites quasi pro zelo filiorum Israel et irritum fecit iuramentum Iosuae et

28 inter cetera] *mg.* T

24–26 Thomas 3; Bonaventura contra 3, „Iuxta“ (Opera III, 879a–b) 27 Bonaventura contra 1 || Beda Ven., In Evang. 2, hom. 20 (PL 94, 239D–240A) || Petrus Lomb., Sent. 3, d. 39, c. 9, n. 3; c. 10, n. 1 (ed. cit. 226) 28 Ambrosius, De officiis 1, c. 50, n. 254 (PL 16 [1845], 100C–101A) || Cf. Decretum Gratiani p. 2, causa 22, q. 4, c. 1 (ed. cit. I, 876); Beda Ven. 39.02.01 32 Bonaventura a. 3, q. 1 33–34 Bonaventura 1; Petrus Lomb., Sent. 3, d. 39, c. 11 (ed. cit. 227, ll. 3–6) || Isidorus Hisp., Sent. 2, c. 31, n. 8 (PL 83, 634) 35–38 Bonaventura contra 1 35–37 Gregorius Magn., Moralia 26, c. 10, n. 15 (PL 76, 357A) 35–36 Iob 34,2 39 Bonaventura a. 3, q. 2; Thomas q. 1, a. 3, qca. 2; Petrus Tar. q. 2, a. 6 – *Tractatio quaestionis deest* 40 Bonaventura sol. (Opera III, 879b) 41–54 Cf. Thomas ad 1

principum, magis offendit Deum, quod patuit per famem quam misit dominus et
 responsionem divinam et crucifixionem septem filiorum Saul, 2. *Regum* 21. Et
 quod obicitur quod praeceptum fuit occidere eos, dicitur quod hoc verum fuit
 quantum ad incorrigibiles. Vel intelligitur de occisione communiter quae est per
 mortem corporalem vel per mortem interpretativam, id est servilitatem. Ideo
 dicit Ambrosius, *De officiis*: Mulctavit eos meliori morte, scilicet obsequio mi-
 nisterii divini. Nota quod dicit Ambrosius ad solutionem huius quaestionis, quod
 dicitur causa 22, quaestione 4, „Unde datur intelligi“: „Quisquis se iuramento
 firmaverit aliquid facturum quo corporalis vel spiritualis salus adimatur vel sine
 quo utraque salus reparari vel conservari non possit, fidem promissam servare
 prohibetur.“

De iuramento facto Gabaonitis aliter solvit Gratianus quam dictum est 22, qu. 4,
 „illicitum ergo iuramentum“: Et non omne illicitum iuramentum prohibetur ser-
 vari, sed „quod scitur esse illicitum dum iuratur. Si autem nescitur esse illicitum,
 ... sed putetur esse licitum“, et hoc ex ignorantia facti et non ex ignorantia
 iuris, servari debet. Tale fuit iuramentum factum Gabaonitis.

39.2.2 Ad illud de illo qui iurat se non recepturum praelationem, dicendum quod si
 sit persona inutilis, debet omnino servare. Si autem sit persona utilis et concurrant
 alia, 〈non〉 debet servare.

Ad quaestionem 3

39.3 Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura.

39.3.1 Ad obiectum dicendum quod sicut dicit Hugo, 4. libro *Sententiarum* c. 5,
 verbum Isidori non intelligitur nisi quando intendit defraudare, non quando vult
 vitare aliquod periculum. Et ponit exemplum de Abraham qui si iurasset quod
 Sara esset soror eius, non peccasset.

44 principum] principium FT (*cf. Ios 9,15*) 47 incorrigibiles] incorporales (?) FT 52 corporalis] corporali FT 56 omne] esse F, *male leg.* T 67 soror] uxor FT (*cf. textum Hugonis et Sacrae Scripturae*) || peccasset] Extra de iure iurando c. „Etsi Christus praecepit“: „Quaedam inquit prohibentur quia per se mala sunt ut furtum, adulterium et huiusmodi quae non sunt aliquatenus facienda, quaedam vero prohibentur ex causa, non quia per se mala sunt, sed quia si fiant et frequenter et multum ex his mala sequuntur sicut bibere vinum, ... sic et iuramentum per se quidem malum non est cum sit confirmatio veritatis, sed tamen prohibetur ex causa quoniam ex frequenti iuratione periurium saepe contingit ... et ideo cum necessitas exigit pro re vera, licita et honesta, potest secure iurari quia cessante causa cessat effectus“ [Decretalia Greg. IX, 2, tit. 24, c. 26 (ed. cit. II, 370)] *add. mg.* FT

45 2 Sm 21,1–9 49 Ambrosius, *De officiis* 3, c. 10, n. 69 (PL 16, 165B) 51–54 Decretum Gratiani p. 2, causa 22, q. 4, Grat. § 1 (ed. cit. I, 882); § 4 (ibid.) 55–59 Bonaventura sol. ad „Iuxta“ (Opera III, 880b) 55–58 Decretum Gratiani, loc. cit. ad ll. 51–54 63 Bonaventura sol. 64 Ps.-Hugo a St. Victore, *Summa sent. tr.* 4, c. 5 (PL 176, 124A–B) 66–67 Gn 20,2

DISTINCTIO 40

Quaestio 1

Utrum lex nova et vetus differant penes timorem et amorem

- 40.01 Utrum lex nova et vetus differant penes timorem et amorem.
40.01.1 Quod sic: Augustinus, *Contra Adversarium legis et prophetarum* c. 18: „Brevissima et apertissima differentia duorum testamentorum timor et amor.“
40.01.01 Contra: Augustinus, 14. *De civitate* c. 7 et 9: Omnis affectio radicatur in amore.
40.01.02 Item cum sint aliae affectiones etc.
40.01.03 Item in utraque lege fuerunt promissiones etc.

5

Quaestio 2

De differentia quae est per occidere et vivificare

- 40.02 De differentia quae est per occidere et vivificare.
40.02.1 Quod sic: 1 *Cor.* 2.
40.02.01 Contra primam partem: *Rom.* 7: „Lex quidem sancta“ etc.
40.02.02 Item cum dicitur lex occidens etc.
40.02.03 Item si lex occidit, aut per causam et sic est mala et a malo Deo. Si per occasionem, tunc virtutes et opera bona a simili. Per ostensionem, tunc evangelium.

10

Ad quaestionem 1

- 40.1 Ad primam quaestionem nota in Bonaventura.
40.1.01 Ad obiectum dicendum quod timor alicuius rei non radicatur in amore eiusdem rei, sed alterius. In veteri testamento fuit timor Dei et amor sui, in novo

15

10 sancta] scientia FT 12 occidit] cecidit FT (*cf. textum Bonaventurae*)

1 Bonaventura q. 1; Thomas a. 4, qca. 2; Petrus Tar. a. 4 2–3 Bonaventura 1 || August., *Contra adversarium legis et proph.* 1, c. 17 (PL 42, 622s.); *verbatim*: *Contra Adimantum* c. 17, n. 2 (PL 42, 159) 4–5 Bonaventura contra 1 4 August., *De civ. Dei* 14, c. 7, n. 2 (PL 41, 410); c. 9, n. 1 (PL 41, 413) 6 Bonaventura contra 2 7 Bonaventura contra 5
8 Bonaventura q. 2; Thomas a. 3; Petrus Tar. a. 3 9 Bonaventura 1 || 2 *Cor* 3,6; cf. August., *Contra adversarium legis et proph.*, loc. cit. 40.01.1 10 Bonaventura contra 1 || Rm 7,12 11 Bonaventura contra 2 12–14 Bonaventura contra 3 15 Bonaventura sol.

autem timor sui. Augustinus, *De vera innocentia* propositione 255: Ad omne bonum ducit timor et amor Dei, ad omne opus malum timor et amor mundi.

- 20 40.1.02 Ad aliud dicendum quod timor et amor sunt affectiones principales ad agendum bonum et malum, et ideo penes ⟨hos⟩ sumitur differentia. Gaudium autem et timor non possunt esse radices quia sunt de rebus praesentibus sive certis. Illa autem quorum intuitu servimus Deo et implemus praecepta non sunt praesentia nec certa. Spes vero reducitur ad amorem.
- 25 40.1.03 Ad aliud dicendum quod verum est, tamen in veteri plus fuit de timore quam de amore, in novo e converso quia ibi promittebantur bona temporalia, hic autem bona aeterna.

Ad quaestionem 2

- 40.2 Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura.
- 30 40.2.01 Ad obiectum respondetur per glossam ibidem: „Mandatum“: *Glossa*: „Id est illud quod per legem praecipitur est sanctum in se et iustum, iustificans peccatorem“. Sed ipsa lex non iuvabat observare quod praecipiebat nec per sacramenta nec promissa sicut lex nova.
- 40.2.02 Ad aliud dicendum quod occidit tantum per occasionem.
- 35 40.2.03 Ad obiectum dicendum quod inter causas per accidens est differentia magna secundum propinquitatem et remotionem ab essentialitate sicut dicitur in libro *Metaphysicae* in textu et commento: Album et musicum, Polycletus et homo sunt causae per accidens statuae. Sed album et musicum magis per accidens quam homo et Polycletus, quia homo et Polycletus aliquid faciunt ad generationem statuae, sed per accidens, album et musicum nihil. Similiter est de lege et virtutibus
- 40 et operibus bonis.

36 Polycletus] Policleus FT 38 Polycletus¹] Policleus FT

18 Prosper Aquitanus, *Sententiae ex Augustino delibatae*, prop. 248 (PL 45, 1879) 28 Bonaventura sol. 29–32 Bonaventura ad 1 29–31 Petrus Lomb., In Ep. ad Rom c. 7, v. 12–13 (PL 191, 1419D) 36 Aristot., *Met.* 5, c. 2 (1014a 5–7); Averroes, In *Met.* 5, t. 3 (ed. cit. 104E)

QUAESTIONES IN QUARTUM LIBRUM

DISTINCTIO 1

Quaestio 1

Utrum sacramenta debuerunt institui

- 1.01 Utrum sacramenta debuerunt institui.
1.01.1 Quod sic: *Johannes* 14: „Opera quae ego facio“, *Glossa*: Maius videtur impios iustificare quam iustos creare.
1.01.2–3 Et duo in Bonaventura sequentia, nota in Bonaventura.

Quaestio 2

Utrum essenziale sit sacramento ut sit signum

- 1.02 Utrum essenziale sit sacramento ut sit signum. 5
1.02.1 Quod <sic> per Magistrum et Hugonem, libro 1, parte 9, c. 2. Nota prima duo.
1.02.01 Contra: Primum.
1.02.02 Item si sunt signa, ergo non sunt causae. Boethius, 5. *De consolatione*: „Omne signum tantum ostendit quid sit, non vero efficit quod designat“, et *Mat.* 1, 10
in *Glossa* super illud: „Hoc autem totum“. 10
1.02.03 Item si signum est de integritate etc.
1.02.04 Item si signa, aut prognostica, sed nullum horum dici potest quia nec habet nec habuit nec habebit gratiam ut inficte accedente.

Ad quaestionem 1

- 1.1 Ad primam: Quia ex eisdem et per eadem fit res et corrumpitur, creatura, 15
secundum Hugonem, libro 1, „in eisdem visibilibus salutis occasionem recipere

15 creatura] causa (?) FT

1 Bonaventura p. 1, q. 1, a. 1; Thomas q. 1, a. 2, qcae. 1, 3, 4, 5; Petrus Tar. p. 1, q. 1, a. 3
2 Io 14,12 || Glossa ord. in Io 14,12 (ed. cit. IV, 258b); August., In Joh. Evang. tr. 72,
n. 3 (PL 35, 1823) 4 Bonaventura 1 et 2 5 Bonaventura p. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 1;
Petrus Tar. p. 1, q. 1, a. 1 6–7 Bonaventura 2 6 Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 9,
c. 2 (PL 176, 317B–C) 6–7 Bonaventura 1 et 2 8 Bonaventura contra 1: „Sacramenta
principaliter sunt instituta ad curandum ...“ (Opera IV, 14a) 9–11 Cf. Bonaventura contra 2
9–10 Boethius, De consol. 5, pr. 4 (PL 63, 847B) 10 Mt 1,22 11 Glossa ord. in Mt 1,22
(ed. cit. IV, 7a) 12 Bonaventura contra 3 13–14 Cf. Bonaventura contra 4; Thomas 4
15–20 Cf. Thomas sol. 16–17 Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 9, c. 4 (PL 176, 323C)

debut ut per eadem resurgeret per quae corruerat.“ Exemplum ponit Augustinus, *De vera religione*: „In quem“, inquit, „locum quisque ceciderit, ibi debet incumbere ut surgat.“ Idem dicit Gregorius, 15. *Moralium* super illud: „Homini qui similis est tui“.

20 1.1.1 Ad obiectum: Non est solutio quia creatio est de non ente omnino. Omnis autem actio creaturae requirit subiectum quod agat secundum auctorem 6 *Principiorum*: „Actio est“ etc. Sed recreatio est iam entis et ideo potest recreationi cooperari creatura.

25 1.1.2 Ad secundum quod in reparatione per sacramenta est unum opus Dei et aliud suscipientis vel saltem illorum per quos suscipiens suscipit. Quantum ad illud quod est ibi a Deo, aequè bene fieret sine sacramento. Quantum ad hoc quod agit homo non, quia non ita homo humiliaretur nec erudiretur neque exerceretur si Deus totum faceret.

30 1.1.3 Ad secundum de Bonaventura nota in Bonaventura. Contra: Quod aequè bene posset per se solum etc. Ideo aliter dicitur quod non tantum est nobilitatis operari per pauciora, sed etiam pluribus communicare rationem causae et principium, non propter sui indigentiam. Et quod obicit quod virtutes deberent sufficere, dicendum quod gratia et virtus reformant formaliter, sacramenta quasi effective, sicut quaedam medicinae, et non sequitur: sanitas sanat sufficienter, 35 ergo superfluit medicina.

Ad quaestionem 2

1.2 Ad aliam quaestionem dicendum quod sacramenta instituta sunt ad eruditionem, non autem erudiunt nisi significando, et ideo ab institutione significant. Ideo autem ad erudiendum sunt instituta secundum Hugonem, 1, 9, 3, „ut per id 40 quod foris in sacramento ... cernitur, ad invisibilem virtutem sacramenti agnoscendam mens humana erudiatur.“ Nota bene ibi usque „salutem operantur“.

1.2.01 Ad obiectum patet quod non est simile quia in medicina corporali non refert utrum significet.

1.2.02 Ad aliud dicendum quod causa potest esse signum effectus et e converso, 45 et universaliter omne medium quod ducit in cognitionem occulti. Unde quando causa est manifestior effectui potest dici signum effectus et e converso, quando e converso. Tamen quia frequentius effectus sunt manifestiores causis, ideo signum

22 creaturae] creare FT 35 sequitur] neque FT

17–19 August., *De vera rel.* c. 24, n. 45 (PL 34, 141) 19–20 Gregorius Magn., *Moralia* 26, c. 13, n. 21 (PL 76, 360A–B) || Iob 35,8 22–23 Liber sex principiorum (PL 188, 1261A) 30 Cf. Bonaventura ad 2 33–36 *Ad obiectum de virtutibus* cf. Hugo a St. Victore, *De sacr.* 1, p. 9, c. 8 (PL 176, 328B) 39–41 Cf. Hugo a St. Victore, *De sacr.* 1, p. 9, c. 3 (PL 176, 320A–B)

dividitur contra causam et tamen e contrario est in sacramentis. Dictum Boethii intelligitur de eo quod est tantum signum.

1.2.03 Ad aliud dicendum quod omnibus significat, licet non omnes percipiunt, sicut ignis semper calefacit, licet quandoque non calefaciat propter indispositionem passivi. 50

1.2.04 Ad quantum quod sacramenta novae legis tria significant, scilicet causam primam efficientem sicut baptismus mortem Christi et quantum ad hoc sunt rememorativa, et effectum sanctificationis quem faciunt et quantum ad hoc demonstrativa, nec obstat si aliquis sanctitatem non recipit quia hoc non est ex defectu sacramenti. Item significant finem sanctificationis, id est scilicet, gloriam aeternam, et quantum ad hoc sunt prognostica. Sed illa veteris legis erant totaliter prognostica. Quod obicitur quod est tantum signum demonstrativum, similiter per naturam relationis, dicendum quod illud habet veritatem in relativis quorum monstrat naturam relationis essentialiter. 55 60

Quaestio 3

Utrum sint gratiae contentiva

1.03 Utrum sint gratiae contentiva.

1.03.1 Quod sic: Hugo, libro 1, parte 9, c. 3, 5: „Concurrunt“.

1.03.2 Idem definit eodem, c. 2: „Sacramentum est corporale et materiale elementum foris sensibilibus propositum ex similitudine repraesentans, ex institutione significans, ex sanctificatione continens aliquam invisibilem et spiritualem gratiam.“ 65

1.03.01 Contra nota tria in Bonaventura.

Quaestio 4

Utrum faciant gratiam in anima

1.04 Utrum faciant gratiam in anima.

1.04.1 Quod sic: Hugo, libro 1, parte 9, c. 2: „Infusa sibi benedictione“. Nota tria prima in Bonaventura. 70

66 sanctificatione] significatione FT

62 Bonaventura p. 1, q. 3; Thomas q. 1, a. 4, qca. 2; Petrus Tar. p. 1, q. 1, a. 5 63 Bonaventura 2 || Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 9, c. 7 (PL 176, 327A): „occurrunt“
 64–67 Bonaventura 3 || Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 9, c. 2 (PL 176, 317D)
 68 Bonaventura contra 1–3 69 Bonaventura q. 4; Thomas q. 1, a. 4; Petrus Tar. a. 6
 70–71 Bonaventura 2 70 Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 9, c. 2 (PL 176, 318B)
 71 Bonaventura 1–3

1.04.01 Contra: Causa nobilior est suo effectui, 83 *Quaestionum* 2 et ponitur libro primo, 45.

1.04.02 Item Magister.

75 1.04.03 Item virtus est quam Deus in nobis etc.

Quaestio 5

Utrum sit in eis aliqua virtus spiritualis ad inducendum gratiam

1.05 Iuxta hoc: Utrum sit in eis aliqua virtus spiritualis ad inducendum gratiam.

1.05.1 Quod sic: Beda, *Lucas* 3 in *Glossa*: „Dominus contactu“ etc.

1.05.2 Item Augustinus, *Super Johannem* homilia 80: „Unde tanta virtus aquae“ etc.

80 1.05.3 Item videmus quod opera divinae iustitiae etc.

1.05.01 Contra: Illa virtus aut est substantia aut accidens etc.

1.05.02 Item aut est magnum bonum aut mediocre.

Ad quaestionem 3

1.3 Ad primam nota opiniones in Bonaventura. Contra primam est quia aut est ibi subiective aut contentive. Non subiective quia passio univoca requirit subiectum univocum. Ergo cum non sit univocatio inter sacramenta et creaturam rationalem, patet etc. Non contentive quia gratia cum sit accidens non existit per se, ergo etc. Nota aliam in Bonaventura.

85 1.3.01 Ad obiecta nota in Bonaventura. Ad ultimum: Non est simile quia hoc vere est substantia, et licet Deus posset facere, tamen ad nihil esset utile sicut in accidentibus sacramenti altaris, quia ibi manent ut fides habeat meritum.

90

Ad quaestionem 4

1.4 Ad secundam quaestionem dicunt quidam quod sunt causa efficiens gratiae per modum instrumenti. Instrumento enim competit duplex actio, una ex natura

89 deus] *male leg.*, *forte* terminus FT

72–73 Bonaventura contra 1 72 August., 83 Quaest. q. 28 (PL 40, 18) 72–73 Cf. Petrus Lomb., Sent. 1, d. 45, c. 4, n. 2 (ed. cit. 308, l. 10s.) 74 Bonaventura contra 2 || Petrus Lomb., Sent. 4, d. 1, c. 5, n. 2 (ed. cit. 235, l. 5) 75 Bonaventura contra 5 || Petrus Lomb., Sent. 2, d. 27, c. 8, n. 6 (ed. cit. 487, l. 10s.) 76 Bonaventura p. 1, q. 4, qca. 2; Thomas q. 1, a. 4, qca. 2; Petrus Tar. a. 6, qca. 2 77 Bonaventura contra 1 (Opera IV, 21a) || Beda Ven., In Lucae Evang. 1, 3,21 (PL 92, 358s.); Glossa ord. in Lc 3,21 (ed. cit. IV, 151a) 78–79 Bonaventura contra 2 || August., In Joh. Evang. tr. 80, n. 3 (PL 35, 1840) 80 Bonaventura contra 3 81 Bonaventura 1 82 Bonaventura 2 83–87 Bonaventura sol. (Opera IV, 17a). Ad „nota aliam ...“: *ibid.*, „alia ratio ...“ 88 „Ad ultimum ...“: Bonaventura ad 4 et ad 7 91–97 Thomas sol. ad a. 4

propria, alia quam habet prout movetur a primo agente. Sicut calor igneus in corpore aliquando est instrumentum animae nutritivae et ex natura propria consumit, sed inquantum est instrumentum animae generat membra consimilia ut ut 95
carnem etc., ita hic aqua secundum se lavat corpus, sed inquantum est instrumentum divinae actionis pertingunt ad aliquem effectum spiritualem in anima.

Ad quaestionem 5

1.5 Isti etiam dicunt quod in ipsis sacramentis est aliqua virtus absoluta ad gratiam inducendam, sed distinguunt quod aliter est virtus in principali agente, aliter in instrumentali. „Agens enim principale agit iuxta exigentiam formae suae, 100
et ideo virtus activa est in ipso aliqua forma vel qualitas habens completum esse in natura. Instrumentum autem agit ut motum ab aliquo et ideo competit sibi virtus proportionata motui. Motus autem non est ens completum, sed est via in ens, quasi medium inter potentiam puram et actum purum, ut dicitur 3. *Physicorum*, et ideo virtus instrumenti secundum quod huiusmodi, inquantum scilicet agit ultra 105
quod competit sibi secundum suam naturam, non est ens completum habens esse fixum in natura, sed quoddam ens incompletum sicut virtus immutandi visum in aere inquantum est instrumentum motum ab exteriori visibili, et huiusmodi entia consueverunt nominari intentiones et habent aliquid simile cum ente quod est in anima quod est ens diminutum, ut dicitur 6. *Metaphysicae* 8, et quia sacramenta 110
non faciunt effectum in anima nisi inquantum instrumenta, ideo virtus spiritualis est in eis quasi non habens fixum esse, sed ut ens incompletum.“
Alia est opinio verior: Nota in Bonaventura, ubi ponitur exemplum de Elisaeo. Ista opinio videtur posse confirmari per illud quod dicitur <de> serpente aeneo, *Sapientiae* 16, et per simile de serpente ipso cui aspectum eius assistebat virtus 115
sanans a morsibus serpentum.
1.5.3 Ad obiectum per simile de igne purgatorio dicendum quod licet agat ut instrumentum divinae iustitiae, tamen non agit nisi per impressionem similitudinis suae, alioquin ita posset quoad instrumentum divinae iustitiae esse terra sicut ignis. Sed in elementis corporalibus non est aliquid cuius similitudinem gerit 120
gratia.

101 aliqua] aliqua *add. (ditt.)* T 104 purum] *male leg., forte praemium* T, *om. (spatium)* F
114 confirmari] *comprimari* FT || aeneo] *cireo* FT 118 iustitiae] *cum add. FT, erronee, ut videtur* 120 similitudinem] *similitudine* FT

98–112 Thomas sol. ad a. 4, qca. 2 104 Aristot., *Phys.* 3, c. 2 (201b 28s.) 110 Aristot., *Met.* 6, c. 8 (1033b 29) 113 Bonaventura sol. ad qcam. (*Opera* IV, 23b) || 4 Rg 5, 14
115 Sap 16, 5–7; Nm 21, 9 117–121 Bonaventura qca. c. 3 (*Opera* IV, 21a)

Quaestio 6

Utrum sacramenta veteris et novae legis
differant per conferre gratiam et non conferre

^{1.06} Utrum sacramenta veteris et novae legis differant per conferre gratiam et non conferre.

^{1.06.1} Videtur quod sacramenta veteris legis iustificarent. Hugo, libro 1, parte 8, c. 12 et infra: „Ex quo homo aegrotare coepit“. Nota eius argumenta in Bonaventura.

^{1.06.2} Item oblatio Abel placuit Deo ut dicitur *Gen.* 4 et *Hebr.* 11, et in canone missae petitur ut sacrificium ecclesiae sit Deo acceptum sicut sacrificium antiquorum patrum, et *Dan.* 3 petitur ut sacrificium contriti cordis suscipiatur sicut holocaustum arietum etc. Sed sacrificium ecclesiae et contriti spiritus gratiam confert, ergo secunda etc.

^{1.06.01} Contra: Libro 2, parte 1, c. ultimo. Nota omnia argumenta in Bonaventura.

^{1.6} Ad istam quaestionem dicendum „quod in sacramento est considerare duo, scilicet ipsum sacramentum et usum“, scilicet opus operatum, opus operans. „Cum ergo dicitur sacramentum“ „conferre gratiam vel non conferre“ gratiam, „referendum est ad opus operatum“, et de hoc est duplex opinio. Una Hugonis quod in illis sacramentis erat quaedam protestatio fidei et professio de facto et „indirecte et ex consequenti habebant iustificare mediantibus nostris sacramentis“ quae significabant. De hoc 1. distinctio et *De sacramentis* parte 11, c. 1 et 2 et 5. Sed „nostra sacramenta directe et immediate iustificant“ secundum eundem, „quia ad hoc sunt instituta. Sed haec opinio non videtur convenire dictis sanctorum qui dicunt quod lex (erat) occasio mortis inquantum ostendebat peccatum et gratiam non conferebat“, sicut colligitur ex Augustino, 83 *Quaestionum* quaestione 66, ubi distinguit quattuor status. „Nec differt quantum ad (hoc), utrum gratiam conferret directe vel indirecte, et propter hoc nulla vel modica esset praeeminentia sacramentorum novae legis ad illa veteris, quia etiam sacramenta novae legis efficaciam habent a fide“ et significant.

125 eius] enim FT 139 et 5] Hugo libro 1, parte 11, c. 1 et 5: „Si quis sacramenta priora effectum sanctificationis habuisse negaverit, non mihi recte sentire videtur“ [loc. cit. 345B–C] *add. mg. infra* FT

122–123 Bonaventura p. 1, q. 5; Thomas q. 1, a. 5; Petrus Tar. p. 1, q. 1, a. 6 124–126 Bonaventura 1 et 2; Thomas 3 124–125 Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 8, c. 12 (PL 176, 313C–D) 127–131 Cf. Thomas 2 127 Gn 4,4 || Hbr 11,4 127–128 Canon missae. Cf. Innocentius III, De sacro altaris mysterio 1, Ordo missae (PL 217, 769B) 129 Dn 3,39s. 132 Bonaventura contra 1–4 || Hugo a St. Victore, De sacr. 2, p. 1, c. 12 (PL 176, 415A) 133–147 Thomas sol. 139 Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 11, c. 1 (PL 176, 343B–C); c. 2 (PL 176, 343D); c. 5 (PL 176, 345B) 143–144 August., 83 Quaest. q. 66, n. 1 (PL 40, 61) et n. 3 (PL 40, 62, *quantum ad quattuor status*)

Et ideo alii utpote Magister dicit quod sacramenta veteris legis, id est opus operatum, nullo modo gratiam conferebat excepta circumcisione quae non fuit in lege instituta sed servata quia non plus valet ad gratiam agnus vel vitulus immolatus quam unus alius. Sed in nostris vis ipsa sacramentorum adiuvat et confert gratiam. Unde plus valet eucharistia ad gratiam quam panis simplex. Haec fuit opinio Magistri. Sed de usu sacramentorum qui dicitur opus operans est secunda opinio. Quidam <dicunt> quod nec usus ipse etsi ibi fide et caritate fieret, et hoc dicunt Magistrum sensisse in littera cum dicit quod ex operibus legis non iustificabatur omnis caro. Sed hoc videtur absurdum quod labores sanctorum patrum in huiusmodi sacramentis Deo accepti non fuerint et quod opus virtutis possit esse non meritorium.

Et ideo verius dicitur et communiter quod usus eorum meritorius esse poterat si ex caritate fierent et quod ait Magister: „Ex operibus legis“ etc., intellexit de operibus operatis.

1.6.01 Ad primum dicendum quod Hugo non tenetur.

1.6.02 Ad secundum dicendum quod numquam defuit medicina, scilicet fides, spes, caritas.

1.6.03 Ad tertium dicendum quod hoc non intelligitur de opere operato. Sed hoc sacrificium magis placet quam illud, sed petitur ut devotio offerentis placeat sicut illorum placuit, sic etiam illud donum.

1.6.04 Ad quartum quod opus operatum in sacramentis veteris legis non iustificabat nec cum fide nec sine fide et caritate, sed ipsa fides et caritas. Sed in sacramentis novae legis cum fide iustificat.

1.6.05 Ad auctoritates quae videntur sonare quod etiam usus ipsorum sacramentorum non placeret Deo, dicendum sicut dicit Rabbi Moyses c. 162, quod prima intentione non sunt ab eis nisi <propter> fidem veritatis suae et oboedientiam praeceptorum, sacrificia autem intentione secunda, et illud quod fuit secundario ipsi fecerunt principale. Unde non amavit illa intentione prima, sed secunda.

Quaestio 7

Utrum sola fides sufficeret ad remissionem originalis

1.07 Utrum sola fides sufficeret ad remissionem originalis.

168 iustificabat] iustificabant FT 172 dicit] dicitur (?) FT

148–158 Bonaventura sol. (Opera IV, 25b; 26a–b) 148–153 Petrus Lomb., Sent. 4, d. 1, c. 6 (ed. cit. 235s.) 160 „ex operibus legis“: ibid. c. 4, n. 3 (ed. cit. 234, l. 8) 162–170 *Ad* Bonaventura 1–4 172 Moses Maimonides, *Dux perplexorum* 3, c. 32 (ed. cit. 92r–v) 176 Bonaventura p. 2, a. 1, q. 2; Thomas q. 2, a. 6; Petrus Tar. p. 2, q. 1, a. 1

1.07.1 Gregorius, *Moralium*: „Quod apud nos valeret aqua baptismi, hoc egit apud veteres vel (pro) parvulis sola fides vel pro adultis virtus sacrificii vel pro his qui ex stirpe ...“

180 1.07.2 Item Hugo libro 1, parte 11, c. 3, dicit quod tempore legis naturae non fuerunt aliqua sacramenta in praecepto.

1.07.01 Contra: Si sufficiebat et modo non, ergo posterior fides est deterior.

1.07.02 Item poterat salvari nondum natus.

185 1.07.03 Item si sic, ergo non poterat mori sine remedio parentibus existentibus fidelibus.

Quaestio 8

Utrum adultis requireretur virtus sacrificii

1.08 Utrum adultis requireretur virtus sacrificii.

1.08.1 Quod sic per Gregorium in littera.

1.08.2 Item plus poterat adultus etc.

1.08.01 Contra: Tempore legis ...

190 1.08.02 Item Hugo, libro 1, parte 11, c. 8 etc.

Ad quaestionem 7

1.7 Ad primum „dicendum quod peccatum originale est peccatum naturae. Natura autem reparari non poterat nisi per Christum, et ideo numquam poterat remitti peccatum originale nisi facta relatione et quadam iunctione illius qui curari debebat, ad Christum“. Et hoc fiebat per fidem scilicet, ideo fuit fides necessaria.

195 Sed sufficeretne fides informis? Dicendum quod gratia iustificationis est prima gratia. Ad primam autem gratiam non requiritur meritum condigni, sed congrui, hoc est debita dispositio, et fides informis et eius professio, vel motu interiori vel exteriori. Unde professio fidei propriae requirebatur in adultis, alienae sufficiebat parvulis.

177 valeret] nulla F, *ill.* T, erit *add.* FT 180 naturae] nec F, *male leg.* T

177–179 Bonaventura 1 || Gregorius Magn., *Moralia* 4, c. 3 (PL 75, 635B) 180–181 Bonaventura 2 180 Hugo a St. Victore, *De sacr.* 1, p. 11, c. 3 (PL 176, 344B) 182 Bonaventura contra 1 183 Bonaventura contra 2 184–185 Bonaventura contra 3 186 Bonaventura p. 2, a. 1, q. 3; Thomas q. 2, a. 6, qca. 3; Petrus Tar. p. 2, q. 1, a. 5 187 Bonaventura 1 || Gregorius Magn., *Moralia* 4, c. 3 (PL 75, 635B) 188 Bonaventura 2 189 Bonaventura contra 1 190 Bonaventura contra 2 || Hugo a St. Victore, *De sacr.* 1, p. 11, c. 4 (PL 176, 345A) et 6 (PL 176, 346A–D) 191–199 Thomas sol.

1.7.01 Ad primum quod similiter iuvaretur habens si quis inveniretur cum solo originali. Non quod sola fides informis sufficeret ad salutem, sed quod sola fides informis cum sacramento sufficeret sibi sicut dispositio necessaria ad gratiam et gratia ad salutem. 200

1.7.02 Ad secundum: Non sequitur quod fides informis valuit parvulo ratione obiecti, id est crediti, sicut in sacramento veteris legis, infidelitas autem et alia peccata non sunt ex obiecto, sed sunt ex operante. 205

Ad quaestionem 8

1.8 Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura.

1.8.01 Ad obiectum dicendum quod melioritas est propter institutionem divinam, quia modo institutum est aliquid super fidem quod non prius.

1.8.02 Eadem ratio est de inductione sacramentorum quae non erant prius, quod tangit Hugo, libro 1, parte 11, c. 4, quod „primo Deus parvulos nutrit, secundo sub lege exercitatos temptavit, novissime sub gratia perfectos in libertate spiritus ambulare permittit.“ 210

1.8.03 Ad tertium dicendum quod status iste est melior sive per circumcisionem sive per baptismum quia hic simpliciter deletur originale, ibi autem non sufficiebat fides parentum, immo quando ad annos pervenerunt requirebatur motus propriae fidei. 215

De institutione sacramentorum

1.9 Ad aliam quaestionem dicendum quod natura dictabat Deum colendum, habitus fidei formabat colendi ritum. Unde quia omnes habebant fidem trium articulorum, scilicet unitatis Dei, remunerationis, redemptionis, *Hebraeorum* 11, ideo habuerunt sacramenta ad professionem fidei de illis tribus, in decimatione primum, in oblatione secundum, in sacrificio tertium. Unde Hugo, quod haec tria essent credito, libro 1, parte 11, c. 7: „Haec sunt quibus ab initio recta fides nihil minus umquam habere potuit, credere videlicet unum esse creatorem omnium dominum et rectorem universorum, ipsum quidem non esse auctorem mali, eorum tamen qui <in> malis suis eius misericordiam quaerent et expectarent futurum redemptorem.“ 220 225

211 nutrit] *corr. sec. textum cit., ill., forte interiori FT* 212 exercitatos] excitatos FT (*cf. textum cit.*)

207 Bonaventura sol. (Opera IV, 35b) 211–213 Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 11, c. 4 (PL 176, 345A) 218–227 Bonaventura q. 3, sol. 220 Hbr 11,6.35 *et passim* 222–227 Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 10, c. 7 (PL 176, 339D)

De circumcisione

1.10 Ad argumentum quaestionis utrum circumcisio conferret gratiam, tertium
scilicet: Sicut se habet culpa ad amotionem etc., dicendum quod gratia habet
230 esse in fieri secundum Augustinum, 4. *Super Genesim*, sicut lumen in aere. Unde
gratia dupliciter destruitur, scilicet per corruptionem eius quod iam infusum est et
per cessationem ab infusione, et quantum ad secundum modum Deus corrumpit
gratiam, culpa vero non. Similiter corrumpit quia non habet esse in fieri, sed in
factum esse. Ideo nihil removet culpam nisi qui dat gratiam.

228–229 Bonaventura p. 2, a. 2, q. 3 229–234 Bonaventura 3 230 August., De Gen.
ad litt. 12, c. 16, n. 32 (PL 34, 466); cf. 7, c. 14 (PL 34, 363); cf. 4, c. 22, n. 39 (PL 34, 311s.)

DISTINCTIO 3

Quaestio 1

Utrum baptismus sit aqua vel tinctio

- 3.01. Utrum baptismus sit aqua vel tinctio.
- 3.01.1 Quod aqua per definitionem Hugonis, 2. *De sacramentis*, parte 6, c. 2: „Baptismus est aqua“ etc.
- 3.01.2 Item Hugo libro 1, parte 9, c. 2: „Sacramentum est materiale elementum foris sensibiliter propositum ex similitudine repraesentans“ etc. 5
- 3.01.3 Item panis et vinum est sacramentum Eucharistiae, ergo etc.
- 3.01.01 Contra: Magister in littera.
- 3.01.02 Item accedente verbo ad elementum fit sacramentum. Ergo illud est sacramentum ad quod refertur verbum. Sed hoc est actu baptizandi, ergo etc.
- 3.01.03 Quod nec aqua nec tinctio sed character videtur quia baptismus semper manet, ergo etc. 10
- 3.01.03.1 Contra: Character est effectus baptismi.
- 3.01.03.2 Item non est forma visibilis.

Quaestio 2

Utrum expressio verbi creati sit de integritate sacramenti

- 3.02 Utrum expressio verbi creati sit de integritate sacramenti.
- 3.02.1 Quod sic: Augustinus, homilia 80: „Accedente verbo ad elementum“ etc. 15
- 3.02.2 Item quod verbum vocale: *Mat.* ultimo: „Baptizantes“ etc.
- 3.02.01 Contra: Hugo, libro 2, parte 6, c. 2: „Recte per verbum Dei elementa sanctificantur, quae per verbum creata subsistunt“, ita „quibus per verbum subsistentiam dedit, putas quod per ipsum verbum gratiam apponere non possit?“

8 accedente] tacedente (?) T 14 creati] creatis FT 17 elementa] elementa *add. (ditt.) et exl. (?) T* 18 quae] quia (?) FT 19 quod per] quia FT (*cf. textum cit.*)

1 Bonaventura p. 1, a. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 1; Petrus Tar. q. 1, a. 1 2–3 Bonaventura 1; Thomas a. 1, qca. 2, 1 || Hugo a St. Victore, De sacr. 2, p. 6, c. 2 (PL 176, 443A) 4–5 Thomas a. 1 || Hugo a St. Victore, De sacr. 1, p. 9, c. 2 (PL 176, 317D) 6 Bonaventura 2 7 Bonaventura contra 1 || Petrus Lomb., Sent. 4, d. 3, c. 1, n. 2 (ed. cit. 243, l. 14) 8–9 Bonaventura contra 3 || Petrus Lomb., ibid. l. 16 10–11 Bonaventura contra 4 12 Bonaventura ad 4.; cf. d. 4, p. 1, a. 1, q. 3, sol. 13 Cf. Thomas d. 4, q. 1, a. 1, sol. 14 Bonaventura p. 1, a. 1, q. 2; Thomas q. 1, a. 2; Petrus Tar. q. 1, a. 2 15 Bonaventura 2 || August., In Joh. Evang. tr. 80, n. 3 (PL 35, 1840) 16 Bonaventura 1 || Mt 28,19 17–19 Bonaventura contra 1 || Hugo a St. Victore, De sacr. 2, p. 6, c. 2 (PL 176, 443B–C, 443C)

- 20 3.02.02 Item si verbum vocale est verbum necessarium etc.
 3.02.03 Item quod non verbum vocale etc.

Ad quaestionem 1

- 3.1 Ad primam quaestionem dicendum quod baptismus potest significare lavacrum, ut dicitur *Glossa Canticum* 4, aliquando pro designatione lotionis, *Marcus* 9. Sed moderni dicunt quod est utrumque sacramentum, scilicet lavacrum et
 25 lotio. Unde „sicut“, Augustinus, 15. *De trinitate* c. 22, „imago dicitur tabula et quod in ea pictum est, sed propter picturam quae in ea est simul et tabula nomine imaginis appellatur“, ita forte in proposito, sacramentum potest dici aqua sanctificata inquantum abluens vel ipsa lotio, ita quod unum est propter alterum, vel potius quia unum ut quod significat, alterum ut quo et ideo non sunt duo
 30 sacramenta sicut non sunt subiecti et virtutis. Unde ipsum sacramentum inquantum significans est ipsa aqua, inquantum sanctificata ipsa ablutio. Sed de quo magis dicitur sacramentum? Potest dici quod licet lotio sit magis signum sanctificationis, tamen ipsa aqua est magis signum, et ideo dicitur per prius de ipsa aqua, sicut magis est signum vini circulus quam
 35 expositio circuli. Commentator, super principium 7. *Metaphysicae*: „Cum plura communicant in eodem nomine et quoddam dignius quibusdam, illud quod est dignius illo nomine est causa ceterorum.“ Idem super illud 8: „Utrum nomen significat formam vel aggregatum“: „Cum fuerint plura quae habent nomen idem propter aliud, aliud est dignius habere illud nomen et est causa aliorum.“
 40 3.1.01 Ad obiectum dicendum quod Magister fuit alterius opinionis. Nota in Bonaventura. Alii exponunt Magistrum sic dicendo quod Magister intendit quod aqua elementum non est sacramentum secundum se vel secundum quemlibet suum usum, sed tantum secundum usum abluendi. Unde quod dicit quod est tinctio glossandum est: Id est aqua secundum usum tingendi. Similiter quod
 45 dicit quod „accedente verbo fit sacramentum non quidem elementum, sed ablutio facta in elemento“ glossandum est: Id est elementum deputatum ad abluendum. Et nisi sic intelligatur Magister, videtur sibi contradicere parum infra. Dicit enim

25 imago] Christus FT (cf. *textum Augustini*) 30 virtutis] Nota quod opinio Magistri fuit quod ipsa tinctio sit sacramentum [Petrus Lomb., Sent. 4, d. 3, c. 1, n. 2 (ed. cit. 243, l. 14), opinio Hugonis quod ipsa aqua [Hugo a St. Victore, De sacr. 2, p. 6, c. 2 (PL 176, 443A)] , et huic magis consonat Augustinus: „Detrahe“, inquit, „verbum, et quid est aqua“ etc. [August., In Joh. Evang. tr. 80, n. 3 (PL 35, 1840)] add. mg. FT 34 dicitur] Deus FT

20 Bonaventura contra 3 21 Bonaventura contra 4 23 Ct 4,2 || Glossa ord. in Ct 4,2 (ed. cit. II, 715a) 23–24 Mc 7,3s. 25–27 August., De trin. 15, c. 23, n. 43 (PL 42, 1090) 31–39 Bonaventura sol. 35–37 Averroes, In Met. 7, t. 3 (ed. cit. 154E–F) 37–39 Averroes, In Met. 8, t. 7 (ed. cit. 215L) 37–38 Aristot., Met. 8, c. 3 (1043a 29–31) 40–49 Bonaventura ad 1; cf. Thomas sol. et ad arg. 45–48 Petrus Lomb., Sent. 4, d. 3, c. 1, n. 2 (ed. cit. 243, l. 23s.)

sic: „In duobus ergo consistit“, ubi dicit duo sufficere ad sacramentum, scilicet verbum et elementum, nihil tangens de tinctione vel lotione.

3.1.02 Ad aliud quod in baptismo sunt tres res tantum, scilicet gratia baptismalis, res et sacramentum, character, sacramentum tantum, scilicet aqua inquantum abluens vel ablutio. Sic ergo patet quod character est sacramentum. Unde sacramentum propriissime dicitur de aqua, minus proprie de character.

3.1.03 Ad aliud dicendum quod illa definitio datur de sacramento quod est tantum sacramentum. Vel potest dici visibilis forma non ratione sui, sed ratione significati exterioris. Praeterea licet character non sit visibilis in se, est tamen visibilis in suo signo.

Ad quaestionem 2

3.2 Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura.

3.2.01 Ad obiectum dicendum quod non <est> idem verbum numero per quod creata sunt omnia elementa et sanctificantur sacramenta, nec est identitas speciei, sed analogiae, nec est ibi relatio personalis, sed simplex hoc quod dico „verbum“ et „ipsum“.

3.2.02 Ad aliud quod verbum vocale non dicitur unica dictio sed tota vox quae est de forma sicut cum quis dicit „volo dicere unum verbum“. Secundum Magistrum „nomen“ dicitur confessio trinitatis, secundum Hugonem, libro 2, parte 6, c. 2, fides, id est notitia trinitatis vocetenus expressa et baptisate: „In nomine patris et filii et spiritus sancti“ est baptizare in confessione fidei patris etc. Secundum alios idem est in nomine quod in virtute vel auctoritate vel efficacia. Baptizo per invocationem trinitatis collatam.

3.2.03 Ad aliud quod verbum vocale non requiritur sub determinatione alicuius linguae, sed determinate quantum ad identitatem significationis et modi significandi. Unde in qualibet lingua illa verba pertinent ad formam quae principaliter sunt instituta ad significandum personas divinas.

Quaestio 3

Utrum invocatio trinitatis vel expressio sit necessaria

3.03 Utrum invocatio trinitatis vel expressio sit necessaria.

3.03.1 Quod sic: *Mat.* ultimo: „Baptizate“ etc.

61 hoc] homo FT 69 collatam] collata FT 74 invocatio] mutatio FT

50–53 Cf. Thomas ad 1; Bonaventura ad 4 54–57 Cf. Thomas sol. 58 Bonaventura sol.
59–62 Cf. Bonaventura ad 1 63–69 Cf. Bonaventura ad 3 64 Petrus Lomb., Sent. 4,
d. 3, c. 4, n. 5 (ed. cit. 247, ll. 9–11) 65 Hugo a St. Victore, De sacr. 2, p. 6, c. 2 (PL 176,
445D) 70–73 Cf. Bonaventura ad 4 74 Bonaventura p. 1, a. 2, q. 2; Petrus Tar. q. 2,
a. 1, qca. 2 75 Bonaventura 1 || Mt 28,19

3.03.2 Item Pelagius, *De consecratione* dist. 4 etc.

3.03.3 Item ratione videtur etc.

3.03.01 Contra: Ambrosius, *De spiritu sancto* c. 3: „Si unum in sermone comprehendas.“ Nota argumenta omnia in Bonaventura.

Quaestio 4

Utrum transmutatio quae potest fieri quinque modis impediatur

- 80 3.04 Utrum transmutatio quae potest fieri quinque modis impediatur.
- 3.04.1 Quod non mutatio, nota in Bonaventura.
- 3.04.2 Item Graeci ita baptizant: Baptizetur servus Christi Nicolaus in nomine patris et filii etc. Constat quod haec est alia forma.
- 3.04.3 Quod non additio: Augustinus, libro 6. *De baptismo parvulorum*, et habetur *De consecratione* dist. 4: „Si non sanctificatur“: „Multi irruunt in preces non solum ab imperitis loquacibus, sed etiam ab haereticis compositas et per ignorantiae simplicitatem non eas valentes distinguere utuntur eis arbitantes quod bonae sint nec tamen in eis quod perversum est evacuat illa recta quae ibi sunt, sed potius ab eis evacuat“. Ergo si additio perversi non impedit, nec aliqua
- 85 omnino.
- 90 3.04.4 Item quod non corruptio vel diminutio infra, 6. distinctione ex decreto Zachariae Papae, nota in Bonaventura.
- 3.04.5 Item quod non transpositio nota in Bonaventura.
- 3.04.6 Item quod non interruptio videtur per simile de missa, sicut habetur capitulo 7, quaestione prima, ubi dicitur quod si missa sit inchoata ab aliquo qui non potest perficere, non oportet quod inchoetur ab alio, sed incipiat ubi ille dimisit, ergo multo magis si idem potest perficere, erit sacramentum.
- 95 3.04.01 Contra nota in Bonaventura.

88 evacuat] evacuant FT

76 Bonaventura 3 || Decretum Gratiani p. 3, De consecratione, d. 4, c. 30 (ed. cit. I, 1370)
 77 Bonaventura 4 78–79 Bonaventura contra 1 || Ambrosius, *De spiritu sancto* 1, c. 3, n. 42 (PL 16, 714A) 79 Bonaventura 2 et 3 (Opera IV, 72a) 80 Bonaventura q. 3; Thomas q. 1, a. 2, q. 1–4; Petrus Tar. q. 2, a. 2 81 Bonaventura 1 82–83 Thomas q. 2, 1 84–90 Bonaventura 2 84–89 August., *De baptismo contra Donatistas* 6, c. 25, n. 47 (PL 43, 214), „Si non sanctificatur“ ibid. (213); Decretum Gratiani p. 3, De consecratione, d. 4, c. 72 (ed. cit. I, 1385) 91–92 Bonaventura 3 91 Cf. Petrus Lomb., *Sent.* 4, d. 6, c. 4, n. 1 (ed. cit. 272, ll. 4–13); Decretum Gratiani p. 3, De consecratione, d. 4, c. 86 (ed. cit. I, 1390) 93 Bonaventura 4 94–97 Bonaventura 5 94–95 Decretum Gratiani p. 2, causa 7, q. 1, c. 16 (ed. cit. I, 573) 98 Bonaventura contra 1–5 (Opera IV, 73b–74a)

Ad quaestionem 3

3.3 Ad primam nota opiniones in Bonaventura. Contra primam est – quae fuit
 Ambrosii, et in fine subdit: „vides qualiter in fide trinitatis solo patre vel filio vel
 spiritu sancto nuncupato, plenum sit baptismatis sacramentum et quemadmodum,
 sine fide trinitatis et omnibus nuncupatis imperfectum“, et Hugonis, – est verbum
 Augustini in *Epistola ad Bonifacium*, et ponitur *De consecratione* dist. 4, c.:
 „Quaeris a me“.

Ideo est alia opinio. Nota in Bonaventura.

3.3.01 Ad obiectum nota in Bonaventura. Quod Ambrosius accipiat fidem pro
 fidei sacramento, dicit Hugo, libro 1, parte 10, c. 9: „Sacramentum“, inquit, „fidei
 dupliciter ... intelligitur, vel ipsa fides quae sacramentum est vel sacramenta quae
 cum fide percipienda sunt.“

3.3.02 Ad aliud nota in Bonaventura.

Ad quaestionem 4

3.4 Ad aliam quaestionem dicendum quod in omnibus his generale quod, si
 quis mutat vel addit vel subtrahit et est intendens introducere errorem, non est
 baptismus quia non intendit facere quod facit ecclesia. Si autem non intendit, tunc
 dicitur de mutatione quod sicut nulli licet instituere novum, ita nulli licet mutare
 primum absque consilio spiritus sancti qui virtutem suam illis non alligavit.

3.4.1 Ad primum nota in Bonaventura.

3.4.2 Ad secundum „dicendum quod secundum opinionem Graecorum de neces-
 sitate formae est actus baptismi quantum ad significatum, sed non quantum ad
 consignificatum. Persona autem baptizans“ quae exprimitur per „ego“, „non est
 de necessitate formae quia ex ea baptismus efficaciam non habet“ et ideo „perso-
 nam ministri in forma non exprimunt, et hoc ut dicunt, ad removendum errorem
 qui fuit in primitiva ecclesia, qui efficaciam attribuebat baptizanti“, 1 *Cor.* 3.
 Secundo ipsum significant sub tertia persona et sub modo „subiunctivo vel opta-
 tivo ad significandum quod actus interior expectatur ab extra.“ Tertio personam
 baptizati „ponunt in nominativo casu et in tertia persona quia quandoque bap-
 tizatus non habet intellectum“. Utrum autem sic faciendo mutent aliquid de

101–102 et ... imperfectum] *mg.* T 102 Hugonis] 2, parte 6, c. 3, de verbo ad ver-
 bum *mg.* T 121 forma] formam FT (*cf. textum Thomae*) 123 ipsum] *scilicet actum*
 123–124 optativo] *male leg., forte operabilia* FT (*cf. textum Thomae*)

99 Bonaventura sol. (Opera IV, 72b) 100–102 Ambrosius, De spiritu sancto 1, c. 3, n. 42
 (PL 16, 713A–715B) 102 Hugo a St. Victore, De sacr. 2, p. 6, c. 3 (PL 176, 447C)
 103 August., Ep. 98 ad Bonifacium n. 5 (PL 33, 361s.) 103–104 Decretum Gratiani p. 3, De
 consecratione, d. 4, c. 129 (ed. cit. I, 1402) 106–109 Bonaventura ad 1 107–109 Hugo a
 St. Victore, De sacr. 1, p. 10, c. 9 (PL 176, 341D) 116 Bonaventura ad 1 117–132 Thomas
 sol. ad qcum. 2, ad 1 122 1 Cor 3,4s.

substantia formae ita quod oporteat roborari, non est determinatum. Sed hoc tenetur quod forma nostra melior est et magis consona verbis evangelii quae dicit ‚baptizantes‘, tum propter auctoritatem Romanae Ecclesiae quae numquam a fide devia-
 130 vit „hanc formam ab apostolis retinens, et ideo non licet Latinis in forma Graecorum baptizare“ quia „secundum quosdam non esset baptismus, secundum quosdam“ „graviter peccarent.“

3.4.3 Ad illud de additione nota in Bonaventura. Sed quid, si addatur nomen daem-
 135 onis? Dico secundum Augustinum, 6. *De baptismo parvulorum*, et habetur *De consecratione* dist. 4: „Si non sanctificatur“: „Illa“, inquit, „certa verba evangelii sine quibus non potest baptismus consecrari, tantum valent ut per illa sic evacuentur quaecumque in prece vitiosa contra regulam fidei dicuntur.“ Unde si nomen daem-
 onis ponatur in principio vel in fine ita quod salvetur forma evangelica, baptismus habet vim suam, si interponatur, dicitur quod non.

3.4.5 Ad illud de transpositione dicendum quod debet servari forma sub modo
 140 quo fuit instituta in Hebraeo. Quod obicit quod nomina et verba etc., dicitur quod intelligitur de significatione singularum dictionum, non totius orationis vel de significatione nominis et verbi stricte, non casus nominum.

3.4.6 Ad illud de interruptione nota in Bonaventura. Et quod obicitur de missa,
 145 respondeo: Apparatus super *Decretalia* dist. 24, c. „Quorundam unde“, vult quod duo perfecta sacramenta non constituunt unum perfectum sacramentum, et hoc ideo quia sacramenta sunt unitatis, sicut dicitur *Decretalium* 9, dist. 2, c. „Quia passus“. Et universaliter hoc tenendum in omni sacramento habente formam praescriptam. Sed quod est solemnitatis bene dividitur, numquam est necessitatis,
 150 et ideo dicunt quod in tali casu non datur baptismus, et hoc videtur ex eo quod habetur dist. 24, c. „Quorundam“.

137 vitiosa] intensa FT (*cf. textum cit.*) || regulam] rationem FT (*cf. textum cit.*)

129 Mt 28,19 („baptizantes“) 133–139 Bonaventura ad 2 134–137 August., *De baptismo contra Donatistas* 6, c. 25, n. 47 (PL 43, 214); *Decretum Gratiani* p. 3, *De consecratione*, d. 4, c. 72 (ed. cit. I, 1386) 140–143 Cf. Thomas qca. 4, contra 1; cf. *ibid.* ad 2 144 Bonaventura ad 5 145 *Decretum Gratiani* p. 1, d. 23, c. 14 (ed. cit. I, 84) 147–148 *Decretum Gratiani* p. 3, *De consecratione*, d. 2, c. 36 (ed. cit. I, 1326) 151 Cf. I. 145

DISTINCTIO 5

Quaestio 1

Utrum haeretici possint baptizare

- 5.01 Utrum haeretici possint baptizare.
- 5.01.1 Quod sic: Beda, homilia quadam, et ponitur Decreto consequenti, dist. 4: „Sive haereticus sive schismaticus cum non valet qui baptizatus est a catholico baptizari.“
- 5.01.2 Item Augustinus, *Super Johannem* homilia 40: „Accedente verbo ad elementum fit sacramentum.“ 5
- 5.01.01 Contra: Baptismus est sacramentum fidei. Augustinus: Non quia dicitur, sed quia creditur etc.
- 5.01.02 Item ad baptismum requiritur intentio. Sed fides intentionem dirigit, ut dicit Augustinus, et est libro 2, dist. 40, c. 1. 10
- 5.01.03 Item haeresis non est ecclesia etc.

Quaestio 2

Utrum malus minister det rem sacramenti

- 5.02 Utrum malus minister det rem sacramenti.
- 5.02.1 Quod non: Ad baptismum requiritur debita materia et debita forma, et et debitus minister. Sed sit materia vel forma indebita, non est sacramentum, ergo similiter si deficit debitus minister. Augustinus, et habetur in littera auctoritate 5, iustos oportet esse per quos baptizatur. 15

Ad quaestionem 1

- 5.1 Ad primam nota in Bonaventura.
- 5.1.01–02 Ad obiectum in Bonaventura.

9–10 sed ... c. 1] *mg.* FT

1 Bonaventura a. 1, q. 2; Thomas d. 6, q. 1, a. 3, qca. 2; Petrus Tar. d. 6, q. 1, a. 1 2–4 Bonaventura 3 || Beda Ven., In Evang. 2, hom. 12 (PL 94, 198B); Decretum Gratiani, De consecratione d. 4, c. 112 (ed. cit. I, 1396) 5–6 Bonaventura 3 || August., In Joh. Evang. tr. 80, n. 3 (PL 35, 1840) 7–8 Bonaventura contra 2 7 August., loc. cit. 5.01.2 9–10 Bonaventura contra 3 10 August., Enarr. in Ps 31, n. 4 (PL 36, 259) || Cf. Petrus Lomb., Sent. 2, d. 40, c. 1, n. 2 (ed. cit. 557, l. 9s.) 11 Bonaventura contra 4 12 Bonaventura a. 2, q. 1; Thomas q. 2, a. 2; Petrus Tar. q. 3, a. 1 13–16 Thomas 1 15 August., In Joh. Evang. tr. 5, n. 15 (PL 35, 1422) || Petrus Lomb., Sent. 4, d. 5, c. 1, n. 3 (ed. cit. 264, l. 7) 17 Bonaventura sol. 18 Bonaventura ad 1 et 2

- 5.1.03 Ad aliud: Non valet et respondet Augustinus, *Contra Donatistas* li. 7 in
20 medio, loco: Aegyptus non est Paradisus.

Ad quaestionem 2

- 5.2 Ad aliam quaestionem „dicendum quod in sacramento est aliquid quod est
de substantia sacramenti“, et sine hoc numquam est verum sacramentum, aliquid
de solemnitate, et si hoc desit, non deficit sacramentum.
5.2.1 Ad obiectum dicendum quod bonitas sacerdotis non est de necessitate sa-
25 cramenti.

Quaestio 3

Utrum Christus potuerit dare potestatem ministris dimittendi peccata

- 5.03 Utrum Christus potuerit dare potestatem ministris dimittendi peccata.
5.03.1 Quod sic per simile in spiritualibus quia in angelo etc.
5.03.2 Item per simile in corporalibus.
5.03.3 Item dedit potestatem expellendi daemones.
30 5.03.4 Item omnis actio formae potest attribui subiecto illius formae ut albedo
disgregat, et album. Similiter si gratia expellit peccatum, ergo et homo.
5.03.01 Contra: Augustinus, et est *In elogia Lucae* 15, de ovibus 99 et super illud
Johannis 14 „Opera quae ego facio“ etc.: „Maius est iustificare impium“ etc.
5.03.02 Item interius baptizare est gratiam infundere etc.
35 5.03.03 Item omnis actio est per praesentiam agentis cum passo sicut probatur
7. *Physicorum*. Sed homo non potest esse praesens intimo animae, sed solus
〈Deus〉, ut habetur libro 2, distinctione 9, ergo etc.
5.3 Ad istam quaestionem nota in Bonaventura.
5.3.1 Ad obiectum dicendum quod sicut dicit *Glossa* super illud *Psalmi* „Manus
40 tuae fecerunt me“: Deus „solus dat intellectum ... per se ipsum“, Deus qui per
se ipsum Deus, qui per se ipsum „lux est, illuminat pias mentes, etsi aliquando

32 ovibus] ove FT 33 opera] tempora FT (cf. *textum cit.*)

19–20 Bonaventura ad 4 || August., De baptismo contra Donatistas 7, c. 8, n. 15 (PL 43, 229) 21–23 Thomas sol. *abbr.* 24–25 Cf. Thomas sol. et ad 1 26 Bonaventura a. 3, q. 1; Thomas q. 1, a. 2; Petrus Tar. q. 1, a. 3 27 Bonaventura 3 || Dionysius Ar., De cael. hier. c. 3, § 2 (PG 3, 166C) 28 Bonaventura 4 29 Bonaventura 5 30–31 Thomas 4 32–33 Bonaventura contra 1; Thomas contra 2 || August., Quaest. Evang. 2, c. 32, in Lc 15,4–10 (PL 35, 1344); In Joh. Evang. tr. 72, n. 3 (PL 35, 1823s.) 33 Io 14,12 34 Bonaventura contra 4 35–37 Thomas a. 3, contra 1 36 Aristot., Phys. 7, c. 2 (245a 4s.) 37 Petrus Lomb., Sent. 2, d. 8, c. 4, n. 3 et 4 (ed. cit. 370, l. 7 et 13s.); Bonaventura, In Sent. 2, d. 10, a. 2, q. 1, sol. (Opera II, 264a); Thomas Aqu., In Sent. 2, d. 8, q. 1, a. 5, ad 3; Guillelmus de la Mare, In Sent. 2, d. 9, q. 1 (ed. cit. 133, ll. 25–29; 48–53; 61–65) 38 Bonaventura sol. 39–44 Petrus Lomb., Comm. in Ps 118, v. 73 (PL 191, 1081B–C) 39–40 Ps 118,73

utatur angelico ministerio – ita enim dicitur angelus intellectum dare homini ut quisquam dicitur lumen dare domui cui fenestram facit, tamen casam sua luce non penetret et illustret.“ Isto modo est purgatio in ecclesiastica hierarchia prima, posito quod in angelis sit purgatio magis essentialiter quam tactum est. Non oportet quod similiter in ecclesiastica hierarchia, sed longe inferiori modo. De hoc Dionysius, *Ecclesiastica hierarchia* 6, g et c. 5, a, b.

5.3.2 Ad aliud dicendum quod non est simile quia in corporalibus solum intenduntur vel remittuntur qualitates primae usque ad aequalitatem, et sic generatur sanitas, non causatur aliquid de novo. Sed sanitas spiritualis, scilicet gratia, est aliquid creatum de nihilo.

5.3.3 Ad illud de expulsionem daemonum dicendum quod hominibus datur huiusmodi potestas quantum ad effectum nocimenti corporalis, non quantum ad effectum spiritualis quod est peccatum.

5.3.4 Ad aliud „dicendum quod duplex est operatio formae“. „Prima quae pertinet ad informationem subiecti“ „et secunda quae dicitur usus vel actio, sicut considerare. Primam operationem non participat habens formam a forma sed solum secundam. Remittere autem culpam competit gratiae quantum ad operationem primam, sicut albedo eadem ratione qua facit album, aufert nigredinem a subiecto in quo est. Et ideo non oportet quod habens gratiam, gratiam participet.“ Nota quod ab Augustino non potest plus haberi quod potestas baptizandi quam Christus potuit dedisse servis suis et non dedit, fuit potestas qua diceretur baptismus Petri vel Pauli, sicut dictum est baptismus Iohannis. Ex hoc non potest haberi quod potuerit dedisse potestatem cooperationis. A potestate enim excellentiae vel invocationis vel institutionis posset sic denominari. Et quod non loquatur Augustinus nisi de potestate ad quam sequeretur denominatio patet per ipsum, homilia *Super Johannem* 5, d: „Quid“, inquit, „non noverat“ Iohannes? „Tantam potestatem baptismi ipsum dominum habiturum et sibi retenturum, ... ne Paulus diceret ‚baptismus meus‘.“ Idem libro 5. *De baptismo*, tractans illud *Joh.* 1: „Ego nesciebam eum“ etc., et illud *Mat.* 3: „Ego a te debeo baptizari“. „Secundum aliquid eum sciebat, secundum aliquid nesciebat. Sciebat videlicet sponsum filium Dei, de cuius plenitudine omnes acciperent. Sed quia de eius plenitudine sic ipse acceperat baptizandi potestatem ut Iohannis baptismus diceretur, nesciebat utrum sic esset daturus et ceteris, an vero proprium baptismum sit habiturus ut per quemlibet daretur ... non nisi illius unius esse cognosceretur, et hoc per spiritum didicit velut columbam descendentem et manentem super eum.“

42 utatur] utitur FT (cf. *textum cit.*) 43 cui] cum FT (cf. *textum cit.*) 47 Dionysius] diximus FT

47 Dionysius Ar., *De eccl. hier.* c. 5, § 2–3 (PG 3, 502s.), c. 6, § 1 (PG 3, 530s.) 55–60 Thomas ad 4 67–69 August., *In Joh. Evang. tr.* 5, n. 7 (PL 35, 1417); n. 9 (PL 35, 1419) 69–76 August., *De baptismo contra Donatistas* 5, c. 13, n. 15 (PL 43, 185) 70 Io 1,33 || Mt 3,14

DISTINCTIO 6

Quaestio unica

Utrum character sit habitus

6.01 Utrum character sit habitus.

6.01.1 Quod sic: Philosophus, 2. *Ethicorum* c. 5: Tria sunt in anima etc. Sed non est potentia nec passio quia secundum ipsum ibidem passionem sequuntur tristitiae et delectationes etc.

6.01.2 Item Damascenus dicit in *Logica* c. 25, quod tres ultimae species qualitatis 5
conveniunt animatis et inanimatis, prima solum animatis, ergo character est de prima specie, sed non dispositio, ergo etc.

6.01.01 Contra: Philosophus, 2. *Ethicorum* c. 5: Habitus sunt secundum quos nos habemus ad operationes bene vel male. Sed secundum characterem non celebrat sacerdos bene vel male, ergo etc. 10

6.01.02 Item omnes habitus animae aut sunt motivi aut cognitivi. Sed character non est scientia vel huiusmodi.

6.01.03 Item non movet ad aliquid ut videtur, ergo etc.

6.1 Ad istam quaestionem dicunt quidam quod est in genere qualitatis, sed non est aliqua illarum, quas assignat Philosophus quia ipse de hac nihil scivit, et nec 15
est inconveniens ponere alias species quam ipse posuit quia ipse dicit in fine quartae speciei: „Fortassis aliae species poterunt inveniri.“

Alii dicunt quod est in quarta specie qualitatis. Character enim idem est quod figura. Sed si obicitur eis quod figura non est nisi in quantitate, dicunt quod sicut est duplex quantitas, scilicet corporalis et spiritualis, ita duplex figura sibi 20
correspondens. Hoc nihil quia quantitas virtutis improprie est quantitas, sed proprie est qualitas, et nihil ponitur in genere per id quod convenit ei improprie. Alii dicunt quod est in tertia specie qualitatis quia decorat et ornat animam. Unde infert sensui interiori mulcebre passionem. Hoc etiam non valet quia sic esset omnis veritas in tertia specie qualitatis. 25

Alii dicunt quod est in secunda specie non naturalis vel innaturalis potentia, sed quaedam infusa. Unde quando quis baptizatur confertur sibi potentia quae-

8 nos] bene *add.* FT 15 quas] quare FT 16 quam] quas FT 24 mulcebre] mulcobrem FT

1 Bonaventura a. 1, q. 1; Thomas d. 4, q. 1, a. 1; Petrus Tar. d. 5, q. 2, a. 1 2–4 Bonaventura 1 2 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 5 (1105b 20); *ibid.* (1105b 23) 5 Johannes Dam., *Dialectica* c. 35, n. 3 (ed. cit. 35, ll. 16–20) 8 Aristot., *Eth. Nic.* 2, c. 5 (1105b 26), „passiones“ *loco* „operationes“ 14–17 Cf. Thomas sol. 17 Aristot., *Cat.* c. 8 (10a 25s.) 18–46 Cf. Bonaventura sol.

- dam spiritualis ad participandum divina, et hoc videtur dicere Dionysius, 2. c. *Ecclesiasticae hierarchiae*, dicens quod sicut in natura propriis operationibus respondent propriae potentiae, ita in renatis in vitam spiritualem, et ista spiritualis potentia in eadem specie est cum potentiis naturalibus, sicut videmus de habitibus naturalibus infusis et acquisitis, et ita est aliquid absolutum quod non prius.
- 30 Alii dicunt quod cum aliquis baptizatur, obligat se aeternaliter ad credendum et serviendum Deo et per consequens innascitur quaedam potestas iuris passiva qua
- 35 Deus potest exigere et ipse exigi quod promisit, et haec potestas nihil absolutum ponit in potente, sicut patet per infinita exempla. Aliae potentiae quae sunt per naturam, per assuefactionem, per disciplinam, aliquid ponunt quod non prius, sed potestas iuris nihil.
- Alii dicunt quod non est qualitas alia nec aliquid absolutum, sed signum vel relatio qua fit dispositio ad usus divinos sicut consecratio ecclesiae, et illud signum vel istum characterem vocat Augustinus baptismum in omnibus fere locis ubi loquitur de baptismo. Unde libro 1. *Contra Tristemium* 8, et *De baptismo* 6, a, sed non dicit quid sit. Et *Ad Parmenianum*, et habetur *De consecratione* 1: „Quod quidem dicunt“, et epistola 43 *Ad Donatum donatistam*, b: „Vos estis oves Christi, characterem dominicum portatis in sacramento quod accepistis.“
- 40 Isti opinio multa inconvenientia evadit, sed paenultima opinio videtur verior.
- 45 6.1.01 Et sustinendo eam dicendum quod verum est de habitibus perfectis, non de habitibus imperfectis, cuiusmodi est character.
- 6.1.02 Item lumen in intellectu agente nec est habitus cognitivus nec motivus, et
- 50 ideo est divisio insufficiens.

30 potentiae] operationes (?) FT 40 dispositio] disputatio FT 44 oves] ovex T?
 47 eam] causam FT 50 insufficiens] Paenultima opinio fuit quod est qualitas et habitus quidam, non omnino perficiens animam, sed disponens ad gratiam. Hugo, libro 4. Sententiarum, c. de quiditate sacramenti baptismi: Sacramentum hoc „appellari potest ipsa aqua sanctificata“ et infra (frigida ? T): „ipsa etiam trina immersio sacramentum dicitur trinitatis vel triduanæ sepulturae et alia multa sacramenta in hoc sacramento concurrunt ut insufflatio, invocatio trinitatis quae sunt partes huius sacramenti.“ Hugo, sequenti capitulo: „Baptismus est immersio (inversio T) facta in nomine sanctae trinitatis“. „Baptismus enim unctio interpretatur. Potest etiam baptismus appellari elementum sanctificatum, sed non ita proprie.“ [Ps.-Hugo a St. Victore, Summa sent. tr. 5, c. 4 (PL 176, 129C.D)] Hic forte valet illud Philosophi in principio Perihermenias: „Non quemadmodum in simplicibus sic se 〈habet〉 in compositis, in illis autem nullo modo significativa est, in his autem vult, sed nullius separati (nullius ...) illius separatim T, cf. *textum cit.*“. [Aristot., De interpr. c. 2 (16a 24–26)] *add. mg. infra T*

28–29 Dionysius Ar., De eccl. hier. c. 2 (PG 3, 391C–D); Paraphr. Pachymerae p. 1 (PG 3, 411C–D) 42 August., Contra Cresconium Donatistam 1, c. 30 et 31 (PL 43, 464s.) || August., De baptismo contra Donatistas 6, c. 1 (PL 43, 197) 43–44 August., Contra Ep. Parmeniani 3, c. 3, n. 19 (PL 43, 97); Decretum Gratiani p. 2, causa 1, q. 1, c. 97 (ed. cit. I, 393s.; de *characterē agitur specialiter* 394) 44–45 August., Ep. 173 ad Donatum, n. 3 (PL 33, 754)

DISTINCTIO 8

Quaestio 1

Utrum ⟨per⟩ hoc pronomen „hoc“, cum enim sit demonstrativum,
aut demonstratur ibi corpus verum aut panis

- 8.01 Quaeritur de forma verborum. Utrum ⟨per⟩ hoc pronomen „hoc“, cum enim sit demonstrativum, aut demonstratur ibi corpus verum aut panis.
- 8.01.1 Si panis, falsa est locutio. Si corpus verum, tunc in hora demonstrationis esset corpus verum vel locutio esset falsa, et tunc conficeretur, licet amplius non esset prolatio. 5
- 8.01.2 Item hoc pronomen importat demonstrationem etc.
- 8.01.3 Item regula est quod terminus supponens verbo de praesenti etc.
- 8.01.4 Item cum ista forma sit operativa etc.
- 8.01.5 Item „quod transit in aliquid non est illud quia omnis motus et factio est ⟨ex incontinenti⟩“, 1. *Physicorum*. Sed vere dicitur: „Hoc fit corpus meum“, 10 ergo reliqua falsa.
- 8.01.6 Item subiectum et praedicatum dicunt formas impossibiles.
- 8.01.7 Item quaeritur de hoc praedicato: corpus meum etc.
- 8.01.8 Item si ista proferuntur a conficiente etc.
- 8.01.9 Item cum de forma aliorum sacramentorum ... 15
- 8.1 Ad hoc dicunt aliqui quod verba tenentur materialiter sicut si dicam: „Petrus dixit de Johanne: „Iste cucurrit“, li „iste“ in ore nihil demonstrat. Sed contra istam opinionem est „quia secundum hoc verba illa nullum haberent ordinem ad materiam praesentem, et sic non fieret sacramentum“ dicente Augustino: „Accedit verbum ad elementum et fit sacramentum“. „Praeterea eadem difficultas remanet de verbis istis ut fuerunt a Christo prolata.“ 20

9 quia] quod FT (cf. *textum Thomae*) 10 ex incontinenti] *om. (spatium)* FT 18 nullum] nullam FT (cf. *textum cit.*)

1–2 Bonaventura p. 2, a. 1, q. 1; Thomas q. 2, a. 1, qca. 4; Petrus Tar. q. 3, a. 1 3–5 Bonaventura 1; Thomas 1; Petrus Tar. contra 3 6 Bonaventura 2; cf. Thomas 1 7 Bonaventura 3. *Regula est Guilielmi de Shyreswode*, Introductiones in Logicam V (ed. cit. 156, ll. 321–324): „datur haec regula: Terminus communis non restrictus habens sufficientiam appellatorum supponens verbo de praesenti non habenti vim ampliandi supponit tantum pro his, quae sunt.“ 8 Bonaventura 4 9–11 Thomas 2 9–10 Aristot., Phys. 1, c. 5 (188a 33s.) 12 Bonaventura 6 13 Bonaventura 6 b 14 Bonaventura 8 15 Bonaventura 9 16–21 Bonaventura sol. (Opera IV, 190b–191) 19–20 August., In Joh. Evang. tr. 80, n. 3 (PL 35, 1840)

Ideo dicunt alii quod verba tenentur significative – nota in Bonaventura. Sicut frequenter profertur sermo pro aliquo tempore sequente, ita hic profertur tota oratio pro ultimo instanti prolotionis et demonstrat „hoc“ corpus Christi non quod est in tempore in quo profertur, sed pro quo profertur, et li „est“ copulat pro ultimo instanti huius prolotionis. Sed contra: Panis transubstantiatus non est panis, sed dum profertur hoc pronomen „hoc“ nondum facta est transubstantiatio quia tunc alia verba non essent de integritate formae. Cum igitur non possit aliquid sensui demonstrari quod non subicitur sensui, non potest praedicto modo demonstratio fieri. Praeterea secundum hoc sensus locutionis esset „corpus meum est corpus meum“ et ita nihil fieret virtute verborum.

Alii dicunt quod est demonstratio ad intellectum. Nota in Bonaventura. Ideo dicitur quod oratio ita est operativa ut cum prolotione mutatur demonstratio. Ideo dicitur quod oratio est ibi demonstratio in transitu ut dum est sub panis, demonstret panem, cum autem fit transubstantiatio, transit demonstratio panis in demonstrationem corporis Christi. Unde non demonstratur ibi aliqua substantia eadem numero, sed diversa sub eisdem accidentibus quae oculis conspici possunt. Unde sensus est: „Hoc contentum sub his speciebus est corpus meum“ et in principio prolotionis demonstratur panis, in fine corpus. Et hoc provenit ex hoc quod oratio est operativa. Ex quo enim forma est operativa, et transmutativa. Constat quod non in corpore Christi vero. Oportet quod sit transmutatio in re subiecta, scilicet del „hoc“. Et cum transmutatio in fine prolotionis sit perfecta, necesse est aliud demonstrari in principio prolotionis et aliud in fine.

8.1.1 Ad primum iam patet quod vera est propositio prolata quia finita prolotione demonstratur verum corpus et non panis, nec corpus in principio sicut obicit.

8.1.2 Per hoc patet ad secundum quia in principio exercet circa panem, in fine circa corpus.

8.1.3 Ad aliud dicendum quod illa regula est vera in oratione quae non habet vim operandi, alias non, et talis est ista et de talibus locutionibus non loquuntur logici.

8.1.4 Ad aliud quod ista forma subito operatur quod operatur. Item operatio terminatur ad existens, non ad non existens, et quia subita, ideo ponitur ibi hoc verbum „est“, non „erit“. Aliter dicunt alii quod non potest dici „hoc fit corpus Christi“ vel „hoc erit corpus meum“. Sed causa quare non ponuntur ibi est quia ista forma operatur suum significatum et suam operationem. Sed significatio per „fit“ et „erit“ praecedit, non sequitur. Ideo non ponuntur ibi.

31 fieret] fieri FT 33 ut] ideo FT 37 oculis] occultis FT 44 vera] nota FT 47 corpus] panem FT 54 erit] est FT

22–26 Bonaventura sol. (ibid. 190bs.; 191a) 26–28 Thomas sol. 32–37 Bonaventura sol. (ibid. 191b)

Ad aliud de compositione dicendum quod forma est operativa, sed non est significativa operationis, sed termini, et partes positae in ea sunt operativae, sed non existitur quod significant operationem. Hoc autem verbum „est“ dicitur „apacticum“ quia non significat operationem.

60

8.1.5 Ad aliud quod utraque propositio est vera, haec scilicet „panis fit corpus Christi“ quia ista significat operationem, sed non facit. Haec similiter est vera: „panis est corpus Christi“, quia per illam fit conversio, sed non significatur ipsa conversio, sed terminus conversionis.

8.1.6 Ad aliud quod argumentum deficit tripliciter. Primo quia „est“ dicit similitudinem in oratione ubi ponitur tantum significative, non autem ubi ponitur operative ut hic: „Aqua est vinum“. Secundo deficit regula quia li „hoc“ non habet demonstrationem fixam sive quiescentem, sed in transitu. Tertio quia divisio et compositio propositionis non debet ostendi nisi penes finem, non penes principium suae prolationis.

65

70

8.1.7–9 Quare „corpus“ dicitur, non „caro“, quaere in Bonaventura, et ad aliud similiter.

Quaestio 2

De forma super vinum

8.02 Quaeritur de forma super vinum quae est haec: „Hic est calix sanguinis mei“ etc.

8.02.1 Aliqui dicunt quod illud quod sequitur est de forma, Magister dicit quod est alia forma.

75

8.02.01 Contra: In nullo evangeliorum ponitur haec forma: *Mat.* 26, *Mar.* 15, *Luc.* 22, ita *1 Cor.* 11.

8.02.2 Item quaero de huius formae congruentia etc.

8.02.3 Item ubi est sermo translatus, est improprietas etc.

80

8.02.4 Quaeritur etiam de hoc quod dicit „novi“ etc.

8.02.5 Item videtur quod non deberet poni „mysterium fidei“.

8.2 Ad istam quaestionem dicendum quod forma huius sacramenti est illa quam tenet ecclesia. Unde Innocentius III, Extra *De celebratione missarum*: „Credimus

59 apacticum] empracticum FT 78 ita] forte 1 et ditt. T, om. F 81 quaeritur] contra FT (cf. *textum Bonaventurae*)

59 „empracticum“: „apacticum“ Bonaventura 4 (Opera IV, 190a). *Sed cf. apparatus ibi, n. 3* 71–72 Bonaventura sol. (ibid. 191b) et ad argumenta 73–74 Bonaventura p. 2, a. 1, q. 2; Thomas q. 2, a. 2, qcae. 1–3; Petrus Tar. q. 3, a. 2 || Canon missae. Cf. Innocentius III, De sacro altaris mysterio 1, Ordo missae (PL 217, 770B) 75–76 Bonaventura 1; Petrus Lomb., Sent. 4, d. 8, c. 4 (ed. cit. 282, l. 7); Decretum Gratiani p. 3, De consecratione, d. 2, c. 45 (ed. cit. I, 1334s.); Thomas sol. 1 77–78 Bonaventura 2 77 Mt 26,28 || Mc 14,24 78 Lc 22,20 || 1 Cor 11,24s. 79 Bonaventura 3 et 4 80 Bonaventura 5 81 Bonaventura 10 83–89 Bonaventura sol. 84–86 Innocentius III, De sacro altaris mysterio 4, c. 5 (PL 217, 858B); Decretalia Greg. IX, 3, tit. 41, De celebratione missarum, c. 6 (ed. cit. II, 636)

- 85 quod formam verborum sicut in canone reperitur et a Christo apostoli et ab ipsis eorum acceperint successores.“ Et Augustinus, et ponitur distinctione 11, cap. „Ecclesiasticarum institutionum“: „Quasdam in scriptis, quasdam apostolica traditione per successores in eo ministerio confirmatas accepimus“ sive quantum ad verba sive quantum ad sensum.
- 90 8.2.1 Ad obiectum dicendum quod Magister nec alii non intendunt formam propriam describere, sed illi similem insinuare sive quantum ad verba sive quantum ad sensum. Similiter nec evangelistae. Unde inter se differunt quantum ad verba, non quantum ad intellectum vel ritum.
- 8.2.2 Ad illud de calice dicendum quod in hoc sacramento ponitur nomen sanguinis vel effusio in precium et ministratus in potum. Sanguis autem per se nec dicit rationem potus nec rationem effusionis, sed per adiunctionem cum calice qui utrumque notat. Unde calix quandoque sumitur pro passione: „Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?“ *Mat.* 20. Quandoque refectionem potus: „Calix inebrians“ etc. Unde nomen calicis transsumitur ad contentum, sicut cum dicitur: „Bibe calicem vini“, id est vinum quod est in calice. Quod obicit: Ergo debet dici cibus corporis, dicendum quod non quia magis dicit rationem cibi quam sanguis rationem potus vel pretii effusi.
- 8.2.3,5 Ad duo sequentia in Bonaventura.
- 8.2.4 Ad aliud dicendum quod „aeternum“ dicitur non quia fuerit sine initio, sed 105 quia stabit sine fine non evacuandum sicut vetus est evacuatum. Unde Extra *De celebratione Missarum* Innocentius III: „Vetus quod vitulorum et hircorum fuit sanguine dedicatum, temporalia promittebat, novum autem quod est Christi sanguine consecratum, promittit aeterna.“ Et ideo testamentum illud fuit vetus et transitorium, hoc autem novum est et aeternum. Vel ut utamur alia ratione: Unde novum, id est ultimum esse describitur, unde aeternum, id est perpetuum esse 110 comprobatur. Novissimum enim hominis testamentum immolabile perseverat. Testamentum autem dicitur aliquando stabile decretum hereditatis transmittendae ad posteros, et sic istud testamentum dicitur novum ratione (promissionis), aeternum quantum ad promittentem. Aliquando ipsa scriptura dicitur testamentum. Sic dicitur novum ratione inceptions, aeternum quia sine fine dicitur testamen- 115 tum res promissa.

113 promissionis] *om. (spatium) FT (cf. textum Thomae)*

86–88 Decretum Gratiani p. 1, d. 11, c. 5 (ed. cit. 1, 24); Basilius, De spiritu sancto c. 27, n. 66 (PG 32, 187s.) 90 Petrus Lomb., *supra* 94–102 Bonaventura ad 3 97–98 Mt 20,22 99 Ps 22,5 103 Bonaventura ad 5 et 6 104–116 Cf. Bonaventura ad 7, 8 et ad 9 105–108 Innocentius III, De sacro altaris mysterio 4, c. 28 (PL 217, 875B) 109–116 Cf. Thomas sol. 3, ad 1–ad 3

DISTINCTIO 10

Quaestio 1

Utrum corpus Christi sit in altari secundum veritatem

- 10.01 Utrum corpus Christi sit in altari secundum veritatem.
- 10.01.1 Quod sic: *Mat.* 26: „Hoc est corpus meum“ aut est dictum per veritatem et hoc volo, aut per significationem, et tunc similiter potuisset dixisse de agno paschali et non esset differentia inter sacramenta novae legis et veteris.
- 10.01.2 Item veritas in nova lege debet respondere figurae suae in veteri. Sed agnus paschalis fuit figura veri corporis, ergo etc. 5
- 10.01.01 Contra: Quod non sit ibi secundum veritatem etc.
- 10.01.02 Item nullum corpus potest simul esse pluribus locis. Sed corpus Christi vere est in caelo, ergo etc. Probatio maioris: Nihil quod habet terminos „continetur extra suos terminos. Sed termini corporis locati sunt simul cum terminis corporis locantis, ergo nullum corpus locatum potest esse extra terminos illius loci, et ita non potest esse in duobus locis simul.“ 10
- 10.01.03 Item si potest esse in diversis locis, unde hoc habet? Non unde corpus, quia tunc omne corpus, nec unde glorificatum quia tunc multo fortius spiritus glorificatus quod falsum est, nec unde unitum divinitati quia tunc esset ubique sicut divinitas. 15
- 10.01.04 Item hoc ipsum ostenditur propter inutilitatem, *Joh.* 6.
- 10.01.05 Item gratia quae datur etc.

Quaestio 2

Utrum corpus Christi sit in altari secundum suam naturalem quantitatem

- 10.02 Utrum corpus Christi sit in altari secundum suam naturalem quantitatem.
- 10.02.1 Quod non: Quia in hoc sacramento solum est Christus ut cibus spiritualis etc. 20

11 extra] quam FT (*cf. textum cit.*)

1 Bonaventura p. 1, a. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 1; Petrus Tar. q. 1, a. 1 2–4 Bonaventura 1 2 Mt 26,26 3–4 Ex 12,3s. 5–6 Thomas contra 2 7 Bonaventura contra 1 8–12 Thomas 5 13–16 Thomas 8 17 Bonaventura contra 5 || Io 6,64 18 Bonaventura contra 6 19 Bonaventura p. 1, a. 1, q. 2; Thomas q. 1, a. 2, qca. 4; Petrus Tar. q. 1, a. 1, qca. 2 20–21 Bonaventura 2

- 10.02.2 Item impossibile est duas dimensiones esse simul quia secundum Philosophum, 4. *Physicorum*, corpus naturale non potest simul esse cum dimensionibus separatis etc.
- 25 10.02.3 Item multo congruentius est separari substantiam etc.
- 10.02.4 Item ulterius videtur quod non sit sub tota quantitate. Constat enim quod corpus Christi non est ibi ultra dimensiones panis neque aliqua pars dimensionum panis est sub qua non fit corpus Christi, ergo dimensiones corporis Christi nec exceduntur nec excedunt dimensiones panis. Sed communis animi conceptio
- 30 est quod quando sunt duae quantitates quarum una supponitur alteri et non excedit nec exceditur, sunt aequales, in principio Euclidis, ergo quantitas corporis Christi contrahitur quantitati panis, ergo non est ibi secundum veram et totam quantitatem.
- 10.02.5 Item si est secundum totam quantitatem, ergo erit ibi assignare ubi sit caput
- 35 et singula membra.
- 10.02.01 Contra: Corpus Christi est ibi vivens etc.
- 10.02.02 Item subiectum non potest separari a propria passione. Sed quantitas est propria passio substantiae corporalis, ergo etc.
- 10.02.03 Item impossibile est aliquid inesse alicui secundum partem quantitatis et
- 40 non secundum totam nisi divisa quantitate ipsius. Sed quantitas corporis Christi non dividitur quia est impossibile, ergo impossibile est quod non contineatur sub tota sive secundum totam.

Ad quaestionem 1

- 10.1 Ad primam nota falsam opinionem in Bonaventura, quam tangit Magister. Ideo dicendum quod est sub vera quantitate. Salvator autem instituit hoc
- 45 sacramentum ut esset incitamentum amoris ad ipsum. Illa autem quae maxime provocant ad amorem alterius sunt evidentialia signa dilectionis, praecipue inter alia signa dilectionis ad alium sunt praesentia corporalis cum eo et sufferentia mortis pro eo, et propterea sic institutum est hoc sacramentum ut sit memoriale dominicae passionis et contentivum praesentiae corporalis. Pro primo: *Ethico-*
- 50 *rum* 8: „Amicis eligibilissimum est convivere.“ Pro secundo: *Joh.* 14: „Maiorem caritatem“ etc.

30 sunt] *mg.* T, *om.* F 34 est] *s. l.* T, *om.* F 39 inesse] esse F, *corr. in mg.* T

22–24 Bonaventura 3 22–23 Aristot., *Phys.* 4, c. 1 (209a 5–10) 25 Bonaventura 4
 26–33 Thomas 1 *abbr.* 31 Euclides, *Elementa* 1, *Communes animi conceptiones* VII (*Opera* I, 11) 34–35 Thomas 3 36 Bonaventura contra 2 37–38 Thomas qca. 3, contra 1
 39–42 Thomas qca. 4, contra 2 43 Bonaventura sol. (*Opera* IV, 217b) 43–44 Petrus Lomb., *Sent.* 4, d. 10, c. 1, n. 1 (ed. cit. 290, ll. 13–20). Error Berengarii Turonensis, cf. Innocentius III, *De sacro altaris mysterio* 4, c. 42 (PL 217, 882s.); *Decretum Gratiani* p. 3, *De consecratione*, d. 2, c. 92 (ed. cit. I, 1346) 49–50 Aristot., *Eth. Nic.* 8, c. 14 [12] (1171b 32)
 50–51 Io 15,13

10.1.01 Ad obiectum dicendum quod non valet quia hoc non est per mutationem in corpore Christi, sed alterius, quod convertitur in ipsum.

10.1.02 Ad secundum quod quantitas corporis per se et essentialiter replet locum. Unde corpus comparatur ad locum mediantibus dimensionibus quantitativis, et 55
ideo ibi est corpus aliquod ut in loco ubi dimensiones eius commensurantur dimensionibus loci, et secundum hoc corpus Christi non est nisi in uno loco, scilicet in caelo, et sic non est extra terminos loci sui, per quem modum competit ei esse in loco ex dimensionibus propriis. In altari vero est non ut in loco per se, hoc est ex dimensionibus propriis, sed ex dimensionibus panis transmutati in corpus Christi quae remanent. Unde non est ibi ut in loco per se loquendo, sed ut in 60
sacramento continente et significante ex vi conversionis factae, et hoc modo est possibile. Alia ratio assignatur a Hugone, libro 2, parte 9, c. 11: Quia Deus vult, ideo talis ordo est in rebus qualem cernimus, et non quia convenit talis ordo, ideo Deus sic facit. Ideo secundum cursum naturae unum corpus sit in uno loco tantum. Tamen Dei voluntate poterit unum corpus esse in diversis locis. Verba Hugonis: „Noli“, inquit, „mirari qui locum fecit corpus fecit et locum in corpore et corpus in loco, et qui fecit ut unum corpus esset in uno loco fecit sicut voluit, et si voluisset aliter facere, potuisset, et quando vult aliter facere et est sicut ipse vult semper.“ Dicendum ergo quod maior est falsa et resistendum est 70
probationi cum dicit: Nihil quod terminos habet continetur extra terminos suos, et concedendum est quod corpus Christi, quamvis sit in diversis locis, non est extra terminos suos. Sicut enim corpus est in diversis locis, ita eius termini sunt in diversis locis, nec est extra terminos, ubicumque sit.

10.1.03 Ad tertium dicendum quod nec sic nec sic, sed quia corpus Christi terminus est conversionis alterius corporis in ipsum, unde similiter faceret de corpore meo si plura converterentur in ipsum. 75

10.1.04–05 Ad alia nota in Bonaventura.

Ad quaestionem 2

10.2 Ad aliam quaestionem dicunt quod corpus Christi est in altari sine aliquibus accidentibus quia panis convertitur in corpus Christi, non in accidentia. Haec 80
ratio non sufficit quia secundum hoc non esset ibi anima. Unde sicut est ibi anima per concomitantiam et non vi conversionis, ita et quantitas et cetera accidentia.

10.2.2 Secunda responsio <est> per interemptionem dicens quod duo corpora naturalia possunt esse simul. Similiter naturale et mathematicum, sed non duo 85
mathematica. Et quod ita sit possibile, per experimenta multa probant evangelica

84 simul] Nota in Bonaventura *mg.* T

54–74 Thomas ad 5 63–70 Hugo a St. Victore, De sacr. 2, p. 8, c. 11 (PL 176, 469C–D)
75–77 Thomas ad 8 78 Bonaventura ad 5 et 6 79–82 Thomas sol. 3

historia gesta de quodam monacho, ubi dicitur: „Sic potuit clauso Christus prodire sepulcro.“ Idem narrat Augustinus, li. 22, c. 8: Ortus et ascensus et resurrectio Christi. Tamen mathematice loquendo verum est, naturaliter non est verum.

Aliqui tamen dicunt quod in transubstantiatione convertitur substantia panis in substantiam corporis Christi, et dimensiones sunt ibi sub dimensionibus panis, et propter hoc non est inconveniens quod simul sint plures dimensiones.

10.2.3 „Ad tertium dicendum quod non potest fieri sine mutatione panis quod eius accidentia sine substantia remaneant, et similiter non posset fieri quod corpus Christi esset sine accidentibus sine sua mutatione“ intrinseca. „Et quia non est inconveniens panem mutari“ mutatione intrinseca, sed est inconveniens corpus Christi mutari mutatione intrinseca cum sit impassibile, ideo non est locus a simili nec a maiori. Item hoc facit ad meritum fidei et ad promotionem.

10.2.4 Ad quartum quod ibi non est superpositio quantitatis ad quantitatem nec commensuratio quia corpus Christi non est ibi situationaliter, et ideo sicut illa substantia quae non habet quantitatem, ut anima vel angelus, non est in loco situationaliter et per consequens non comparatur ad aliam substantiam secundum superpositionem et commensurationem, ita et substantia quanta quae non est in loco mediante quantitate. Sic est hic corpus Christi. Per hoc patet quod non possunt partes designari quia non sunt ibi situationaliter.

Quaestio 3

Utrum corpus Christi sit sub speciebus definitive

10.03 Utrum corpus Christi sit sub speciebus definitive.

10.03.1 Quod sic: Plus distat angelus a natura loci quam corpus. Sed angelus non potest esse in loco nisi definitive, ergo etc. Si dicas quod hoc est quia aliquid convertitur in corpus Christi, non in ipsum angelum, contra: Secundum hoc magis debet dici quod substantia panis per conversionem fiat in caelo quam quod corpus fiat hic.

Quaestio 4

Utrum corpus Christi sit sub speciebus panis dimensive

10.04 Utrum corpus Christi sit sub speciebus panis dimensive.

10.04.1 Quod sic: Omne quod habet dimensionem vel extensionem a qua non abstrahitur etc.

95 inconveniens²] panem mutari mutatione *add. et sign. va*—cat T

86–87 Rupertus Tuitiensis, De divinis officiis 8, c. 4 (PL 170, 216A.C; 217B) 87 August., De civ. Dei 22, c. 8, n. 1 (PL 41, 760) 89–91 Cf. Thomas sol. 3, ad 2 92–97 Thomas sol. 3, ad 3 98–104 Thomas sol. 4, ad 1; cf. ad 2 et 3 105 Bonaventura p. 1, a. 1, q. 3; Thomas a. 3, qca. 2 106–110 Thomas 1 111 Bonaventura q. 4; Thomas a. 3, qca. 1 et 3; Petrus Tar. q. 2, a. 1 112–113 Bonaventura 1

- 10.04.2 Item corpus Christi non abstrahitur a suis proprietatibus etc.
- 10.04.3 Item repletio loci non est nisi per corpus. Sed ibi est locus repletus, et non est ibi aliquod corpus quam corpus Christi, ergo etc. Probatio. Quod non repletur per dimensiones loci quia illae sunt separatae. Sed hoc est vacuum. Unde Commentator, cito post principium capituli de vacuo, 4. *Physicorum*: Vacuum si est, nihil est aliud nisi dimensio separata. 115
- 10.04.01 Contra: Illud dicitur in loco quod facit distantiam inter latera continentis et cui secundum locum assignatur principium et medium et finis. Sed nec sic nec sic est hic, ergo etc. 120
- 10.04.02 Item omne quod est dimensive alicubi etc.

Quaestio 5

Utrum sit in qualibet parte hostiae

- 10.05 Utrum sit in qualibet parte hostiae.
- 10.05.1 Quod sic: Hilarius, et habetur *De consecratione* dist. 2 etc. 125
- 10.05.2 Item signemus unam partem aequae magnam, inconueniens etc.
- 10.05.01 Contra: Si ubi pars, ibi totum etc.
- 10.05.02 Item si totum est in qualibet parte etc.
- 10.05.03 Item quaecumque uni et eidem sunt simul, inter se sunt simul, ergo si in qualibet parte dimensionum esset totum corpus, quaelibet pars dimensionis esset simul cum alia. 130

Ad quaestionem 3

- 10.3 Ad primam nota in Bonaventura et ad primo obiectum in Bonaventura.
- 10.3.1 Ad secundum dicendum quod non est simile quia angelus est in loco definitive ratione suae essentiae, virtutis et operationis et quia nihil convertitur in ipsum. Non sic est de corpore Christi. Et quod obicit dicendum quod licet corpus Christi non recipiat novum esse substantiale per conversionem panis in ipsum, acquirit tamen sibi alium modum essendi quia incipit esse in loco conversionis panis. Si fieret tantum in caelo, tunc non esset differentia conversionis panis in nihil et in corpus Christi in caelo, quia nulla fit transmutatio in corpore Christi in caelo. Unde idem corpus quod est in caelo fit in altari. 135

129 eidem] eadem FT 134 operationis] forte exp. T, om. F

114 Bonaventura 2 115–119 Thomas qca. 1, 4 118 Averroes, In Phys. 4, t. 52 (ed. cit. 148H) 123 Bonaventura contra 2 124 Bonaventura q. 5; Thomas qca. 3; Petrus Tar. q. 2, a. 1 125 Bonaventura 1 || Decretum Gratiani p. 3, De consecratione, d. 2, c. 78 (ed. cit. I, 1346); cf. Eusebius Gallicanus, Hom. 17 (de Pascha 4), n. 4 (CCL 101, 200, l. 89s.). *De hoc et de Hilario papa* cf. Petrus Lomb., Sent. 4, d. 11, c. 4, n. 2 (ed. cit. 301, nota 1); Thomas contra 1 126 Bonaventura 2 127 Bonaventura contra 1; cf. Hilarius 10.05.1 128 Bonaventura contra 2 129–131 Thomas 2 132 Bonaventura sol. (Opera IV, 221) 133–140 Cf. Thomas ad 1

Ad quaestionem 4

^{10.4} Ad aliam quaestionem dicendum quod non est ibi dimensive. Nota in Bonaventura quid est esse dimensive in loco. Dicitur ergo quod corpus Christi habet ibi vere dimensiones suas totas, et tamen potest esse vel sub parva vel sub magna hostia sicut illae substantiae quae non habent quantitatem, ut anima, possunt esse indifferenter sub parva et magna quantitate sive in parvo et magno corpore, ita illud quod non ratione suae quantitatis continetur sub aliqua quantitate, potest esse indifferenter, potest esse in magna et in parva quantitate. Sic est hic.

^{10.4.1} Ad obiectum quod non est idem habere dimensionem in loco et esse ibi dimensive, sicut nec facere quid grammaticum et grammaticae, sed est ibi secundum dimensionem quae in illo est. Ibi est corpus sicut locatum in loco, ubi est ratione suarum dimensionum, et sic non est hic corpus Christi. Sed est ibi ratione dimensionum panis.

^{10.4.2} Ad aliud nota in Bonaventura.

^{10.4.3} Ad aliud dicendum quod dimensiones panis replent locum. Corpus enim naturale nec ratione materiae nec ratione formae nec aliquorum accidentium, sed ratione dimensionum replet locum. Unde si ponantur separatae sive corpus mathematicum quod idem est, replebunt locum, unde vacuum non est idem quod dimensiones separatae quod patet. Si corpus evacuaret locum suum nullo alio succedente sibi, remaneret vacuum, et tamen non essent ibi dimensiones separatae. Tunc enim prius fuissent simul cum dimensionibus corporis, quod non est possibile. Unde vacuum pura privatio est, scilicet locus privatus corpore. Philosophus tamen utitur vacuo pro dimensionibus separatis et e converso secundum opinionem ponentium vacuum esse locum carentem corpore sensibili. Unde secundum illos sequitur ut dimensiones separatae a corpore sensibili sint vacuum. Et secundum opinionem istorum loquitur Commentator.

Ad quaestionem 5

^{10.5} Ad tertiam quaestionem nota in Bonaventura totum. Contra primam opinionem est quia verbis formae tantum data est virtus ut ad prolationem illorum incipiat corpus Christi esse sub specie sacramenti, et illa verba non proferunt in fractione. Videtur conveniens quod etiam ante fractionem esset in singulis partibus.

^{10.5.01} Ad obiectum dicendum quod est loqui de corpore Christi et partibus eius per comparisonem ad dimensiones panis, et sic nulla est distinctio. Vel per

149 esse] esset *mg.* T, tunc F

141–148 Cf. Bonaventura sol. (Opera IV, 223a–b) 154 Bonaventura ad 2 155–166 Thomas ad 4 162–163 Aristot., Phys. 4, c. 7 (214a 15–20) 167–171 Bonaventura sol. (Opera IV, 224s.)

comparationem ad dimensiones proprias. Sic est perfecta distinctio partium ad invicem, et ratio est quia partes non sunt actu in toto, sed potentia tantum. 175

10.5.02 Ad secundum „dicendum quod unitas rei sequitur esse ipsius. Partes autem continui homogenei non habent esse actuale ante divisionem“ a toto, sed tantum sunt potentia. „Et ideo nulla illarum habet ⟨unitatem⟩ propriam in actu, et ideo in actu non est accipere ipsarum numerum, sed potentia tantum.“ Et hoc non est inconveniens quod corpus Christi sit infinites in potentia. 180

10.5.03 Ad tertium quod hoc est proprium spiritui „dicendum quod spiritui competit esse totum in toto et in qualibet parte quia non habet quantitatem.“ „Corpus autem, quamvis in se consideratum non absolvetur a propria quantitate, tamen non comparatur ad hostiam sub qua est secundum propriam quantitatem, et ideo non est spiritus sed participat“ „proprietas spiritus per comparisonem ad species, sub quibus“ est. 185

Quaestio 6

Utrum maioris virtutis sit transsubstantiare vel aliquid de novo creare

10.06 Utrum maioris virtutis sit transsubstantiare vel aliquid de novo creare.

10.06.1 Quod non videtur quod Ambrosius, *De consecratione* dist. 2, „et revera mirabile“: „Si sermo Christi“ etc., et ibidem cap.: „Panis est in altari“: „Si tanta vis est in sermone domini ut inciperent esse quae non erant, quanto magis operatorius est ut sint quae erant et in aliud commutentur.“ 190

10.06.2 Item ubi maior distantia, ibi maior virtus, et in habentibus symbolum facilius est transitus.

10.06.3 Item tanto est facilius transmutatio quanto in termino a quo plus de potentia termini ad quem. Sed in pane est potentia oboedientiae respectu corporis Christi, in non ente respectu entis nulla, ergo etc. 195

10.06.01 Contra: Maius est de impio facere pium etc.

10.06.02 Item illud est impossibilius etc.

178 potentia] unde enim est quod est in se indivisum et ab aliis divisum *mg. add. T* 179 numerum] munerum (!) T

176–180 Thomas ad 1 *partim verbatim* 181–186 Thomas ad 3; cf. Thomas arg. 2 et 3 187 Bonaventura p. 2, a. 1, q. 1; Thomas d. 8, q. 2, a. 3; d. 11, q. 1, a. 3, qca. 3; Petrus Tar. d. 11, q. 1, a. 5 188–191 Bonaventura 1; Thomas contra 2 || Ambrosius, *De myst.* c. 9, n. 52 (PL 16, 406D–407A); *De sacr.* 4, c. 4, n. 14 (PL 16, 439B–440A); *Decretum Gratiani* p. 3, *De consecratione*, d. 2, c. 69 (ed. cit. I, 1339–40); c. 55 (ed. cit. I, 1334–5); c. 69 „sermo igitur Christi“ (ed. cit. I, 1340) 192–193 Bonaventura 2 197 Bonaventura contra 1 || August., *In Joh. Evang.* tr. 72, n. 3 (PL 35, 1823s.) 198 Bonaventura contra 2

Quaestio 7

Utrum virtus transubstantiativa consistat
in verbo creato vel increato

- 10.07 Utrum virtus transubstantiativa consistat in verbo creato vel increato.
 200 10.07.1 Quod creato: Ambrosius, *De consecratione* dist. 2: „Panis est in altari“: Sermo Christi etc.
 10.07.2 Item Eusebius, *De consecratione* dist. 2, „Quia corpus assumptum“: Invisibilis sacerdos etc.
 10.07.3 Item cum non sit virtus etc.
 205 10.07.01 Contra: Ambrosius, *De consecratione* dist. 2: „Panis est in altari“: Sermo Christi etc.
 10.07.02 Item si datur in prolatione etc.

Quaestio 8

Utrum virtus verborum possit
convertere quantamcumque materiam

- 10.08 Utrum virtus verborum possit convertere quantamcumque materiam.
 10.08.1 Quod sic videtur quia aequae difficile est etc.
 210 10.08.2 Item conversio illa est a virtute immensa.
 10.08.3 Item unus sacerdos etc.
 10.08.01 Contra in Bonaventura.

Ad quaestionem 6

- 10.6 Ad primam nota in Bonaventura. Nota quod creatio et transubstantiatio excedunt omnes alias transmutationes, substantialem et accidentalem quia istae duo
 215 pertingunt usque ad essentiam materiae. Adhuc tamen creatio dicitur excedere conversionem quia creationi nulla potentia praeiacet, transubstantiationi autem subiacet potentia oboedientiae et omnis transmutatio tanto est facilius quanto in

199 Bonaventura q. 3 200–201 Bonaventura 1 || Ambrosius, *De sacr.* 4, c. 4, n. 14 (PL 16, 439B–440A); Decretum Gratiani p. 3, *De consecratione*, d. 2, c. 55 (ed. cit. I, 1334–5) 202–203 Bonaventura 2 || Eusebius Gallicanus, *Hom.* 17, n. 2 (CCL 101, 196); Decretum Gratiani p. 3, *De consecratione*, d. 2, c. 35 (ed. cit. I, 1325); Ps.-Hugo a St. Victore, *Summa sent.* tr. 6, c. 5 (PL 176, 142B) 204 Bonaventura 4 205–206 Bonaventura contra 2 || Ambrosius, *De sacr.* 4, c. 4, n. 17 et 15 (PL 16, 440B–441A, 442B); Decretum Gratiani p. 3, *De consecratione*, d. 2, c. 55 (ed. cit. I, 1334–5) 207 Bonaventura contra 5 208 Bonaventura q. 4; Petrus Tar. q. 4, a. 2 209 Bonaventura 1 210 Bonaventura 2 211 Bonaventura 3 212 Bonaventura contra 1–4 213 Bonaventura sol. (*Opera* IV, 228b) 213–228 Nota: cf. Thomas d. 11, q. 1, a. 3, qca. 3, sol.

termino a quo est plus de potentia termini ad quem. Aliter tamen posset dici quod in pane non est potentia ordinata ad corpus Christi nec propinqua nec remota secundum illud esse quod modo habent. Sed est ibi potentia ad oppositum, scilicet ut panis non fiat corpus Christi. Quantum est enim de forma panis continente et conservante panem ut maneat panis, tantum est ibi de opposita deordinante ad corpus Christi. Praeterea esto quod sit ibi potentia ordinata ad corpus Christi, adhuc illa nihil facit ad facilitatem transmutationis sive transubstantiationis quia illa nihil cooperatur nisi in operatione successiva. In non ente autem etsi non sit potentia ordinata ad ens, tamen non est potentia ordinata ad contrarium. Unde secundum hoc maius videtur transubstantiare quam creare. Sustinendo quod dicitur in Bonaventura, nota ibidem ad solutionem argumentorum.

10.6.1 Sustinendo quod sit maior in transubstantiatione dicendum ad illud de Ambrosio quod ipse non arguit a maiori, sed magis a simili quia in neutra transmutatione manet subiectum.

10.6.2 Ad secundum dicendum quod verum est de distantia secundum potentiam et actum, non secundum praedicationem. Actio enim agentis est trahere ad actum illud quod est in potentia. Unde facilius fit ex semine animal quam ex animali. Licet enim minor sit distantia secundum praedicationem sive secundum convenientiam, tamen maior secundum potentiam et actum. Ita est maior distantia secundum potentiam et actum inter panem et corpus Christi quam ens et non ens, licet sit minor secundum convenientiam in genere. Et quod dicit de symbolo, dicendum quod verum est ubi symbolum manet. Ubi destruitur, non est verum. Unde Philosophus dicit quod facilius est unum quam multa transire. Sic est hic quia totum transit in totum.

10.6.3 Ad tertium dicendum quod illud est verum de illis mediis quae manent in operando, et ideo potentia oboedientiae nihil confert quia non manet.

Ad quaestionem 7

10.7 Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura et ad argumenta similiter.

Ad quaestionem 8

10.8 Ad tertiam quaestionem nota tres opiniones. Sed hoc non videtur: Non enim potest dici quod quantitas materiae sit determinata per numerum utentium

225 cooperatur] in transubstantiationis quia illa nihil cooperari *add. (ditt.)* FT 243 nihil] mihi *vel* medii FT

240 Aristot., De gen. et corr. 2, c. 4 (331a 25s.) 244 Bonaventura sol. (Opera IV, 232) 245–256 Bonaventura sol. (Opera IV, 233) 245 „hoc“: *scilicet opinio quod conficitur secundum exigentiam ad usum fidelium*, ibid. 233b: „Et propterea dicendum sine praeiudicio“; cf. Petrus Tar. sol.

- qui in praesenti occurrerit, quia sic sacerdos in deserto non posset conficere tot hostias quot sacerdos in civitate habens multos parrochianos. Unde quod ipsi assumunt pro se de intentione non facit pro eis quia intentio quae necessaria est, est intentio perficiendi sacramentum, non intentio finis. Unde ita vere baptizat quia hoc facit intentione lucrandi sicut ille qui inentione mundandi. Similiter ita vere conficit corpus Christi qui conficit corpus Christi ad utendum in veneficiis sicut qui ad sumendum. Unde verius videtur posse quod sacerdos potest consecrare panem et vinum in tanta quantitate quanta potest sibi proponi ut possit cadere sub propositione pronominis demonstrativi. Non enim potest sedere in domo et consecrare in ecclesia hostias nec stare in ecclesia et consecrare panem in foro.
- 10.8.1 Ad primum dicendum quod non est ex impotentia verbi, sed intentionis vel demonstrationis.
- 10.8.2 Per hoc patet ad secundum.
- 10.8.3 Ad tertium: Est concedendum secundum opinionem tertiam et negandum secundum opinionem quartam.

Quaestio 9

Utrum existentia corporis Christi sit supra intellectum viatoris

- 10.09 Utrum existentia corporis Christi sit supra intellectum viatoris.
- 10.09.1 Quod sic: Cognitio intellectiva etc.
- 10.09.01 Contra: Nullus tenetur ad impossibile.
- 10.09.02 Item Augustinus, *De utilitate credendi*: Quod credimus debemus auctoritati etc.
- 10.09.03 Item quod est supra intellectum etc.
- 10.9 Ad hoc dicendum secundum Augustinum, *De utilitate credendi*, tria sunt in animis hominum sibi valde necessaria: Intelligere, credere, opinari. Dico ergo quod forte existentia Christi sub sacramento est supra intellectum viatoris quantum ad actum faciendi seu intelligendi, sed non quantum ad actum credendi

261 quartam] Ad quartum: Manus sunt coniunctae, manus non sunt coniunctae [Thomas d. 11, q. 1, a. 3, qca. 2, sol. ad 2]. Nota Philosophum, 4. Physicorum [Aristot., Phys. 8, c. 8 (263b 27–264a 5)]: Quando ex albo fit nigrum sive non album, in toto tempore mensurante motum alterationis erat album. Sed in ultimo instanti illius erat nigrum. Et quia ante paenultimum instans non est accipere paenultimum, ideo non est accipere ultimum instans quo est album, sed ultimum tempus. Inter tempus autem et instans non cadit tempus medium *add. mg. infra* FT

257–258 Cf. Petrus Tar. sol. 262 Bonaventura a. 2, q. 1; Thomas q. 1, a. 4, qca. 5; Petrus Tar. q. 3, a. 2 263 Bonaventura 1; Thomas contra 1 264 Bonaventura contra 1 265–266 Bonaventura contra 2 || August., *De utilitate credendi* c. 11, n. 25 (PL 42, 83) 267 Bonaventura contra 3; Thomas 1 268 August., *ubi supra* 10.09.02

et opinandi. Ratio huius est quia existentia corporis Christi est rei singularis. Sed singulare non cognoscitur nisi sub sensu. Corpus autem Christi ibi non cadit sub sensu.

10.9.01 Per hoc patet ad primum.

275

10.9.02 Ad secundum quod omnes rationes quae sunt ad hoc, procedunt ex altera probabili et non ex utraque certa, et ideo conclusio non est certa, sed probabilis. Augustinus vero loquitur de rationibus certis. Unde ibidem dicit quod aliquid mentis certa ratione teneatur, intelligere dicimus.

10.9.03 Ad tertium quod illud quod est supra intellectum quoad omnem actum, est supra sermonem, sed non quoad actum unum, et quod obicit: „Quod est supra intelligentiam est supra narrationem“, sicut dicitur in commento *De causis*, intelligitur de narratione completa.

280

DISTINCTIO 11

Quaestio 1

Utrum panis transeat in verum corpus Christi

- 11.01 Utrum panis transeat in verum corpus Christi.
- 11.01.1 Quod sic: Damascenus libro 4, c. 5: „Fecit eum corpus et sanguinem eius“ „non quoniam ipsum corpus ex caelo descendit, sed quoniam panis et vinum transit in corpus et sanguinem“ Christi.
- 11.01.2 Item constat et verum est quod corpus Christi etc. 5
- 11.01.01 Contra: Gregorius dicit, et habetur in littera.
- 11.01.02 Item Damascenus, libro 4, c. 5: Quia consuetudo etc.
- 11.01.03 Item ratione videtur quia aliquid convertitur etc.

Quaestio 2

Utrum totus panis

- 11.02 Utrum totus panis.
- 11.02.1 Quod totus non convertatur videtur: In omni mutatione est aliquid quod mutatur. Sed quod mutatur aliter se habet quam prius, ergo aliquid manet. 10
- 11.02.2 Item quodcumque aliqua duo extrema etc.
- 11.02.3 Item conversio est quoddam accidens. Sed eius subiectum non potest dici corpus Christi nec panis quia numquam est, id est subiectum mutationis et terminus a quo vel in quem, nec est ponere aliud, ergo panis non convertitur in corpus Christi. 15
- 11.02.01 Contra: Si aliquid remanet, aut ut commune in transmutatione, et tunc corpus Christi haberet aliam materiam vel aliam formam quam prius. Si ut non commune, tunc remaneret materia per se vel forma per se et ita otiose.
- 11.02.02 Item si remanet, aut compositum, scilicet panis, et tunc sacerdos non esset ieunus, si materia nuda, ergo ens potentia est ens actu. Si forma separata, ergo ipsa fit actu intellectus secundum Commentatorem, 3. *De anima*. Omnia sunt falsa. 20

1 Bonaventura p. 1, q. 1; Thomas q. 1, a. 3; Petrus Tar. q. 1, a. 3 2–4 Thomas contra 1 || Johannes Dam., De fide orth. 4, c. 13 (c. 5 sec. Canc.; ed. cit. c. 86, n. 6 et 7, 312, ll. 95 et 98–100) 5 Bonaventura 3 6 Bonaventura contra 1 || Gregorius Magn., Dialogi 4, c. 58 (PL 77, 425D–428A) || Petrus Lomb., Sent. 4, d. 11, c. 2, n. 8 (ed. cit. 298s.) 7 Bonaventura contra 2 || Johannes Dam., De fide orth. 4, c. 13 (c. 5 sec. Canc.; ed. cit. c. 86, n. 6, 312, ll. 93–96) 8 Bonaventura contra 3 9 Bonaventura q. 2 10–11 Bonaventura 3 12 Bonaventura 4 13–16 Thomas q. 1, a. 3, qca. 1, 3 17–19 Bonaventura contra 3 20–23 Cf. Thomas a. 1, contra 2 22 Averroes, In De anima 3, t. 5 (ed. cit. 151E)

Quaestio 3

Utrum sit annihilatio

- 11.03 Utrum sit annihilatio.
 25 11.03.1 Quod sic: Omne illud quod sic mutatur quod nihil de eo remanet.
 11.03.2 Item succedens generatio.
 11.03.3 Item esto quod pari virtute.
 11.03.01 Contra in Bonaventura.

Ad quaestionem 1

- 11.1 Ad primam quaestionem nota opiniones in Bonaventura. Contra primam
 30 est quia tunc pari ratione posset dici corpus Christi conversum in lapidem sepulcri vel in ianuas clausas. Ideo est communis opinio magistrorum quod panis convertitur in corpus Christi quia non posset poni in altari ubi prius non fuit nisi per mutationem propriam vel alterius terminatam ad ipsum aliquo modo. Unde si praedicta conversio ad corpus Christi non terminaretur, oportet quod esset in
 35 altari post consecrationem per mutationem propriam quod esse non potest.
 11.1.01–03 Ad obiecta nota in Bonaventura.

Ad quaestionem 2

- 11.2 Ad aliam quaestionem nota opiniones in Bonaventura. Nota ergo quod
 est mutatio secundum accidens ut cum manet idem subiectum variatum per accidentia ut album nunc nigrum, est mutatio secundum formam substantialem ut
 40 cum manet eadem materia nunc sub una forma substantiali, nunc sub alia ut cum ex aere fit ignis, et in his ponitur aliquid commune manens idem in utroque terminorum. Fit etiam transmutatio de simpliciter non in simpliciter ens ut in creatione, tum etiam transmutatio de ente in simpliciter non ens, saltem imaginabiliter, ut si aliquid cedit in pure nihil. In his non ponitur aliquid commune. Est
 45 etiam intelligere mutationem ut si ponatur quod una res cedat in aliam totaliter, et sic ponitur aliquid utrobique quia si nihil manet commune idem numero ei a quo et ei in quod, est transmutatio. Et hoc potest imaginari dupliciter, vel ut res aliqua mutetur in rem novam quae numquam fuit ut si Deus faceret quod lapis converteretur in animam Antichristi, esset ibi transsubstantiatio, sed non quam
 50 quaerimus, quia fieret mutatio non solum in termino a quo sed etiam in termino ad quem quia inciperet esse. Vel potest intelligi quod aliqua res mutetur in rem

40 nunc¹] *corr.*, non FT

24 Bonaventura q. 3; Thomas q. 1, a. 2; Petrus Tar. q. 1, a. 2 25 Bonaventura 1 26 Bonaventura 2 27 Bonaventura 3 28 Bonaventura contra 1–5 (Opera IV, 246a) 29–35 Bonaventura sol. (Opera IV, 242b) 36 Bonaventura ad 1–3 37 Bonaventura sol. (Opera IV, 244s.)

quae prius fuit et manet non mutata. Ita aliquammodo est secundum positionem Commentatoris, *De intellectu et intellectus*: quia intellectum fit ipse intellectus et non aliquod tertium ex his.

11.2.1 Ad obiectum dicendum quod mutatio naturalis non potest pertinere ad materiam rei, sed vel ad formam substantialem vel accidentalem, vel ad locum qui est penitus extra rem. Et ratio est quare non pertingit ad materiam quia causa secunda, scilicet natura, hoc habet a prima causa et ideo subicitur solum eius transmutatio divinae potentiae sicut compositum naturale transmutationi naturae et sicut natura de toto aere potest facere totum ignem, ita divina potentia hanc materiam illam, et quia materia est principium individuationis, ideo de hoc individuo demonstrato potest Deus facere illud demonstratum, et ita est in transsubstantiatione. Unde haec mutatio non continetur sub illis quas commemorat Philosophus, sed tamen differt ab illis, primo quia pertingit usque ad naturam, secundo quia materia est primum subiectum. Omnes illae habent subiectum commune, haec non. Tertio quia si ibi fiat totum ex toto ut in generatione ignis ex aere, partes tamen essentiales non transmutantur ad invicem quia non materia in materiam quia est eadem, non forma in formam, sed una exiit, alia introducit, quarto quia terminus mutationis huius est aliquod praexistens completum.

11.2.2 Ad secundum dicendum quod quantumcumque converteret, quando totum convertitur in totum non est verum.

11.2.3 „Ad tertium dicendum quod transmutatio“ „ponit actum imperfectum ut patet 3. *Physicorum*. Et quia idem subiectum est actus perfecti et imperfecti, ideo oportet quod subiectum transmutationis sit illud quod est post subiectum actus perfecti, scilicet formae ad quam tendit motus, et non ipsum iam perfectum.“ Sed haec transmutatio non est actus imperfectus, sed solum quaedam successio „perfectorum, non solum actuum, sed rerum subsistentium.“ Unde subiectum huius conversionis sumi debet sicut subiectum successionis. „Successio autem est in succedentibus, sicut ordo in ordinatis“, et hoc est in pane secundum rem, in corpore solum secundum rationem.

Ad quaestionem 3

11.3 Ad aliam quaestionem nota in Bonaventura. Prima opinio non potest stare quia pari ratione Linus diceretur conversus in Petrum si Petro corrupto in nihil succederet Linus in locum Petri. Ideo dicitur quod cum omnis motus denominetur a termino ad quem, sicut patet, ex quo conversio terminatur ad corpus Christi, non

59 transmutatio] transmutationi FT || compositum] componitur FT

53 Alfarabi, *De intellectu et intellectus* (ed. cit. 50); cf. Averroes, *In De anima* 3, t. 15 (ed. cit. 159F) 55–69 Thomas sol. ad q. 1, a. 3, qca. 1 63 Aristot., *Phys.* 5, c. 1 (224a 20–b 10) 72–80 Thomas qca. 1, ad 3 73 Aristot., *Phys.* 3, c. 1 (201a 11) 81–87 Bonaventura sol. (*Opera* IV, 246a–b) 83–87 Thomas sol.

85 potest dici annihilatio, alias non posset poni quomodo corpus Christi inciperet ibi esse, nisi per motum vel mutationem propriam aut alterius terminatam ad ipsum aliquo modo.

11.3.1 Ad primum nota in Bonaventura.

11.3.2 Ad secundum quod non est simile de corpore respectu generationis et an-
 90 nihilatione respectu conversionis sive transubstantiationis. Ratio enim quare ge-
 neratio non aufert corruptionem est quia corruptio est mutatio ex subiecto in non
 subiectum. Verbi gratia: Ex igne in non ignem. Hoc autem non-subiectum in
 quod est corruptio salvatur in generato. Aer enim est non ignis, et ideo generatio
 non magis aufert corruptionem quam si nihil generaretur ex corrupto. Utrobique
 95 enim salvatur non-subiectum, et ideo non aufert corruptionem. Transubstantiatio
 autem non salvat naturam materialem. Illud enim in quod transubstantiatur, est
 vere aliquid, et ideo non potest dici annihilatio sicut posset si panis corrumpetur
 et non converteretur in aliquid.

11.3.3 Ad tertium nota in Bonaventura.

Quaestio 4

Utrum subita vel successiva

100 11.04 Utrum subita vel successiva.

11.04.1 Quod subita: Ubicumque est mutatio successiva, prius est aliquid in medio
 quam in termino. Sed inter corpus et panem non est medium, ergo etc.

11.04.01 Contra: Etsi divina virtus etc.

11.04.02 Item si conversio est in instanti etc.

105 11.04.03 Item panis ibi habet esse ultimum etc.

11.4 Ad istam quaestionem dicendum quod aliqua operatio dicitur „subita“
 propter dispositionem materiae sicut cum forma subito introducitur propter ul-
 timam dispositionem materiae ut patet in aere respectu luminis, quem subito
 illuminat. Aliter est propter virtutem agentis quia si tanta virtus in tanto tempore
 et infinita in instanti, et ita est in proposito.

110 11.4.01 Ad illud quod non possunt operari nisi dum sunt, dicendum quod falsum
 est. Habent enim virtutem sacramentalem. Ideo quando significant, operantur,
 „et ideo cum significatio illius formae sit perfecta in ultimo instanti, tunc habet
 efficaciam suam.“ Ad aliud in Bonaventura.

104 conversio est] conversione FT (*cf. textum Bonaventurae*) 106 quod] ista dicendum
 quod et *add.* T 110 infinita ... instanti] infinito in quantitati FT

88 Bonaventura ad 1 99 Bonaventura ad 3 100 Bonaventura q. 5; Thomas q. 1, a. 3,
 qca. 2; Petrus Tar. q. 1, a. 4 101–102 Thomas contra 2 103 Bonaventura contra 1
 104 Bonaventura contra 3 105 Bonaventura contra 4 106–110 Cf. Thomas sol.; Petrus
 Tar. sol. 111–114 Cf. Thomas 1 et ad 1 *in parte quasi verbatim* 114 Bonaventura sol.

11.4.02 Ad aliud quod fieri in permanentibus non est factum esse, et hic non accipitur proprie „fieri“, nota in Bonaventura. 115

11.4.03 Ad aliud sunt multae opiniones:

Quidam dicunt quod ultimum esse panis et primum esse corporis mensuratur eodem instanti et simul tempore sunt esse panem et esse carnem, sed non simul natura. Unde habent ordinem naturae, licet habeant simultatem temporis. Ista positio destruit primum principium per se notum, scilicet „de nullo eodem affirmatio et negatio“. Praeterea non est maior ratio quare <magis> in uno instanti compatiantur se forma panis et carnis quam in quolibet, ergo si <in> uno instanti, et in quolibet, ergo post decem annos. 120

Alii dicunt quod est idem instans secundum rem, differens secundum rationem. Nota in Bonaventura, et ista opinio incurrit idem inconueniens quod prima. 125

Alii dicunt quod inter duo puncta eiusdem lineae cadit linea media, non inter duo puncta diversarum linearum. Consimiliter inter ultimum esse panis et primum esse corporis non necessario cadit tempus medium, sed inter duo instantia esse panis et corporis. Contra hoc est primo quia non est simile quia puncta intra multiplicantur secundum numerum linearum, tempus autem cum sit mensura extrinseca, <non>. Praeterea duo puncta duarum linearum tangentium se uniuntur in uno puncto lineae exterioris quia contigua sunt, ergo similiter duo haec instantia in uno instanti communi temporis, et sic redit idem inconueniens quod prius. 130

Ideo dicunt alii: Nota opinionem ultimam de Bonaventura. Sed contra istam opinionem obicitur quia significatis instantibus secundum quod sunt mensurae propriae, quaero: Aut sic sunt unum instans in tempore quod est mensura communis, aut duo. Si unum, ergo in eodem instanti est panis et corpus. Si duo, ergo tempus medium in quo neque panis neque corpus. Praeterea ex quo significabilia sunt singillatim, ponamus quod Plato significet unum et Socrates aliud. Tunc quaeritur ut prius quia aut unum aut duo. Praeterea ex quo utrumque significabile quantum est de se, videtur quod non possit designatio eius impediri per designationem alterius instantis cum istae designationes non sint contrariae. 135

Ideo videtur aliter dicendum quod est dare primum instans esse corporis Christi, non ultimum esse panis. Si obicias quod utrumque dicit formam manentem sive quiescentem et ita habentem esse in instanti, dicendum quod licet forma panis sit permanens, tamen ipsa concomitatur motum, scilicet prolationem verborum, et ideo licet secundum se sit dare ultimum instans eius sicut et primum, non tamen in proposito, sicut nec ipsius prolationis et universaliter in illa parte contradictionis 145

117 sunt] item FT 121–122 affirmatio] *mg. corr.* T 124 post] primo (?) FT 140 singillatim] *male leg., forte* sigillatim FT

115–116 Bonaventura ad 3 117 Cf. Bonaventura ad 4; Thomas ad 2 118–120 Thomas a) 125–126 Bonaventura c) (249b) 127–130 Cf. Bonaventura d); Thomas b) 135 Bonaventura e) (250a–b); Thomas e) 144–156 Cf. Robertus Grosseteste, *Comm. in 8 libros Physicorum Aristotelis* 8 (ed. cit. 151)

- 150 quae generatur vel corrumpitur per motum non est dare ultimum vel primum instans, sed tantum in altera, sicut de non tangere manum digito quando digitus incutitur ad manum tangendam, et universaliter ex parte termini a quo vel ad quem est aliquis motus faciens ad huiusmodi inductionem vel illius inductionem. Non est ergo primum instans vel ultimum essendi in illo termino ex parte cuius se
155 tenet motus, sicut nec est dandum primum vel *<ultimum>* in motu. Ista est regula Avicennae sicut dixit dominus Lincolniensis in quaestione de incarnatione.

Quaestio 5

Utrum ista conversio debeat exprimi per verbum substantivum

- 11.05 Utrum ista conversio debeat exprimi per verbum substantivum, scilicet *essendi*.
11.05.1 Quod sic per Ambrosium, et est dist. 10.
160 11.05.2 Item ratione videtur: Ubi totum transit in totum etc.
11.05.3 Item quod per fieri: Damascenus, c. 87: Panem et vinum etc.
11.05.4 Item quod possendi: Ambrosius, dist. 10, ponitur auctoritate sexta: Quod est panis etc.
11.05.5 Item quod mutatur in aliquid habet posse etc. Motus enim est actus existens in potentia.
165 11.05.6 Item quod cum praepositione: Ambrosius, *De sacramentis*.
11.05.01 Contra: Quod non per verbum *essendi*, cum notat identitatem.
11.05.02 Item si totum transit, male dicitur „erit“.
11.05.03 Item quod haec sit falsa: „Quod est panis, erit corpus Christi“ quia „quod“
170 est relativum eiusdem suppositi, sed non est accipere aliquod suppositum quod sit quandoque panis, quandoque corpus Christi“, ergo non quod est panis est corpus Christi.

151 instans] *mg.* T

156 Avicenna, Phil. prima tr. 9, c. 1 (ed. cit. 446, l. 45 *et passim*) || *Quaestionem* De incarnatione invenire non potui. In Libro De cessatione legalium, ubi de hac materia tractatur, nihil de Avicenna inveni. Sed cf. De cessatione legalium, p. 1, III, 2 (ed. cit. 15, l. 27) 157–158 Bonaventura q. 6; Thomas q. 1, a. 4, qca. 1; Petrus Tar. a. 6, qca. 1 159 Bonaventura 1 || Ambrosius, De sacr. 4, c. 4, nn. 15–17 et 19 (PL 16, 440B–441A; 442B) || Petrus Lomb., Sent. 4, d. 10, c. 2, n. 6 (ed. cit. 295, l. 18s.) 160 Bonaventura 2 161 Bonaventura 3 || Johannes Dam., De fide orth. 4, c. 13 (c. 5 sec. Canc.; ed. cit. c. 86, n. 6, 312, ll. 93–95) 162–163 Bonaventura 5 || Ambrosius, De sacr. 4, c. 4, n. 14 (PL 16, 439B–440A); Petrus Lomb., ubi supra, l. 15s. 164–165 Bonaventura 6 166 Bonaventura 7 || Ambrosius, De sacr. 4, c. 4, n. 14 (loc. cit.) 167 Bonaventura contra 1 169–172 Thomas contra

11.05.04 Item opponitur „panis fit vel mutatur in corpus Christi“. Constat quod sic potest concedi. Sed tunc quaeritur: Pro quo supponit li „panis“. Non pro corpore patet. Si pro pane, et supponit verbo de praesenti, ergo stat pro praesenti pane in instanti mutationis, et constat quod tunc est corpus, ergo simul est panis et corpus. 175

11.05.05 Item cum mutari et mutatum esse inferat esse corpus, videtur sequi: panis vel quod fuit panis mutatur in corpus, ergo est corpus.

11.05.06 Item omnis potentia aut est activa aut passiva etc. 180

11.05.07 Item haec praepositio „de“ et „ex“ dicunt causalitatem.

11.5 Ad istam quaestionem nota in Bonaventura.

11.5.01 Ad obiecta nota quod hic nihil novum. Item nulla causalitas est respectu termini ad quem. Item nulla potentia activa vel passiva respectu eius a quo fit et ex primo sequitur quod nihil manet commune. Unde omnes propositiones significantes aliquid commune manere, exponendae sunt et ex hoc sequitur quod nulla est ibi identitas, et ideo nulla propositio est vera cum hoc verbo „est“ vel „erit“ quia supponunt subiectum commune. Unde verba Ambrosii referenda sunt ad species ut sub eisdem speciebus erit corpus sub quibus est panis. Nota in Bonaventura. 185 190

11.5.04 Ad quartum dicendum quod stat non pro pane praesenti, sed praeterito quia licet „mutatur“ sit praesentis temporis quoad modum significandi, tamen dicit in re aliquid respectu cuius existentia panis est praeterita. Idem enim iudicium habendum est de „mutatur“ et „mutatum est“. Unde quia in instanti mutationis non tantum mutatur, sed mutatum est, ideo in instanti mutationis non est panis, sed fuit. Ideo stat pro pane praeterito. Et quod dicit postea, non sequitur, quia non ad idem tempus operantur haec attributa „mutari“ et „mutatum esse in corpus“, ad quod esse corporis, quia haec duo respiciunt panem praeteritum, hoc autem corpus Christi. Unde sequitur: „Panis mutatur in corpus Christi, ergo corpus iam habet esse“, sicut in naturali mutatione sequitur: „Aer mutatur vel mutatus est in ignem, ergo ignis iam habet esse“, et non sequitur quod aer sit ignis. Per hoc patet quod non sequitur: „Si panis factus est corpus Christi, ergo panis est corpus Christi, quia quod factum est, est.“ Dicendum quod non recte infert, sed sic debet inferri: „Ergo corpus Christi est.“ Esse enim sequitur factionem in eo cui attribuitur factio ut termino ad quem. Non enim attribuitur ut a quo. Quod dicit Philosophus, quod motus est actus existentis in potentia, verum est de motu qui fit per causas inferiores, non de motu qui fit tantum per causas superiores. 195 200 205

193 praeterita] praeterito FT

180 Bonaventura contra 3 181 Bonaventura contra 4 182 Bonaventura sol. (Opera IV, 251b) 183–190 Thomas ad 1 206 Aristot., Phys. 3, c. 1 (201a 10–11)

Nota ad tertium argumentum quaestionem utrum utraque harum specierum sit de integritate sacramenti. Augustinus, *Super Leviticum* quaestione 58: Anima in sanguine tenetur in corpore. Hoc forte sic potest intelligi quod anima non potest administrare corpus nisi mediantibus speciebus, sicut patet in ligatione membri et sicut Algazel, in fine *Naturalium*: Mediantibus spiritibus vehuntur omnes virtutes sensibiles et motivae ad sua instrumenta. Generatio autem spirituum est ex sanguine. „Spiritus“ enim, sicut ipse dicit ibidem, „est corpus substantiale compositum ex vaporibus humorum“.

Quaestio 6

Utrum Christus in azymo confecerit vel in fermentato

- 11.06 Utrum Christus in azymo confecerit vel in fermentato.
 11.06.1 Quod in azymo per tres evangelistas, *Mat. 26, Luc. 22, Marc. 14.*
 11.06.2 Item Chrysostomus super Johannem homilia 85: Semper monstrat quoniam non est contrarius legi usque ad ultimum diem. Sed praeceptum est *Exo. 12* et *Deut. 16* quod comedere debeant cum azymo, ergo comedit de azymo. Sed de illo confecit de quo fecit pascha, ergo etc.
 11.06.01 Quod in fermentato: Quia ipse anticipavit comedere pascha et conficere, ergo confecit in fermentato quia prius non comedebant azyma. Quod anticipaverit probatur: Quia passa est luna 10 ut veritas responderet figurae.
 11.06.02 Item *Jo. 18*: Non introierunt in praetorium ut non contaminarentur etc.
 11.06.03 Item dies festus paschae etc.

215 humorum] Nota quod omnes praedicationes cum verbis substantivis sive in recto sive in obliquo, sunt falsae, ut: „Panis est vel erit corpus Christi“, „Quod est panis fit corpus Christi“, „Quod est corpus fuit panis“, quia in omnibus ponitur aliquid commune corpori et pani. Similiter omnes istae sunt falsae: „De pane vel ex pane est vel erit corpus Christi“ nisi „de“ dicat terminum a quo et non materiam et licet „est“ trahatur ad hoc ut dicat transitum de illo termino in corpus ut sit sensus: „est“, id est „fit“. Cum verbis autem significantibus motum vel transitum admittitur locutio ut „Panis fit vel fiet corpus“, et „Panis mutatur vel convertitur in corpus Christi.“ Cum dico „Quod erat panis, est corpus Christi“, idem supponitur istis duobus attributis: „erat panis“ et „est corpus“, et ideo significatur ibi aliquid esse commune utrique, et ideo omnes tales sunt falsae et si inveniuntur a sanctis, exponendae sunt ut identitas referatur ad species manentes. *add. mg. infra FT* 216 fermentato] firmamento F!T? 223 fermentato] fermento FT

209 August., Quaest. in Hept. 3, q. 57 (PL 34, 703) 212–215 Algazel, *Philosophia* 2, tr. 5, c. 6 (ed. cit. 60va [foliatio deest]) 216 Bonaventura p. 2, a. 2, q. 1; Thomas q. 2, a. 2, qca. 3; Petrus Tar. q. 2, a. 2, qca. 2 217 Bonaventura 1–3 || Mt 26,17 || Lc 22,7 || Mc 14,12 218–221 Bonaventura 3 218 Johannes Chrys., In Mt. hom. 81 (v. 82) (Mt 26,17) (PG 58, 730) 219 Ex 12,8 220 Dt 16,3s. 222–224 Thomas 1 225 Bonaventura contra 2 || Io 18,28 226 Bonaventura contra 3

11.06.04 Item *Luc.* 23: Die crucifixionis paraverunt mulieres aromata, ergo dies crucifixionis non fuit primus dies azymorum, et ita dies praecedens. Quando confecit salvator non fuit dies lunae 14 quae dicitur pascha.

11.6 Ad hoc dicendum quod confecit in azymo. Signum ad hoc est quia alioquin traditor qui aderat nuntiasset Iudaeis. Unde habuissent occasionem accusandi eum de transgressione legis. 230

11.6.01 Ad obiectum dicendum quod confecit luna 14 et luna 14 passus est et solemnitas durabat a vespera in vesperam, *Lev.* 23. Nota in Bonaventura. Praeterea non oportet quod veritas per omnia figurae respondeat. Aliter oportet Christum passum esse sero sicut agnus immolabatur sero. 235

11.6.02 Ad aliud dicendum quod pascha accipitur multipliciter: Pro die *Luc.* 22: „Appropinquabat autem dies festus Iudaeorum“ etc. Secundo festum: *Joh.* 13: „Ante diem festum paschae.“ Cibus, id est azyma: *Joh.* 18: „Ut non contaminarentur sed manducarent pascha“, et *Mat.* 26. Agnus: *Mat.* 26: „Ubi vis paremus tibi comedere pascha.“ Aliquando pro hora, unde *Mat.* 26: „scitis quod post biduum pascha fiet.“ Unde versus fertur: Pascha cibum dies festum cibus agnus et hora. Primo modo accipitur in Johanne, scilicet pro azyma. Unde etiam *Deut.* 16: „dicuntur paschae“. 240

11.6.03 Ad aliud dicendum quod primam diem azymorum, scilicet lunam 15, vocat Johannes diem festum paschae quae erat celeberrima, et praecedenti vespere immolabatur et comedebatur agnus luna 14 cum azymis, et hanc diem dicunt alii evangelistae diem primam azymorum, et Johannes ante diem festum paschae. Et ad litteram dies paschae non fuit sollemnis. 245

11.6.04 Ad illud de mulieribus dicit Innocentius quod non emerunt nec paraverunt illo die qui fuit primus azymorum quia „etiam volentibus emere nemo vendisset“. Sed sicut dicit *Marcus* 16: Cum sabbatum pertransisset, mulieres emerunt aromata ut venientes unguerent Iesum, id est in sero diei sabbati quando licebat operari. Unde quod dicit Lucas quod mulieres revertentes paraverunt unguenta, intelligendum est non tunc, sed cum transisset sabbatum, id est sabbato occidente sole, sicut dicit Magister quod tunc emerunt, et hoc videtur rationabile quia prius est emere quam parare, et quod addit Lucas: „et sabbato siluerunt“ intelligendum est per recapitulationem. 250
255

229 quae] etiam (?) FT 243 hora] 14. dies ad vesperam et etiam quandoque tota dies (trp. F: dies tota) praecedens ratione illius mg. FT

227–229 Bonaventura contra 4 227 Lc 23,56 230–232 Cf. Bonaventura sol.
233–234 Bonaventura ad 1 (Opera IV, 261b) 234 Lv 23,32 234–236 Thomas ad 2
237–244 Bonaventura ad 2 237–238 Lc 22,7 238–239 Io 13,1 239–240 Io 18,28
240 Mt 26,19 240–241 Mt 26,17 241–242 Mt 26,2 243–244 Dt 16,2.6 246 Io 13,1
250–252 Innocentius III, De sacro altaris mysterio 4, c. 4 (PL 217, 856A–B) 252 Mc 16,1
254 Lc 23,56; Glossa ord. in Lc 23,56 (ed. cit. IV, 219b)

Quaestio 7

Utrum Christus corpus suum dederit passibile vel impassibile

- 11.07 Utrum Christus corpus suum dederit passibile vel impassibile.
 260 11.07.1 Quod impassibile: *Mat. 17, Glossa* etc.
 11.07.2 Item ratione videtur quia omnis caro etc.
 11.07.3 Item ponamus quod illo triduo.
 11.07.01 Contra: Si dedit impassibile, ergo idem simul fuit passibile et impassibile.
 Sed hoc non potest Deus facere sicut dicit Augustinus, *Contra Faustum*, ergo etc.
 265 11.7 Ad istam quaestionem nota opinionem Hugonis, 2. *De sacramentis*, parte 8,
 c. 3, in Bonaventura. Sed haec opinio non videtur posse stare „quia substantia
 corporis Christi eadem numero est in specie propria et in sacramento, sed com-
 paratio eius ad exteriora“ alia „quia in specie propria comparatur ad exteriora
 270 secundum situm propriarum dimensionum, sed in sacramento secundum situm
 dimensionum panis. Unde illae proprietates quae insunt absolute corpori Christi
 oportet quod eodem modo insint sibi secundum quod est in sacramento et secun-
 dum quod est in specie propria. Sed illae quae conveniunt ei ex comparatione
 ad corpus extra, non eodem modo, sicut patet de visione. Passibilitas autem
 est proprietas absoluta ipsius corporis. Unde sicut in specie propria“, ita „et in
 275 sacramento erat passibile, quamvis non pateretur, secundum quod alii dicunt.“
 Hugo supra: „Quid mirum si dicitur: Ipse in eo quod dabat mortalis fuit, in eo
 quod dabatur, immortalis, et tamen ipse qui mortalis dabat et immortalis dabatur
 non duo, sed unus ipse.“ Unde potest dici quod haec est vera: „Dabat corpus
 suum passibile, sed per accidens et quantum dans, nunc autem nec per se nec per
 280 accidens sumitur passibile.“ Dicunt tamen aliqui quod passio potest significari
 dupliciter, aut connotato illa connotatione et actionem sive modum agendi ut
 cum dico „crucifigi“, „lanceari“ et huiusmodi, vel non connotando ut cum dico
 „mori“. Unde dicunt verum: „Pyxide servatum poterat sentire dolorem sed non
 285 illatus convenit illi.“ Nota quod omnia verba significantia dolorem ab extrinseco
 illatam, non possunt attribui corpori Christi prout est sub sacramento. Nec ex hoc
 sequitur quod contradictio sit simul vera quia non secundum idem comparatur
 corpus Christi ad extra hic et ibi, sicut dictum est supra.

259 Bonaventura p. 2, a. 2, q. 2; Thomas q. 3, a. 3; Petrus Tar. q. 2, a. 6 260 Bonaven-
 tura 1 || Mt 17,2 || Glossa ord. in Mt 17,2 (ed. cit. IV, 57a–b) 261 Bonaven-
 tura 2 262 Bonaventura 4 263–264 Thomas contra 2 264 August., *Contra Faustum* 26,
 c. 5 (PL 42, 481s.) 265 Hugo a St. Victore, *De sacr.* 2, p. 8, c. 3 (PL 176, 462D–463C)
 266 Bonaventura sol. 266–275 Thomas sol. 276–280 Hugo a St. Victore, *De sacr.* 2,
 p. 8, c. 3 (PL 176, 464AB)

DISTINCTIO 43

Quaestio unica

Utrum resurrectio sit eorundem secundum numerum

43.01 Utrum resurrectio sit eorundem secundum numerum, et loquitur de resurrectione per se.

43.01.1 *Iob* 19: „In carne mea“ etc.

43.01.2 Item Philosophus, 4. *Topicorum*.

43.01.3 Item forma habet fieri in propria materia. Commentator, 1. *De anima*, dicit 5
quod hoc manifestum est in diversis speciebus et in diversis individuis eiusdem
speciei. Exemplum primi est quod alia est anima leonis et cervi, ideo habent
diversa membra. Exemplum secundi in hominibus. Ideo habent diversos mores
quia diversas animas.

43.01.01 Contra: Forma corrupta et iterum generata non est eadem numero secundum 10
Philosophum, 2. *De generatione* etc.

43.01.02 Item generatio et reformatio sunt operationes diversae etc.

43.01.03 Item differentiae essentiales diversificant essentiam etc.

43.1 Ad istam quaestionem nota opiniones in Bonaventura. Sed hoc non videtur 15
ad minus quantum ad hoc quia tempus non facit diversitatem in essentia rei cum
sit accidens. Commentator in 10: „Quod est principium essendi, est principium
numeri.“

Similiter contra secundam: Non videtur quia in morte multae formae particulares
corrumpuntur ut forma carnis, ossis et pedis et manus etc. Potest ergo intelligi
dictum eorum quod si esset aliquid compositum ex materia et una forma, si 20
reviveretur esset idem compositum numero quod prius. Sed eadem est prima
materia et ultima forma quia sunt principales partes individui. Haec formae
mediae corrumpuntur, tamen redit idem numero. Unde loquendo videtur istius
individui quam habuit a suo generante, planum est quod multum de illa materia
fluit, et similiter partes formae fluunt. Sed unum manet quia aliqua pars materiae 25
et aliqua pars formae manent, et ista duo trahunt ad suam unitatem alia quae

2 se] *male leg.*, *forte* non in se *add. T.* *spatium F*

1–2 Bonaventura a. 1, q. 4; Thomas d. 44, q. 1, a. 1, qca. 1 et 2; Petrus Tar. a. 7 3 Bonaventura 1 || Iob 19,26 4 Bonaventura 2 || Aristot., Top. 4, c. 5 (126b 37s.)
5–9 Cf. Bonaventura 4 5 Averroes, In De anima 1, t. 53 (ed. cit. 28F) 10–11 Bonaventura contra 1 11 Aristot., De gen. anim. 2, c. 11 (338b 16s.) 12 Bonaventura contra 4
13 Bonaventura contra 3 14 Bonaventura sol. (Opera IV, 888s.) 16–17 Averroes, In Met. 10, t. 7 (ed. cit. 256M)

superveniunt. Propter hoc illud individuum est unum. Sed videtur quod hoc non sufficiat quia si moreretur brutum et Deus suscicaret illud vel aliquod vegetabile ut factum est, *Numerorum* 17, de virga, et cum anima corrupta fuit in rationes
 30 seminales, et sic non requiritur tanta identitas.

Alii dicunt quod hoc non potest fieri per viam naturae quia quando aliquid agit per naturam, non agit de nihilo, sed educitur de ratione seminali vel de potentia activa quod idem est, et ad illud terminatur corruptio ubi incipit generatio. Et quia naturae actio est per immissionem agentis in patiens, quicquid sit illud
 35 quod immittit, et quando corrumpitur, corrumpitur illud quod fuit immissum ab agente et quod erat pars formae generati. Sed quando reformatur natura, aliud est materiae immissum, et ideo non potest esse idem quod fuit ante. Sed quia Deus potest promovere rationem seminalem, ideo potest idem numero reparare. Sed contra hoc obicitur: Quod immittit agens non est vere substantia vel vere
 40 accidens, sed quaedam species vel similitudo. Sed species debilius habet esse quaecumque sit quam quodcumque accidens. Ergo si accidens non potest esse pars substantiae, multo minus nec talis species vel tale immissum. Item si est idem quia Deus nihil immittit, obicio: Quando aliquid generatur per immissionem ab agente et Deus resuscitat sua virtute, iam deficit quod immissum est ab agente,
 45 ergo non est idem. Ad istam rationem nescivi dicere, scilicet paenultimam.

43.1.01 Ad obiectum: Secundum Avicennam humanitas est forma consequens compositum, sed non propter hoc numeratur compositum. Vel secundum alios: Humanitas non dicit formam, sed esse formae in corpore, et illud corrumpitur et numeratur. Non propter hoc non erit humanitas.

50 43.1.02 Ad secundum de corruptibili et incorruptibili dicendum quod corruptibile et incorruptibile ab intrinseco diversificant essentiam rei. Corruptibile vero ab intrinseco et incorruptibile ab extrinseco non. Primo modo loquitur Philosophus.

43.1.03 Ad tertium quod terminus operationis potest dici vel operatum esse vel ipsum operatum. Primo diversarum operationum sunt diversi termini, secundo
 55 modo non, sicut in diversis loci mutationibus ad eundem locum aliud est esse in loco isto nunc per motum et aliud prius, sed locus idem. Ita aliud esse hominis ante mortem et aliud in resurrectione, sed idem homo.

43.1.2 Ad secundum Bonaventurae dicendum quod si consideretur ut substantia quaedam, eadem est statua quia materia est eadem, et artificialia ponuntur in genere per suam materiam. Si ut artificiale quoddam, sic artificiale per formam
 60 quae accidens est, non est eadem quia forma non redit eodem numero, sed corrumpitur. Sic de anima quae manet.

57 resurrectione] ratione FT

INDEX QUAESTIONUM IN TERTIUM LIBRUM

Distinctio	1		
Quaestio	1:	Utrum sit possibile unam personam incarnari sine alia . . .	3
	2:	Utrum tres personae possent assumere unam naturam . . .	3
	3:	Utrum una persona possit assumere plures naturas	4
Distinctio	2		
Quaestio	1:	Utrum in Christo sit accipere communem speciem	7
	2:	Utrum caro fuerit assumpta mediante anima	7
	3:	Utrum anima assumpta sit a verbo mediante aliquo habitu gratuito	7
Distinctio	3		
Quaestio	1:	Utrum fomes extinctus fuit in virgine in prima sanctificatione	11
	2:	Utrum in secunda sanctificatione fuit ab ea ablata potentia peccandi	11
Distinctio	4		
Quaestio	1:	Utrum virgo beata meruerit Christum concipere	13
	2:	Utrum illa gratia fuerit illi homini naturalis	13
	3:	Utrum virgo fuerit spiritui sancto cooperata in conceptione filii Dei	15
	4:	Utrum illa conceptio fuerit naturalis vel miraculosa	15
Distinctio	5		
Quaestio	1:	Utrum assumere conveniat divinae naturae	21
	2:	Utrum assumere conveniat divinae personae	21
	3:	Utrum assumere conveniat personae ratione naturae	21
	4:	Utrum circumscriptis personis potuerit fieri assumptio . . .	22
	5:	Utrum haec sit concedenda: „Divina natura est caro facta“	23
	6:	Utrum assumptum sit persona	24
	7:	Utrum anima separata sit persona	24
	8:	Utrum sit concedendum quod assumpserit hominem	25
Distinctio	6		
Quaestio	1:	Utrum Christus sit duo	29
	2:	Utrum persona Christi sit composita	29
	3:	Utrum humana natura praedicetur per modum habitus	31

	4: Utrum terminus unionis sit unitas personae	31
	5: Quid sit ista unio	32
	6: Utrum ista unio sit maxima	32
Distinctio	7	
Quaestio	1: Utrum haec sit concedenda: „Deus est homo“	35
	2: Utrum sit vera: „Deus factus est homo“	35
	3: Utrum haec: „Homo est factus Deus“	35
Distinctio	8	
Quaestio	1: Utrum debeat concedi quod natura divina sit nata de virgine	39
	2: Utrum humana natura debeat dici nata	39
	3: Utrum haec sit concedenda: „Divina natura est homo“ . . .	39
	4: Utrum Christus debeat dici „bis natus“	41
	5: Utrum in Christo sint duae filiationes	41
Distinctio	10	
Quaestio	1: Utrum Christus secundum quod homo sit Deus	45
	2: Utrum Christus secundum quod homo sit individuum	45
Distinctio	23	
Quaestio	1: Utrum fides sit virtus	47
	2: Utrum sit fides in intellectu vel affectu	47
	3: Utrum definitio fidei data ab Apostolo sit bene assignata . .	51
	4: Utrum fides informis sit virtus	51
	5: Utrum fides informis formetur per adventum caritatis	52
Distinctio	24	
Quaestio	1: Utrum fides sit tantum verorum an possit ei subesse falsum	55
	2: Utrum fides sit circa verum creatum vel increatum	55
	3: Utrum sit circa verum complexum vel incomplexum	56
	4: Utrum fides possit esse de his de quibus est visio sensibilis	59
	5: Utrum fides sit de his de quibus est opinio probabilis	59
	6: Utrum fides sit de his de quibus est certa cognitio	59
	7: De definitione articuli quam ponit Richardus	62
	8: De definitione Isidori	63
	9: De differentia harum definitionum	63
	10: Quare in principio symboli fit mentio de omnipotentia? . .	63

Distinctio 26

Quaestio	1: Utrum spes sit virtus	69
	2: Utrum spes possit esse informis	69
	3: Utrum spes habeat certitudinem	70
	4: Utrum timor et spes sint eadem affectio	72
	5: Utrum spes praecedat caritatem	73

Distinctio 27

Quaestio	1: Utrum caritas sit virtus generalis vel specialis	77
	2: Utrum idem sit habitus quo diligitur Deus et proximus	77
	3: Utrum caritas possit esse informis	78
	4: Utrum motus caritatis possit esse mercenarius	81
	5: Utrum idem sit motus quo diligitur Deus et proximus	81
	6: Utrum motus in Deum sit prior	82

Distinctio 28

Quaestio	1: Utrum creaturae irrationales sint diligendae ex caritate	85
	2: Utrum daemones sint diligendi ex caritate	85
	3: Utrum mali homines diligendi sint ex caritate	86
	4: Utrum debeamus nos diligere ex caritate	87
	5: Utrum corpora sint diligenda ex caritate	88
	6: Utrum dona gratuita sint diligenda ex caritate	88

Distinctio 29

Quaestio	1: Utrum caritatis sit habere ordinem	91
	2: Utrum sit ordo caritatis nostri ad Deum	91
	3: Utrum filii teneantur plus diligere parentes quam e converso	92
	4: Utrum domesticus sit praeponendus extraneo	95
	5: Utrum caritas attendatur penes affectum et effectum vel tantum penes effectum	95

Distinctio 30

Quaestio	1: Utrum homo ex minima caritate possit resistere temptationi maximae	99
	2: Utrum habens quantulamcumque caritatem teneatur mortem pro Christo subire	99
	3: Utrum habens caritatem perfectam teneatur ad opera perfectionis	99
	4: Utrum affectu teneamur diligere inimicos	101

	5: Utrum teneamur eos diligere effectu	102
	6: Utrum sit maioris meriti diligere amicum vel inimicum . . .	102
Distinctio 31		
Quaestio	1: Utrum caritas semel habita possit amitti	105
	2: Utrum necesse sit resurgere poenitentem in aequali vel maiori caritate	105
	3: Utrum caritas in patria habeat evacuari quantum ad ordinem diligendi	106
Distinctio 32		
Quaestio	1: Utrum Deus dilexerit creaturas aeternaliter	109
	2: Utrum Deus diligat omnia universaliter	109
	3: Utrum omnia aequaliter	110
	4: Utrum fides evacuetur	112
	5: Utrum spes evacuetur	112
	6: Utrum scientia evacuetur	113
Distinctio 33		
Quaestio	1: Utrum virtutes cardinales sint in parte rationali ut in subiecto	117
	2: Utrum debeant esse plures vel pauciores	118
	3: Utrum sint natura vel assuefactione	118
Distinctio 34		
Quaestio	1: Utrum dona sint virtutes	129
	2: De numero et sufficientia	129
	3: Utrum timor sit donum spiritus sancti	132
	4: Utrum usus eius sit bonus	133
	5: Utrum expellatur timor servilis adveniente caritate	133
	6: Utrum timor servilis sit idem in substantia cum timore casto	135
	7: Utrum timor initialis et castus sint idem	135
	8: Utrum crescente caritate timor decreascet	135
Distinctio 35		
Quaestio	1: Utrum donum sapientiae pertineat ad affectum vel aspectum	139
	2: Utrum actus doni scientiae consistat in actione	139
	3: Utrum donum intellectus consistat in contemplatione creatoris et creaturae	139

Index Quaestionum in tertium librum	233
4: Utrum consiliari sit actus doni consilii	142
5: Utrum actus doni fortitudinis sit principaliter circa passiones tolerandas	143
6: Utrum actus doni pietatis sit in cultu Dei vel compassione proximi	143
Distinctio 36	
Quaestio 1: Utrum virtutes gratuita sint connexae	147
2: Utrum dona sint connexa	147
3: Utrum virtutes politicae sint connexae	148
4: Utrum vitia sint connexa	152
5: Utrum virtutes sint aequales	152
6: Utrum caritas sit forma virtutum	156
Distinctio 37	
Quaestio 1: Utrum Deus debuerit imponere mandata	159
2: Utrum mandata obligent ad opera formata	159
[3: Utrum actus formatus sit in praecepto]	161
[4: Utrum obligatio praeceptorum sit secundum legem scriptam vel naturae]	161
5: Utrum dare ad usuram sit peccatum	162
Distinctio 38	
Quaestio 1: Utrum contingat mentiri	165
2: Utrum essenziale peccatum sit falsum	165
3: Utrum omne mendacium sit peccatum	166
4: Utrum omne mendacium sit mortale perfectis peccatum	168
Distinctio 39	
Quaestio 1: Utrum iurare sit de per se bonis vel sit illicitum	171
2: Utrum iuramentum incautum sit obligatorium	171
3: Utrum iuramentum dolosum obliget	172
4: Utrum iuramentum coactum obliget	172
Distinctio 40	
Quaestio 1: Utrum lex nova et vetus differant penes timorem et amorem	175
2: De differentia quae est per occidere et vivificare	175

INDEX QUAESTIONUM IN QUARTUM LIBRUM

Distinctio	1	
Quaestio	1: Utrum sacramenta debuerint institui	179
	2: Utrum essenziale sit sacramento ut sit signum	179
	3: Utrum sint gratiae contentiva	181
	4: Utrum faciant gratiam in anima	181
	5: Utrum sit in eis aliqua virtus spiritualis ad inducendum gratiam	182
	6: Utrum sacramenta veteris et novae legis differant per conferre gratiam et non conferre	184
	7: Utrum sola fides sufficeret ad remissionem originalis	185
	8: Utrum adultis requireretur virtus sacrificii	186
	[9: De institutione sacramentorum]	187
	[10: Utrum circumcisio conferret gratiam]	188
Distinctio	3	
Quaestio	1: Utrum baptismus sit aqua vel tinctio	189
	2: Utrum expressio verbi creati sit de integritate sacramenti	189
	3: Utrum invocatio trinitatis vel expressio sit necessaria	191
	4: Utrum transmutatio quae potest ferri quinque modis impediat	192
Distinctio	5	
Quaestio	1: Utrum haeretici possint baptizare	195
	2: Utrum malus minister det rem sacramenti	195
	3: Utrum Christus potuerit dare potestatem ministris dimittendi peccata	196
Distinctio	6	
Quaestio un.:	Utrum character sit habitus	199
Distinctio	8	
Quaestio	1: Utrum ⟨per⟩ hoc pronomen „hoc“, cum enim sit demonstrativum, aut demonstratur ibi corpus verum aut panis	201
	2: De forma super vinum	203

Distinctio 10

Quaestio	1: Utrum corpus Christi sit in altari secundum veritatem	205
	2: Utrum corpus Christi sit in altari secundum suam naturalem quantitatem	205
	3: Utrum corpus Christi sit sub speciebus definitive	208
	4: Utrum corpus Christi sit sub speciebus panis dimensive . .	208
	5: Utrum sit in qualibet parte hostiae	209
	6: Utrum maioris virtutis sit transsubstantiare vel aliquid de novo creare	211
	7: Utrum virtus transsubstantiativa consistat in verbo creato vel increato	212
	8: Utrum virtus verborum possit convertere quantamcumque materiam	212
	9: Utrum existentia corporis Christi sit supra intellectum viatoris	214

Distinctio 11

Quaestio	1: Utrum panis transeat in verum corpus Christi	217
	2: Utrum totus panis	217
	3: Utrum sit annihilatio	218
	4: Utrum subita vel successiva	220
	5: Utrum ista conversio debeat exprimi per verbum substantivum	222
	6: Utrum Christus in azymo confecerit vel in fermentato	224
	7: Utrum Christus corpus suum dederit passibile vel impassibile	226

Distinctio 43

Quaestio un.:	Utrum resurrectio sit eorundem secundum numerum	227
---------------	---	-----

AUCTORES ET SCRIPTA

Alanus ab Insulis	Aristoteles
De regulis theologicis	Analytica priora
III: 25, 27	III: 72
Alfarabi	Analytica posteriora
De intellectu et intellecto	III: 26, 58, 60, 82, 91, 114
IV: 219	De anima
Algazel	III: 27, 50, 58, 149
Philosophia	De caelo
III: 111	III: 16, 103, 156
IV: 224	Categoriae
Alhazen	III: 24, 25, 126, 130, 131
Perspectiva	IV: 199
III: 116	Ethica Nicomachea
Ambrosius	III: 48, 50, 53, 55, 59–61, 69, 70,
In Evangelium Lucae	72, 74, 77, 78, 83, 85–93,
III: 81	95–97, 100, 104, 108–111,
De mysteriis	115, 117–119, 121, 122,
IV: 211	124–126, 133, 140, 141,
De officiis	143–145, 147, 148, 150–152,
III: 172, 173	159–162
De sacramentis	IV: 199, 206
IV: 211, 212, 222	De generatione animalium
De spiritu sancto	III: 16, 17, 35
III: 129	IV: 227
IV: 192, 193	De generatione et corruptione
Ps.-Ambrosius	III: 56
Commentaria in epistolam ad Galatas	IV: 213
III: 132	De insomniis
Anonymus	III: 61
In Ethicam Nicomacheam	De interpretatione
III: 117, 122–124	IV: 200
Anselmus Cantuariensis	De longitudine et brevitate vitae
De conceptu virginali	III: 113
III: 14, 154	Metaphysica
Cur Deus homo	III: 8, 16, 18, 33, 84, 92, 125, 127,
III: 169	140, 166, 176
Epistola de incarnatione Verbi	IV: 183, 190
III: 35	De partibus animalium
De libertate arbitrii	III: 125
III: 100	Physica
Proslogion	III: 19, 31, 35, 42, 46, 74, 77, 82,
III: 107	92, 125–127, 153, 155, 156
De veritate	IV: 183, 196, 201, 206, 210, 214,
III: 117, 121	219, 223

- Politica
III: 92
- Topica
III: 49, 59, 60, 65, 72, 81, 86, 102,
104, 113–115, 117, 121, 133,
155, 159, 171
IV: 227
- De virtutibus et vitiis
III: 117, 122, 149
- Auctoritates Aristotelis
III: 109
- Augustinus
De baptismo parvulorum
III: 160
- De bono coniugali
III: 94, 149, 167
- De civitate Dei
III: 72, 73, 80, 89, 112, 117, 120,
132, 133, 137, 145, 159, 175
IV: 208
- Confessiones
III: 72, 114
- Contra Adimantum
III: 175
- Contra adversarium legis et
prophetarum
III: 175
- Contra Cresconium Donatistam
IV: 200
- Contra ep. Parmeniani
IV: 200
- Contra Faustum
III: 56
IV: 226
- Contra Iulianum
III: 94
- Contra mendacium
III: 165, 167, 168
- De correptione et gratia
III: 107
- De doctrina christiana
III: 79, 85, 89, 90, 143, 144, 148,
159, 166, 167
- De duabus animabus
III: 152
- Enarrationes in Psalmos
III: 51, 56, 85, 87, 99, 101, 123
IV: 195
- Enchiridion
III: 3, 13, 55, 73, 166, 167
- Epistolae
III: 8, 77, 94, 137, 148
IV: 193, 200
- In Epistolam Johannis ad Parthos
III: 95, 103, 135
- De Genesi ad litteram
III: 112, 114, 115
IV: 188
- De Genesi contra Manichaeos
III: 122, 124
- De haeresibus
III: 66
- De libero arbitrio
III: 55, 69, 94, 129, 153
- In Johannis Evangelium
III: 29, 48, 56, 59, 70, 77, 87
IV: 179, 182, 190, 195–197, 201
- De mendacio
III: 60, 61, 166–168
- De moribus ecclesiae et
Manichaeorum
III: 47, 78, 84, 120, 128
- Musica
III: 115, 121
- De natura boni
III: 91
- De natura et gratia
III: 11
- De praedestinatione sanctorum
III: 47
- De quantitate animae
III: 94
- 83 Quaestiones
III: 100, 123, 165
IV: 182, 184
- Quaestiones Evangeliorum
III: 168
IV: 196
- Quaestiones in Heptateuchum
III: 167, 169
IV: 224
- Retractationes
III: 62, 69, 95, 120, 141
- De sermone domini in monte
III: 139, 143, 144

- Sermones
III: 11, 29
- Soliloquia
III: 61, 117, 120
- De trinitate
III: 3, 7, 35, 36, 56, 61, 73, 75, 85, 88, 91, 96, 109, 110, 112–115, 120, 130, 139, 140, 148, 153, 155
IV: 190
- De utilitate credendi
III: 59, 60, 62
IV: 214, 215
- De vera religione
III: 62, 95, 106
IV: 180
- De beata vita
III: 137, 150
- Ps.-Augustinus
Hyponosticon
III: 118
- De vera et falsa poenitentia
III: 147
- Quaestiones novi et veteris testamenti
III: 11
- Averroes
In De anima Aristotelis
III: 49, 50, 115, 118, 149
IV: 217, 219, 227
- In De caelo Aristotelis
III: 54, 74, 103, 156, 161, 171
- In Ethicam Nicomacheam Aristotelis
III: 96
- In Metaphysicam Aristotelis
III: 9, 29, 31, 50, 116, 127, 176
IV: 190, 227
- In Physicam Aristotelis
III: 14, 18, 19, 46, 61, 74, 92, 126, 127, 153, 156
IV: 209
- Avicenna
De anima
III: 42, 60, 75, 119, 134
- Logica
III: 8
- Philosophia prima
III: 17, 42, 80
IV: 222, 228
- De sufficientia
III: 14
- Basilius
De spiritu sancto
IV: 204
- Beda Venerabilis
Expositio in Exodum
III: 120
- In Evangelium
III: 172
IV: 195
- In Lucae Evangelium
IV: 182
- De tabernaculis et vasis eius
III: 120
- Bernardus Clarevallensis
De consideratione
III: 32
- De diligendo Deo
III: 81
- Sermones in assumptione B. V. Mariae
III: 82
- Sermones in Cantica Canticorum
III: 82, 150
- Biblia Sacra
Genesis
III: 95, 122, 173
IV: 184
- Exodus
III: 102
IV: 205, 224
- Numeri
IV: 183, 228
- Leviticus
III: 85, 103
IV: 225
- Deuteronomium
III: 102, 162
IV: 224, 225
- Josua
III: 167, 171, 173
- 2 Regum
III: 173
- 4 Regum
IV: 183

- Tobias
III: 161
- Iob
III: 101, 113, 118, 129, 139, 143, 148, 172
IV: 180, 227
- Psalmi
III: 85–87, 99, 101, 133, 141, 168
IV: 196, 204
- Proverbia
III: 133, 146
- Cantica
III: 91, 102, 103
IV: 190
- Sapientia
III: 85, 110, 123
IV: 183
- Ecclesiasticus
III: 139, 142
- Iesaia
III: 129, 131, 147, 148
- Ezechiel
III: 105
- Daniel
IV: 184
- Matthaeus
III: 73, 92, 99, 101, 102, 130–132, 143, 147, 159, 161
IV: 179, 189, 191, 194, 197, 203–205, 224–226
- Marcus
III: 131
IV: 190, 203, 224, 225
- Lucas
III: 81, 99, 101, 131, 162
IV: 182, 196, 203, 224, 225
- Johannes
III: 17, 59, 88, 99
IV: 179, 224, 225
- Ad Romanos
III: 15, 47, 54, 70, 99, 105, 132, 133, 137, 156, 159, 161, 175
- 1 Ad Corinthios
III: 56, 77, 81, 83, 99, 105, 112, 113, 115, 140, 148, 153, 159
IV: 193, 203
- 2 Ad Corinthios
III: 92, 137, 175
- Ad Galatas
III: 95, 132, 156
- Ad Ephesios
III: 88
- Ad Philippenses
III: 7, 31
- 1 Ad Timotheum
III: 95
- 2 Ad Timotheum
III: 87
- Ad Hebraeos
III: 51, 52, 112, 131
IV: 184, 187
- Iacobus
III: 51, 100, 141, 152
- 1 Petrus
III: 59
- 1 Johannes
III: 59, 96, 133, 135, 137
IV: 197, 206
- 2 Johannes
IV: 179
- 3 Johannes
IV: 196
- Apocalypsis
III: 147, 153
- Boethius
De consolatione Philosophiae
III: 69, 73
IV: 179
- De differentiis topicis
III: 50, 133
- De divisione
III: 7
- De una persona et duabus naturis
III: 21, 24–26
- In Porphyrium
III: 7, 29
- Super praedicamenta
III: 52
- De trinitate
III: 156
- Breviarium Romanum
III: 15
- Cicero
De inventione
III: 71, 94, 142

- De officiis
III: 140
Rhetorica ad Herennium
III: 64
Tusculanae disputationes
III: 140
- Dionysius Areopagita
De caelesti hierarchia
IV: 196
De divinis nominibus
III: 33, 47, 85, 91, 93, 105, 109, 111
De ecclesiastica hierarchia
IV: 200
Epistola ad Gaium
III: 15
- Eadmer
De S. Anselmi similitudinibus
III: 113, 143, 144, 148, 154
- Euclides
Elementa
IV: 206
- Eusebius Gallicanus
Homiliae
IV: 209, 212
- Eustratius
In Ethicam Nicomacheam Aristotelis
III: 50, 60, 75, 115, 120, 124, 145, 150
- Fulgentius Ruspensis
De fide ad Petrum
III: 39–41
- Glossa interlinearis
III: 17, 148
- Glossa ordinaria
III: 15, 73, 91, 99, 102, 103, 122, 130, 143, 147
IV: 179, 182, 190, 225, 226
- Gratianus
Decretum
III: 106, 172, 173
IV: 192–195, 200, 203, 204, 206, 209, 211, 212
- Gregorius IX
Decretalia
III: 173
IV: 203
- Gregorius Magnus
Dialogi
IV: 217
Homiliae in Ezechielem
III: 75, 153
Homiliae
III: 75, 88, 96, 100
Moralia in Iob
III: 82, 101, 102, 113, 118, 129, 139, 142–144, 147–150, 169, 172
IV: 180, 186
- Gregorius Nazianzenus
Orationes
III: 37
- Guilielmus Alvernus
De fide et legibus
III: 12, 51, 59, 71, 72
De virtutibus
III: 71, 128, 130, 131
- Guilielmus de Shyreswode
Introductiones in Logicam
IV: 201
- Guillelmus de la Mare
In Sententias
III: 40, 57, 160
IV: 196
- Guillelmus de Moerbeka
III: 25
- Guillelmus de S. Theodorico
De natura et dignitate amoris
III: 139
- Hieronymus
Commentaria in Ezechielem
III: 73
Commentaria in Iesaiam prophetam
III: 129
- Hugo a St. Victore
De arrha animae
III: 109, 110
Didascalicon
III: 113

- Super Ecclesiastem
III: 140
De quinque septenis
III: 132
De sacramentis
III: 26, 47–49, 52, 61, 67, 78, 82,
83, 130
IV: 179–181, 184, 186, 187,
189–191, 193, 207, 226
De Verbo incarnato
III: 26
Ps.-Hugo a St. Victore
Summa sententiarum
III: 26, 130, 173
IV: 200, 212
- Innocentius III
De sacro altaris mysterio
IV: 184, 203, 204, 206, 225
Isidorus Hispalensis
Etymologiae
III: 66, 141
Quaestiones in vetus testamentum
III: 167
Sententiae
III: 65, 172
- Johannes Chrysostomus
In Matthaum
III: 92
IV: 224
Johannes Damascenus
Dialectica
III: 30, 37, 126
IV: 199
De duabus voluntatibus
III: 40, 127
De fide orthodoxa
III: 3, 7, 15, 21, 23–26, 29, 35, 37,
39, 40, 48, 53, 81, 125, 140,
142
IV: 217, 222
De haeresibus
III: 66
Johannes Peckham
13*, 15*, 17*
- Liber de causis
III: 8, 110
IV: 215
Liber sex principiorum
III: 22, 127
IV: 180
Longpré, E.
12*–14*
- Michael
In Ethicam Nicomacheam
III: 90, 93
Moses Maimonides
Dux perplexorum
IV: 185
- Origenes
In Cantica
III: 91, 92, 102, 103
- Pachymeras
Paraphrasis in De divinis nominibus
IV: 200
Paschasius Radbertus
Expositio in Evangelium Matthaei
III: 73
Petrus Lombardus
Glossa
III: 15, 54, 56, 70, 83, 87, 99, 101,
132, 133, 168, 176
IV: 196
Liber Sententiarum
17*
III: 9, 15, 18, 23, 26, 29, 48–50,
52, 69, 70, 73, 79, 90, 91, 97,
102–104, 120, 121, 129, 130,
132, 135, 136, 153, 159, 169,
172
IV: 182, 185, 189–192, 195, 196,
203, 204, 206, 209, 217, 222
Prosper Aquitanus
Sententiae ex Augustino delibatae
III: 51, 69, 78, 176
- Richardus a St. Victore
De trinitate
III: 21, 61

Robertus Grosseteste	Symbolum
Commentaria in 8 libros Physicorum	III: 35
Aristotelis	
IV: 221	Vigilius Tapsitanus
De cessatione legalium	Contra Felicianum Arianum de
IV: 222	unitate Trinitatis
Rupertus Tuitiensis	III: 29
De divinis officiis	
IV: 208	